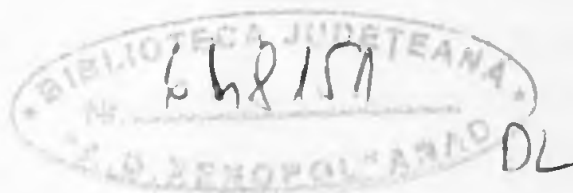

Petru Țiucra, Pribeagul

Pietre rămase

Contribuție la Monografia județului Arad

EDITURA
Rămira

Arad, 2008

Culegere text:
SĂLĂGEANU LIGIA

Editare:
MIHAELA AMBRO

*Prezenta lucrare reproduce
întocmai ediția din anul 1936.*

Editura RAMIRA
Arad, România
Tel.: 0771 - 223820; 0357 - 410053;
0745 - 645928
E-mail: editura.ramira@yahoo.com

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȚIUCRA, PETRU

**Pietre rămase : contribuție la monografia
județului Arad / Petru Țiucra, Pribeagul. - Arad :
Ramira, 2008**

ISBN 978-973-88641-7-7

908(498 Nădlac)

Petru Țiucra, Pribeagul

PIETRE RĂMASE

Contribuție la Monografia județului Arad

1936

IMPRIMERIA CĂILOR FERATE ROMÂNE
BUCUREȘTI

Partea I

FOLKLOR

P R E F A Ț A
la partea I

Nu i se poate mulțami în destul cui a făcut această așa de deplină și de folositoare carte asupra vieții românești din Nădlac. Ea formează o adevărată comoară pentru cercetători în mai multe direcții.

Numai pe baza a sute de astfel de studii se va putea face cândva măreața operă care va vădi tuturora câtă originalitate cuprinde viața satului nostru.

N. IORGA

Vălenii de Munte, Decemvrie 1934

INTRODUCERE

Șesul spălat de apa lină a Murășului, dela orașul Arad până la Tisa, se numește Câmpia Arad-Cenădană.

Ultimii năvălitori, Ungurii, au aflat aici un popor latin și slav (strămoșii românilor de azi), care prin numiri de localități și onomastică, apoi prin limbă, obiceiuri și tradiții s'a menținut până astăzi, confirmând puternic adevărul zicătoarei: „Apa trece, pietrele rămân”.

Broșura aceasta prezintă Onoraților cititori o colecție de PIETRELE RĂMASE, cari pentru noi, Românii acestei câmpii, sunt cele mai scumpe perle.

Cele dintâi mărturii istorice scrise despre regiunea Cenadului apar: în legenda despre viața episcopului Gellért, afirmativ pe la anul 1030, apoi în Cronica notarului Anonimus și în „Carmen Miserabile”, de Rogherius la 1241-42. Atât cronica anonimului, cât și legenda lui Gellért, sunt scrise mai târziu în baza tradițiilor și cântecelor trubadurilor.

Cel mai vechiu document contemporan, ce ne este cunoscut, prin care se atestă prezența Românilor în Cenad, este actul anului 1138, aflător în „MONUMENTA ECCLESIE STRIGONIENSIS”, de F. Knauz, I. pag. 94, conform căruia regele Bela II obligă pe locuitorii satelor de pe lângă comuna de azi Șeitin (scris în act Sahtu), ca în fiecare an să transporte cu 2 luntri sare din Ardeal, de 6 ori, pentru mănăstirea Dömös din jud. Pilis. Între iobagii transportatori par a fi și nume românești, sau slavo-românești, de ex: Sima, Tuda, Nicoluș, Ciumpu, Buchianu, Costea, Iuanuș (Sima, Tuda (dela Teodor), Nicoluș, Sumpu, Buken, Custi).

Satele vechi le aflăm pomenite în următoarele isvoare: Dr. Borowsky Samuel: „Csanádmegye története”, vol. 1, pag. 627: în orașul WRUSPORT au locuit „lavandierii” cetății (an. 1322 Kismartoni levéltar 32 A. 8 și 11); nu departe de acest oraș aflăm SERFESD (Șerbești), scris și Servus-Dei, sat locuit de slujitorii mănăstirei (an. 1330 Anjoukori okmánytár 11.480); localitatea WONUZ (Uonut)

locuiau fabricanții de arme (an. 1266 *Sóvári Soos család levéltura*); în DRAWZ (Drăuți) locuiau dresorii șoimilor de vânătoare (an. 1270 *Árpádkori uj okmánytár VIII. 20*, „*Populi nostri qui Drawz vulgo dicuntur*”); localitatea WUCHAR (an. 1238 *Fejér IV. 1.108*); IARA (an. 1232 *Hazai okmánytár 1.11*); MONASTERIUM KENAZ (an. 1231 *Árpádkori uj okmánytár XI. 220*); REVKANIZSA (Canysa pe la anul 1030 *Gellért legenda 321*); LABA (an. 1232 *Hazai okmánytár, 1.12*); MORTUA (an. 1211 *Árpádkori uj okmánytár 1.115*); NAGENZ (an. 1030 *Gellért legenda 321*); PALATA (an. 1247 *Diplomatikai osztály 322 art. 5*); PRADANMUNUSTURA (an. 1247 *ibidem pag. 322 art. 5*).

Numele românești de persoane și cele topice în cea mai antică formă românească aflătoare pe câmpia strămoșului Duce Glad, dovedesc mai puternic decât ori cari alte documente, vechimea elementului românesc pe câmpia Cenadului. Când s’au făcut împrăștiarile Crainicilor, Banilor, Ducilor și Cnezilor români, ei se botezau, cea mai mare parte, cu nume ungurești, ca: *Hosszu, Hegedüs, Kerekes, Kecskés, Luczay, etc.*, încât au fost contopiți între Unguri și în marea cotropitoare a Slavilor ungurizați. În afară de cele de mai sus, sunt vrednice de amintit următoarele nume ungurești de familie din județul nostru: *Kenéz, Vajda, Vajda-fi, Oláh, Bân, Bân-fi, Daka*; dovezi de maghiarizarea nobilimei noastre.

În primii secolii după venirea Ungurilor, moșiile comitatului Cenad erau împărțite în majoritate între cetate și neamul Cenădeștilor. Cât timp a durat sistemul cetăților, nobilimea autohtonă, de altfel împilată de persecuțiile religioase, rămâne neamintită, cel puțin actele despre moșiile stăpânite de nobili autohtoni nu ne’au rămas. Diplomele despre moșiile nobililor Unguri sau ungurizați, încep să apară abia prin secolul al XIII-lea, totuși urmele dovedesc stăpânirea de moșii a nobililor români mai înainte, de exemplu satul WRS, apărut în diploma din *ERDÉLYI MUZEUMI Lt. la anul 1256*, este numit după numele fondatorului, strămoșul *URSU*, care a trăit cu siguranță cu mult înaintea apariției acestui act.

COLONIZĂRILE. În suta a XI-a, regele Ștefan I-ii, colonizase Pecenegi (*Hartvik: „Vita St. Ștefani” 17*). Tot sub regele Ștefan se iau măsuri drastice pentru constrângerea Ungurilor de a părăsi corturile și viața nomadă, a se încreștina și stabili (*Borowski, o. c. l. pag. 33*). După pustiirea Tătarilor din 1241-42, regele *Bela al IV-lea* a colonizat în Cenad Cumanii din Muntenia (*Gyãrfãs: „A Jãszkunok története”, 11.408 și Theimér 1.37*). În acest timp s’au stabilit aici și foarte numeroase familii de nemeși unguri din toate regiunile țării, de exemplu familia *Hasznos*, la anul 1305 (*Kismartoni lt. 47 C. 1*); *Becsei, Herman, Laczkfi* (*Arhiva reg. din München: „Ungarische documente”, fasc.*

40); Petöfi (Dl. 4790); Vàsàri (Kismartoni lt. 47 T. 9) etc. Ioan Huneade Corvinul, devenind cel mai mare proprietar al județului nostru, colonizează moșiile sale cu iobagi noi, iar fiul său, regele Matei, le colonizează cu Sârbi, refugiați din Serbia sub comanda voivozilor frați Jakša (Jiriček: „Die Geschichte der Serben”, pag. 241). În acestea timpuri aflăm aici și un mare proprietar Turc, Saudsi, fiul sultanului Murad I-l, refugiat aici fiind condamnat la scoaterea ochilor pentru răsvrătire (Hazai okmánytar V. 228).

Elementul românesc, în afară de numirile de localități și numele de persoane, se pomeneste și în organizațiile de Cnezi (Borowski, o. c., pag. 100), iar în anul 1337 întâlnim un caz de răzbunare al unui voivod cu numele Bogdan, în apropiere de comuna Nădlac, la Nord de Murăș (Zichy okmánytar 1.559). Tot la Nord de Murăș aflăm urme de Bani, întemeietori de sate, de exemplu: fondatorii satelor Bân-Hegyès, Bân-Kamaràs etc.

Românii s'au continuat din timpuri străvechi și strănepoții lor se pomenesc apoi în 1700 de episcopul și „föișpanul” Dolny (Esztergomi Fökàptalani levéltár, Capsa 67, fasc. 8 Nr. 21).

Ca să ilustrăm că elementul românesc pe câmpia Cenadului nu numai a existat întotdeauna, așa ca și astăzi, ci a fost destul de puternic, lăsăm să urmeze mai jos lista unor nobili și iobagi aflați prin actele ungurești, în legătură cu evenimentele timpurilor.

Familii de nobili români: PRODAN (Pradanmunustura an. 1247 Dl. 322 art. 5); URSU (an. 1256 Erdélyi Muzeumi levéltár); VÂLCAN (1369 Gyàrfàs, A Jászunok története” 111.504); KOYAN (1438 Történeti tár 11.1855.292); IANCU (1312 Anjoukori okmánytar 111.201); VOIVODUL BOGDAN (Zichy okmánytar 1.559); BUZAT (1239 Dl. 238 și Arpádkori uj okmánytar VII.76); VIDU de BASARAGA (Marky Sándor, „Aradmegye Története”, vol. 11, 1/289); TREUTUL (înainte de 1360 Történeti tár 1896 509); BÂRLEA (1431 Varga, Szeged története 222); AVRAM (1440 Békésmegye oklevelei 1.78); ION HUNEADE CORVINUL (1445 Franknoi Vilmos, „A magyar nemzet története”, 1896 IV.64); NOVAC (1450 Dl. 29489); DAN-FI (1492 Dl. 19646); DANCS-FI (1466 Dl. 16388 și 17276); MACEDONI (an. 1434 Borowsky, o. c., pag. 489); Moys, POȘA, NANA CĂLAN (an. 1266 Dl. 604 și 942); SANDRIN-FI (an. 1501 (21061)); POJAR (an. 1528 Szerémi 241); LUCA (an 1557 Libr. reg. 111.379); SULA (an. 1558 Libr. reg. 111.558); BABA (an 1647 Estergomi fökàptalan lt. 67.8.25); MOȘIC (an. 1651 NRA 1792.12); BERCIANU (an. 1650 Thaly, Bercsényi család 1.250); BELTEKI (an. 1653 Garanszt. Benedeki kovent lt. Stat G.1.17); ROKSIN (an. 1650 Gyula-fehérvári Libr. reg. XXV. 6); FINTA (sec. XV, Dl. 14443, 29489,

30828); PAVEL CHINEZU (an. 1458 *Borowsky o. c.*, 209); LUTAY, HOSSU, HEGEDUS, OLÁCH, NEMET, STAPTA, BEKE (an. 1757 *Urb.* 81.9; *Borowsky o. c.*, 612). *Români arendatori de moșii*: UNGUREANU (an. 1743 *Csanâdvármegyei jegyzökönyvek*); KORBUL ION (an. 1742 *Cs. urm. jkvek*); BOGDAN IACOB (an. 1743 *Cs. urm. jkvek*); PLĂCINTAR GHEORGHE (an. 1748 *Karácsonyi, Békésuram. tört.* 11.270); RĂTIU IOACHIM (an. 1777 *NRA* 1820.5. *Din această familie a fost Marele luptător Național din Procesul Memorandului*); BOGDAN MIRON (an. 1777 *NRA* 1838.69). I. Cav. De Pușcariu, *Familiile nobile române*:

Pag. 42. Districtul Pecica: Karacsonyi de Szász Lona în comuna Pecica. *Diploma dela Mihail Apafi, principele Transilvaniei; 1680, Maiu 20. Batrin în comuna Pecica. Diploma dela Gheorghe Rakozî, principele Transilvaniei 1647. Pak, în comuna Pecica. Hornoî alias Komits, în comuna Semeac. Diploma dela Mihail Apafi, principele Transilvaniei 1665.*

Pag. 44. Comitatul Cenad: Papp alias Prekup de Fogaras, în comuna Tornia. *Diploma dela Mihail Apafi, principele 1689, Costa, rectius Koszta, în comuna Șeitin. Lutzai de Lutza alias Breaz Boieriu din țara Oltului, în comuna Nădlac, Bata și Șeitin. Diploma dela Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, 27 Februarie 1615. Emblema conține: Figură obicinuită nobilitară cu câmpul vânăt, pe care se află un erou pe cal roșu, îmbrăcat cu un veșmânt de fier pe piept, încins cu sabie, în mâna stângă ține frâul, în dreapta „kasta” militară - deasupra galiei militare, închise se află coroana reg. cu pietre prețioase, desupra căreia stă un chip în forma unui înger, care în mâna dreaptă ține o cunună de laur; iar în stânga trei flori albe de crin. În anul 1862 au fost 25 de familii. Credință neclintită și eroismul neînvins - după cum se vede din descrierea insignelor nobilitare. Pogăciaș, în comuna Nădlac și Bata. Diploma dela Gabriel Bathori, principele Transilvaniei, 6 Aprilie 1610. În anul 1862 era o familie Mărginean, alias Marsinian, în comuna Nădlac și Șeitin. Diploma de la Georgiu Rakozî, princ. Transilvaniei, 7 August 1653. Trăește 1 familie. Credință neclintită și eroism neînvins. Merce alias Mercse, în comuna Nădlac. Diploma dela Mihail Apafi, 16 Noembrie 1663. Armalele le-au primit în anul 1702 în Șomcuța-Mare. Trăește 1 familie. Sabo alias Szabo, în comuna Nădlac. Cărțile de donațiune se află la neamuri în Arad. În anul 1862 trăia 1 familie Șterca Șuluțiu (Sterka-Sulut) de Kerpenyes (Cârpeniș), în comuna Nădlac, Abrud, Blaj, Ibașfalău, Mociu, Cluj, Baia-de Criș, Hălmagiu. Diploma dela Mihail Apafi I, 22 Iunie 1685. Urs străpuns cu lancea, stând în două picioare cu gura și cu brațele deschise, cu scut milităresc în diverse poziții, etc. În Nădlac trăește familia D-lui Aurel Sterca Șuluțiu, director de bancă.*

NUME DE IOBAGI ROMÂNI: satul Morotva, pe malul stâng al Tisei,

următorii pescari: NIDEAT fiul lui Girolid; SENTE (Axente), ENRUȘ cu frații săi, CUMĂU, HÂRNEI, fiul lui VITU, ILLA, BAD, ȘUMAD, VEINUȘ, LONGHIN, CHIMAȘ, URĂȘ (anul 1211 Panonhalmi Apàtsàg levéltara, néhai Szamota István közlése). Satul HOD: CĂLINEȘ (anul 1237 Hazai okmánytár 1.16). Satul Geduș: FĂRKAȘ, VIDUȘ, MOGOȘ, IOV (anul 1237 Hazai okmánytár 1.16). Satul Ferged: Vajdafi Nicolae, Vajda Vasile (Borowsky o. c. 181, an. 1450). Földeák: DEAC PETRU, FURDA IOAN, FURDA DIMITRIE (an. 1448 Dl. 29489) și DĂMĂCUȘI (Kallay lt.). Szentkirály: Oláh Ianoș (an. 1455 Károlyi oklevelei 11. 307). Fellak: Vajda Vasile (an. 1480 Dl. 18994 și 19092). Kerekegyház: Bogdan Pavel, Vajda Petru (Dl. 18994 și 19092 an. 1480). Donatornya: Boitan Mihai, Buică Constantin sin Marcu, Ruja Gheorghe sin Petru, Soran Ioan, Vaida Ioan sin Petru, Vitan Ștefan, Vlada Lucaci sin Mihai, Todor Pavel sin Petru, Ruja Ioan (an. 1499 Dl. 20856). Földvár: Petre Dimitrie (an. 1488 Dl. 19378). Irinta: Vida Balint (an. 1508 Erdélyi Muzeumi lt.). Királyhegyes: Dămian Andrei, Irșoc Ambrosie. Kecskés Grigore (an. 1549 Kolozsmonostori lt. Co. Csanád 2). Rákos: Dâncu Gheorghe, Răduța Ioan, Ruja Ioan (an. 1536 Monum. Poson. 55.23). Conform defterilor turcești, următorii contribuabili Români au fost înscrși sau au plătit impozitele în anii 1557, 58, 1563, 1582: satul Apăcza: Cioban Ioan. Baktornya: Bănic Ioan, Olah Mihai, Vaida Balint. Bánhegyes: Buzgan Ștefan, Cioacă Ioan, Decan Gavrilă, Căpiță Mihai, Kenéz Petru, Olah Blaj, Raroș Gheorghe. Bașaraga: Hâra Ioan, Vida Mihai. Bătania: Buga Francisc, Buruiană Boldijar, Olah Balint, Pânteș Mihai. Cenad: Borș Grigore, Marta Grigore. Csoka: Bănici Gheorghe, Dedemszög: Sorban Pavel. Deszk: Vaida Balint sin Toma. Dălegyház: Lucaci sin Petru. Dombelyhàza: Oláh Gheorghe, Baci Ștefan, Sobonia Dumitru sin Toma, Pântea Albert. Dombiratos: Olah Ioan, Cârșa Gașpar. Igris: Olah Matei, Soboanea Ioan, Maril Ioan. Fellak: Bobna Toma, Cenar Petru, Samar Nicolae. Földeák: Colos Ștefan, Comșa Nicolae, Cozma Călin, Lorba Ștefan. Földvár: Vida Mihai sin Pavel. Fűspereg: Kenéz Petru. Hodmezövásàrhely: Bornovan Andrei, Borș Ștefan sin Mihai, Goluba Grigore, Vidar Andrei, Pușcaș Toma. Homokrév: Oian Iancul, Rădan Ioan, Iliăș Șorban, Araci Mihai, Nicola Ioan, Pavel Ioan, Todor Mihai. Igás: Oláh Matei, Guluba Dimitrie, Olah Ștefan. Kéktó Ràros: Creștin Orban. Kevermes: Olah Gheorghe, Olah Ștefan, Olah Laurentiu. Kis-Gyàla: Bărcaș Boldijar, Draghi Mihai. Kis-Serjén: Olah Mihail, Fărcaș Olah. Kis-Szt. Péter: preotul Filip („pópa”), Nicolae Fărcaș, Cocora Lazăr, Târziu Gheorghe, Kis-Szöllös: Todor Petic. Komlos: văduva lui Glejan Vasile, Borbola Ioan, Olah Ioan, Voju Dumitru. Kovàcshàza: Vaida Ștefan. Kun Agota: Todor Ioan. Ladány: Batca Matei, Valinca Matei, Bodea Gașpar. Latorjan: Bejan Toma, Hărău Ștefan. Lele: Barbos Francisc. Mogocs: Ciotan Benedec, Dâncă Ioan. Măcău: Bădic Ștefan, Borbola Balint, Boarcă Petru, Botroc Gheorghe, Buda Mihai sin

Martin, Cioacă Antoniu, Gera Ioan sin Martin, Giuran Pavel, Irdaş Vasile, Luca Grigore, Olah Lucaci, Olah Matei, Olah Mihai, Olah Nicolae, Petri Albert, Şişan Pântea, Vida Simion. Meggy: Beran Drăgoi, Gu. Milovan. Mezö-Kopancs: Ban Pavel, Borş Lucaci, Borş Mihai, Muci Benedic. Munar: Ştefan Călugăr, Ştefan Zachei. Nagyfalu: Erinaş P. Nagy-Gyála: Kur Balint, Poacă Ioan, Petac Petru. Nagy-Szécsény: Olah Radul. Nagy-Tömpös: Cârliga Petru, Ciani Mihai. Pabar: Olah Simion. Pap-Kerestur: Bărbat Petru. Pecica: Olah Nicolae. Peres-Kutas: Olah Dămian. Pitvaros: Olah Pavel, Ruja Ambrosie. Rét-Kopáncs: Moja Dimitrie. Salank: Bocia Toma. Székes-Egyház: Josan Petru, Olah Petru, Vida Pavel. Semlac: Bogdan Ilie; Olah Matei. Szent-Király: Olah Ioan, Conta Blaj. Szihonda: Cioban Petru. Tompa: Baci Andrei. Nădlac: Domaş Ioan, Buda Ioan, Malcaş Lazăr, Milovan Gheorghe.

Numele de persoane de pe la secolul al XVII-lea încoace este de prisos să le amintim. În acel secol au început imigrările în massă de prin Bănat și din Ardeal, ba chiar și din Muntenia. În timp ce elementul unguresc în secolele trecute copleșise pe cel autohton prin numeroasele colonizări, acum ajunsese în puternică descreștere și regiunea rămăsese cu puțină populație, mai cu seamă când grănicerii Sârbi începuseră să emigreze în Serbia și în Rusia, iar unele localități, de exemplu în Nădlac, elementul unguresc dispăruse de tot. Guvernul maghiar a trebuit să se îngrijească de noi colonizări. Acestea noi colonizări, cu locuitori Unguri, s'au făcut mai cu seamă în Vestul județului, iar în celelalte localități au invadat Slovaci (Totii), în număr mare pe la 1800. Așa se explică faptul că comuna Nădlac, care în 1920 avea cca. 14 000 locuitori, număra abia 544 locuitori Unguri și 4.856 locuitori Români.

POPULAȚIA DIN CENAD ANEXATĂ ROMÂNIEI,
după statistica oficială a anului 1920

LOCALITATEA (Numele românesc și cel unguresc)	Supraf. jug.	Români	Unguri	Șvabi	Alții (șvabi)	Evrei	Total
Beba (Beeb)	5935	2800	2	5	93	-	3000
Iratoşul-Mic (Dombiratos)	3761	-	39	2385	66	22	2512
Cenad (Csanád)	14459	2139	485	1720	1333	18	5695
Firigihaz (Fejéregyháza)	6104	733	63	114	-	-	910
Fenlac (Fellak)	6930	1854	37	47	1027	-	2965
Hodoni (Hod)	3965	651	23	679	9	-	1362
Nerău (Hosszufalu)	3285	916	45	491	21	-	1471
Mănăştur (Kir. Monostor)	7026	955	262	265	341	2	1825
Seciani (Kis-Szécsény)	8757	1692	49	74	6	2	1823

LOCALITATEA (Numele românesc și cel unghuresc)	Supraf. jug.	Români	Unguri	Șvabi	Alții (șvabi)	Evrei	Total
Sămpetru-Mic (I. St. Péter)	1360	-	7	597	9	-	613
Comlăuș (Nagy-Komlos)	8073	3295	45	1043	344	17	4744
Cheglevici (Kökényér)	2041	2	83	1032	33	-	1150
Teremia-Mare (Kutas)	4817	119	82	2852	20	8	3081
Teremia-Mică (Kutas)	3311	4	5	1263	7	-	1279
Lovrin (Lorant)	7189	193	78	3562	80	-	3913
Bessenova(Bessenyo)	14702	16	225	102	5337	37	5717
Munariu (Munâr)	3410	242	104	6	236	2	590
Satu-Mare (Nagyfalu)	5228	16	37	489	893	-	1435
Iratoșul-Mare (N.Iratos)	3761	42	1742	2	6	-	1792
Tomnatic (N. Ösz)	6218	24	17	3352	42	3	3438
Igriş (Egres)	10019	2991	14	191	19	3	3218
St.Petru-Mare (N. St.Peter)	2008	85	55	488	2192	-	2820
Rovine (Roman Pécska)	22456	6677	2115	52	522	74	9440
Pecica-Mag. (M. Pécska)	15195	464	7427	39	30	150	8110
Periam (Perjémes)	10944	291	302	4397	140	63	5193
Pârdani (Pordan)	6062	66	918	34	5	16	1039
Șeitin	11612	4449	20	4	270	17	4760
Serafola (Sárafalva)	13156	2104	70	432	1289	-	3895
Secusigi (Székelyszeg)	8366	1980	147	298	24	5	2454
Semlec (Szemlek)	14231	2527	396	2082	677	30	5712
S. Nicolau-Mare (N. St. Miklós)	17689	3904	1132	2757	1037	400	9230
Turnu (Torony)	4378	639	1348	12	262	4	2265
Vălcani (Valkány)	23528	2869	280	85	8	34	3276
Variaș (Varjas)	11266	32	48	2318	1870	4	4272
Vizeșdia (Vizes-Gyán)	6130	112	172	693	4	7	988
Peregul-Mare (Pereg sau Park)	2549	6	66	570	735	3	1360
Peregul-Mic (Pereg sau Park)	2689	4	1874	5	-	3	1886
Nădlac (Nogy-Lok)	24607	4856	577	68	8362	158	13988
din hotarul Nădlacului au rămas în Ungaria 3000 jugăre							
Total	319827	49749	20356	34605	27349	1082	133241

După delimitarea frontierei au mai rămas în Ungaria următorii Români: Satul Mezökovàcshàza: 3.000 suflete; Bătania: 8.000 suflete; Mezöhegyes: 4.000; Dombegyhàza: 3.000; Csanàdpalota: 3.150; Kunàgota: 3.800; Nagybànhegyes: 3.000; Végegyhàza: 1.200; Csanàdpalota: 6.000; Măcău: 7.000.

Cu această ocaziune mulțumesc de prețiosul concurs ce mi l'au dat pentru culegerea informațiilor următorilor domni: S. Sa Niculiță Mărgineanu, preot, în Nădlac; S. Sa Dimitrie Roșcău preot în Șeitin, Uroș Totoreanu învățător, Darius Pop, revizor școlar în Satu Mare, pentru aranjarea pe note a mai multor cântări și bocete, Manole N., capelmaestrul muzicei regim. inft. 87 care a aranjat pe note câteva cântări, Krajczár F., lăutar primaș (zis Piccolo), studentii Pavel Covaci și C. Șildan, gospodarul Atanasie Covaci, Nicolae Miriută, funcționar cfr., Isaia Valentir, controlor fiscal, care a contribuit cu majoritatea fotografiilor, Dl. Pătrăulea, desenator cfr., Dl. Vancea, desenator, Satu Mare; Kovacs Ștefan și Ungar Corneliu, funcționari cfr., Dimitrie Aleteanu, care mi-a ajutat la colecționarea poreclelor.

Mulțumesc în special bunului meu prietin Niculiță Mărgineanu, preot, apoi lui Nicolae Onea, director de co. fond. și lui Dr. Caba Trifon, avocat, cari mi-au revizuit capitolul "particularități de limbă", cum și altor cunoscuți amintiți în text.

Totodată mulțumesc frumos tuturor stimatelor Doamne din Nădlac, cari m'au ajutat, la culegerea diverselor informațiuni cu privire la datinile strămoșești și la mâncările țărănești.

AUTORUL

Satu-Mare, luna Decembrie 1934

TIPUL ȘI CARACTERUL

Bărbații, de comun au talia mijlocie. Oamenii mărunți sunt foarte rari. Sunt bine dezvoltăți, având statura dela 1.70 metri până peste 2 metri, cu corpul și membrele simetrice. Statura femeilor variază între 1,60 m. și 1,80.

Românul câmpiei noastre are capul proporționat, fruntea lată, gâtul lung, ochii vioi, nasul drept și puțin ascuțit și încovoiat, fața lungăreață, cu trăsături fine. Pielea-i este aspră și de culoare brun-roșcovană. Părul capului este în general negru, ori castaniu închis, iar mustața neagră și subțire, pe care o poartă răsucită, sprincenele dese.

Femeile sunt bine dezvoltate, cu înfățișarea plăcută și în general frumoase. Au părul castaniu-închis, fața albă, ochii mari, genele lungi, fruntea și barba proporționate, nasul drept și fin, buzele subțiri. Păcat, că se fardează.

Țăranii aceștia sunt oțeliți prin munca câmpului. Ei rezistă ușor oboselilor. Se hrănesc foarte bine. Poate din această cauză pot rezista, cu fețele lor pârjolite de arșița soarelui și de asprimea gerului, tuturor imtemperiilor, în câmpul liber, în zăduful verii, sau în viscoalele iernei, la lucrul moșiilor situate departe de sate.

Românii noștri sunt înzestrați cu inteligență apreciabilă, totuși, în timpurile mai vechi urmau studii mai înalte numai copiii funcționarilor. În timpul mai nou, se constată un spor destul de mare al studenților, fii de țărani, la facultățile din București și din Cluj. Timpul mai nou ne-a adus oameni învățați: medici, avocați, ingineri, profesori, economiști. Unii s'au urcat până la trepte mai înalte în organizația conducerii Statului și a Bisericii. Amintim aici numele P. S. Sale Episcop al Orăziei Roman R. Ciorogariu, născut în comuna Rovine (Pecica) și Domnul Mihail Șerban, născut în Nădlac, rectorul Academiei de Înalte Studii Agricole, Cluj, fost ministru.

Pe cât de robuști sunt țăranii noștri, de mlădioși și sprinteni în

mişcări, pe atât de iute li-e și temperamentul; cu toate acestea, dela o vârstă oarecare, în ființa lor sufletească sunt pătrunși de o seriozitate uimitoare. Acest popor are elasticitatea simțirii. Sufletul și graiul lui este vioi, înflăcărat, poetic. Țăranii noștri sunt comunicativi, iubitori de oaspeți, vioiciunea lor captivează repede pe ori care vizitator străin. Poate în legătură cu această fire este faptul că în timpul tinereții sunt destul de ușuratici și risipitori. În satele noastre se muncește în timpul verii foarte mult; mai mult decât ori unde. În timpul secerișului, nu se doarme decât 2-3 ore pe noapte, în schimb se muncește încontinuu,

Popor din Nădlac
plugari, meseriași, negustori și intelectuali

încât mașinele de secerat nu se uzitează, fiind mai ieftină și mai perfectă munca lucrătorilor. Muncitorii din Nădlac sunt angajați și duși la muncă de moșierii mari din alte regiuni, la depărtări de sute de kilometri. Dar când vine toamna, lucrul câmpului se mai termină, se așează vinul și rachiul în pivniță, iar când fulgii de nea au țesut lînțoliul alb peste negrele ogoare lăsate la odihnă, se taie porcii, se încep „pomenile porcilor”, apoi petrecerile, ba chiar benchetuielile, care țin până prin luna Februarie. Aici se țin lanț chefurile și fel de fel de prânzuri de gală. Vânători, pompieri, cluburi și casinouri, apoi „uspete” (nunți). Pe câmpia noastră se cântă mult, se glumește și se râde mult, se păcălesc unii pe alții, se fac prinsori pe beatură. Țigani muzicanți, „Piccolo”, „Ioșca”, „Șandor”, „Bandi” etc. sunt alintați cu aceste nume

diminutive și sunt dedați de unul și de altul să-i ghicească doina lui plăcută, numai la un semn mic ce-i face trăgând cu ochiul, încrețindu-și fruntea, răsucindu-și mustața, sau tușind în adins; spre ziuă se dă serenadă la fata iubită, sau la familia ce se respectă. Dimineata se bea „crampă”, sau „cram-pampure” (rachiu ars îndulcit), și cheful se începe din nou, fără a se ajunge vre-odată la vre-un scandal.

Pe la noi bucuria se împarte bucuros cu străinii. Fiecare își face fală din ospătarea unui străin, așa, ca „să-l țină minte”; ei arată tot ce au mai bun și mai frumos și ascund răul „de rușine”.

Iubirea tinerilor este cunoscută de tot satul. Fata își cunoaște iubitul seara când trece pe drum, după fluierat, sau când îi dă semnul convențional de a „eși o țără până la poartă”. Nu sunt rari cazurile când feciorul fură fata pe care o voiește a o lua în căsătorie, nu de alta, dar „să nu zică ai lor, că a luat-o numai pentru avere”. Tinării se iubesc ani de-a rândul, dansând numai împreună la horă („la joc”) și stând de vorbă seara în poartă, sau pe prispa casei și dacă altul se aventurează să-i ia fata la joc, sau să dea târcoale seara pe la ferestrii, singur cuțitul poate face să se înțeleagă, că „pe cum într’o teacă nu încap două săbii, așa și la o fată numai un fecior poate trage nedejde” (poate aspira).

Românii câmpiei noastre vădesc o mândrie deosebită de ceilalți conlocuitori, sentiment ce-i împiedecă de a se angaja ca servitori la străini. Dacă cineva totuși se angajează, el nu este tratat ca alți servitori în alte regiuni și nu i se cere să execute lucruri degradante pentru un gospodar, proprietar de pământ, ci lucruri ce le va isprăvi și în gospodăria proprie, când va fi la casa sa. El mănâncă la masă cu stăpânul, de multe ori din același blid. El face în acest timp o școală practică de agricultură, dar nu slugărnice, căci în curând va fi și el gospodar; așteaptă doar să-și vadă făcută „cătania” (armata), apoi se însoară și astfel intră în rândul „gazdelor” (gospodarilor). De armată toți au oroare. Înțeleg aceasta despre cei în etate, cari au servit în armata austro-ungară. Nimic nu se considera lucru mai de nimica și mai mare pierdere de timp, ca serviciul militar, unde învață comandă străină (nemțească), apoi prin anii 1866 serveau câte 12 ani în țări străine. Poate acestea erau motivele cari duceau recruții la disperare. Cei recrutați se prindeau pe după gât câte 20-30 inși și umblau pe străzi cu pași domoli și cu fețele posomorâte cântând:

„De unde cătana pleacă,
Rămâne casa săracă,
Rămân boii neînjuțați,
Și părinții întristați.”

sau

„Mă jură Neamțul sub steag!
Sub steag roșu de mătasă,
Opt ani să nu vin acasă!”

Dela Unire încoaci situația s'a schimbat. Țăranii noștri, fiind în majoritate crescători de cai și călăreți renumiți, sunt recrutați mai cu seamă la cavalerie, călărași cu schimbul; lucru ce la face mare plăcere, ba le și folosește, fiind acest timp pentru ei o școală practică și teoretică de îngrijirea cailor și de disciplina și ordinea în gospodăria țărănească.

În familiile Românilor noștri domnește disciplină și cinste. Tatăl familiei „poruncește” la toți cei din casă, deși sunt numeroase familiile în cari conducerea și-a luat-o femeia asupra sa, fiind ea proprietară. În casă, bărbații stau cu pălăria asupra sa, însă când se așează la masă, toți se descopăr. La masă nu se așează nimeni, până nu s'a așezat prima dată tatăl familiei, apoi copiii cei mai mari în apropierea bătrânului, care-și face cruce când ia loc și când se ridică de la masă. Copiii mai mici stau în picioare. Mama casei și fetele mari servesc mâncarea.

Fetele sunt în general oneste, dar îndată ce devin neveste, își rezervă multă libertate, uzanță în legătură cu dreptul de proprietate. Bărbatul se numește „om”, iar femeia „mujere”. Bărbatul care nu tratează blând cu muierea sa este batjocorit, totuși, cazurile de divorț sunt foarte frecvente, apoi femeia de asemenea este luată în răs dacă purtarea ei ar lăsa ceva de dorit, cu toate acestea gelozia aduce multe neînțelegeri în familie; femeia fuge la părinții ei din cauză de nimica toată, de unde continuă tratativele cu bărbatul pentru începerea unui trai nou, cu condiții noi; învoiala se face, se strică iarăși și iarăși se repetă de multe ori cât timp ține tinerețea. Dela sine se înțelege că asemenea revoluție familiară nu este lipsită de „scuturatul cojocului” și de alte încăierări de tot felul; lucruri de cari de altfel nimeni nu se plânge, ba unii le consideră aproape indispensabile într'o căsnicie, încât Românii câmpiei noastre par-că ar fi aderenții principiului: „banii

numărați, femeia bătută e bună”.

Junii fiind în mare majoritate prevăzuți întotdeauna cu bani și de altfel bine nutriți, îmbrăcați și crescuți liberi, sunt desmerdații satelor. Ei sburdă, fac ghidușii, fără a le lua cineva în nume de rău.

La vârsta copilăriei, se împrietinesc câte doi, ca să trăiască în bună armonie. La etatea de circa 18 ani, sunt considerați „feciori” și nu „prunci”, ei trebuie să intre în „gioc” (horă), în acest scop se înscrie fiecare în „Gazda jocului”, plătind taxa. De aci încolo, cei doi prieteni se „leagă frați de cruce”. Frăția de cruce se leagă astfel, că la horă fiecare din ei scoate dela brâu, sau dela tureacul cismeii cuțitul, cu care-și încrestează cu vârful unul altuia o cruce la brațul stâng, cam în dreptul pulsului, astfel ca să curgă puțin sânge. Când sângele isbucnește, își întinde unul altuia brațul și sugerează fiecare sângele din cruce, până sângele încetează. După aceasta brațul cu crucea (rana) se bandajează cu o batistă albă curată, astfel ca să se imprime pe batistă crucea. Batistele apoi se schimbă între ele și se păstrează ca semn de frăție legată (amulet). De aci încolo, supărare între aceștia nu mai poate exista cu nici un chip. Ei țin unii cu alții ca granitul; ei păstrează această unire sufletească până la bătrânețe, mai bine zis, toată viața, și-și sar în ajutor în ori ce împrejurări, chiar cu riscul pierderii averii sau a vieții. Frăția de cruce în ultimul timp s’a părăsit de mulți.

Educația morală a tineretului plugarilor în ultimul timp a făcut un oarecare pas spre civilizație, prin înființarea Societății „Sfântul Gheorghe”, organizată din inițiativa P. S. Episcop al Aradului Dr. Grigore Comșa. Societatea a luat ființă în anul 1929, când și-a sfântit și drapelul, ce se păstrează în biserică. Această măsură de educație trebuie să aducă cu timpul bune rezultate.

Școala, dela marea unire încoaci a dat rezultate mai bune decât sub stăpânirea maghiară, și putem spera că, deoarece și Armata Română își are rolul său însemnat în educația cetățenilor, poate generațiile mai noi se vor depărta de relele obiceiuri promovate prin instrucția sacră ce a făcut-o „soldatesca” mărginită austro-ungară, în limbă neînțeleasă de Români.

Împrejurările politice au jucat mare rol în jurul educației sufletești a Românilor Cenădani. Locuitorii de pe valea Murășului, fiind câteva secole dearândul militariști, n’au avut tratamentul aspru al celor din

alte regiuni ca iobagi, fiind multe comune prevăzute cu privilegii în schimbul apărării țării și în special a graniței Murășului. Timpul iobăgiei aici a ținut atât de puțin, încât acest timp nu a putut fi hotărâtor asupra educației spirituale a întregului popor de pe câmpie, totuși, stăpânirea turcească, căreia apoi nu peste mult i-a urmat iobăgia, apoi persecuțiile religioase, au împiedicat educația de care s'au bucurat alte popoare libere, iar când a urmat regimul de după revoluția din 1848/49, a venit *idea de stat maghiar*, care aproape nu mai recunoștea drepturile la viață ale celorlalte naționalități. Actul încheiat între austro-unguri dase Maghiarilor curajul de a striga în gura mare: „Minden ember legyen ember és magyar” - „Tot omul să fie om și ungar”; „Ha magyar kenyert eszel, becsüld meg a magyart” - „Dacă mânânci pâine ungurească, prețuiește ungurul”, apoi disprețul nemărginit cu care se purtau față de locuitorii Slavi, ca de exemplu: „A kása nem étel, a Tót nem ember” - „Pășatul nu e mâncare, Slovacul nu e om”; sau armata lor călăreață, în care înrolau numai Unguri, răcnea cu sălbăticie și cu dispreț când venea infanteria: „Csak az oláhság jár gyalog” - „Numai Valahimea umblă pedestru”. Toate acestea au imprimat pe sufletul românilor Arad-Cenădani acel timbru ce dovedește o precauțiune aproape egală cu viclenia și șiretenia, apoi o mare înclinare spre silnicie. Dorul de libertate, dorul de a scăpa de umilire se reoglindește din doinele lor „lotrești”, născute în era aceea a abuzurilor ungurești și austriece:

„Joară mândro pentru mine,
Și mă scapă de rușine!”

În rezumat, împrejurările politice, economice și de altă natură, în trecut au stingherit o organizație socială mai puternică pe câmpia Arad-Cenad, dar dela Unirea tuturor Românilor încoaci, formarea caracterelor este ajutată de reorganizarea învățământului primar și de înființarea diverselor asociații, cari fiecare a cuprins în statutele sale drept scop urmărit: Deșteptarea conștiinței naționale, formarea caracterelor și cultura națională.

Locuința

CASELE ȘI STRĂZILE

După obiceiurile generale ce dominau în regiunea Arad-Cenădană în timpurile vechi, locuințele se construiau atât din lemn, cât și din pământ bătut și se acopereau cu stuf (trestie). Aproape în toate satele mai există și astăzi case din pământ bătut, acoperite cu trestie. În timpurile mai vechi, aici, unde codrii de gorun și fagi au ținut până în timpurile de cari își mai amintesc încă bătrânii, vor fi fost clădiri de lemn, dar legendele nu pomenesc de acestea; mai mult se vorbește de locuințe în pământ, cari se numeau „ZOMONIȚE”. Prin apropierea gării Nădlac (acum în Ungaria), se mai vede încă o „zomoniță”, magazie de grâu, însă bătrânii amintesc de locuințe săpate în pământ, foarte încăpătoare și arse bine cu paie.

Casele vechi întrebuințate încă sunt construite din pământ bătut, adică pereții sunt croiți astfel că între două scânduri groase se așează pământ, apoi se bate cu „berbecel”, foarte tare, și se lasă să se usuce. Trăinicia acestor pereți este de necrezut. Există pereți din pământ bătut atât de tari, încât abia s-ar putea bate cuie în ei. E de remarcă că, cu toată lipsa unui fundament de piatră sau alt material solid, pereții aceștia nu conțin igrasie, cum se constată la multe case moderne, construite din cărămidă arsă.

Casele mai noi sunt construite din cărămidă arsă și în parte din cărămidă nearsă („văiugă”).

Acoperișele caselor sunt: La casele de pământ bătut, din trestie, dar există și țiglă ca și la casele moderne construite din cărămidă, dintre cari unele sunt acoperite și cu eternit.

Fiecare loc de casă are cca. 1.200 metri pătrați. Grădinele sunt despărțite cu garduri de „stobori” (uluci), sau de leasă de sârmă. Înălțimea gardurilor este dela 1 metru până la 1,50. casele sunt așezate cu frontul deadreptul pe calea asfaltată, iar dela una la alta sunt legături de zid de văiugă, cărămidă sau pământ bătut, cam de 1,50 m

înalt. Unele din acestea garduri sunt prevăzute cu streșini de șindrilă, de țiglă, sau de coceni, ori tului (știuleți) de porumb. În grădinele caselor sunt plantați pomi și numai puțini gospodari cultivă legume în grădinele din sat. Cei mai mulți le cultivă la conac („sălaș”).

În timp ploios, tina pe străzi e așa de mare, încât circulația devine foarte anevoioasă cu vehicule; automobilele circulă numai pe străzile

Nădlac - Biserica ortodoxă înainte de restaurare, când mai existau încă clădirile vechi țărănești din pământ bătut, acoperite cu trestie, apoi gardul de zid acoperit cu „tului” (știuleți)

pardosite, pe restul străzilor circulația este abia posibilă cu trăsura cu caii la pas. În comunele Nădlac și Pecica (Rovine), persoanele circulă comod pe jos și cu bicicleta pe căile spațioase asfaltate, ce conduc și peste străzi la încrucișări, în Semlac și Șeitin, calea de picioare este presărată cu nisip din Murăș.

În afară de înlesnirea ce o au locuitorii pe calea asfaltată, în Pecica și Nădlac este vrednică de amintit lumina electrică introdusă aproape la toate gospodăriile și pe străzi.

CONSTRUIREA CASELOR

Construirea caselor este precedată de un obicei moștenit de la strămoși și anume: Se sapă - ca la toate casele - fundamentul. Când fundamentul este terminat, se bea un „aldămaș” cu maiștrii, apoi într-un colț al fundamentului, unde se vor așeza primele grămezi de pământ de bătut, sau primele cărămizi, se așează un animal viu, care va fi zidit de viu în zid. „Duhul acestui animal (de regulă cocoș) va fi duhul casei, care va apăra casa de primejdia duhurilor rele.” Ori ce casă trebuie să aibă această „vâlvă”, altfel familia care va locui într-o casă nouă, fără „vîlvă” nu va avea liniște și nu se va simți bine, până când un membru din familie va muri. Acest prim membru al familiei rămâne duhul ce stăpânește casa și care apărându-i pe cei rămași în viață, ei - în sfârșit - vor putea să trăiască liniștiți.

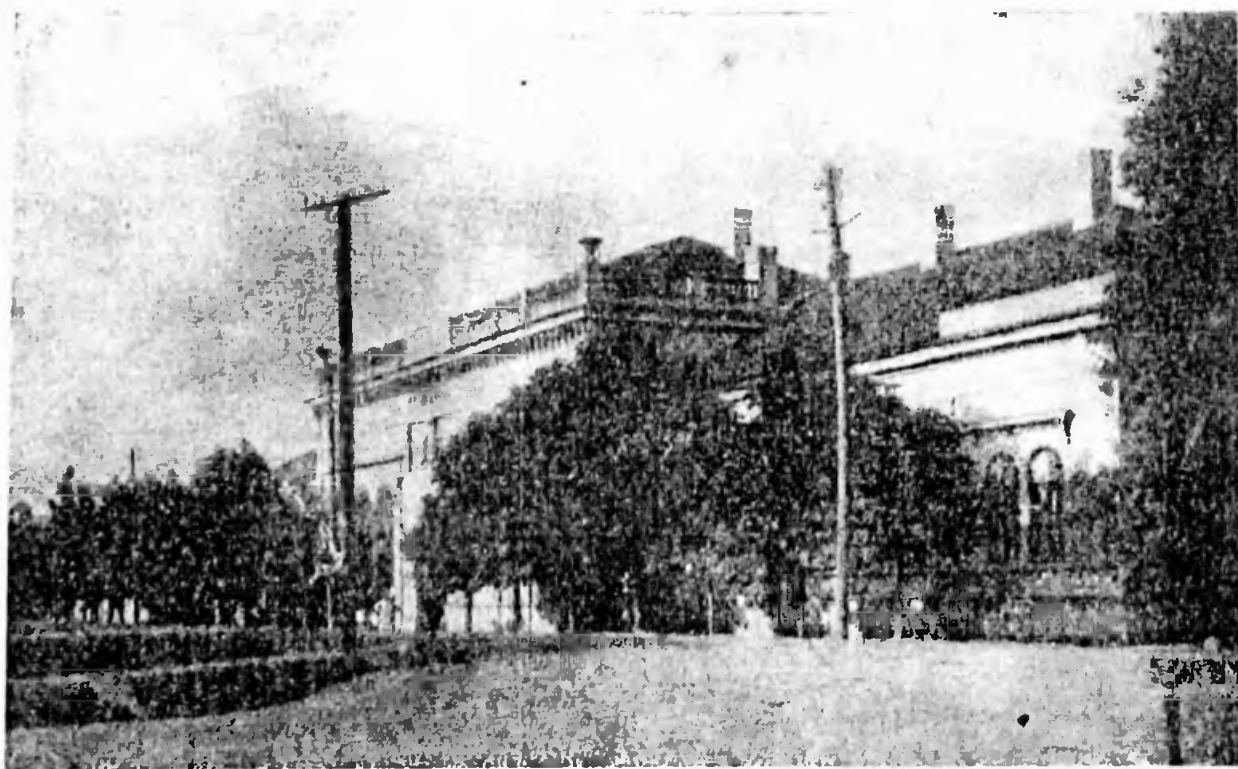

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac - Primăria

Când construcția a ajuns în stadiul de a fi terminat până și scheletul acoperișului, meșterul pune o legătură de nuiele și panglici colorate pe ambele colțuri, ca un semn de triumf, apoi bea iarăși „aldămaș”.

Casele vechi sunt construite în formă de cărămidă; la stradă cu una sau două ferestrii mici, iar spre curte cu încă una. Intrarea este

prin curte în „cindă”, iar din cindă în „casa dinainte” și dacă mai există încă o odaie, și în „casa dinapoi” tot din cindă. Afară sub streșină, care se reazimă pe grindă de lemn, se află „talpa” (coridor). Pe talpă se află o cămăruță, în care se păstrează alimentele, numită „șpaiț”.

Casele vechi nu au pivnițe, au însă pod potrivit pentru păstrarea ori căruia lucru, chiar și slănina și carnea afumată de porc, care se afumă în pod, cu fumul dela focul din „vatră”, aflătoare în „cindă”. De pe vatră se observă gura întunecoasă a „cuptorului de pită”, construit în casa dinainte, din cărămidă, în formă ovală. Cuptorul este văruiț, iar în unele case pictat cu figuri. Împrejurul cuptorului, la înălțimea obicinuită a unui scaun, se află un loc de șezut, din cărămidă, „muruit” (mâzgălit cu pământ în loc de tencuială), și de asemenea văruiț. Acesta se numește tot „Vatră” (vatra din casă), i se mai zice și „pomnol”.

Nădlac - Grădina de copii

Între cuptor și perețele din dosul casei este loc gol, cât încapă un om, numit „colț”, iar între corpul de sus al cuptorului și perețele dinspre cindă se află un spațiu, numit „grumazul cuptorului”.

Cuptorul se încălzește cu tului (știuleți) de porumb, cu paie, cu balebă uscată și cu gunoaie. Acestea țin căldură bună, constantă, și lemnele în acest caz (de altfel foarte scumpe) sunt de prisos.

Podul casei este așezat pe grinzi solide de lemn („grinzele”); pe pod se pot depozita, ca în magazie, „bucate” (cereale) grele.

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac - O școală primară românească

Acoperișul este construit din „coarne”-le așezate pe grinzele, iar grinzele sunt susținute mai solid de „grinda cea mare” așezată peste ele în pod, sau mai de multe ori sub grinzele pe dinlăuntrul casei, numită simplu și „grindă”. Coarnele sunt legate între ele prin pod, în partea de din sus, cu „scăunelul”, sau „cusuraiele”.

Ușa caselor se închide - la casele vechi - cu „rățezul”, care se des-
cuie cu „cârligul” prin „borta” ușii. În casă se trece peste „prag”. De o
parte și de alta de prag se află „uștioarele”. Ușile sunt susținute de
„tâtâni”.

M O B I L I E R U L

Casele noi sunt construite parte în stil nemțesc (șvăbesc), ca în Bănat peste Murăș, parte chiar modern, cu tot confortul, ca: odăi mari spațioase, ferestre mari luminoase, sobe de faianță, electrică, parchet, baie, apeduct și nu puține sunt mobilate cu ultima invenție din arta mobilei, pe câtă vreme mobilierul din locuințele vechi nu s'a schimbat din vechea modă, și aranjamentul a rămas același, ca din bătrâni:

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac - Vedere generală din turnul Slovacilor.
În depărtare biserica ortodoxă.

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac - Vedere din turnul Slovacilor,
în depărtare, la dreapta, Murășul

masa așezată sub fereastră de cătră stradă, pe care se așează „pita”, acoperită cu „măsărița” (fața de masă) țesută cu figuri alese, colorate, apoi paturile cu „dricală” (saltea) umplută cu paie sau cu „pănușe”

(foi) de porumb, aranjate dealungul păreților, în cari „perinele” sunt clădite una peste alta cu măiestrie, până aproape în tavan și acoperite

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac - Stradă. În colț, o școală primară românească, cu etaj. În depărtare, Ungaria

cu țesături frumoase de lână și bumbac în felurite culori, numite „chilimuri”. De jur-împrejurul păreților sunt așezate „lavii” de lemn,

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac. Casă plugărească, acoperită cu trestie

pe care șed ai casei și vecinii cari vin la vorbă, dar un oaspe rar e poftit cu multă stăruință să ia loc pe un scaun lângă masă, care distincție

se numește „după masă”. Păreții sunt împodobiți cu icoane sfinte.

Foto: Fabry, 1933

Nădlac - Aleea cu castani, în "păduriță"

În „*fruntea casei*” (între ferestrele dinspre stradă), se află „*cotătoarea*” (oglindea), în poziție înclinată spre odaie. În dosul „*cotătoarei*”, se păstrează lucrurile de preț și de suvenir plăcută, ca de exemplu: actele, apoi cununa de mireasă, busuiocul dela sfeștania casei, sălcuța căpătată la miruirea dela Florii etc. Tot la „*cotătoare*” se agată mărgelele

și sfanții dela gât, iar în ramă se împlântă fotografiile de amintire mai plăcută. Pe lângă părete, mai la o parte, se află lada cu zestrea femeii, colorată cu roșu și cu picturi de flori de „tulipan” (lalea).

În ladă se așează, împăturate cu multă grijă, rufele de sărbătoare, și ca să miroase plăcut, se așează printre ele: mere de soi, busuioc, gutui etc.

Pe grindă se păstrază obiecte cari au întrebuințare mai adesea, ca: pălăria, calendarul și vre-un ceaslov, biblie, sau vre-o altă carte de citit.

Foto: Fabry, 1933

Nădlac - Un colț din „păduriță”

În afară de oglindă, pe păreți se agață icoane sfinte și fotografii, iar pe după ele, ștergări alese frumos la răsboiul de țesut, spre podoaba casei. Tot spre podoaba casei, sunt atârinate pe păreți „polițe” cu „blide”, „talgere” și oale. Dacă toate acestea nu sunt aranjate pe polițe, ci pe cuie, sunt împodobite, de asemenea, cu ștergări țesute cu cel mai fin gust de estetică.

Odăile caselor vechi sunt nepodite cu scânduri. Padimentul este

din pământ bătucit bine.

Țăranii dorm vara pe coridor. Patul de pe coridor este așezat într'un colț ca să fie ferit de ploaie și soare, se pun perdele de jur împrejur; acest loc cu patul echipat astfel se numește „*suncălău*”.

Când se apropie sărbătorile mari, se văruie în toate casele și se „muruește” pe jos, iar frontul casei se și pictează foarte des, fiind curățenia o dovadă de hărnicia „*găzdăriței*” (gospodinei).

FÂNTÂNILE (APĂ DE BEUT)

În timpul mai vechi, apa de beut se scotea din Murăș, dar astăzi apa Murășului se întrebuințează numai pentru scăldat, iar apa de beut și de stingerea focului o servesc numeroasele fântâni de pe la răspântiile străzilor sfredelite la adâncimi dela 35-40 metri, cu smârc, sistem Northon. În Pecica sunt câteva fântâni artezice.

Apa de beut o cară numai femeile și fetele, cari se îmbracă cu această ocaziune ca de sărbătoare. Drumetului, - dacă pofteste - i se dă să bea apă proaspătă din „*ol*” (ulcior), de noroc, în știrea Domnului, de pomana morților, de prietenie etc.

Portul și îmbrăcămintea

PORTUL

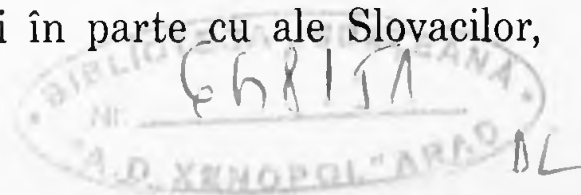
În regiunea Arad-Cenad, portul sau îmbrăcămintea Românilor a fost supus - ca de altfel și în alte regiuni - înrâurilor străine. Înrâurirea străină s'a observat și se observă încă mai cu seamă la clasa celor cu stare bună materială, ne mai vorbind de intelectuali, cari nu poartă nici măcar un baston în mână, cioplit sau împistrit conform obiceiului vechiu românesc.

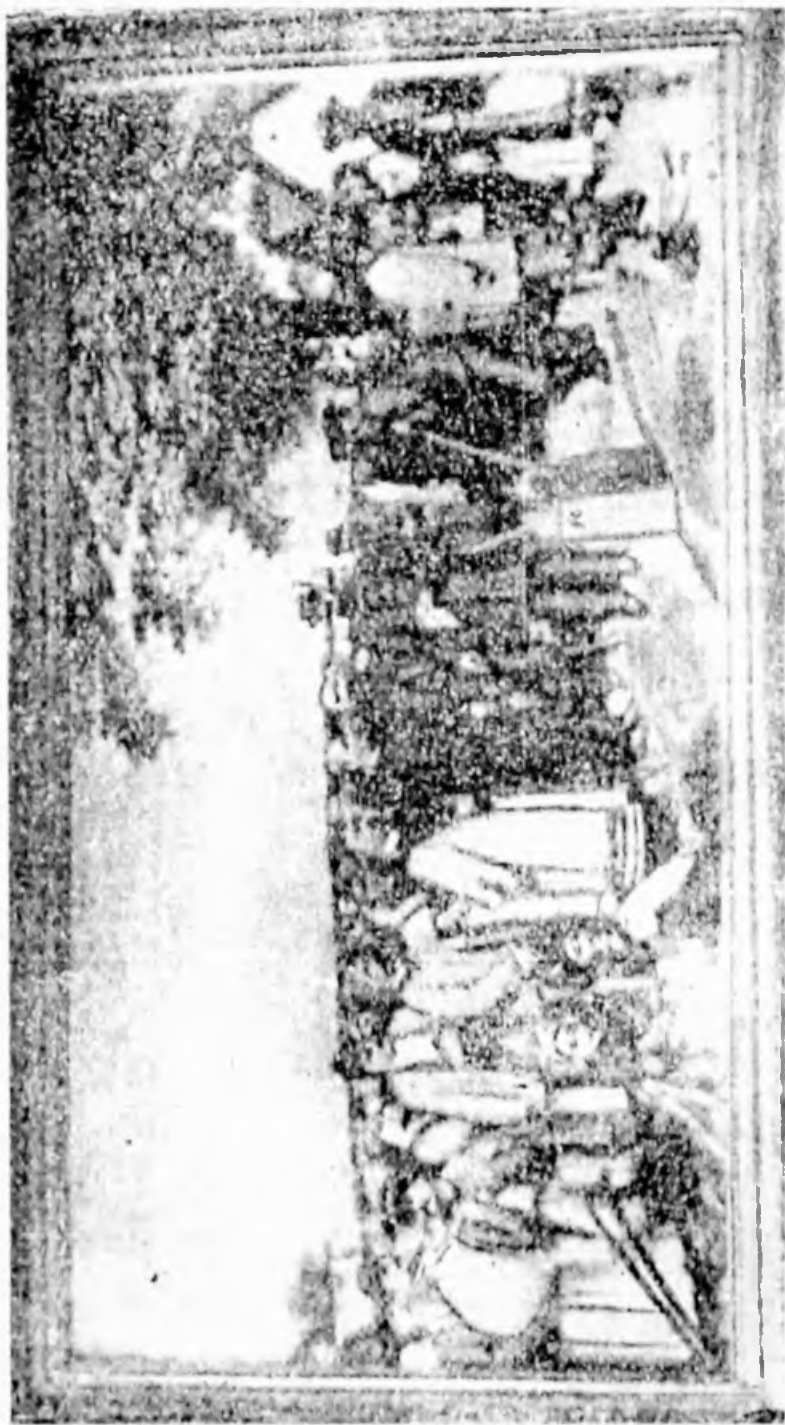
Intelectualii (funcționarii) și meseriașii se poartă cu haine internaționale, dar ici-colo se mai observă singura deosebire între acestea clase sociale, că meseriașii mai poartă unii cămăși românești, cu ciurituri pe piept și la guler, pe care însă nu-l împodobesc cu cravată. Unii dintre țărani poartă haine negre și cămașă românească fără cravată, însă se deosebesc de meseriași prin cismele cu tureci tari și prin pantaloni croiți anume pentru cisme.

Tăranii Români - veseli din fire - batjocoresc pe cei ce poartă portul internațional, sau cum i se mai zice „nemțesc”, numindu-i „șfoarte”, sau „șfortologi”.

Ifju Palugyai Imre, în lucrarea sa tipărită în Buda, la anul 1855 cu titlul „Békés, Csanád, Csongrád és Hont vèrmegeyég leirása”, amintește portul românesc la pag. 86 astfel: „portul Românilor (din Nădlac și Șeitin), spre deosebire de cel unguresc, este cu *bundită* (blană scurtă) confecționată din piele de oaie, cu nasturi sclipicioși, iar cămășile scurte și îndoite în ismene cu colțul dinainte. Femeile poartă deasemenea *bundite*.”

Preoții evanghelici: Dr. Haan Ludovic, membru al Academiei maghiare și Zayác Daniel, din Nădlac, în lucrarea lor din anul 1835 întocmită cu ocaziunea aniversării a 50-a dela sfîntirea bisericei evanghelice (o broșură de 50 de pagini), descriu portul Românilor astfel: „Valahii sau Români, deasemenea se îmbracă destul de frumos, cu haine cari seamănă cu ale Ungurilor și în parte cu ale Slovacilor,

Fotografie după o pictură de Onodine, 1934

Nădlac - Venirea Slovacilor în anul 1801. În mijloc, delegatul guvernului maghiar, în mână cu lista coloniștilor. Lângă casele țărănești, Români autohtoni primind oaspeții noi. Se observă frumosul costum femeiesc pur național și portul bărbaților cu șubă, cămașă lungă, cioareci, șerpar la brâu și plete mari

singure bundițele îi deosebesc, având croi mai lung, iar la brâu sunt mai largi și cari - mai ales a celor tineri - sunt împodobite cu flori tot din piele, roșii, galbine și albastre, par c'ar fi lipite pe haine ca niște panglici. Cei mai săraci poartă și astăzi șubă până la genunchi și cioareci, confecționate din postav alb, gros de lână, ici-colo se mai observă pe picioarele lor și opinci."

Port vechi din Șeitin - Copie după tabloul original proprietatea d-lui primar Drăgan, cu următoarea inscripție: „Comisiunea emisă pentru aurirea și molărirea Sfintei Bisericii, de către Sinodul parochial de Șeitin, la anul 1871”. Rândul de sus: dela flancul drept spre stânga: Simion Ardelean, Teodor Rus, Ștefan Moțu, Vasile Dereșca aurariul, Atanasie Popovici epitrop I, Gheorghe Sava, epitrop II, Petru Roșcău, Pavel Roman, Nicolae Misarăș, Ioan Popuția. Rândul de jos: Spiridon Drăgan, Petru Misarăș, Mihai Drăgan, Mihai Tristia, Ioan H. Surigan și fiul Vasile, Petru Misarăș.

„Româncele, femeile și fetele, poartă îmbrăcămintea asemănătoare cu portul sârboaicelor din Banat; femeile iarna-vara se leagă la cap cu cârpă mare de culoare vânăt-închisă și cu pupi (picățele), iar fetele iubind mai mult culoarea roșie, se îmbracă de preferință cu oprege roșii și cu cismulițe roșii, dar vara - mai cu seamă fetele Românilor bogați - poartă cismulițe ușoare cu călcâiul înalt, iar la gât se împodobesc

cu salbă de „*husoși*” de argint (bani de 20 de coroane); cele mai bogate poartă și bani de aur („*suferini*”), de multe ori și șorturi de mătase, iar urechile și le împodobesc cu cercei mari. Regretabil, că au obiceiul de a se mâzgăli pe față cu vopsele albe și roșii.”

Tot acești preoți scriu mai departe: „*Meseriașii* - atât Români, cât și Slovaci - se îmbracă în parte cu haine ungurești, parte cu haine slovăcești, parte după lumea mai civilizată.”

Foto: Isaia Valentir, 1934

Șeitin - Un „*fecior*” în port românesc de toate zilele

Din informațiunile culese dela oameni foarte bătrâni, prin D-l învățător din Nădlac, Urăș Totoreanu:

Bărbații purtau: *suman*, *cojoc*, *cioareci*, *zobon*, *roc*, *schentă*, *cotobaică*, *căbat*, opinci cu gurgoi, cisme, unii purtau și *pinteni*, căciulă de miel, *cloape* (pălării), *cămeși* (scurte și largi la mâneci), guler îngust, deasemeni și *pumnarii* înguști. La grumaz, în loc de nasturi legau o frânghiută colorată („*golund*”), care atârna în jos pe cămașe. Acestea toate erau confecționate de către femei, acasă.

Femeile purtau: *bluză*, numită și *viziclu*, ori *dușancă*, *rochii* („*sugne*”) foarte largi, *zadie*, *cămăși* scurte, *poale*, *țipele* (ghete), *cisme*; unele purtau *cisme* roșii cu crețuri, *păpuci*, *pieptare* de piele. Mai purtau

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac - O familie de țărani români

într'un timp și *rochii cu raif*, adică se monta în partea de jos, un cerc, încât rochia părea ca o roată. Copiii pitulați se ascundeau sub acest raif (probabil crinolin).

Părul. Bărbații purtau părul lung; unii îl răsuceau sau îl împleteau.

Femeile cele bătrâne purtau *conci*, fetele purtau *chica pe spate*, împletită în trei, mai târziu îl încrețeau, apoi făceau din păr o mulțime de chici (cosițe), ca să stea creț, altele îl făceau „*pup*”, căruia i se zicea și „*crumpă*” (coc).

Nădlac - Nevastă româncă de 29 ani

Din cele de mai sus observăm că costumele Românilor, atât la bărbați, cât și la femei, s'a schimbat după moda timpurilor. Totuși, a rămas caracteristica portului păstrată și în alte regiuni, adică: *sumanul*, cu *postăvire neagră* deasupra locului de buzunar, căci buzunare la *suman* nu există. *Sumanul* este scurt, circa un lat de palmă deasupra genunchilor. Nasturi de încheiat nu are; dacă este neapărat nevoie, se încheie prin ținerea cu mâna a unei aripi, răsucind cealaltă aripă (pulpă) după degetul arătător și mijlociu, *la fel cum se purta toga*, după indicațiunile picturilor și ale sculpturilor.

Postavul de pe *suman* variază în culori după regiuni și în regiuni după sate. Se zice că formațiunile de apărarea țării (companii, batalioane), se distingeau după culoarea postavului ce decora *sumanul*.

Mire și Mireasă din Șetin

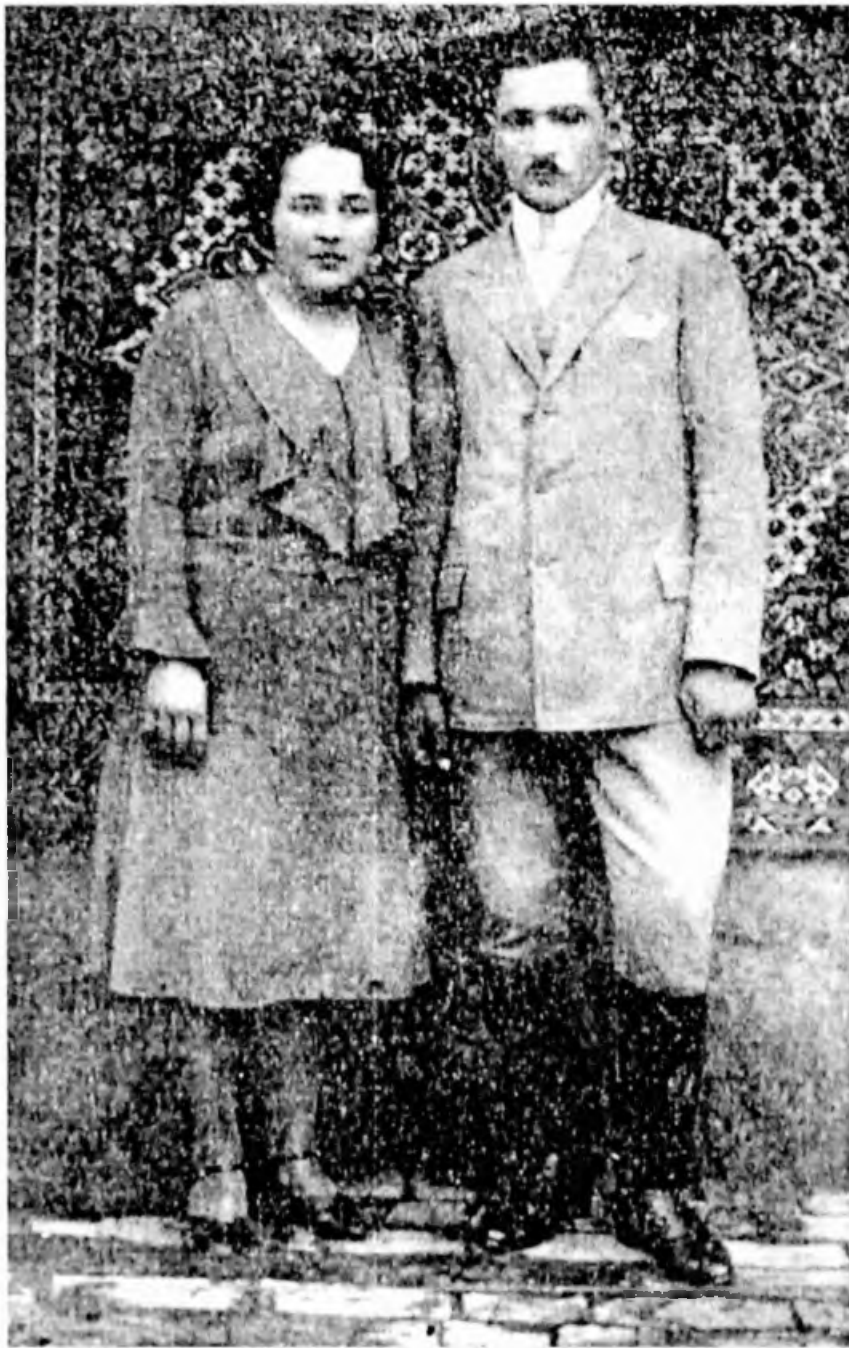

Foto: Onodeiné, 1934

Nădlac - Țărani tineri căsătoriți (Ilie Cotoraci și Felicia Flocosu alui Petru) unii dintre cei mai buni gospodari din comună

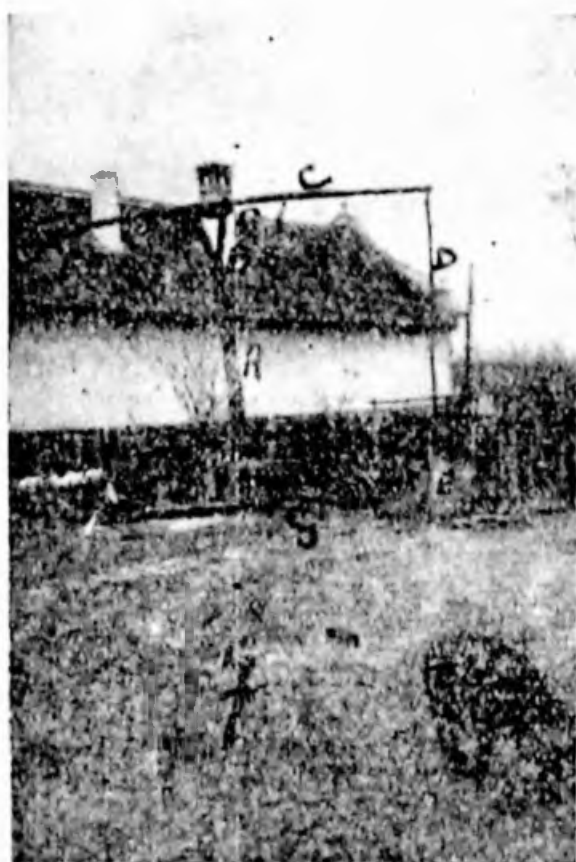
GRUPUL CĂLUȘARILOR ROMÂNI DIN COMUNA ȘEITIN
SUB CONDUCEREA D-LUI D. DRĂGĂNEL

Cu ocazia petrecerii din 26 Decembrie 1929

1) V. Oncu. 2) G. Inișel. 3) I. Motiu. 4) Ș. Crișan. 5) I. Macavei.
6) Totorean. 7) Ș. Maxa. 8) I. Popa. 9) D. Drăgan. 10) G. Macavei.
11) Ș. Șiclovan. 12) N. Pușcaș. 13) I. Roman.

Au mai rămas în uz, până de curând, pintenii, iar astăzi se mai poartă: sumanul, cojocul (bundița), care se încheie cu nasturi de metal sclipicioși (ca la militari). Căciulile se poartă în formă rotundă, la fund vârful îndoit înlăuntru (ca la Avram Iancu). Au mai rămas în uz cămășile originale ciuruite la piept și la guler. Gulerul este dublu, îndoit, și încheiat dinainte cu nasturi deși. Cămășile sunt numai albe. Se poartă mai mult cisme cu tureacul tare.

Fântâna. A) Furcă B) Fus B) Jug c) Gherm D) Șubă cu videră
E) Ghizle: deasupra și desubtul „ghizlelor” se află rama de sus
și rama de jos. F) Greutăți G) Lângă fântână se pune
„vălău” (jgheab) pentru adăparea animalelor.

Portul vechiu femeiesc aproape a dispărut. Tot ce a mai rămas este cămașa („spăcelul”), care iarăși variază. De altfel, portul femeilor și al fetelor aproape nu se poate distinge de acela al cocoanelor dela oraș, după ultima modă, ca: ciorapi de mătase, ghete de lac, rochii de mătase (cu brațele goale); cu toate acestea, fetele se poartă cu capul descoperit și cu frizură ce seamănă cu frizura bătrânească. Nevestele se învălesc la cap cu cârpe de mătase, de diferite culori, strânse pe sub barbă. Iarna se poartă cojocul scurte de miel, de culoare galbenă

Nădlac. - Fată de țăran român
în port modern (etatea 25 ani)

(sepia), dar la sărbători, cele cu stare bună materială se îmbracă cu blănurile cele mai scumpe și moderne, ca și doamnele de elită.

Bărbații, în ultimul timp, de asemenea, au părăsit portul bătrânesc, înlocuindu-l cu „nădragi” în loc de cioareci și „zobon”, sau „schentă” negre, cu blană, apoi pălărie neagră (ca la târgoveți), închipuindu-și că le șade mai bine, iar pe picioare poartă cisme, însă cei mai săraci mai poartă sumanul, cioarecii și cămășile bătrânești.

Sălaș în drumul Aradului - 1) Locuință 2) a, b Iștălău
3) Cotarcă 4) Jirezi și căpițe de fân 5) Cocină de porci
6) Locul pentru arie 7) Ocol (curte)

Iarna în trăsură, se poartă „bitușă” largă de oaie, lungă până peste picioare. Bitușa n-are mâneci; în locul unde ar trebui să se încheie, de ambele părți e prevăzută pe dinlăuntru cu câte un buzunar în care se introduc mâinile, ca cel îmbrăcat să-și strângă bine bitușa peste corp, apărându-se contra viscolului.

Păstorii poartă „buhai” din postav de șubă, cu guler lat peste spate (un fel de pelerină). Buhaiul este împodobit cu găitane negre și la ambele colțuri ale gulerului cu rotogoale de postav negru sau albastru. În timpurile mai vechi, „chemătorii” la nuntă se împodobeau cu panglici („prime”) la piept și la pălării, tot asemenea își împodobeau, cu panglici

colorate și cu flori „palasca”, pe care o umpleau cu vin sau cu rachiu, din care trebuia să bea cel chemat.

Chemătorii se duceau la cei invitați călare pe caii cei mai frumoși, iar caii erau împodobiți cu flori și panglici de toate culorile.

Nădlac - Marele gospodar Pavel Stroia (Paia),
cu fiul său Ioan, ambii în port de lucru

Portul Chemătorilor a rămas cel bătrânesc până în ziua de astăzi, cu palasca și toate podoabele, dar calul mai este înlocuit cu bicicleta, ceea ce nici pe departe nu mai are farmecul unei cete de călăreți, pe cai sburdalnici, cu cari se mândreau vechii locuitori ai câmpiei noastre.

Mireasa se îmbracă în portul ei obicinuit de fată, cu deosebirea, că pe cap i se așează o cunună de flori artificiale de culori vii.

Particularități de limbă

LIMBA ROMÂNĂ DIN COMUNELE NĂDLAC ȘI ȘEITIN

GRAMATICA

I. Fonetica

A) VOCALE

A tonic, în unele cazuri, cu abatere de la forma literară, se prefăce în e:
cămeșă, așe, coșeri.

În cazuri izolate:

- a - o:* m-o bătut, s-o umplut, o vinit.
- a - ia:* iastalaltă, briazdă.
- a - e:* necăjem, așe (așa), jendari.
- ā - o:* roscolesc.
- e - ā:* păreți, șazătoare, păstădeal, băatură, vițal, unsprăzece, trâmur, săcat, țesă, vasă, tușăsc, ustănit, înțălege, înțălept, cinzăci, încălzăsc, rază (plural), galbăn, mărgând, Pătru (Petre).
- e - i:* di ce? ficiori, spatile, „sutile mărită slutile”, pitile (pâinele), vinim.
- e - a:* mârso (a mers), nu-mi trabă (nu-mi trebuie).
- e - o:* vijolie
- e - ā:* „pântru tine, mândro dragă”.
- i - ā:* lăturgie, dămineață.
- i - e:* nește lemne, menune mare, beserica din Velj.
- i - ā:* „șâ să mă duc, șâ nu mai vin”.
- i - u:* „Doauă rețe-mpedecate, na *junere* vaci cu lapte”.
- o - ā:* „*năroc*, că tăt nașu are naș”.
- o - u:* amurțăsc, dumneata, durmit, ustănit.
- u - o:* „*on foc* ș-o voie bună”.
- u - i:* „*inge* m-oi culca astară?”
- ea -* trece la *a* după j, s, ș, ț, z: vrăjască, cosască, sară, căraușască, împărțală.

- ea -* final accentuat, cu rari excepțiuni trece la *e*: „năcâjje cu ie”, „împinge de leucă”, „tușe cât pute”, „ține de funie șâ nu lăsa”, „neteze copilu pe cap”, „fuge de mânca pământul”.
- ea -* final cu rare excepții trece la *uă*: „n-ajunge nici pe o măsauă”, „vergiauă-i pentru copii”, „porumbeauă acră”, „cătauă o fost și nu câne”.
- ei - î*: „ăsta-i omu cășii”.
- oa - ă*: „tătă lumea-i dintr'un neam, numai io pă nime n'am”.

B) CONSONANTE

LABIALE

- l - r*: „corinda dela Crăciun”, „revorveriu polițistului”.
- f - v*: „cu vârv și'ndesat”, „prav să s'aleagă de el”, „avea bani urav”.

PALATALE

- d - g, g - d*: „dâgăle-l să rādă și el”.
- d - g*: „numa gegetu-l rădic și-i sare ghincele”, „o gegerat de frig”.

NASALE

- b - g*: „Patru boi suciti la coarne sgiară-n poiată de foame.”
- n - r*: „Nimăruî nu-i trecea pân gând.”

DENTALE

- d - g*: „tung oile”, „ucigă-l toaca”.
- s - ș*: „deșchide ușa că mor”, „șchimbă măselele”.
- s - z*: „mult să mai căznieșce”.
- cm - mn*: „tumna amu plecă la tomneală”.

PROTEZĂ

hodaie, haranghel, ișpitari, ișcoală, uou (ou), „zăuită-l relele”, „uăcii vadă, uăcii sară”, „sbici, da nu vorbă bună!”

EPENTEZĂ

„Ești om sclab”, „dirept o avut cine-o zâs”, „mnere cure pâ apele noașce”, „iel face la casă tăice tăicile”, „sclujba-i sclujbă”, „n-o rămas pciatră pă pciatră”, „are șapte pciei de drac”.

PROTEZĂ și EPENTEZĂ

„Diabgie l-am adus acasă.”

EPITEZĂ

„Mai bine să nu fi fostă”, „să fi văzută cum s'or repezât”, „luna lu cuptori”.

METATEZĂ

„Grăvilă, Grăvilă, nu-ț face de cap, că iară ai scăpat caii drept în meljocu trifoiului.” „Tâne-i de crăpăstu, gândești că nicării nu-i alta iarbă.” „Urăș mă chiamă și proleca mi Stroia.”

ELIZIUNE

„Mâncă până să satură”, „vântu suflă, iarba uscă”, „fată de opspră-zece ani”, „vorbasă lumea ce vre”, „pân mine trecu frigu”, „pângă iel trecu”, „înto bună zâ”, „jerfă păstă jerfă”, „sălaşu lu Cucu”, „atâta mere uolu la fântână, până numa se sparge”, „O s-o deda, o s-o duce” (ori se va deda, ori se va duce), „su pat s-o ascuns de frică”, „pune v’o două lemne pă foc”, „dacă nu m’asculti, tace bună” (dacă nu m-asculti, „sănătate bună” = poți pleca), „Dumnezo să primască”, „dragostea de Unguroaie, ca șâ carnea cea de oaie”.

ETIMOLOGII POPULARE

Antonobil (automobil). Lecru (Röckel). Ștrâmpor (transport). Ștrimf (Strumpf). Lănțeș (goard comunal, care pe vremuri purta lance). Șchență (Spenser = o haină scurtă). „Cotrofleantă de Neamț” (Germanul care da instrucție pe vremuri pentru plantatul cartofilor și se numea „Kartopfel-pflanzer”).

IDIOTIZME

Să s-aleagă odată paile din pleavă (să se lămurească). Nu faci casă cu ea (nu se recomandă a o lua de soție). Dă cu capu de părete (face practică). S-o băgat cu capu-n gard (s-a încurcat în afaceri). Și la popa-i zice „tu” (îngâmfat). O lăsat laptile pă sufletu vițălului (încredere prea mare). Ciri cu capu de pciatră, ciri cu pciatra de cap (chit cu capul de piatră, chit cu piatra de cap = dilemă). Îl bag în jeb (îl bag în buzunar = îl înving cu starea materială). O mâncat pită din multe cuptoară (are practica vieții). Asta-i a ta, asta-i a amândurora (nimic nu-i întreg al meu).

INTERJECTII

Pooc! Tolvai Doamne! Ia ia ia! (uită uită). A-u-io! (vai de mine). Huzdup păstă noi! (a intrat brusc în casă). Ho! (poruncă de oprire pentru cai). Thulet! (îndrumarea cailor să tragă la plug) Biri biri biri biii! (chemarea găștelor). Hoiț! (vitele să tragă la stânga). Cea! (vitele să tragă la dreapta). Că, că! (din gât = poruncă de pornire la cai). Ctia, ctia! Și ctio, ctio! (chemarea porcilor). Heta! (mână porcii). Haja! (mânarea găștelor). Hî-i nea! Și Ciba! (isgonirea câinelui). Pi-pi-pi-pi-pipi-piii! (chemarea puilor). Șiț! (alungarea pisiceii). Hîs te-e-e-e! (mânarea oilor). Niece! (mânarea cailor). Oo!-fie-l focu lui! (oh, sârmanul de el). Hâș! (alungarea găinilor).

ÎNJURĂTURĂ ORIGINALĂ:

„Bată-l izibonia!”

AGRAIRE:

Un bărbat: „Măi Todore!”

O femeie: „Tu Mărie!”

Un băiat: „Măi pruncule!”

Un bărbat mai bătrân: „Bace Ioane!”

O femeie mai bătrână: „Nană Ielițo”

II. MORFOLOGIE

Articolul *l* dela singular se elidează: calu, cocoșu, copilu, nănașu.

Substantivele terminate cu *ă* se rostesc cu *ë* (un sunet rostit între *a* și *e* scurt): Moarë (moară de măcinat). Opincë (opincă). Parë (pară).

Substantivele feminine cu sufixele *tă*, *să*, *ză*, au și la plural aceeași terminațiune, de exemplu: mătă, ată, creanță, brață, coasă, mesă, pânză, buburuză, pupăză.

Substantivele neutre cu sufixele *t*, *z*, *r*, formează pluralul cu *ă* nu cu *e*, de exemplu: felehartă, coteță, oasă, baroasă, cupțoară.

Verbul *a fi* se conjugă astfel:

	<i>Prezent indicativ</i>	<i>Perfect</i>	<i>Viitor</i>
Singular	{ io mis tu iești iel îi	io am fost tu ai fost iel o fost	io oi fi tu îi fi iel o fi
Plural	{ noi nis voi vis ii is	noi am fost voi aț fost ii or fost	noi om fi voi it fi ii or fi

Conjugarea verbului *a merge*:

Singular	{ io mărg tu meri iel mere	io am mărs tu ai mărs iel o mărs	io oi mere tu îi mere iel o mere
Plural	{ noi merem voi meret ii mărg	noi am mărs voi aț mărs ii or mărs	noi om mere voi it mere ii or mere

Numele proprii formează genitivul și dativul cu articolul *lu*, de ex.: Iarba *lu* Tacin (o iarbă de leac). Fântâna *lu* Costea. Boii *lu* Cucu. Sălașu *lu* Milovan. Io dus *lu* Lisandra mărgele.

Numele de înrudire, în legătură cu pronumele posesiv, se flexionează astfel: Tată-mnieu, frate-mnieu, soru-me, socru-mneiu, nevastă-me, mă-sa, tată-so, baci-so, nană-sa, frati-so.

Pronume: io (personal). *Posesive: a me, a mnieu, a nost, a vost, a noști, a voști, a voașce.* *Arătătoare: iesta, iasta, ieșcialalt, ieșcealalce.*

Pronume nehotărâte: u-o două (câteva). *Numerale: tri, șasă, șasăsprăzece, douăzeci, trizăci, cinzăci, șazăci, întâii, a doilea, a triilea, a patrulea, a cincilea, a șapcelea.*

Conjunctive: Să sepe! Să chere! Să semine!

De multe ori se adaogă la participiul perfect *ă*, de exemplu: „L-or fost *bătută* în sara aceea, șâ ba să mai vez om din el!”

Forme dialectice: Am trecut drumu altan. O vorbit vorbă legănată *întă mine* (în prezența mea). *Minton ploaie* (în momentul acesta ploauă). *Tâpâte până la sălaş* (repede-te până la conac).

Adverbe: Deloc! (îndată). Numa mai înainte adusei apă (adinea-ori am adus apă). *Antărt* (cu doi ani în urmă). „Nucu-i verde, frunza-i rară, inge m-oi culca *astară?*” (de seară). De-a fetea (zădarnic). *A-ia!* (da de unde să fie așa). De fel! (de loc). *Bizuit!* (cu sigurantă).

GLOSAR

(Dela Nădlac și Șeitin)

Amu	acum	Bot	grămadă
Altan	peste	Bizuit	sigur
Astară	pe seară	Budrihală	prea gras
Altminterelea	de altfel	Blodogorește, {	vorbă fără rost
Antărt	cu doi ani în urmă	bolborosește, {	copii care învață
An	în anul trecut	bumburează }	a vorbi
Acușa	imediat	Bășca	separat
Acuș	nu peste mult timp	Buctat	căzut, falimentat
A - ia	nu	Bumb	nasture
A - ingerea	în alt loc	Barost	ciocan mare
Alipuit	pripășit	Biușig	belșug
Abrac	grăunte la cal	Brizguie	plouă mărunț
Aituri	piftii	Ciuhă	păpușă, spărie-
Alitâu	astupătorul cuptorului		toare în straturi
Bandă	tovărășie	Căzancă	arătătoare la ceas
Budă	closet	Cistomez	distrug (o ființă)
Bică	taur	Ciocârtește	meșterește
Bitang	perde-vară	Cindă	antreu și bucătărie

Chilim	cover	Dușancă	bluză femeiască
Cilin	separat	Dunst	compot
Ciușcă	lovitură cu palma	Fălos	mândru
Căpătână	cap de cal	Fușar	superficial
Cocoloșit	încurcat	Fireanguri	perdele
Chisăliță	borș	Găvălie	cap (scăfărlie)
Ciuschie	pârghie	Gărăboi	coș de nuiele
Colănic	fusul de socală, țeava din soche la urzoi	Giară	sgherie
Cihneală	liniște, odihnă	Golund	șiret de legat
Cociet	colivie pentru păsări	Găvană	lingură mare
Crumpe	cartorfi	Giliș	adunare (comitet)
Clop	pălărie	Higege	vioară
Clisă	slănină	Hondro-bondo	{ contra-bandă lucru fără pricepere
Ciuble	obiecte de bucătărie	Hotar	toate țarinile într-o bucată
Cotătoare	oglină	Hăhău	om foarte înalt
Cupertă	plic	(Se) hitrește	se fudulește
Căput	poartă	Hârboaică	cratiță
Crăstolă	oală de fiert	Herleș	cu picioarele sucite, strâmbe
Cioclender	om prăpădit	Huluit	răsturnat, hernios
Ciodrigaită	domn venetic	Hăsmăndoc	diform
Creț („calcă creț”)	mândru	Îmboțește	mototolește, șifonează
Cină	mâncare de seară	Întolocire ...	unire fără forme legale
Clicos	argilos	Învârtocire	încălcire
Ciubeleu	vas de lemn cu apă de beut	(Se) încioarobă	se îmbracă
Clic	pâine necoaptă bine	Ioia	hingherul
Ciri (așa-așa)	ori așa, ori așa	Iștălău	grajd
De-a rostu	fără carte	Îmbrobojit	învăluit
Ducian	prăvălie	Îndăluit	pornit
D-afetea	de geaba	Izidit	crepat (animal)
Deloc	îndată	Îmboardă	răstoarnă
Duleu	drum printre ogoare	Îmbutușă	împinge
Diocheat	{ influențat de ochi beat, compromis	Îmberbecat	izgonit (dat afară in bătaie)
Divănire	discuție	Îndrugat	fără rost
Dripit	strivit	Iagă	sticlă
Divan	canapea	Ipine	sdravăn
Dârgolește	rostogolește	Jigăraie	jigodie la câini, javră
Dricală	saltea		

Joesc	repauzez	răsărit mai des	
Jivine	reptile	Pițigă	ciupește
Joardă	nuia subțire	Priceșce	atrage atențiunea
Jitei	papură	Pănușe	frunză de porumb
Jimlișcă	corn (chiflă)	Pilari	precupeț
Jeb	buzunar	Pomilari	client
Lecru	haină scurtă	Până-i lumea	nici odată
Laviță	bancă	Poniavă	țol mare
Langoș	plăcintă din aluat de pâine, coaptă în cuptor	Procoviță	pătură, covor
Lumină	lumânare	Placă	poftim mă rog
Lănceș	politist	Perinci	orez
Legezău	evantai	Podrum	pivniță
Lavor	lighean	Pegestru	invalid
(o) leacă	puținel	Pită	pâine
Moșnean	născut în comună	Pană	floare
Moare	zeamă de varză	Pocit	schimonisit
Măsăriță	față de masă	Prost	nebun, dement
Merindaică	ștergătoare de vase	Primă	panglică
Minton	îndată	„Pepea”	necuratul
Mă urăsc	mă plictisesc	Potroz (om în potrozu lui)	de talia lui
Mătăhala	grotesc	Pristuie	tolerează
Mândru	frumos	Piglais	fer de călcat
Mohângheață	mămâie	Pecmez	magiun
Modrigălesc	spălare superfi- cială a rufelor	Putric	colibă
Mânjește	murdărește	Pinten	calea ce leagă șoseaua cu drumul improvizat
Mnieriu	albastru ca marea	Rusuroi	aluatul de pâine ras de pe copăie apoi copt ca pâinea
Nieheză	jenă	Rotelat	rotund
Năloagă	deranj	Rățișe	plăcintă
Neauă	zăpadă	Ratotă	jumări de oue
Năroi	noroiul din râu, spre deosebire de cel de pe stradă	Sâmbră	{ prietenie a înjuga boii cu ai vecinului (prinde sâmbră)
(Se) năzărește	(se) observă	Samurast	sămânță răsărită din recolta scuturată
Năhoadă	monstru	Strofocat	sburlit
Nialcoș	elegant	Sigiar	slănină
Neclae	grumăzile cailor		
Orbiet	cerșetor		
Olate	supraedificate		
Ogoaie	tufele de grâu		

Sâcâit	sgârcit	Ticăruit	încărcat prea tare
Sobă	odaie, cameră	Tiposește	examinează cu atenție privește cu atențiune
Sici	pământ cu salitră	(În) tăstru	desordonat
Șfindlăr	escroc	Troască (troscoi)	clopotul pe boi
Șifonieri	dulap	Tiaun	nebunatic
Șnaidăr	croitor	Tămăduit	vindecat
Șuștăr	pantofar	Tip (chip)	fotografie
Sfarelu	tobă de porc	Tipele	ghete
Sduuit	înjurat	Talger	farfurie
Șchentă	haină scurtă	Tăitel	fidea
Șolocat	roletă la fereastră	Vigan	rochie
Șporheit	mașină de gătit	Vigan (copil)	vesel
Șod	interesant, curios	Vreascuri	surcele
Șlinguire	brodat	Vizielu	bluză femeiască
Scovardă	clătită (plăcintă)	Zane	laț de hingher
Sugnă	rochie	Zviduit	vindecat
Sdrăvie	strănută	Zănat	meserie (ocupație)
Turișat	dat pe ghiată	Zăbunit	zăpăcit
Țandură	tăpuș	Zdrăvie	strănută
Trabă	trebuie	Zmintit	nesucces, greșit
Tărăboanță	roabă de transport	Zobon	vestă
Țângălău	clopoțel	Zărăstit	pripășit
Târnaț	coridor	Zăcin	unt de lemn
Tâpă	aruncă		

NUME ROMÂNEȘTI DE FAMILIE, DIN NĂDLAC

Anoca, Antal, Bolchiș, Barbu, Boeșa, Bogdan, Câmpean, Chiș, Chicin, Ciortea, Caba, Cobraș, Cioroabă, Căpitan, Covaci, Chișa, Drăgan, Faur, Feier, Flocos, Farcaș, Guleș, Gubariu, Giurcovieci (Sârbi romanizați), Hândrau, Istin, Iovănaș, Luțai, Lung, Lunguț, Lucian, Mercea, Marcu (preotul Marcovici), Mărginean, Mărginean (Nemeșu), Mărginean (Ardeleanu), Morariu (Cucu), Maliș (Sârbi romanizați), Marienuț, Noghiu, Negrău, Olariu, Onea (Becicanu), Onea (Sarbădu), Oprea, Ponta, Precupaș, Pleșin, Palade, Păteanu, Pătroi, Pășteanu, Ponetchi, Rotariu, Roman, Roșuț, Șerban, Stroia, Șandor, Sina, Sava, Socală, Săcăruș, Țiriac, Vesa, Vesiti (Sârbi romanizați), Zaharie, apoi următoarele familii: Aleteanu, Ardeleanu, Beinșanu, Bozian, Bătăran, Curticianu, Crișan, Gurbanu, Hălmăgean, Ienoșdan, Otlăcan, Răsădean, Șumândan, Sălăgean, Totorean, Tiritean (probabil Cherechean), Tăucean, Ungurean, Vădăsan, Vidican.

PORECLE

(din Nădlac)

Numele și prenumele înregistrate la ofițerul stării civile servește pentru oficialitate. Aproape fiecare Român are un nume ce i l'au dat prietenii sau inamicii, prin care vreau să-l caracterizeze. Unii dobândesc porecla printr'o faptă bună, alții prin patimă. De poreclă nu se supără nimeni.

Antărt	Bojea	Cuptorariu	Ferău
	Broscoiu	Cordovanu	
Burilă	Buricosu	Capra	Giurcoiu
Burdulea	Bujdea	Cacăbani	Gură albă
Rășcanu	Buzăronea	Cucu	Gârbovan
Bășcănoiu		Cabzani	Goanga
Băltău	Crstâna	Cârlanu	Grumăzoiu
Bucinu	Cănăciocu	Criștușel	Gânsacu
Bologoju	Ciolac	Crucea	Găboraș
Birișu	Câne roșu	Ciorângu	Graițăr
Borcanu	Cârligu	Curta	Gavra
Bărbuț	Ciocoiu		Gliga
Berbecariu	Cotârcia	Danda	
Bolundu	Cicia	Dăscăluțu	Hampu
Blioțu	Călcat de vacă	Dobășel	Hirege
Blianca	Curanpics	Dan	Hăblău
Bogatu	Comănoiu	Dihoru	Hosu
Beteguțu	Ciorfoiu	Dema	Hârja
Băgăușu	Cioroabă		Halicu
Bulioaie	Cotoc	Feru	Hugheț
Blagu	Cociovetă	Friptu	Huhu
Baciu	Chisălițau	Festilaș	Hârdic
Bleblea	Ciuparcă	Fușticu	Hâra
Bumbu	Cap de lemn	Fălețu	Hândrău
Bună parte	Coșot	Fumău	

Ilcu	Năcăjitu	Precup	Toarcă boarcă
Iorgu	Neța	Perca	Thicoș
Înteleptu	Neamțu	Picuța	Timoc
Ielcău	Necșeu	Piluța	Taițal
	Nemeșu	Pelingăr	Țpălău
Lupu			Toșa
Luța	Păsulă	Ruja	Țoapa
Lenea	Prunău	Ratotă	Tiotorea
Limbău	Pindrău		Turcu
Leman	Purecile	Șoricu	Tiagu
Ludaie	Purcelu	Suflic	Tupu
Langa	Pisat	Șoiu	Țetu
Lănțeriu	Pupăză	Șternaț	Țipimpuc
Luca	Perneu	Sima	Toconiță
	Picior de porc	Șupăr	Trandafir
Mielu	Pisu	Sănduța	Tripăduchi
Micu	Pălcuț	Sloiete	Tarbay
Moroncia	Proca	Ștevuța	Tirica
Maioru	Pipiș	Solgău	Tărăboanță
Mnientuțu	Papă lapte	Sighideanu	Toaca satului
Mândruțu	Pistol	Șorecoiu	
Mâțoc	Pilindric	Sărândanu	Ursu
Mandel	Pupineșiu	Șeleu	Uănu
Milovanu	Pralea	Sitiu	
	Plăcintă	Șutu	Vila
Nas de câne	Păluc	Sarbădu	Vaneu
Năcău	Pășculescu	Supăratu	
Nistor	Popuța	Supăratu	Zmău
Niașcu	Purjenoiu		Zbângu

LIMBAJUL POPULAR DIN NĂDLAC ȘI ȘEITIN

OCOLU CĂȘII (curtea casei)

În ocol se află lemnele pentru foc, „hoarăle” (pășerile de casă) și fântâna de unde „se trage” apă de beut.

Lemnele sunt clădite în „stângeni”. Lemnul de un stângen se așează pe „capră” și se taie cu „ferezu” pe atâtea locuri, pe câte cere trebuința. Dinții ferezului se ascut cu „pila”, ici-colo trebuiesc „încârniți” cu „cheia”, ca să facă tăietură largă, iar unii dintre dinți trebuiesc rupți la colți, ca să meargă ferezu mai ușor; aceste ciontări se numesc „măsele”. Lemnele se „crapă” cu „secura”, astfel, că lemnul tăiat în ferez se așează pe „butuc”, apoi se lovește puternic cu săcurea. Câte odată se împlântă bine secura în lemn, apoi se întoarce, se ridică sus, și se isbește de butuc cu „muchea secretei” până „crapă” lemnul. Săcurea mică se numește „topor”; mânerul montat în săcure sau în topor se numește „toporiște” (coadă de topor).

„Hoarele” din „ocol” sunt: „Găinile” conduse de „cocoș”; cocoșul desființat se numește „copon”; „gâștele” conduse de „gânsac”; „rețele” conduse de „rățoi”; „tutcile” (curcile) conduse de „tutcan”; „circele” cu „circanul” (bilici). În „gălișcă” (colivie), se țin „turturele” cu „turturoiu”, care toată ziua cântă „cucuruz”, iar în „golubar” se află „golumbii” (porumbii) cari se sporesc foarte tare prin „golumbiță” și „golumboi”. Golumboiu se apleacă cu „clonțu” spre golumbiță, își umflă gușa și „guruie”.

Găinile ouă în „cuibariu” din podul „șoprului”, sau în „cocieț”. În „cuibar” se pune „cloșca” să „clocească” până „scoate pui”. Rațele și gâștele „scot” de asemenea „pui” (nu „boboci”). Puii de primăvară ajung toamna „puice”, cari „îndăluie a oua” în primăvara viitoare (încep a oua).

În afară de fântânele dela încrucișările drumurilor, unii gospodari,

numiți „gazde” au fântâni proprii în curte. Fântâna se sapă în pământ la „afunzimea” de cca. 4-12 metri. Se sapă rotund în diametru de cca. 1,50 m, și se „clădește” cu piatră, cărămidă sau se sapă în formă pătrată și se clădește cu lemn. La toate fântânele se așează pe fund „colaci” (niște pietri tari, cari nu se fărâmă), iar peste „colaci” se clădesc pietrile, cărămida, sau lemnele, până sus. La suprafață se așează în formă pătrată „ghizlele” fântânii, făcute din lemn tare. Ghizlele sunt clădite pe „ramă”. Pentru a „trage” apa, se așează la o depărtare de cca. 10 metri dela fântână o „furcă” înaltă de cca. 6-7 m, între coarnele de la „jugul” furcii se fixează „ghermul” ca o cumpănă cu ajutorul unui „fus” care străpunge coarnele „jugului” și „ghermul”, ca să se miște ușor. La capătul mai subțire, care ajunge deasupra doagelor se fixează atârând în jos „șuba”, în capătul căreia se leagă „videra” (găleata). „Șuba” are lungimea potrivită, ca să ajungă cu „videra” în apă. Pentru ușurarea scoaterei apei, se leagă la capătul celălalt al „ghermului” greutatea, „terheti”.

Fântânele moderne se clădesc cu ciment, unele sunt sfredelite și prevăzute cu pompă de fer. La unele fântâni, în loc de cumpănă se montează pe ghizle „roată” cu „sul” și cu lanț pentru scoaterea apei.

Orice fântână înainte de întrebuințare trebuie sfințită. Ca apa să fie mai bună, se recomandă a arunca în fântână un bulgăre de sare.

IȘTĂLĂUL (grajdul)

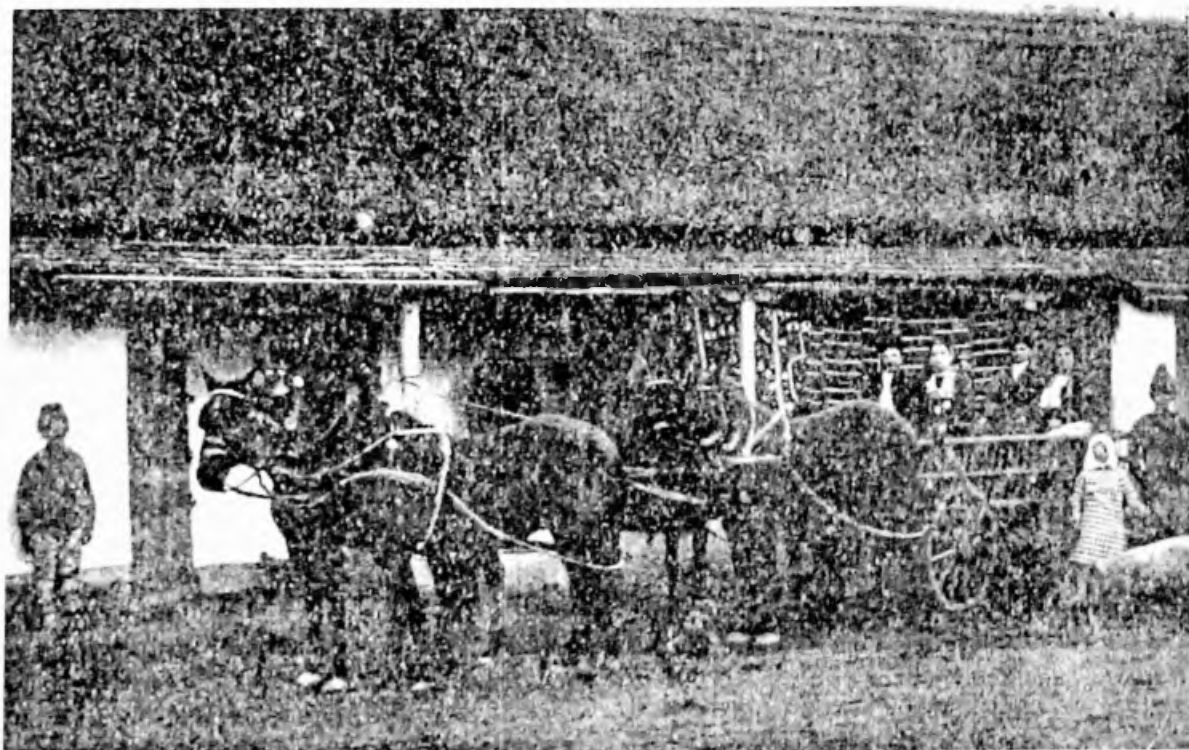
Lângă „ocol” se află „iștălăul” în care se țin caii și vitele cornute, numite „marhe” (singular: „marhă”).

Lângă iștălău se află „cocina” pentru porci. La Nădlac, dar în parte și la Șeitin, acestea se află mai cu seamă în afară de sat, la moșie (conac), numită „sălaș”.

SĂLAȘUL, IȘTĂLĂUL DELA SĂLAȘ, CAII

Sălașul se compune din: locuință pentru oameni și adăposturi pentru animale și pentru unelte.

Locuința persoanelor este o casă simplă construită ca și casele din sat, și ținută cu aceeași grijă și curățenie. În apropierea locuinței se află „iștălăul”.

Trăsură cu 4 cai din Șeitin

Mânz de 2½ ani din Șeitin

Lângă sălaș se află un teren în formă de arenă numit „arie”; în acest loc se „câlcă” (treeră) grâul pe vremuri. Iarba de pe arenă se „cioplea” cu sapa, apoi pământul se bătuca bine cu un butuc prevăzut cu mâner, numit „berbece”. La bătucitul ariei se coceau plăcinte rotunde, „pancove” pentru muncitori.

Iștălăul cailor este separat de cel pentru vite cornute. Iștălăul are în peretele opus celui cu ușile, ferestre mici de sticlă, construite în partea superioară (aproape de plafon) a peretelui; mai jos se află o scară lată, așezată în poziție horizontală în lungimea peretelui și înclinată spre interiorul iștălăului; între spațiul dintre scară și perete

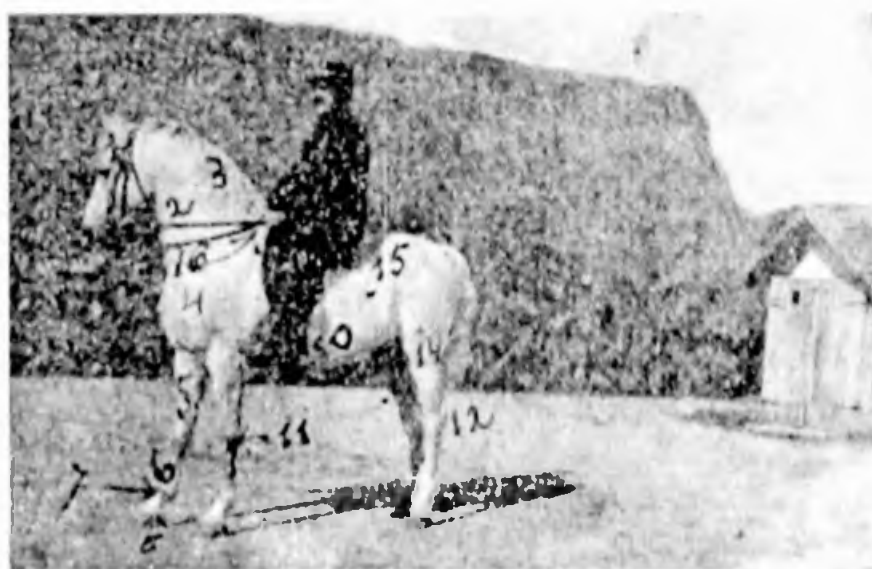
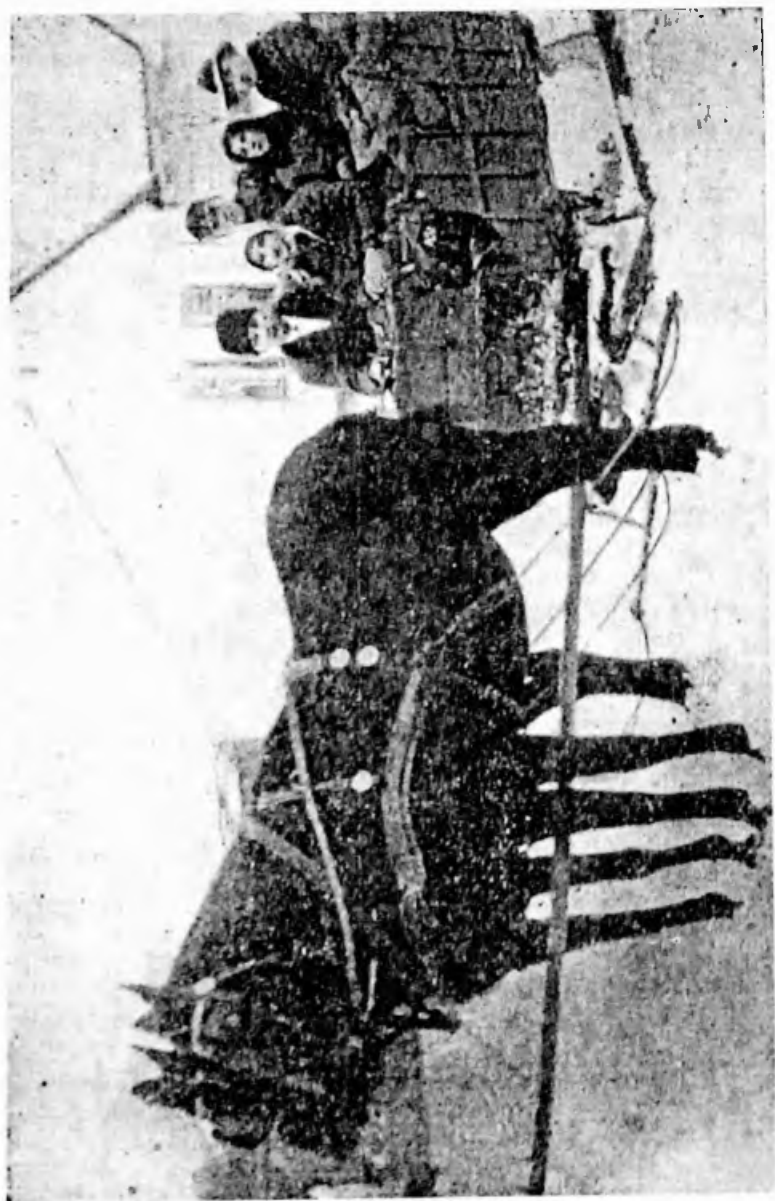

Foto: Valentin

Nădlac - „Gându”, harmig plin-sânge arab, călărit cu „șeauă cu scărițe”

Părțile calului: 1) Cap cu urechi, ochi și bot 2) Grumaz 3) Coamă 4) Chiept (piept) 5) Pulpa de dinainte 6) Fluer 7) Chișită 8) Copită 9) Spate 10) Foale 11) Genunchele dinainte 12) Genunchele dinapoi 13) Coadă 14) Pulpă dinapoi 15) Șold 16) Greban. Scheletul capului se numește „căpătină”.

se pune fânul pentru cai. Caii sunt întorși cu capetele spre acest perete. În perete, la capetele cailor se montează un jghiab, numit „iesle”. Caii se leagă cu „căpestrele” la „zalele” fixate în „iesle”. În iesle se pune furajul nepăios, însă fânul și alt furaj păios (trifoi, paie, mazărice, ovăz verde etc.) se pune în scară, astfel, caii trebuie să-și ridice capetele în sus ca să-și tragă mâncarea prin „zapii” scării; în felul acesta caii vor avea formă frumoasă, fiind obicinuiți a ține „grumazul” în sus și „încordat”. Sub picioarele cailor, pământul este bătut bine, apoi cimentat, iar pe ciment sunt așezate lemne rotunde tăiate în două de-

În timpul iernei cu sania la Şeitin

alungul, ca astfel caii să nu alunece; acestea se numesc „*podele*”. Peste podele se așează un strat gros de paie, numit „*așternut*”. La coada cailor, întoarsă spre ușa de la intrare, se află un „*șanț*” de ciment, pentru scurgerea umezelei. Dela șanț până la peretele cu ușile este un spațiu de cca. 2 metri, cu pământ bătucit bine, care trebuie să fie încontinuu măturat, iar paiele „*sufocate*” bine sub cai, cari paie, de asemenea, vor fi întotdeauna curate. În ișălău se află, într-un colț, un locșor în care se aruncă pe o gaură fânul din pod; acest loc îngrădit cu scânduri se numește „*tărtău*”.

Hrănirea cailor. De regulă, caii se „*hrănesc*” astfel: li se dă cca. 6-8 kg fân bun, după aceasta se „*adapă*” (li se dă apă să bea) cu apă proaspătă. După apă iarăși li se dă un braț bun de fân, apoi li se dă grăunțe de ovăz, cantitate până se satură, sau cel puțin 3-4 kg. Grăunțele se numesc „*abrac*”.

CURĂȚENIA ÎN IȘTĂLĂU ȘI CURĂȚIREA CAILOR

În grajd, se „*rânește*” în fiecare zi odată, iar dacă cere trebuința, de mai multe ori. „*Gunoitul*”, sau „*balega*” se ia cu lopata de fier și se aruncă pe o ferestruică tăiată în partea inferioară a peretelui sau, unde aceasta lipsește, se încarcă într-o ladă și cu aceasta se cară afară într-o grămadă pătrată, de unde apoi la timpul său se va căra pe holde. Paiele murdare se iau cu „*furca de fier*” cu patru coarne și se cară afară, apoi se aduce sub cai paie proaspete. Paiele se aduc cu furca, pe umăr, cu care ocaziune caii sunt dresați de a se da la o parte; pentru aceasta se strigă porunca: „*farto!*”, iar după ce s'au depus paiele, se ține furca peste ele și caii le așează călcându-le cu picioarele la porunca: „*farto la loc!*”. Păreții ișălăului se văruesc întotdeauna cu var alb. În fiecare zi, dis de dimineată, „*sluga*”, „*cearsăla*” caii cu „*cearsăla*”, după aceasta ține cearsăla cu mâna stângă și-i perie cu peria pe care o ține legată cu curea de mâna dreaptă. Pentru ca să se ia praful de pe perie, încontinuu se va freca cearsăla cu dinții de perie. Așa se procedează începând dela capul animalului până la coadă, după aceasta, sluga se duce cu cearsăla (țesală) pe locul măturat curat, și așezând cornul cearsăla pe pământ, trage o dungă dreaptă ca de 20 cm, numită „*rând*”; trăgând astfel se scutură de pe cearsală praful scos de pe cal încât rândul va fi desemnat cu praful de cal. Țesălarea se

Kărlac Jud. Arad anul 1902
 Dl. Ion Călinderu
 cumpără iepe de prăsilă pentru
 Domeniile Coroanei

1933 Camera de Artă Arad

Fotografie luată la curtea marelui gospodar Ilie Mărginean, în anul 1902

- 1) Iepele de prăsilă vândute D-lui Kalinderu, de Ion Mărgineanu.
- 2) Ion Kalinderu, Administratorul Domeniilor Coroanei Române, cumpărând cai de rasă în anul 1902. În mijloc, Ion Kalinderu, lângă dânsul marele gospodar, prăsitör de cai, Ilie Mărginean și fiul său Romus, apoi fetele lui Ilie Mărginean.
- 3) La dreapta lui Kalinderu, Ion Mărginean (de 80 ani), apoi Pera Onea. La stânga d-lui Kalinderu, marele gospodar Uroș Morariu („Cucu”), lângă dânsul (în izmene și cămașă), Romus Mărginean, astăzi mare gospodar, succesorul lui Ilie Mărginean.

repetă și iarăși se trage alt rând, alături, până la patru; al cincelea se va trage cruciș peste cele patru. Un cal se consideră curățat complet dacă s'au „*tras de pe el 25 de rânduri*”.

Caii „*se prind*” la „*cocie*” (trăsură). Cel de dreapta se numește „*de brazdă*”, iar cel de stânga „*de om*”. Sculele de prins și de „*mânat*” cai sunt: „*Năclauăle*” (grumăzările) „*hamurile*”, cari se prind cu „*ștreangurile*” de „*hamfauăle*” cociei, „*frânile*” prinse la capul cailor cu „*căpăținile*”, cari iarăși sunt așezate în gura cailor cu „*zăbelele*”. La calul „*sureap*” se pune „*lanț sub barbă*”. Lanțul sub barbă are diferite forme, după specialitatea meșterului. Frânile sunt apucate de „*dologi*”, de cel ce „*mână caii*”.

Copie după o pictură de necunoscut

Stavă de cai pe furtună

Pe cal nu se dă cu „*zbiciul*”, ca să nu capete „*nărav*”; se plesnește numai ușurel de pedeapsă, cu ocazia dresării. Caii se țin bine de frâni ca să nu se „*spărie*”. Dacă o iau la fugă speriați, li se „*frecă gura*” cu zăbala, trăgând de frâni cu putere și grijind să meargă numai pe mijlocul drumului. Caii se lovesc, când trebuie, cu „*zbiciul*” peste picioare, dar la mers se indeamnă prin „*șuieratul*” zbiciului în vânt, prin asmuțarea din buze și prin agrăire pe nume, de exemplu: „*Na Cezar!*”, sau Bandi, Husar, Iulcia etc.

Când calul este atent, „*ciulește*” din urechi, iar când se *spărie*, se

uită fricos în jos, „ciulește”, „sapă cu piciorul” și „sforăie” pe nas. Caii „ustăniți” și „înpumați” dela drum, ajunși la „iștălău”, trebuiesc frecați la urechi, apoi „băgați în iștălău”, repede, unde trebuiesc frecați pe tot corpul cu sucitură de paie până se „sbicesc” (se svântă); această sucitură se numește „șomoiog”.

Dacă calul nu se prinde la cocie se „merge pe el călărește”, „pe păr” (fără șea), „pe păr și cu procovița strânsă cu chingă”, ori cu „șauă cu scărițe”. Pentru ca să nu-și scrintească calul vre-o vână la picior, se strânge la pulpă până pe la „chișită” cu „fășie”, ca să nu i se „murulească” vinele. Ca să nu se vateme lovindu-se i se mai leagă la cal și „ștraf” sau „podlog”, deasupra copitei, la „chisită”.

Foto: Isaia Valentir, 1934

În „stavă” după cai

Calul se potcovește cu potcoave de fer la „potcovar”, ca să nu se „ciumpăvească” pe drumul pietruit. Dacă drumul nu-i pietruit, nu se potcovește. Iarna se montează șuruburi cu colți la potcoave, ca să nu alunecă calul. În coama calului se împletește coajă de tei, iar la frunte se împletește arnici roșu ca să nu fie „de deochi”.

Culorile calului sunt: „murg” (roșu ca vișina coaptă bine), „murg deschis”, „negru”, „sur”, „alb”, „dereș” (roșu cu pete mărunte, albe, pe spate, par c’ar fi brumat), „șarg” (galben închis). Unii iubesc caii cu pată albă în frunte. Pata aceasta, dacă este scurtă, între ochi în formă

de cruce, se numește „*cu steauă-n frunte*”, dacă însă pata se întinde lungăreată peste nas până la bot, se zice: „*cal lis*”. Există cal cu pete albe pe picioare, dela copită până la genunche; aceste pete se numesc „*pinteni*” sau „*chesei*”. Țăranii noștri fac legătură între valoarea calului și aceste pete, de exemplu: pe calul „*pintenog*” la un picior *cumpără-l fără vorbă*; pintenog la două picioare: *fii cu băgare de seamă*; pintenog la trei picioare: *gândește-te ce faci*; pintenog la patru picioare: *dă-l dracului!*

Soiuri de cai din regiunea noastră: arab plin sânge, nonius, lipițan, jumătate muran, unguresc, jumătate sânge englez, furioso și ghidran. Caii se sporesc prin „*iapă*” și „*hărmig*” (armăsar). Calul mic se numește „*mânz*”. Calul slab se numește „*mârtoagă*”.

Mersul calului este: „*trop*” (trop mic și trop mare); „*din sărite*” (*galop scurt*), galop lung = „*moartea calului*”, „*în pași*”. La trăsura se mână în „*trop*”. Dacă cineva mână caii la trăsura „*din sărite*” se zice că mână „*țigănește*”, ceea ce se desprețuiește.

Nume de cai: Cezar, Șandor, Ioșca, Iulcea, Marita, Husar, Mișca, Paicu, Iuți, Șarga, Cinoș, Barșou, Lator.

Pe vremuri (bătrânii spun), caii se creșteau în „*stavă*”, dar astăzi stavele aproape nu mai există. Caii se cresc și se țin aproape numai în grajd.

IȘTALĂUL VITELOR

Grajdul vitelor cornute este construit la fel cu al cailor, cu deosebirea că nu are scară pentru fân. Vitele se țesală ca și caii, însă cu țesală cu dinți mai mari și fără tragerea rândurilor.

Vacile se trimit ziua la „*ciurdă*” (cireadă) păzite de „*văcar*”, iar boii se trimit la „*gule*”, păziți de „*bouar*”. Ajutorul bouarului și al văcarului se numește „*boitar*”. Boii în ultimul timp lipsesc aproape de tot.

Vitele cornute se sporesc (inmultesc) prin „*vacă*” și „*bică*” (taur). Rasele mai frecvente sunt: „*Siementaler*”, și „*Ungurească*” (albă).

Vita mică se numește în general „*vițel*” (sau vițeauă). Când „*fată*” vaca, se invită copiii din vecini la „*corastă*” (laptele înflorit). Vițelul mic se preface bou prin „*sucire*”. Vițelul dela 2-3 ani este „*junc*”, sau „*tuluc*”, iar vițeaua dela 1 an până la prima fătare se numește „*junincă*”.

Nume de boi: Paicu, Cendeș, Caila, Vela, Bodor, Rendea, Șugar, Ciaco.
Nume de vaci: Rujana, Suraia, Lunaia, Floriță, Joiana, Vinaia, Dumaia, Cioanca, Ruja.

Boii se prind la car în jug. În capătul „*rudei*” carului, care stă aplecată în jos, se fixează jugul. La jug se prind întotdeauna doi boi; unul de „*brazdă*” numit și „*de hois*” (la dreapta) și altul „*de om*”, numit și „*de cea*” (de stânga). Boul se dresează să se ducă singur la jug.

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac. - „Pădurea porcilor”, cu „*ciurha*” de porci

Omul ridică jugul, cu rudă cu tot, în sus, iar boul își vâără grumazul, apoi ca să nu-l mai scoată, se pune „*răstelul*” la jug. Pentru ca să nu se

sbată încoace și încolo, la boi li se leagă lanțuri în coarne, cu cari se leagă de mijlocul jugului, la „fus”. În coarne se pun ciucuri roșii, să nu „se deoată”. La car se mână boii cu „joarda”, sau mai bine cu „zbiciul” împletit din fuior, „ca să nu doară rău când dă pe boi”. Sbicul se pune în „codoriște” și ca să nu iasă din „codoriște”, i se face „grujbă”. În capătul sbicului se pune „pleaznă”, ca să se poată „pomni” cu el. Sbicul mai lung, cu care se poate mâna 4 boi, se numește „hăicace”. Cu „hăicacea” se „pomenește” tare, ținând-o cu ambele mâini. Boii nu trebuiesc „suduiți” nici bătuti, fiind „marhăle Domnului”; la mers se îndeamnă cu „vorbă bună”, de ex.: „Hois Bodor! - țucă-l tata”, sau „Cea Vela! - puiu moșului”. Boii înțeleg vorba blândă; ca semn: sburdă, scutură din cap, clipesc rar din ochi și întind botul spre stăpân.

„Păcurar” cu turma de oi

1) Colibă 2) Buhaiul păcurarului 3) Măgarul între oi

PORCII. - Porcii se închid în „cocină”. Se scot la câmp adunați în „ciurhă” și sunt păziți de „purcar”.

Porcii se sporesc prin „scroafă” și „ver”.

Rasele crescute în regiunea noastră sunt: „Mangalita” și „York”. Verul desfiintat se numește „mascure”. Porcul slab se numește „porc mârșav”. Porcul de câteva luni se numește „șoldan”, sau „șoldănaș”.

Nume de porci: Șandor, Ciula, Curta, Caciura.

OILE. - Oile se trimit la turmă sub îngrijirea „păcurarului”.

Oile se sporesc prin „oaie” și „berbece”. Desfiintarea berbecelui se

numește „*întoarcere*”. Berbecule care merge în fruntea turmei se numește „*bătan*”. Berbecii tineri se numesc „*noateni*”, iar mielușelele tinere „*noatine*”.

Pe câmpia noastră se cultivă un soi de oi numit „*birce*” (singular: „*bircă*”).

Nume de oi: Breaza, Ciula, Șuta, Cornuta.

Oile se prădesc în număr mic.

CAPRELE. - Pe câmpia noastră abia ici-colo se observă câte-o capră. Se sporesc prin „*capră*” și „*țap*”.

Capra mică se numește „*ied*”.

CÂNELE. - Femeiușca cânelui se numește „*gudă*”. Dacă „*guda*” este abia de câteva luni se numește „*cățauă*”. Bărbătușul mic se numește „*cățel*”.

PISICA. - Se numește „*mătă*”, iar bărbătușul „*mărtan*”.

GRÂUL. - Grâul se seamănă toamna. El răsare rar, dar mai târziu „*înfrățeste*”. Bucata de pământ semănată cu grâu se numește „*holdă de grâu*”. În interiorul holdei se întâmplă - deși foarte rar -, ca să piară semănătura ici-colo, rămânând pământul gol ca petele; acestea se numesc „*vetre*”. Câte odată însă se observă în loc de „*vetre*” alt soi de pete: este grâul răsărit cu culoare mai închisă și firul mai bine dezvoltat (grâul mai sănătos); aceasta din mai multe cauze; poate în acest loc s'aruncat mai mult gunoi decât în restul holdei; aceste pete se numesc „*ogoaie*”. Înainte de semănat, grâul se spală, se „*alege*” (selecționarea seminței), apoi se amestecă cu preparat de „*piatră vânătă*” (sulfat de cupru), ca să nu se producă printre fire tăciune; această operație se numește „*lecuire*”.

În timp ploios se observă pe spic insecte foarte mărunte, de culoare roșietică, numite „*rugină*”. Câte odată se observă pe spic o altă boală de culoare negricioasă, numită „*tăciune*”.

Grâul se taie cu coasa. Coasa se ține cu mâna stângă de „*picioarul mic*” și cu dreapta de „*picioarul mare*”, cari sunt înfițiți în „*toporiște*”. Grâul se cosește astfel ca paietele tăiate să nu cadă pe jos, ci să se culce pe cele rămase încă în picioare; în acest scop, între coasă și toporiște se leagă o grebluță numită „*harc*”.

În urma „*cosașului*” vine „*mănunchieșul*”, care face „*mănunchi*”, ceea ce consistă în adunarea firelor cu spicele într-o direcție în cantitate

cât se poate ține între două palme. La această lucrare, „mănunchiașul” se servește de „*secere*” cu a cărei corn ridică firele de grâu. După „mănunchiaș” urmează cel ce face „*snopi*”. Doi mănunchi fac un snop. Snopul se leagă cu „*legătoarea*”; o formă de funie făcută pe loc din paie răsucite. După legatul snopilor urmează cel ce face „*crucile*”. Se așează cruciș unul peste altul 18 snopi, cel de deasupra se numește „*popa*”. Grâul se lasă vre-o 8 zile în cruci, ca să se mai coacă, apoi urmează „*cărătura*”; grâul se ia cu „*furca*” de fier cu două coarne și se încarcă în „*cocia*” de cărat, la care se pune inimă mai lungă și loitre mai lungi, pe lângă loitre se atașează „*fruntarele*” și „*ruzi de cărat*”, ca să se poată încărca cât mai mulți snopi. Snopii se cară la un loc, unde se formează „*stogul*” (o claie mare). Lângă stog se trage mașina, care „*calcă*” grâul (treeră). Din mașină ies „*boabele*” în „*saci*”, alese fără corpuri străine, ca: „*neghină*”, „*mărul lupului*” etc., iar pe de altă parte iasă boabele sdrobite și cele pipernicite (nedesvoltate), cari toate se numesc „*curături*”. Curăturile se dau la găini. Prin dosul mașinei ies pe de o parte „*paiele*”, iar pe alte părți „*pleava mică*” și „*pleava mare*”. Lucrătorii își pun ochelari, ca să nu li se umplă ochii de „*colb*” (praf). Paiele se adună de muncitori într’o grămadă mare numită „*jireadă*”, totasemenea și pleava mare și pleava mică.

În urma grâului tăiat rămân cotoarele, cari împreună se numesc „*miriște*”. Spicele risipite se „*greblează*” cu „*grebla*”.

„**CUCURUZUL**” (porumbul). - Cucuruzul se pune primăvara. După ce a răsărit de o palmă bună, se „*sapă*” - dacă e puțin - cu „*sapa*”, dacă însă s’a semănat mult, se sapă cu „*plugul de săpat*”; în acest scop se seamănă cu mașina, ca să formeze rânduri. Când cucuruzul a crescut de 1 metru, se „*îngroapă*”, cu care ocaziune se și rărește, pentru ca cel rămas să se desvolte mai bine. Îngropatul este a doua săpare, ce se face fie cu sapa de mână, fie cu plugul special pentru îngropat. După ce cucuruzul s’a copt, se „*culege*” sau se „*rupe*”. Frunza în care este învelit cucuruzul se numește „*pănușă*”. Cucuruzul se rupe de pe „*tulei*”, cu „*pănușă*” cu tot; se cară la sălaș, apoi se invită seara feciori și fete din sat, sau dela alte sălașuri, la desfacerea pănușei („*desfăcut*”). Această adunare se numește „*clacă*”. Claca se face împreună cu glume, petrecere, povești, cântări, la cari de multe ori iau parte și bătrânii. Mâncarea bună și ceva beutură se înțelege de la sine. Pentru lucrul din clacă nu se dă plată; clăcașii se ajută reciproc la asemenea lucruri.

Pănușele uscate bine și scărmanate sunt întrebuințate ca umplutură în „*dricale*” (saltele).

Cucuruzul se așează în „*cotarcă*” (pătul); o magazie făcută din lațuri sau din nuiele, astfel, ca prin influența vântului și a soarelui, cucuruzul să se usuce. Când s-a uscat, cucuruzul se „*sfarmă*” de pe „*cocian*”. Cocenii sunt întrebuințați pentru a încălzi cu ei cuptoarele. „*Tuleii*” (știuleții) se taie, iar cotoarele rămase în urma lor, numite „*cotrenci*”, se smulg.

FÂNUL. - Plantele furajere se cosesc și se dau la vite ori verzi, ori uscate. Cele uscate se numesc „*fân*”.

Iarba se cosește astfel ca firele tăiate să se separe cu totul de restul încă în picioare. Holda se cosește „*de-a curmezișul*” (în lat), formând linii drepte din firele de iarbă tăiate, cari linii se numesc „*brezde*”. După cosire, brezdele se întorc de câteva ori ca să se „*uște*” pe toate părțile. După ce fânul s-a uscat, brezdele se adună cu furca de lemn, mai multe la un loc, acestea acum se numesc „*poloage*” (singular „*polog*”), iar lucrarea se numește „*pologire*”. Din „*poloage*” fânul se adună în mai mult grămezi în forma oului, înalte de cca. 3 metri, numite „*bogie*” sau „*porșori*”. Resturile risipite se adună cu „*grebla*” și se așează pe lângă „*bogie*”. Bogiele vor fi încărcate pe carul lungit și se cară la sălaș în podul de fân, sau se așează grămadă afară într’o formă tot ca bogia, dar înaltă de cca. 10-15 metri, numită „*căpiță*”. Pentru ca fânul să nu putrezească, „*căpița*” nu se așează pe pământul gol, ci mai întâiu se pun lemne și scânduri, în formă de roate, pe acest loc; aceasta se numește „*podină*”. Căpița trebuie făcută pe par, ca să nu se „*îmboarde*” (răstoarne), dar sunt unii meșteri, cari o fac solidă și fără par. Fânul se dă în căpiță cu furca de lemn cu 3 coarne, iar când se apropie de vârf, furca obicinuită fiind scurtă în coadă nu mai ajunge, din această cauză se continuă lucrarea cu „*furcoiul*”, o formă de furcă mai lungă în coadă și cu coarnele așezate în cerc, având forma unui coș. Când meșterul de căpiță a ajuns în vârf, face „*vârvu*”, acoperindu-l cu „*jitei*” și cu „*șovar*” (papură). Pentru ca să se poată coborî, i se pune „*scara cea lungă*”, iar în unele cazuri i se pune numai o prăjină lungă pe care-și dă drumul, alunecând în jos; această prăjină se numește „*perpeleag*” sau „*prepeleag*”. Prepeleagul are în unele cazuri de o parte și de alta cioturi, pe care se pot pune picioarele, și astfel să poată fi întrebuințat mai cu ușurință.

COASA. - Coasa se fixează în „*toporiște*” cu „*veriga*”. Ca să taie bine, se pune pe „*ilită*” (nicovală), care se bate în pământ, după fiecare brazdă se șterge cu iarbă, apoi se ascute cu o piatră lungă udată în apă, numită „*cute*”. Cutea se păstrează și se poartă de cosăș într’o teacă de lemn atârnată la cureaua dela brâu, în față; aceasta se numește „*tioc*”. În tioc trebuie să fie întotdeauna apă.

DRUMURILE. - „Cocia” și „Carul” se mână pe mijlocul drumului pietruit (șosea), având grijă ca roatele să ajungă în tăietura făcută de alte roate în noroiul drumului, această tăietură se numește „*ogaș*”. Pe drumul neted caii se mână în „*trop*” (trap), iar de drumul „*glimpos*” (bulgăros), se mână „*în pași*”, altfel se strică cocia și se „ustănesc” caii. Pe alături de șosea se află pe unele locuri alt drum nepetruit, numit „*drum de vară*”. Locul prin care se trece de pe șosea pe „drumul de vară” și înapoi se numește „*pinten*”. Când drumul urcă spre vârf ne apropiem de „*pripor*”, iar când coborâm, „*dăm în hoancă*”. Drumul drept este câte odată spart și cu găuri pe unele locuri; acestea se numesc „*hoape*”. Pe lângă drumuri se sapă „*șanțuri*” pentru scurgerea apei de ploaie.

Pe poduri, caii se mână la pas. Podul pe care nu se poate trece cu trăsura se numește „*punte*”.

Drumurile cari conduc printre holde se numesc „*dulaie*” (singular „*duleu*”). Drumul pe care nu se circulă cu trăsura fiind prea îngust se numește „*chelceauă*”, sau „*cale de picioare*”. Dacă calea duce peste grădini, în gardul grădinii se face un loc de trecere în forma unui scaun, numit „*pârlaz*”.

MÂNCĂRILE ȚĂRANILOR ROMÂNI DIN NĂDLAC ȘI ȘEITIN

În general, țăranii noștri pregătesc mâncările cunoscute în toată Țara, de ex.: ciorbă, ori supă, numite „*zamă*” și „*leveșă*”, carne de vită cu diferite sosuri, apoi diverse fripturi, murături, compoturi, plăcinte etc.

În afară de mâncările cunoscute în general, se mai găsesc mâncările de mai jos, cunoscute numai în această regiune:

A) „CRUMPE” (cartofi). - „*Crumpe cu zamă*”, „*Crumpe cu boți*”, „*Crumpe cu tărhană*”, „*Crumpe cu lășcuțe*”, „*Crumpe cu lebence*”. (*Lășcuță* =

pătura de aluat tăiată pătrățele cu cuțitul. *Lebence* = dacă se lasă pătura să se usuce și apoi se rupe cu mâna în bucățele, bucățelele acestea se numesc „*lebence*”). „*Crumpe sfârâite*”: Cartofii se fierb cu coajă cu tot, după aceasta se curăță de coaje, se zdrobesc, și se gătesc cu untură, ceapă și „piparcă” (ardei), la foc și, deoarece untura sfârâie, cartofii se numesc „sfârâiți”. „*Crumpe întregi*”: Cartofii se fierb, sau se frig cu coaje, apoi se curăță și se mănâncă cu sare.

B) ALUATURI. - „*Zamă de aluaturi*”: „*Zamă de tărhană*” (tărhană = frecăței): aluatul se freacă pentru a se obține niște globulele ca alicele; „*Zamă de lășcuțe*”, „*Zamă de lebence*”, „*Tașce cu brânză*” (Tașce = pătură de aluat tăiată pătrate mari; taștele se fierb cu zeamă, apoi „se storc” (se strecoară) și se pune peste ele brânză.

„*Găluștele*” (aluat frământat cu lingura de lemn în blid, apoi se rupe cu lingura de metal, și se bagă în apă clocotindă). După ce găluștele se rup cu lingura, toate, se fierb puțin, „se storc” (se strecoară) și se gătesc cu unsoare, cu brânză, ceapă etc., sau cu zeamă, ca și „*leveșa cu tăiței*” (supa cu fidea), gătindu-i „*rântaș*” (prăjeală).

„*Tărhană groasă*”. Va fi sfârâită în unsoare, prăjită bine până rumenește, apoi se pune în apă, ca să treacă apa peste ea și fierbând se îngroașe (ca și garnirul).

„*Tăiței*” (fidea), tăiați lungi din pătură de aluat, gătiți cu zeamă, storși, ca găluștele, cu brânză, sau cu „*pegmez*” (marmeladă), cu gris, ori cu mac, cu „*prezlu*” (pezmeți).

„*Taște*”. Modul de gătire este următorul: Pe pătura de aluat se pune brânză, apoi se împătură și se taie bucățele. *Împăturarea*: Se face pătura în jumătate, se taie pătrate, bucățele bătucite pela îndoitură, ca să nu iasă brânza, apoi se gătesc ca găluștele, sau ca tăiței. Se fac și taște stoarse.

„*Cocoradă*”, din făină de grâu, cu brânză, sau cu „*curechi*” (varză), ori cu „*ludaie*” (dovleac). Se gătește astfel: Se fac pături mari, groase și moi (fără ou), se pune pe ½ de pătură brânză, ludaia sau curechiul, apoi cealaltă ½ se așează pe umplutură bătucindu-se puțin, după aceasta se coace pe vatra cuptorului ars bine cu paie sau cu tulei de cucuruz.

„*Lângălău*” (zis și „*langoș*”) se face la fel; o pătură ca pentru cocoradă, însă făcută din aluatul luat din acela destinat pentru pâine. Se coace la para focului în cuptor, se unge și se sară bine.

„*Nodate*”-le se fac din pătură mai moale, care se întinde pe masă,

se unge cu „*sfărmuri*” de pâine prăjită în unsoare, cu ceapă și piparcă, apoi se împătură (se sucește) formând o coardă de aluat, din care se fac mai multe „*noduri*”, bucăți. Acestea se fierb și se gătesc ca găluștele sau ca tăiteii: cu zeamă, sau stoarse.

„*Urechiuși*”. Pătura se taie pătrate mai mărișoare, colțurile se prind cruciș, încât capătă forma de urechi. Urechiușele se gătesc cu „*chisăliță*” (borș), de post.

„*Boți*”. Aluatul se frământă vârtos, apoi se „*pitigă*” (se pișcă, se ciupește) cu două degete bucățele, cari se numesc „*boți*”. Boții se gătesc cu zamă, sau storși, cu rântaș de unsoare, cu ceapă prăjită, cu piparcă (ca și găluștele ori tăiteii) și cu crumpe (cartofi).

„*Scroverzi*”, *scoverzi* (clătite). Făină bătută în lapte, cu ou.

„*Rățișe*”. Aluatul cu ou și cu unsoare se întinde pe masă; se pune pe el brânză și iarăși unsoare, se sucește ca o coardă. Se taie bucăți, se învârte fiecare bucată în formă de meci și se apasă cu „*druga*” (sucitoarea” de lemn pentru a i se da formă stabilă. Mecii aceștia (rățișe) se coc în unsoare fierbinte, ca și „*pancovele*”.

„*Pancove*” și „*Croafne*” (gogoși). Ca și aluatul „*Linzer*”, dar se coc în unsoare fierbinte.

„*Plăcintă întinsă*”, cu mac, sau cu brânză, ori cu „*pegmez*” de prune, de caise; cu ludaie, cu nuci sau cu mere (Strudel).

„*Colac*” (cozonac). Colac de Crăciun, de Anul Nou, de Botez (Bobotează), de Paști, de Păștite (Dumineca primă după Paști); acest colac va fi dus la Paștele morților la morminți spre a fi ridicat „*paus*”.

„*Pechente*”. Se face din aluatul de colaci. Se sucește lungăreț și se taie în formă de nuci, se coc în cuptor, uscate, apoi se opăresc în apă fierbinte; după ce se store, se amestecă cu mac, miere și zahăr. Acestea se fac în seara ajunului de Crăciun.

C) MÂNCĂRI DE PORUMB. - „*Mămăligă*” (peste Murăș „*Mandă*”). - Din făină de cucuruz se gătește mămăligă, „*balmoș*” (un fel de mămăligă mai moale și se amestecă cu brânză). Mămăliga se servește cu jumere de slănină, sau cu lapte și cu brânză.

„*Pisat*”. - Porumbul se macină în formă foarte dură. Se fierbe și se gătește cu unsoare, cu lapte ori cu brânză.

D) CURECHI (varză). - Din varză se fac „*sarme*” (sarmale), umplute cu carne și cu „*perinci*” (orez).

Semne grafice

„RĂVAȘIUL” OILOR (Răbojul)

Pe o bătă cioplită cu dungă se fac 10 creștături, începând dela stânga spre dreapta; a zecea este însemnată cu cârlig. Dela 10 în sus, se fac creștături mai departe până la 25, unde se încrestează o cruce. Dela crucea de 25 se încrestează iarăși mai departe, până la alte 25, unde iarăși se taie o cruce. Patru cruci fac 100 de oi.

Exemplu:

////////// 1 //////////// ×
= 35 oi

„RĂVAȘUL” LAPTELUI

Laptele se vinde pe credit („Pe credință”). Se încrestează pe o joardă lungă cu coajă. De câte ori duce lapte, încrestează pe joardă atâtea creștături, câți litri (kg) de lapte a dus.

Exemplu:

////////// = 10 litri lapte.

Mașini și Unelte

1. Uneltele întrebuințate în economia câmpului.
2. Uneltele de țesătorie.
3. Uneltele de făcut pâinea.

1. UNELTELE ECONOMIEI CÂMPULUI

„COCIA” (Trăsura)

Părțile principale:

- I. „DRICURILE: „Dricul dinainte”, „dricul dinapoi”
- II. „INIMA”
- III. „RUDA” (*Oiștea*)

1. *Dricurile*. „*Osia*” (Osie de lemn, osie de fer).

a) *Osia de fer*: „*Bucea*”, „*cui*” („*cui de carâmb*”), „*gâscă*” (un cui cârn, care fixează cuiul în bucea).

b) *Osia de lemn*: „*Morocoașă*” (o cămașă de fer peste vârful osiei, ca să nu se roadă osia de roată), „*cui*”.

c) *Fergheteul*: „*Fergheteul*” este așezat pe osie, dealungul, fixat de aceasta la mijloc cu un nit gros, ca fergheteul să se poată mișca liber. Fergheteul are la ambele capete, cari ajung până la roți, două colțuri în sus, cari țin loitrele („*mănuși*”). La dricul de dinapoi sunt „*cracii*” ficși, cari țin inima în legătură cu dricul. Cracii dela dricul dinainte sunt legați sub inimă prin „*iuhă*”.

d) *Roata* (există patru roți: „*roțile dinainte*”, „*roțile dinapoi*”). Cele dinainte sunt mai mici decât cele dinapoi. Părțile dela roată: „*Butucul*” este partea din mijloc; „*Obedele*” (8 obedele) formează circomferința rotii; „*Spitele*” (16 spițe) leagă butucul cu obedele; „*Raful*”, o șină de fer, care strânge bine obezile de lemn în circomferință; „*Bucșala*” (de fer) este mijlocul butucului.

e) *La dricul dinainte*: „*Crucea*”, un lemn care este așezat peste rudă, în cruce, în lungimea osiei; „*Felehartul*” este o copce strâmbă de fer, cu un capăt fixat în vârful osiei, iar cu celălalt în capul crucei; pe acesta se așează piciorul când se urcă omul în trăsura (o scară); „*Hamfăul*” este legat, cu o verigă, de cruce; la acesta se fixează hamul calului. Hamfău există de ambele părți ale rudei, pentru a putea prinde doi cai.

II. *Inima* este prăjina confecționată din lemn tare (salcâm), care leagă dricul dinainte cu dricul dinapoi, de sub care iasă în afară în lungimea de o palmă.

III. *Ruda (oiștea)* se continuă de sub cruce, din inimă. La rudă se prind caii, de ambele laturi. În vârful ruzii se află două cuie de fer, cu capetele late și carne; unul spre trăsura, deasupra ruzii, iar altul spre vârful ruzii de desubt. Aceste cuie se numesc „*Urechi*”, și servesc pentru a ține fixe „*neclaele*” (grumăzările), cari se pun pe după gâtul cailor. La unele trăsuri, se află în vârful ruzii două verigi, mari, fixe, cu denumirea de „*ochelari*”. Dacă caii nu se prind la căruța cu ajutorul „*neclaelor*”, se prind la piept de ham și de ochelari, cu curele.

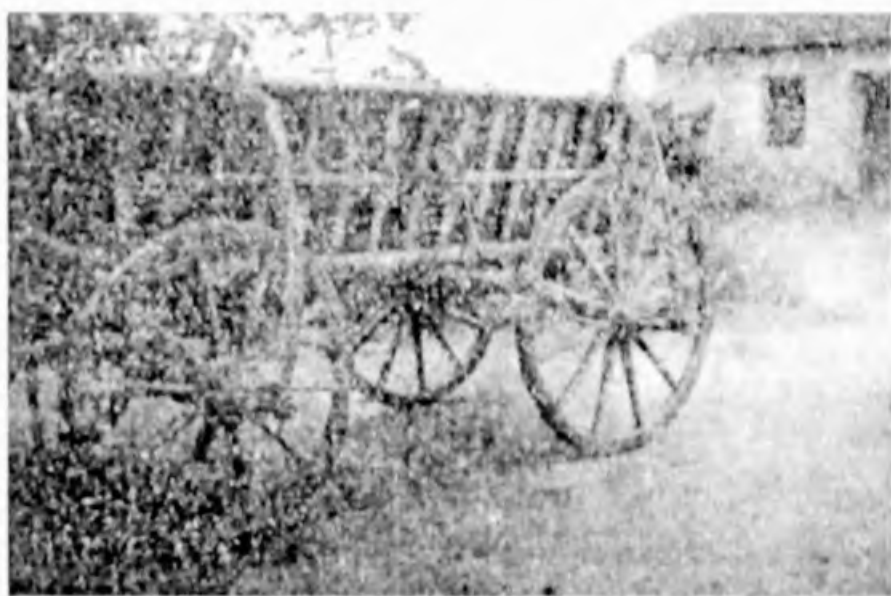

Foto: Isaia Valentir, 1934

„COCIA” (căruța)

IV. *Accesorii*. a) „*Pod*” se numește scândura, sau scândurile cu cari se podește trăsura. b) *Loitrele*. Avem două loitre; câte una de ambele părți. Loitra are scările ca o scară de urcat, acestea se numesc „*Zapi*”. Zapii, la mijloc trec printr’o cingă mijlocitoare, care dă la loitra figura unei scări duble. La capetele de deasupra loitrei observăm câte-o verigă numită „*Zală*”, iar de din jos, câte un corn de fer încârnit în sus, numit „mănușa loitrei”. c) „*Leucile*”. Avem 4 leuci. „*Leuca*” servește pentru susținerea loitrei și pentru a se lega cu osia. Părțile leucii sunt: „*Capu*”, „*Spatele*”, „*Privita*”. Cu capul întră leuca în zala loitrei, iar privita întră pe vârful osiei. d) *Șiregtele*; „*Șiregla mare*”, „*șiregla mică*”. Șiregla este o gratie pusă la dosul trăsurei („*șiregla mare*”) și una la capul trăsurei („*șiregla mică*”). Șiregtele sunt prinse

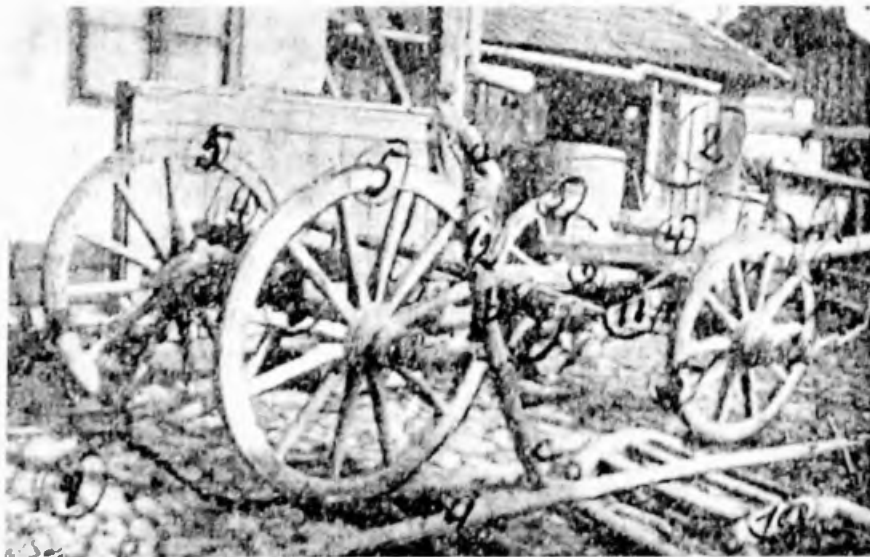
la trăsură cu ajutorul unui lanț, tras prin zală, iar de desubt, șiregla se agață de cornul loitrei (de mănășă).

Foto: Kovács, 1934

1. Ruda 2. Dricul dinainte 3. Dricul dinapoi
4. Inima 5. Loitrele 6. Șiregla dinainte (mică)
7. Șiregla dinapoi (mare) 8. Roatele dinainte
9. Roatele dinapoi 10. Leucile 11. Hamfăul
12. Felezartul 13. Crucile 14. Zapii dela loitre.

„COCIA” CU DRICURILE”

1. Dricul dinapoi 2. Dricul dinainte 3. Osia de fier
4. Fercheteul cu mănăși 5. Roatele 6. Crucea cu felehartul dinainte
7. Felehartul dela crucea dinapoi 8. Inima 9. Rudă cu ochelari în capăt
10. Șireglă 11. Cracii cu iuha 12. Leucă: a) Capul, b) Spatele, c) Privita.

PLUGUL ȘI PĂRȚILE LUI

În Nădlac se află cele mai moderne pluguri, dar mai există și pluguri vechi. (Sub vechi înțelegem plugurile cu „grindeiul” de lemn, cari în unele regiuni sunt încă moderne.)

PLUGUL VECHI CU „ROCIȚELE”

1. Grindei 2. Corman a) creanga mare, creanga mică, b) ferul plugului 3. Cioroslea 4. Coarnele
5. Rocițele 6. Sabia

1. „Grindeiul” este partea ce împreună cu toate părțile celelalte. Se face de regulă din lemn tare (de stejar), dar plugurile moderne sunt construite în întregime din fer.

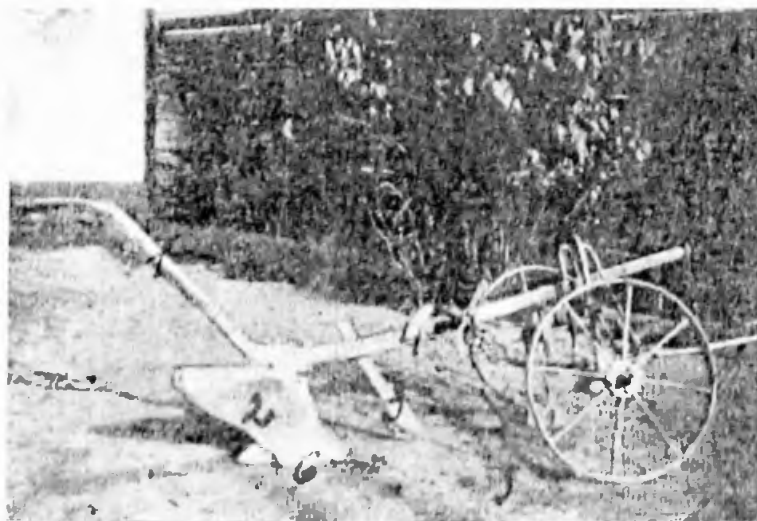
2. „Cormanul” este ferul cel lat, care răstoarnă brazda (scormonește). Cormanul are niște șuruburi într’o parte, numite „crengi” („creanga mare”, „creanga mică”). Acestea servesc pentru lărgirea sau îngustarea brazdei. La plugurile cu grindeiul de fer nu există crengi. În partea de desubt se înșurubează „ferul plugului”, lat cam de un lat de palmă, foarte ascuțit.

3. „Cioroslea”. De vârful dinainte al grindeiului se prinde un fer lungăreț, care se poate lăsa mai adânc, sau mai în afară, după cum cere trebuința („ciorsăire”). Cioroslea taie pământul prima dată, ca apoi imediat să urmeze după el cormanul, care-l ia în primire, repede-l

taie, cu ajutorul ferului de către pământ, apoi îl răstoarnă spre o parte, formând astfel „brazda”.

4. „Coarnele” sunt prinse în partea de dinapoi a grindeiului. Și numele lor arată că sunt în forma a două coarne; cam de 60 cm lungi și la capătul de deasupra strâmbate în partea dinspre plugar, ca să poată ținea de ele. Cu ajutorul coarnelor se dirigează plugul ca să meargă drept. Cu plugurile moderne, ajunge să se țină coarnele la prima brazdă, care dacă este trasă cu băgare de seamă, adică drept, și pământul este potrivit (nu prea tare), nu se mai recere să se țină de coarne; caii dresați îl vor duce cu înlesnire pe locul dorit.

PLUGUL DE FIER

1. Coarnele 2. Cormanul 3. Cioroslea 4. Grindeiul 5. Rocitele 6. Feru plugului 7. Scărița (sub grindei, cu care se regulează adâncimea brazdei)

5. „Rocitele” se compun dintr’o osie cu două roți (rocițe); una merge pe brazdă, aceasta are un diametru mai mare decât cea de deasupra pământului, care e mai mică cu cât e mai adâncă brazda. O roată mai mare decât cealaltă dă posibilitatea ca rocițele (rotilele) să meargă orizontal și să nu se abată dela direcția dreaptă. În partea dinainte a rocițelor se află un fer cu găuri, încârligat ca un sfert de cerc; acesta se numește „Sabie”, având forma ca o sabie strâmbă; tot aici se află „Cârligul”, de care se agață „Crucile” cu „Hamfeile”, ca să

se poată prinde caii la rocite, și prin urmare „la plug”. Cu ajutorul găurilor dela sabie și al cuiului se regulează lărgimea brazdei, deodată cu șuruburile din creanga cormanului (la plugul vechiu).

„ROATA”

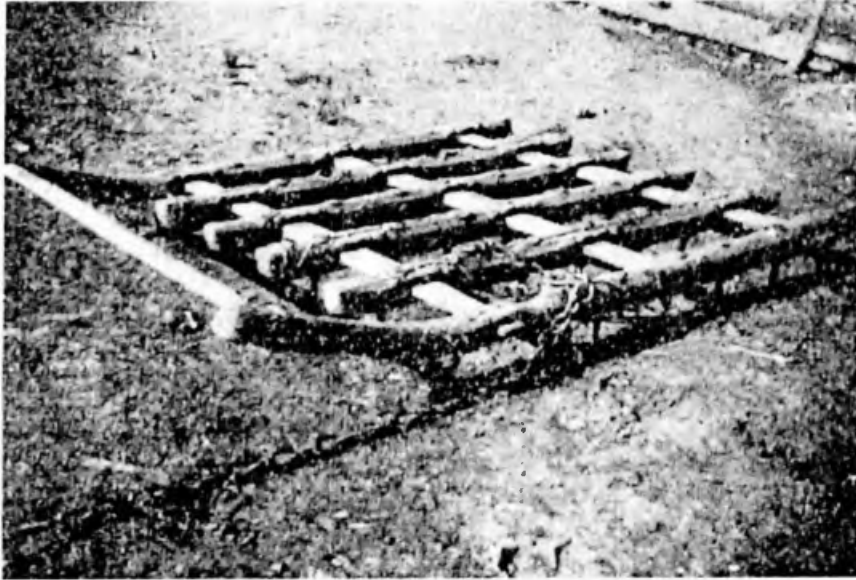
1. Obadă (6 obezi). 2. Butucul.
3. Spițele (12 spițe). 4. Bucșală.
5. Raf. 6. Verigi pe butuc

6. „Grapa” este un instrument care constă din câteva chingi de lemn (sau de fier) prinse între ele cu intervale, astfel încât golurile reprezintă forma unei table de șah. La încrucișarea legăturilor la chingi sunt bătuti colți de fier, ascuțiți. Grapa se întrebuințează târâtă cu caii peste locul arat, ca cu ajutorul colților să sfărâme bulgării, apoi să astupe semința. Există grapă de fier și grapă de lanțuri. Pământul de la Nădlac este fărmiicios, încât aproape nu este nevoie de grapă cu colți de fier. De multe ori se întrebuințează numai grapă de spini, sau de lanțuri, fiind suficiente pentru a astupa semința sau a sdrobi bulgării.

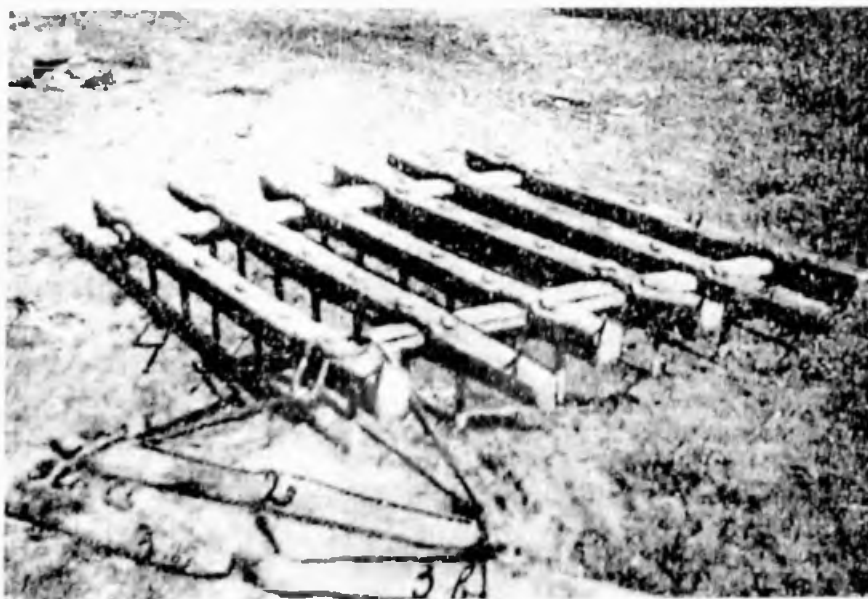
7. „Tăvălicul” este un sul gros de lemn tare, prevăzut ici-colo cu

colți de fier. Scriere întrebuințează pentru bătucirea pământului după ce s-a semănat. Se trage cu caii, ca și grapa.

GRAPELE DE LEMN uzitate

1. Grinzi 2. Crucea (tânjală) 3. a, b, Hamfeie
pentru punerea animalelor 4. Colți de fier

GRAPĂ DE FIER

Foto: Kovács, 1934

MAȘINI AGRICOLE

1. *Tractorul*, sau plugul cu motor cu benzină, diverse sisteme, este foarte uzitat pe câmpia noastră.

2. *Mașina de treerat*. Mașină mînată cu aburi, iar unele cu motorul tractorului.

3. *Mașina de semănat*, trasă cu caii, sau cu tractorul. Mașină de semănat grâu, mașină de semănat porumb, mașină de semănat trifoi.

4. „*Iarganul*”, sau mașina-moară de tocat nutrețul.

5. *Mașina de tocat țvecle pentru nutreț*. Acestea se amestecă cu pleavă, tărâțe, se pune pe ele sare și se servesc drept nutreț foarte bun pentru ori ce vită.

6. *Mașina de secerat sau de cosit*. La Nădlac, în timpul din urmă mașina de secerat este prea puțin uzitată. Cauza este faptul că munca făcută de muncitori cu coasele (secera nu se mai uzitează de mult timp) este mai efină, tot așa de rapidă, și mai preferabilă, deoarece snopul aruncat de mașină se prea scutură, pe câtă vreme muncitorul grijește să nu se scuture.

7. *Mașina de sfărmat porumb*. Există mașină mânată de motor și mașină învârtită cu mâna, după cantitatea porumbului ce trebuie sfărâmat.

8. *Mașină de treerat trifoi*. Sămânța de trifoi este foarte scumpă, dreptaceea gospodarii cari au moșie mare seamănă trifoi pentru a avea atât sămânță, cât și de vânzare.

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac. - „Călcarea” grâului (treeratul), împreună cu prânz amical

9. *Mașina de treerat „tatarcă”*. Tatarca sau măturile s’au produs în cantitate mare în anii de după război. Sămînța era exportată pentru fabricile de bere din străinătate.

2. UNELTE DE ȚESĂTORIE

(Industrie casnică)

Cânepa smulsă și legată snopi numiți „*mânuși*”, după ce i s-au tăiat cu securea rădăcina, se așează în apă pentru a se „topi”. Se scoate din apă, se așează fiecare mânușă în picioare, ca să se usuce la soare. După aceasta, cânepa se „*melită*”. „*Melița*” este un stativ de circa 1 metru înalt, având deasupra o scândură de cca. 1,50 m lungă,

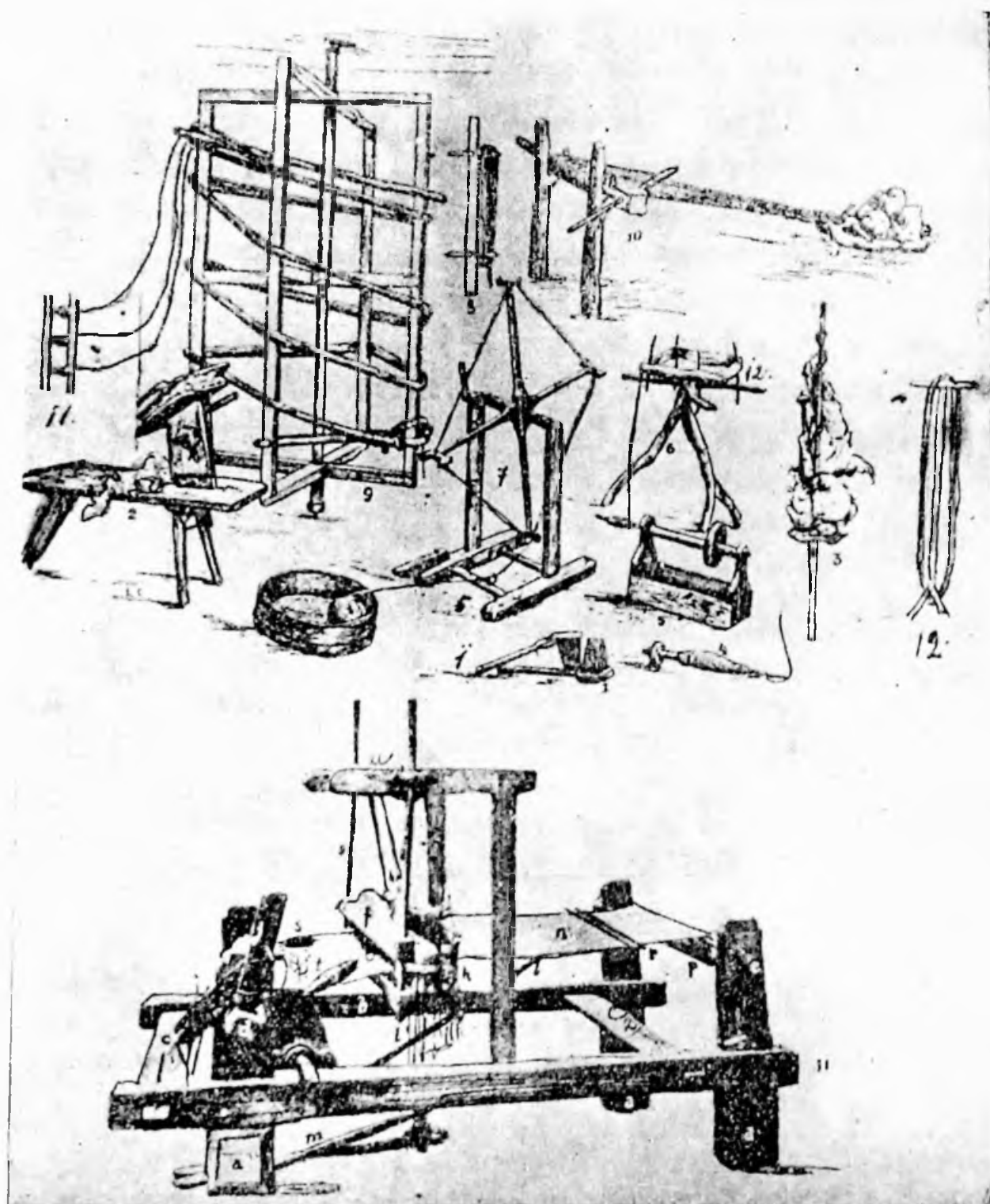

crepată pe mijloc; în acest interior se bate cânepa cu ajutorul unei limbi, astfel încât cotoarele, uscate fiind, sar în laturi și rămâne numai partea lănoasă a cânepii. Cotoarele sărite se numesc „*pozdării*”, iar partea lănoasă se numește „*fuior*”.

Fuiorul „se piaptănă” cu „*pieptenii*”, rari, cu dinți de fier, resturile rămase pe pieptene după prima pieptănare se numesc „*câlți*”, iar resturile rămase după pieptănarea a doua se numesc „*bărbii*”. După aceasta, fuiorul se așează pe „*furcă*”; de aci înainte numele fuiorului este „*caier*”. De pe furcă se toarce firul pe „*fus*”. De pe fus se trece firul de „*râșcitor*”. Râșcitorul este o unealtă în lungime de cca. 1,50 m. Partea de deasupra are forma de T, iar cea de desubt se sfârșește în două cornițe. Firul depănat de pe fus pe râșcitor ia forma de „*jirebie*”. Jirebia are următoarea compoziție: 3 fire = 1 „*numărătură*”; 10 „*numărăaturi* = 1 „*păpușă*”; 15 păpuși = 1 „*numărătură mare*”; 22 numărăaturi mari = 1 „*jirebie veche*”; adică o *jirebie veche* se compune din 9999 fire. „*Socala*”. Jirebia se așează pe „*vârtelnițe*”. Vârtelnițele sunt două chingi încrucișate, înfipte în poziție orizontală cu mijlocul pe vârful vertical al unui stativ cu picioare, numit „*căproi*”. Vârtelnițele se învârtesc pe vârful căproiului, astfel jirebia se poate depăna pe „*țevie*”, care se află vârâtă pe cuiul din vârful „*sulului*” dela „*socală*”. Această țevie se va introduce în „*suveică*” la „*țesut*”. Dacă firul se învârtește pe o țeavă mai mare, această țeavă se numește „*colănic*” și servește pentru „*urzeală*”. Socala este un aparat compus dintr'o cutie de cca. 40 cm. lungime și 15 cm. lărgime. Deasupra cutiei se află un sul ce se mișcă rezemat cu colturile pe câte o furcă așezate la capetele socalei, ca o osie. Ca sulul să poată fi învârtit mai repede se montează pe el o rotiță cu un diametru de cca. 30 cm. Se învârtește trăgând cu palma umezită, peste sul.

„*Urzoiul*”. Colănicele se introduc într'o ramă, numită „*soche*”. Există urzoi în formă de vârtelnițe, numit „*coș*”, apoi în formă de scară și cuie bătute în perete. Pe urzoi se așează firele pe cari se va țese pânza. De pe urzoi se „*învălește*” pânza, adică firele se învârtesc pe sulul dinapoi și se punn vergelele. La începutul urzitului se formează „*coada pânzii*”, iar la sfârșitul urzitului se împletește firul, și se formează „*rostu pânzei*”. Învălirea se face de regulă afară la stradă, pe iarbă. Ca țesătoarele „*să aibă noroc*”, o oarecare vecină își ține de datorință să se apropie și să le salute: „*Bun lucru la Dumneavoastră, crească-vă*

UNELTELE DE ȚESĂTORIE

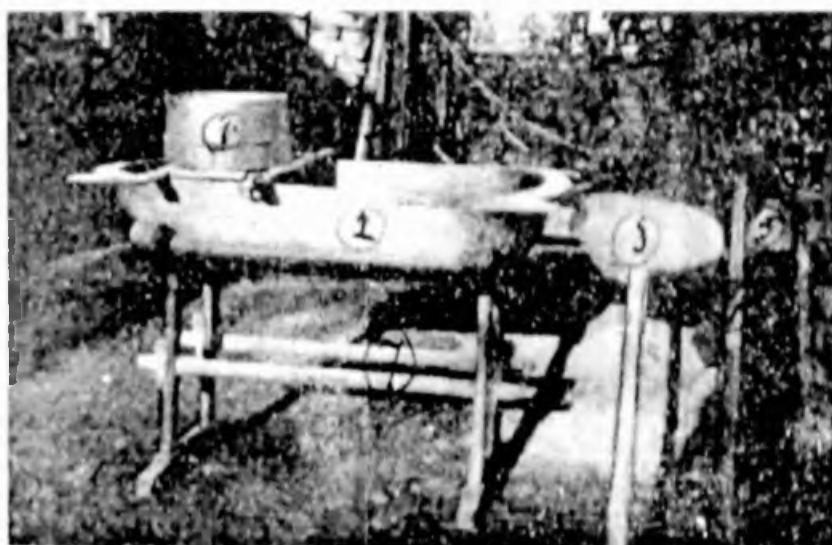
- Sus:* 1. Pieptenii 2. Scaunul cu piepteni și câlți 3. Furca cu caietul
 4. Druga (fus mare) 5. Socală 6. Căproi 7. Capra de depănat
 8. și 12. Râșcitor 9. Urzoi (coș) 10. Învălirea pânzei 11. Soche
 cu 3 colănice 13. Vârtelnite cu jirebie 14. Rostu pânzei
Jos, Răsboiul: a) Picioarele, b) Tălpile, c) 1. Cinga dinainte
 2. Cinga dinapoi d) Sulu dinainte e) Sulu dinapoi f) și g) Brâgele
 cu spata h) Ițele i) Muierușca j) Bărbătușu cu cuiu l) Slobozitoriu
 m) Iepele n) Urzeala o) Spata p) Vergele r) Fușceii s) Țevie
 t) Suveică u) Scripeții v) Lebădaiele 7) Băteala

rostu mare.” Răspuns: „Cătu's cracii Dumitale!” La învălirea pânzei dacă se dă ocazie la acest dialog, se crede că pânza se va termina cu bine și noroc.

„Răsboiul”. De pe urzoi, după învelire, se așează firele pe răsboi. Părțile răsboiului sunt: „Tălpile”; „Scândura de șezut”; „Iepele”, „Sulu dinainte”; „Chinga dinainte”; „Chinga dinapoi”; „Ițele”; „Fușceii”; „Brâglele”; „Scripetii”; „Lebădaiele”; „Urzeala”; „Muierușca”; „Bărbătușu”; „Vergelele”; „Slobozitoru”; „Picioarele”. Accesorii: „Peria” și „Mânjala”, „Suveica”, „Spata”. Firele puse de pe urzoi se numesc „urzeală”, sau „tramă”, iar firele puse cu ajutorul suveicii se numesc „băteală” (firul țesut). Mai multe fire bătute sau țesute formează „pânza”. După ce pânza s'a terminat, se spală și se întinde pe iarbă verde, ca să albească, adică pânza se „nălbește”.

3. UNELTELE DE FĂCUT PÂINE

1. *Troaca*. În troacă se frământă „aluatu” înmoiat cu apă caldă, din făină de grâu, „cernută” cu „sita” sau, dacă făina este destul de

1. Sătă. 2. Troaca. 3. Lopată. 4. Ujog. 5. Grăglu.
6. Jirăitor. 7. Frământător. 8. Coarne

cernută, ca totuși să se curățe de eventualele gunoaie, se mai cerne printr-o sită rară, ceea ce se numește „Petrece făina”. Dimineata, se taie din aluatul din copaie bucăți corespunzătoare cantității unei pâini obicinuite (de câte 2-3 kg și mai mari). Acesta se frământă puțin pe o

masă curată, pe care s'a presărat mai dinainte puțină făină, și se sucește astfel ca să capete forma pâinei. Această lucrare se numește „asocere”, adică femeia care face „pită” zice: „*Măi Todore, amu io asoc aluatu și tu pân-atunci scoate focu din cuptori.*”

2. „*Coșările*”. Niște coșuri de nuiele sau, de regulă, din papură, servesc pentru a introduce în ele aluatul frământat, gata de coacere. Cu „coșările” se duce aluatul la cuptor, dospit gata.

3. „*Lopata*”. Pe lopată de lemn, cu mâner de vre-o 3 metri lungime, se răstoarnă din „coșară” aluatul frământat, apoi se introduce în „cuptori”-ul ars bine cu lemne.

4. „*Drâglu*”. Cu drâglul se scoate din cuptor „jarul” și „pita” când e coaptă. Drâglul este o bucată de lemn (scândură) lungă de cca. 40 cm, lată de 20 cm, tăiată în triunghi, apoi montată pe o prăjină de vre-o 3-4 metri lungime, în formă de sapă.

5. „*Ruda*” sau „*Jirăitoriu*”. O prăjină lungă de cca. 4 m, cu care se scormonește focul în cuptor („se jirăie”).

6. „*Ujogul*”. „Ujogul” este o prăjină de lungimea jirăitorului; în capătul cu care intră în cuptor, poartă o sdreanță de cca. 1 metru, ca un steag. Acesta se va înmoia în apă, și după ce s'a scos jarul din cuptor, se curăță bine cuptorul cu această cârpă udă.

7. „*Alităul*” este o bucată de tablă groasă (1,20 m lungime, 1 m lățime), care se așează la gura cuptorului, după ce s'a introdus pâinea. Cu alităul se astupă bine gura cuptorului, și ca în cuptor să nu intre curenți reci, pe lângă alitău se îngrămădește jarul scos.

Legende, Povestiri, Anecdote

RUGĂCIUNEA PĂCURARULUI

Poveste bătrânească auzită dela preoteasa Maria Vuculescu născută Magdu
(STENOGRAMĂ)

„În vremurile vechi, trăia un păcurar pe câmpia noastră. El nu văzuse nici odată vre-o biserică și nu auzise nici o rugăciune.”

„Cum sta el așa trântit păcurărește pe iarbă, într'o bună zi nu se putu răbda de a nu se mira de marele lucru al Ziditorului care a făcut Cerul, Stelele, Luna și Soarele, apoi Pământul cu toate bunătățile. Dela o vreme păcurarul sta așa și se tot mira, ceasuri întregi, mai târziu nopți dearândul, iar când a auzit dela alții că acel cineva, căutat mereu de el, are nume și se chiamă Dumnezeu, s'a însuflețit până a zbucnit în hohote de plâns de dragostea ce'l cuprinse.”

„Într'o zi frumoasă de primăvară fu cuprins pe neștire de o bucurie rară; îi veni în gând să facă pe ori ce cale să înțeleagă „Domnul Dumnezeu” dragostea lui fără margini. Își puse dar în gând să-i dea Domnului tot ce are el, dar oile nu erau averea lui și nu avea nimic pământesc. Atunci își aduse aminte cât era el de văzut și chiar temut de alți ciobani pentru puterea de urs ce o avea și pentru dibăcia lui în sărituri. Se hotără să se arate cu averea aceasta în fața lui Dumnezeu. Aruncă bitușa din spate și căciula din cap, se suflecă la mâini și aleargă la țermurile unui pârâu, adânc și lat. Își luă avânt și, cu ajutorul ciomagului, face o săritură grozavă peste pârâu. Atunci, văzând că-i reușise o săritură mai mare decât o făcuse el vre-o dată, cade în genunchi improptit în bătă și ridicându-și ochii spre Cer, își umflă pieptu-i puternic și scoase un strigăt de se cutremură codrul: „Asta-i a Ta, Doamne!” După aceasta se repede din nou și, sărind înapoi, îngenunche iarăși, apoi, cu capul plecat și cu voce slabă tremurătoare, zice smerit: „Asta-i a mea, Doamne.” Iarăși sare și închină Domnului săritură după săritură, până când, obosit și sfârșit de puteri, cade pe iarbă mulțumit și fericit că a izbutit să intre în legătură cu acel Puternic Dumnezeu, care a zidit lumea întreagă.”

LEGENDA BISERICEI DIN „VELJ” (Nădlac)

Auzită dela studentul Șildan Ion, care iarăși a auzit-o dela bunica sa

„Un gospodar din satul nostru scotea regulat porcii la câmp în fiecare zi, de unde seara se întorceau singuri acasă. Într'o bună zi, turma lui s'a întors acasă cu o scroafă lipsă. A căutat-o multă vreme, dar zădarnic. Dela un timp, scroafa s'a ivit, însă după ce a hrănit-o, ea se sbuciuma, sărind cu picioarele pe ușa curții, ca să i se deschidă, să meargă iarăși la câmp. I s'a dat drumul. După câteva zile, stăpânului i-a venit în minte că ar fi bine să urmărească unde să tot duce scroafa lui după ce se hrănește. Astfel a aflat că obicinuieste să intre în mijlocul unui smidar des, plin cu tufe de spini, unde nimeni nu putea străbate. Totuși, s-a strecurat în urma scroafei până la culcușul ei ce și'l făcuse între niște ruine de lângă „turnul turcesc” ce se mai vedea încă în sat până cu 40-50 ani în urmă. Forma ruinelor semăna cu a unei biserici. Aici avea scroafa porcii, de care nu știa nimeni.”

„Poate chiar împrejurarea că aici era loc de rugăciune a dat ideia bătrânilor să clădească alături de turn biserica cea veche (azi nici aceasta nu mai există).”

E BUN UN BĂTRÂN LA CASĂ

POVESTE

(Auzită de la Ioan Stroia, primar în Nădlac).

„Se zice că pe vremurile vechi era obiceiul ca oamenii bătrâni și neputincioși de pe câmpia noastră, când ajungeau o vârstă oarecare, să fie omorâți, ca să nu fie povară la cei din casă cu el”.

„Așa s-a întâmplat că un bătrân de pe șesul nostru, ajungând și el vârsta și ne mai fiind bun de lucru, să fie omorât de fecioru-so într'o bună zi. Nici nu se supăraseră el de aceasta, pentru că așa a făcut și el cu tatăl său, așa acesta cu moșul lui și așa mai departe, totuși, feciorul bătrânului de care vorbim iubea pe tatăl său într'atâta, încât nu'l lăsa inima să'l omoară, dar ca să nu fie judecat de Lume, că nu respectă datina strămoșească, a ascuns pe bătrânul într'o jireadă de paie. I-a făcut acolo loc bun, ca în casă. Aici îi aducea de mâncare și aici venea și la vorbă cu el.”

„În vremea aceea se ivi o foamete mare, cum nu mai pomeniseră nici cei mai bătrâni, ba nici nu auziseră măcar; așa, au suferit dintr'ale mâncării și cei din familia bătrânului toată iarna, iar când veni primăvara, le creșcu și frica, că vor muri de foame, ne având semință. Atunci feciorul bătrânului ceru un sfat de la bătrânul său tată, așa, într'o doară. Bătrânul atuncea îl sfătui așa: „Ară - fătul meu - bine, ș'apoi în loc de sămință, răsfiră pleavă și paie pe holdă și acopere-le cu pământ, ca pe sămânță.” Feciorul a făcut așa, și pe când toată lumea'l batjocorea și'l lua în răs, pe locul acela a răsărit cel mai frumos grâu ce văzuse vre-o dată. Paiele și pleava fiind treerate cu caii, mai aveau în ele multe boabe. A și avut în anul acela recoltă bună și au scăpat de foamete, pe câtă vreme alții se căiau că n'au făcut la fel. Atunci feciorul a spus la toată lumea cine i-a dat sfatul. Oamenii au rămas mirați; la toți le-a părut rău că și-au omorât bătrânii și de atunci nu i'au mai omorât, ci i'au cinstit pentru că: 'Nu știi la ce-i bun un bătrân la casă.'”

DINTR-ALE BĂTRÂNULUI MĂRIENUȚ, PORECLIT „BALMOȘ”

Povestire din Nădlac, auzită dela Șandor Teodor (Todorăș), gospodar

„Bătrânul „Balmoș” era mare proprietar. Avea o proprietate tocmai pe lângă Pereg (cca. 20 km). Cum tot mergeau pe drumul noroiu cu căruța la pas, sluga, angajat abia atunci, se plictisea și dela un timp întrebă: „Mai avem mult, gazdă?” - „Mai o țără” - răspunse baci Mărienuț. După un răstimp, întrebă iarăși: „Vai, da mai avem mult?” Apoi iarăși: „Vai, gazdă, da departe-i sălaşu Dumitale!”

„În sfârșit au sosit la sălaş. Bătrânul se dădu jos din căruță, își frecă caii pe la urechi, îi bătu pe grumaz, apoi se îndreaptă către slugă zicând: „Na iacă am ajuns, da amu să-mi spuni și tu mie, unde'i pământu tău?” - „D'apoi io, gazdă, n'am pământ” - fu răspunsul servitorului. „Na vezi, fātu meu? acela'i departe, pântru că la el nu mai ajungi până'i Lumea, da pământu meu tăt îi destul de aproape.”

TESTAMENTUL ȚIGANULUI

Stenogramă

Auzită dela gospodarul CABA LAZĂR, Nădlac

„Dada hăl bătrân zăcea pă patu mortââ. Când o sâmțât că nu mai are mult, îș adună pă tăț paraleii pângă iel, să le spună o mare taină, să nu o ducă cumva cu iel pă ceea lume. Tăț Dancii să grăbiră, să nu scape ceva neuzât dela Dada hăl bătrân.”

Foto: Isaia Valentir, 1933

Gospodarul Caba Lazar din Nădlac

„Dragii mnei lei-paralei” - zăsă Dada hăl bătrân. - Când căpătat dela cineva, ori găsâț pă undeva, ori furaț de undeva duhan, băgaț bine de samă, fătââ mnei: să’l frecaț bine în palmă, pântru că ... pântru că ... mai bine... arde, șâ ... șâ ... șâ ... mai mult încape în pipă ... șâ cu asta îș dede pcelia popii.”

(Aceasta se spune când cineva face pe grozavul, dând sfaturi la alții pentru unele lucruri ce de altfel sunt bine cunoscute de toată lumea.)

CUM S'O CÂNTAT (bocit) RUMÂNĂ DUPĂ ŞVAB?

Stenogramă dela acelaş.

„Şvăboaica trăind întră Rumâni, s'o ruşânat, că după FRANȚI ei, care zăcea mort pă laviță, nu să cântă nime. Aşa, a plătit-o p-o Rumână să să cânte dară.”

„Rumâna... pântru plată... bucuros! Să aşază cu fruntea pă cieptu mortului şâ începu:

„Dragu mnieu, nemţoiu mnieu
Cum o murit e ... e ... e ... !
Lung în craci, scurt în nădragi,
Lung în craci, scurt în nădra ... a ... agi!”

„Da Şvăboaica ... mirată că Rumâna, fără a cunoaşte pă Franzi în viață, o ghicit atâta de bine figura lui (pocită), nu să putu răbda: să apropie de Rumână mereuaş, ş-apoi cu glas moale, tânguitori, o lăudă bătând-o pă umăr: 'Veşină, veşină ... cum zişi tumneata dă frumos ...' Paş (baş = chiar) aşa a fost tumnealui ... Franți meu!!.”

ZICĂTOARE DELA CABA LAZAR

Stenogramă

„Aşa o zâs ţaganu. 'Aceea-i mâncarea cea mai bună, în care-ş bagă porcu picioru şâ botu.' (Dar, bineînţeles, afumate.)”

NEMȚOAICA CUMĂTRĂ

STENOGRAMĂ, după povestirea gospodatului Caba Lazar

„La Nemţoaia, vecină cu Rumâna, tare'i plăcea cum mere treaba la Rumâni la botez, şâ murea de poftă cum să fie şâ ie odată cumătră, să să uite şâ să să mire - vez Doamne - lumea, câtu'i de făloasă cu pruncuţu'n brață, mărgând şâ vinind dela beserică.”

„Na, dacă'ţ aşe place jupâneasă - zâsă câtă ie Rumâna -, iacă io azmâne m-oi îmburda (se răstoarnă) - pântru că - cum s'ar zice - acuş

are să să spargă cuptoriu șâ la noi - ș-apu dacă vrei, iacă te pun cumătră!”

„Da Nemțoaia ... cum să nu primască?! Diabgie o apucat să să spargă odată cuptoriu la Rumâna, adică la vecină-sa.”

„Când îi spuseră că iacă - dară - îs gata tăce-celea (vez, or făcut ii tăce, că ea nu știa cum îi rânduiala la Rumâni), așa că altă or gătat pruncuțu, ie o cumpărat numa pânza șâ lumina șâ prima, ca s-o lega la lumină - alta șâ nimica, numa plecă cu pruncuțu la beserică - așa cum trabă la botez!”

„În beserică, popa face sclujba lui, până ajunge la locu acela, când întreabă de cumătra: „Lapez pă finut-o de sătana?” - Da Nemțoaia de colo face: „Da lase fie și chetană (catană = soldat)!” „Tiiii - nu așa” - zice popa, scărpănându-să în cap: oare Doamne, cum să'i spun să priceapă? - numa: „Laș pă finut-o să să ducă... la Dracu?” Da Nemțoaia de colo: „Dapu ... lasă tomnu bornice (D-l părinte), margă și la Dracu chind fi el fișior mare!” - Să gândea - amărâta - că lasă'l să meargă pă la fete? ... Bato amaru ii s-o bată!”

Superstiții

SUPERSTIȚII

1. Să nu treci peste gunoiul măturat și adunat, că nu te'nsori, sau nu te măriți.
2. Când te strigă cineva pe nume noaptea, să nu ieși afară, că nu'i bine; poate fi altă ceia.
3. Nu băga apă în pahar peste mână, că nu'i bine.
4. Nu omorî broasca, că înțarcă vaca.
5. Nu umbla cu-n picior desculț, că moare mâta.
6. Nu da cu mătura în nimeni, că poți căpăta urcior.
7. Nu omorî rânduneaua; că-i păcat și poți căpăta râie, sau pistrui.
8. Capul de la găină să nu'l mănânci, că pici din pod.
9. Nu mai duce merindea de pe drum acasă, că pică găzdărița din pod.
10. Griji, să nu verși sarea, c-o fi sfadă'n casă.
11. În casa cu turturele e tot rău și sfadă.
12. Nu lăsa pruncii să se joace cu foc, că se udă'n pat.
13. Dacă sar schintei din cuptor în mijlocul casei, vin „goști” (oaspeți).
14. Când flăcările fac sgomot în cuptor, deabunăseamă va fi sfadă.
15. Când stă cuțitul pe masă cu tăișul în sus, „bizuit” (deabunăseamă), arată drum încătrău stă vârful.
16. Când ai plecat la drum și'ți vine să te întorci înapoi, că ai uitat ceva, „haba pleci”, că și așa n'ai noroc.
17. Când îți iasă cineva cu golu'n cale, poți să te'ntorci înapoi, că nu nimerești bine unde-ai plecat.
18. Nu călca peste prunc, că descrește; iar dacă din nebăgare de seamă ai călcat, treci tot așa înapoi.
19. Când ai întâlnit pe popa'n cale, prima dată n'ai noroc.
20. Dacă'ți iasă în cale o fată tineră, să știi că ai noroc în drumul

apucat.

21. Dacă în drumul tău întâlnești o babă, mai bine întoarce-te, că n'o nimerești bine.

22. Când întâlnești țigani în drum, „bizuit” nimerești bine.

23. Dacă ploaie la înmormântare, e semn că mortul a dus o viață plină de tristețe.

24. Băiatul să nu treacă peste câine, că nu mai crește.

25. Dacă vrei să treacă urciorul dela ochi, trage cu ochiul la popa.

26. Dacă calci peste rămășițele din rânza pasărilor, capeți „trântitură” (o boală rea).

27. Când urlă câinele cu capul în sus, simte primejdie de foc.

28. Când urlă câinele cu capul în jos, moare cineva.

29. Să nu dați mâna cu nimeni, să facă cruce cu alții doi, că din cei patru, deabunăseama moare unul.

30. Când „zdrăvii” (strănuți) la priveghi, rupe o țâr de scamă dintr-o cârpă sau altceva din casa mortului, că dacă nu, tu mori cel dintâiu după el.

Prognosticuri

PROGNOSTICURI

1. Când găgâie găștele e semn de toamnă sosită.
  2. Când tocănește cocostârcul cu clonțul, lăsându-se cu capul pe spate, face a secetă.
  3. Când cântă cioara în vârf de par, sau pe crucea bisericei, e a ploaie.
  4. Când se întind pe holde „balele de bou” (paiangenii), va fi toamnă lungă.
  5. Când se arată cearcăn des pe lângă lună, mâine ploauă deabună seama.
  6. Când orăcăie broșticelul, „minton” (imediat) „ploaie”.
  7. Când se linge mâța pe labe, se apropie vreme moale.
  8. Când trage mâța cu ghiarele pe mătură, face a ger.
  9. Când se îngână cocoșii des, fac a moiște.
  10. Când cântă pițigușii aproape de ferestre, se apropie frigul.
  11. Când umblă multe furnici, simt ploaie.
  12. Când se ghemuește mâța pe lângă cuptor, simte apropierea gerului.
  13. Când cântă păunii, vine timp ploios.
-

Obiceiuri

NAȘTEREA ȘI BOTEZUL

Femeia „în așteptare”, dacă în timpul acesta cutează să fure ceva, obiect sau poame, *obiectul furat se va întipări pe corpul copilului.*

Femeia însărcinată se ferește a privi la vre-un om urât, maimuță, mămâie, sau la altă minune, *ca să nu nască vre-un copil schimonosit.* Dacă totuși le-a văzut toate, sau unele din acestea, scuipe zicând: *„pfui, pfui, fie pe tine și nu pe copilul meu”.*

După ce i s'a tăiat buricul copilului, se leagă strâns și foarte încâlcit, cu ață, făcându-i-se multe noduri. În anul al 7-lea, i se dă copilului să'l deslege. Dacă poate deslega nodurile cu mâinile libere repede, *va fi istet, dacă însă nu, contrarul.*

Scăldătoarea noului născut este o albie mică de lemn, lungăreață, ce se numește „Ciupă”. Copilul se „ciupăie”.

Apa pentru scaldă noului născut, trebuie să fie proaspătă, scoasă după răsăritul și înainte de asfințitul soarelui. În scaldă se toarnă puțină apă sfînțită. Apa din scăldătoare se varsă în fiecare zi în acelaș loc; loc ferit unde nu calcă nimeni, *ca să nu se îmbolnăvească copilul.* În partea unde va fi capul copilului se taie o cruce în „ciupă”.

Femeia după naștere nu trebuie să iasă din casă timp de 6 săptămâni.

Când se ridică copilul din leagăn, pentru curățenie sau ca să fie hrănit, leagănul nu trebuie lăsat gol, ci se pune în locul copilului un obiect din casă, *ca să nu'i ia locul strigoaiele.*

Îndată după naștere, încep a vizita cumetrele lăuza. Fiecare aduce câte ceva: vin, plăcinte, cornuri, friptură etc., apoi fiecare pune pe leagănul copilului un ban, *ca să nu'i ia somnul.*

La copil nu trebuie să se uite nimeni prea tare, *ca să nu se dioată.* Dacă cineva și-a uitat de sine și a privit copilul prea cu atențiune, când își dă seama de ce a comis, zice scuipe spre el: *„pui, să nu se deoată”.*

LA NAȘTEREA UNUI BĂIAT

(Prin gospodarul din Nădlac, Atanasie Covaci)

În timp ce băiatul este dus la biserică, spre a fi botezat, mama băiatului, fie chiar în pat, lucrează cu: furca de fân, cu lopata, cu „arșeul” (hârletul), ca băiatul să fie lucrător, harnic la lucrul câmpului; apoi fluieră, joacă și cântă, pentru ca băiatul ei să fie vesel, cântăreț și jucăuș.

În familiile cu stare bună, mama băiatului citește și serie, pentru ca copilul să învețe bine carte la școală.

Când pruncul va bea prima dată apă, i se dă dintr'un clopoțel cu ton plăcut, pentru ca și copilul să aibă voce ca un clopoțel (sonoră și plăcută).

La 6 săptămâni, se leagă la mânuța copilului o coardă de vioară cu ban de argint și un bob de ghioc, luat dela vre-o țigancă ghicitoare, ca astfel băiatul să *nu se deoată*, apoi *ca să fie bine văzut în lume, cum e văzută coarda vioarei și să aibă mare trecere, ca banul de argint*. Mai târziu, coarda, banul de argint și bobul de ghioc se bagă într'un săculeț (punguliță) de pânză și cu un baier se atârnă la gâtul copilului, după ce ghiocul a fost întâiu descântat. *Așa va fi copilul mântuit de deochi*.

LA NAȘTEREA UNEI FETITE

(Prin gospodarul Atanasie Covaci din Nădlac)

Până când noua născută este dusă la biserică spre a fi botezată, mama fetei: coasă, spală, fierbe, mătură, cântă, joacă, lucrează lucru de mână, *pentru ca fata să fie harnică pentru toate lucrurile casei*.

Dacă vrea ca fata să învețe bine la școală, mama fetei va trebui să scrie și să citească în timpul botezului.

Pe când sosește moașa cu fetița de la biserică, cei din casă pregătesc un coșuleț cu boabe de porumb, grâu și când vrea să intre în casă, aruncă boabe la găini, pentru ca: *așa să vină pețitorii la fată, cum aleargă găinile la grăunțe*.

La 6 săptămâni, i se leagă la mână un săculeț cu: o coardă de vioară, un ban de argint și un ghioc descântat, apoi se face același săculeț la cingătoare, ca și la băiat, pentru *ca să fie apărată de deochi și văzută de toată lumea, ca banii și ca coarda lăutarului*.

CĂSĂTORIA ȘI NUNTA

PETITUL

Petitorii sunt de regulă părinții mirelui („junelui”), sau „cumătrul”, care’i va și cununa. Petitorii se cunosc pe exterior și pe atitudine. Seara, după apusul soarelui, sau - cum se zice în sat - după ce se’mbină ziua cu noaptea, se observă doi inși îmbrăcați în haine de sărbătoare; unul tiner și altul bătrân. Cel bătrân are în mână și bătă (semnul oficialității). Ei merg cu pași hotărâți în direcția locuinței fetei și toți care îi văd ghicesc cu ușurință unde se vor opri; toți știu scopul vizitei la aceste ore, cu bătă în mână, în haine de sărbătoare. Învoirea se cam știe dinainte. Se observă și grija sărbătorească în întreaga casă, poate erau și anunțați de vre-o vecină sau de vre-un neam cu fata, iar pe masă: flori, „rățișe” (plăcintă), și sticla sau plosca cu vin. Mult stau de vorbă, mult glumesc glume interesante, până când pețitorul (cel bătrân) încetișor „aduce vorba” pe departe, iar fata, care acum observă că se apropie momentul când pețitorul „lovește cuiul în cap” (spune scopul vizitei), fuge afară rușinoasă. Cei logodiți, sau cari s’au învoit, se cunosc pe semnul că se plimbă duminica prin sat, ținându-se de mână.

OBICEIURI LA NUNTA

(Dela Uroș Totoreanu, învățător, și dela preotul Nicolae Mărgineanu).

Mai demult, nunta dura trei zile, de multe ori patru și cinci zile. Cele mai multe nunți se făceau cu trăsuri împodobite cu flori, iar caii cu covoare și panglici colorate.

Nuntașii se invită prin „chemători” îmbrăcați în cămăși bătrânești; la pălării, la cisme și la bâte se prind prime de toate colorile vii și flori. Duc cu ei beătură în „palasca” de lemn. La intrarea în casă, chemătorul zice sau stă la poartă și strigă: „Eși afară, gazdă!” - gazda iasă. - „Aflăm pe Dumnezeu cu Dumneavoastră!”

„Sunteți invitați la Nana Ielița
și Baci Uroș (sau alții)

La un pahar de beătură,
La un scaun de hodină,
La mai multă voie bună.”

„Un ceas, două ...
Până la nouă ...
Cât o vrea Dumnezeu!”

apoi închină cu „palasca” și la plecare zice: „Lăsăm pe Dumnezeu cu Dumneavoastră!” Gazda cel chemat răspunde: „Dumnezeu să vă poarte'n pace!” Dacă cel chemat primește invitația, bea și el din palască, dacă însă nu poate primi, nu bea.

Foto: Isaia Valențir, 1934

Nădlac: „Chemători” moderni, la nuntă românească țărănească

ÎN ZIUA CUNUNIEI

Azi abia se mai poate preciza un obicei. Nunțile cu obiceiuri bătrânești sunt foarte rari, dar totuși sunt. Convoiul nuntașilor era la bătrâni cu trăsurile, azi mai mult pe jos. Înainte merge mireasa cu *cumătrul* (nănașul), iar mirele în urmă cu „*taresfatul*” (al doilea nun). Dacă convoiul merge pe jos, este aceeași ordine, însă în capul convoiului merge un om vesel și glumeț numit „*gudă*”, cu lumânările. În trăsura, „*guda*” stă în trăsura cumătrului”, vis-a-vis de mireasă.

Nuntă țărănească, modernă, la 31 August 1934. Este bunul gospodar Lazăr Caba alui "Mihaiul Dinchii", cu Minuța Chicin. Nuni I D-l notar public Dr. Liviu Luțai cu D-na, și nunii II, Nicolae Morariu (Lalica alui Cucu), mare proprietar, cu soția sa Livia, deasemenea mare proprietară. Nuntașii sunt țărani și intelectuali din sat, cari nu se pot distinge unii de alții. 1) Mireasa 2) Mirele 3) Cumătrul cu soția taresfatului 4) Taresfatul cu soția cumătrului. La spate, "guda" cu luminile.

Înainte de a pleca nuntașii la biserică, cântă „hora miresei”, împreună cu mireasa:

„Bate ceasu, bate unu,
Mă duc, maică, mă cununu.
Bate ceasu, bate doi,
Mă duc, maică, dela voi.

Bate ceasu, bate trii,
 Mă duc, mamă, la socri.
 Bate ceasu, bate patru,
 Mă duc, maică, la bărbatu.
 Bate ceasu, bate cinci,
 Io mă duc la alți părinți.
 Bate ceasu, bate șasă,
 Acuș mărg într'alta casă."

Cântarea se continuă spunând tot cu un număr mai mult.

După cununie, „*mirii*” (tinera pereche) se înapoiează dela biserică ținându-se de mână, în fruntea convoiului.

După sosirea dela cununie, se pune în pragul ușii o troacă cu apă, căreia i se zice: „*schelă*”. Fiecare oaspe care intră trebuie să treacă peste schelă și să arunce în apă „*galbeni*”. Dacă cineva aruncă bani de argint, sau altă monedă, tot „*galbeni*” se numesc.

„*Guda*”, un om glumeț și „*bun de gură*”, stă aproape de schelă, ținând în mână un ștergar sucit în formă de gârbaci și udat în apă. Dacă cineva cutează să intre trecând peste schelă fără să arunce „*galbeni*” în apă, „*guda*” i trage peste spate, cu toată puterea, câteva lovituri cu ștergarul cel ud (ca să doară rău), astfel rare ori se întâmplă ca cineva să se aventureze de a nu plăti în schelă.

Așezați la masă, înainte de a se servi mâncarea, nănașul zice cu voce tare: „*Tatăl nostru*”.

După masă, cam la orele 4-5, nuntașii petrec mireasa la casa junelui. Aici mireasa este întâmpinată de soacră-sa. *Soacra aruncă grâu peste oaspeți*, iar miresei i se aduce un vițel sau un purcel și un cuțit, *ca să taie cu el dintr'o dată o ureche de-a animalului*.

Când mireasa intră în casă, i se dau două luminări aprinse. Le ia cu ambele mâini și se întoarce cu ele împrejurul mesei, de trei ori.

Pe masă se află două pâini; *aceasta pentru ca tinerii să aibă trai bun și îmbelșugat*. La orele 12 noaptea, se strigă cinstele. Această slujbă o face „*Vornicul*” sau „*Taresfatul*”, în care timp „*Guda*” îl tot îngână, amestecând fel-de-fel de glume în *orația* ce se ține la oferirea cinstelor aduse, dând cuvintelor serioase ale „*vornicului*” sau „*tare-sfatului*” înțeles glumeț.

Urmează „*jocul miresei*”. Cel ce voește să joace cu mireasa, trebuie să plătească.

Dimineața în zorii zilei, nuntașii se întorc la casa miresei. Aceștia acum se numesc „*Corintei*”. Ei trec și pe la casa nănașului, unde sunt bine găzduiți. Pe stradă, doi-trei glumeți, îmbrăcați în haină de măscărici, sau în haine femeiești („*mohânghete*”), iau niște tocuri de perină *cu pene de găscă, din cari apucă cu mâna și aruncă peste capetele celorlalți „corintei” jucători* (ca și aruncatul de confeti). Astfel împodobiți, joacă jocul numit „*Visai*”. Jocul „*Visai*”, publicat în această lucrare pe note, nu se mai joacă în ultimul timp, și abia se mai află lăutar să'l cunoască.

Așa se continuă nunta două, trei, chiar șase zile. În timpul din urmă multe din acestea obiceiuri au dispărut.

MOARTEA ȘI ÎNMORMÂNTAREA

Medicul poate fi cât de aproape, iar bolnavul cât de bogat, totuși, nu se invită decât atunci când boala aproape a triumfat, dar și atunci rudele nu'l cheamă pentru încrederea ce i-ar acorda-o, ci pentru ca bolnavul să'i iubească pentru grijă ce i-o poartă: „A trudit cu el, cu toate leacurile, până și pe doftorul l-or adus.”

Când se observă apropierea ceasului din urmă, se chiamă la pat rudele pentru „a se ierta” cu bolnavul și a'și lua „rămas bun”, apoi prietenii și vecinii vin rând pe rând ca să'și ceară iertare pentru niscaiva supărări, sau neajunsuri ce și-au făcut unii altora; din această cauză, vin și dușmanii la patul muribundului, care se simte foarte ușurat, fiind iertat de ei. Tot în acest timp se chiamă preotul pentru împărțășirea cu Sfintele Taine a celui ce se pregătește să părăsească viața pământească. A muri necuminecat, este o rușine pentru urmași.

Semnele apropierii „sfârșitului” sunt: „pocniturile mobilelor din casă”, „urletul câinilor prin apropierea ferestrelor”, „țipetul ciumvicei” (cucuvea), „ceasornicul din perete se oprește brusc”, „ușa camerei se deschide singură fără sgomot”; toate acestea aduc groază în rândurile rudelor, iar când rudele apropiate visează că „mătură în casa bolnavului”, sau că „li se scot dinții”, sau că „bolnavul era mire”, ori că „poartă haine negre”, *se știe sigur că urmează încetarea din viață a unei rude apropiate, poate chiar a celui bolnav în acel moment*, dar când bolnavul face dispoziții să i se pregătească cele necesare „că trebuie să călătorească”, se aduce lumânarea de ceară, ce se aprinde și i se

pune în mână, de îndată ce încep sforăiturile în piept. A lăsa pe cineva să moară fără lumânare, încă este o rușine pentru succesori.

Se zice că e fericit acela care poate muri în patul său, în casa sa, în brațele fiilor săi, așa se va fi născut zicătoarea, prin care se caracterizează un om rău: „*Ăsta n-are să moară'n pat, ca toți botezații.*”

După credința Românilor noștri, e bine de acela care moare în săptămâna mare (săptămâna patimilor), sau chiar la Paști, „*pentru că în acest timp portile Raiului sunt deschise pentru tot muritorul*”.

De îndată ce muribundul s'a întins, și i'a curs puțin lichid din stomac pe gură sau pe nas, semne că și-a dat sufletul, cei rămași îi leagă barba cu o panglică peste cap, ca să i se închidă gura, apoi îi apropie pleoapele, ca să nu rămână cu ochii deschiși; aceasta o face

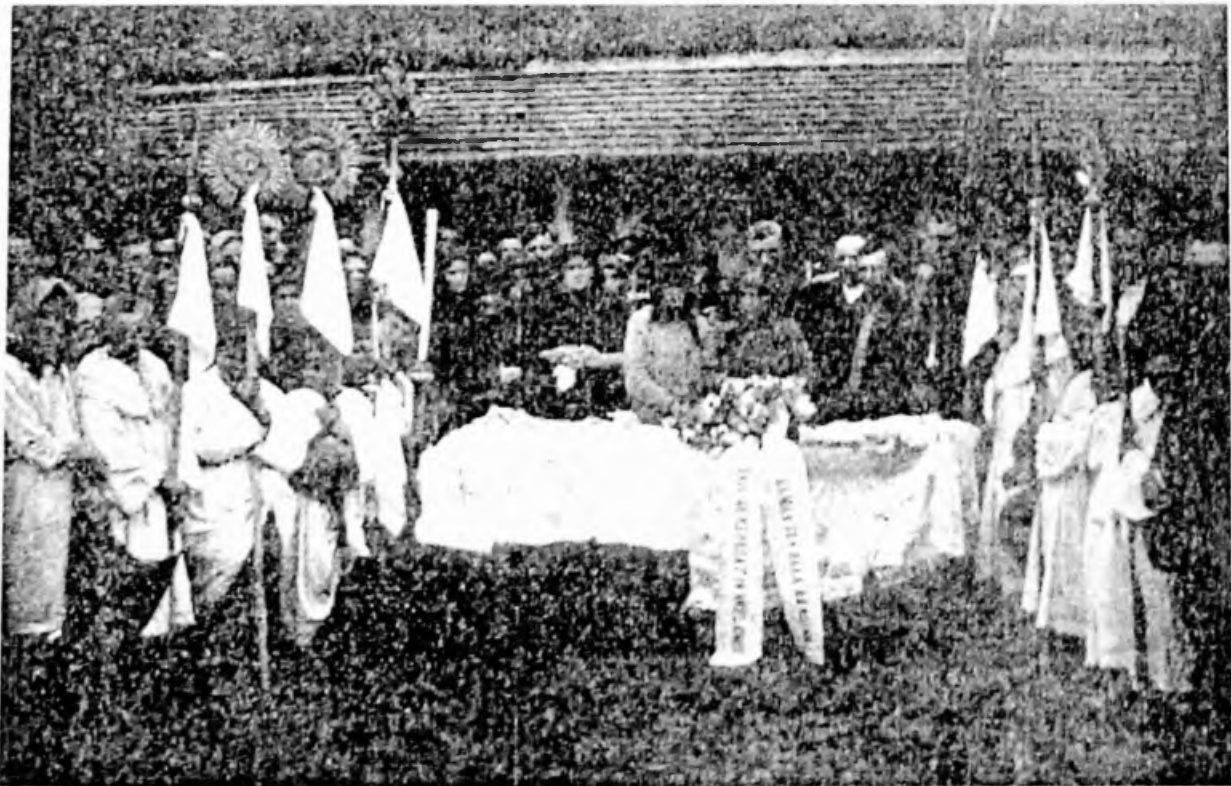
Nădlac: Mortul pe laviță

vre-o fată, sau vre-un fecior de-al răposatului, care moștenește casa. Așa se va fi născut zăcătoarea: „*Strânge avere, și se îngrijește de copii, ca să aibă barem cine să'i închidă ochii*”. Dacă s'a trecut cu vederea, sau s'a neglijat închiderea ochilor și pleoapele au întepenit, ochii se acopăr cu bani de argint, sau cu altă monedă.

După aceasta, mortul va fi spălat; se așează pe un țol pe jos și se spală cu apă rece și săpun. În acest scop sunt femei și bărbați anume.

I se curăță bine unghiile și se taie, „ca sufletul să nu’i fie dus de necuratul”. Se chiamă bărbierul, care-l va bărbieri, iar briciul se va așeza lângă mort în sicriu. Tot în sicriu se pune nuiua cu care s’a luat măsura sicriului, apoi pieptenul și săpunul întrebuițate la toaleta mortului, *ca să le aibă pe ceea lume*.

După ce s’a spălat mortul, va fi îmbrăcat cu hainele lui de sărbătoare, femeile bătrâne își pregătesc încă din viață „cămașă de moarte”; „așa se va prezenta în fata judecătorului”, apoi se așează pe o laviță între ferestrele dinspre stradă, sau pe masă, în odaia cea de către stradă, cu picioarele spre ușă.

Șeitin. Prohodul ortodox român în curte. La capul mortului, femei cari „se cântă”. În „șopru” preotul (cu barbă albă) Mercea Pavel („popa Paia”), mort în etatea de 96 ani în anul 1932. Celălalt preot este Ioan Nemet. La dreapta și la stânga, copii îmbrăcați „dieci” cu „repizile”.

Înainte de a se închide sicriul, se desleagă cârpa sau panglica de sub bărbie și, împreună cu celelalte obiecte, va fi așezată în sicriu. Brăcinarul din ismenele mortului va fi scos și ascuns într’un loc ferit, „pentru că nu e bine, și va fi vai ș-amar de el, dacă ajunge legat pe ceea lume”.

Mortul va fi așezat pe laviță (pe catafalc) și în sicriu cu fața în

sus, iar mâinile cruciș pe piept, așezându-se în mâini o cruciuliță de ceară, „pentru ca să i se lumineze cărarea către Rai”.

Vara, în timpul căldurilor mari, se așează sub sicriu în casă un ciubăr cu apă rece și se lasă ușile și ferestrele deschise, ca să nu se strice mortul și să nu miroase greu. În timpul cât stă mortul pe laviță, dacă i iese spume pe gură, acestea se șterg cu o batistă curată, din când în când, care va fi așezată în sicriu. Tot pentru a nu miroasa, sau a neutraliza mirosul greu, se aduce în casă „lemnul Domnului”, o plantă cu frunze înguste, lunguiețe, cu miros tare ca pelinul.

Rudele foarte apropiate (bărbații) umblă „cu capul gol” (descoperit), în timpul cât stă mortul pe catafalc, în semn de doliu. Tot în semn de doliu nu se bărbieresc în acest timp. Femeile își despletesc părul și se învelesc cu cârpă neagră.

În tot timpul cât stă mortul în casă și cât durează ducerea lui la mormânt, femeile rude apropiate „se cântă” (se bocesc) în versuri tânguitoare. În acest scop unii angajează femei pe plată.

OBICEI LA MORT

PRIVEGHIUL

(Dela învățătorul Uroș Totoreanu)

Seara, la privegherea mortului, se adună mai mulți prieteni și joacă cărți, pe bani, ori pe nuci. După miezul nopții, li se dau colaci și rachiu.

După acestea urmează glumile distractive:

Cei mai glumeți, se duc pe afară, fac niște căciuli din scăieți (scai), de pe lângă garduri, vin cu ele pe furiș înlăuntru și pândesc momentul, ca pe neobservate să le înghesuie pe cap la cei ce poartă părul mare, iar alții se reped și le apasă pe capul acestora tot mai tare, încât scăieții se încâlcesc în părul lung, de cari nu se mai pot scăpa decât dacă se tund scurt.

Alt obicei: Un glumeț ia pe altul cu capul între picioare, iar altul dintre oaspeți, lovindu-l cu pumnul peste spate zice:

„Bijiria-ria,
Mânce'ți fundu râia,

Din râie să nu rămâie,
Până'n răsărit de Soare,
Să nu poți sta pe picioare."

Alte obiceiuri la mort:

După ce mortul se scoate în curte cu sicriul astupat, pentru a i se face prohodul, cel ce iasă mai pe urmă, repede închide ușa și o încuie, *ca mortul să nu ducă după sine pe careva din casă*. Cei ce au însoțit sicriul la cimitir aruncă în groapă peste sicriu câte un bulgăr de pământ, „*pentru că așa-i bine*”, și bani, „*ca să aibă la vamă*”.

După ce ai casei se întorc dela mormânt, se spală cu toții pe mâini, apoi se adună cu toții în jurul vetrei focului. Aici iau „Alităul” (astupătorul cuptorului) dela gura cuptorului și privesc cu toții în întunericul din cuptor, „*ca să nu le fie urât*” (frică).

În seara înmormântării, se așează în camera unde a fost catafalcul, pe masă: un colac, un pahar plin cu apă, altul cu vin și altul cu rachiu. În cealaltă zi de dimineața, toți se duc să constate din cari lipsește ceva. Din ceea ce li se pare că lipsește, se va da în ziua aceea de po-mană la mormânt, ca semn că această beutură i-a fost pe plac mortului.

Cultul creștin ortodox
și obiceiuri religioase
în Nădlac

CULTUL CREȘTIN ORTODOX ȘI OBICEIURI RELIGIOASE ÎN NĂDLAC

(Revăzute de părintele Niculiță Mărgineanu)

1. **SERVICIU DIVIN.** - Biserica ortodoxă din Nădlac, până la anul 1864 fiind Români împreunați cu Sârbii, avea limba liturgică slavă. Din acest an, Sârbii și-au făcut biserică separată, iar Români ortodoksi au început a servi numai în limba română.

2. **HRAMUL BISERICEI.** - Hramul bisericii este Sfântul Ierarh Nicolae. În preseara zilei Sfântului Nicolae (zis de popor: „Sânicori”) se slujește seara (când se înserează) utrenia la vecernie; acesteia i se zice „Denie”, iar în ziua sărbătorii se slujește numai Sfânta Liturghie.

3. **ORDINEA ÎN BISERICĂ.** - a) În *naia bisericii stau bărbații*. (Intrarea prin laturea dinspre stradă.)

b) *Femeile* stau în tinda bisericii (Intrarea pe sub turn.)

c) *Copiii* sunt așezați în rânduri în fața stratenlor cântăreților.

d) *Cântăreții* iau loc în strane. Strana de-a dreapta și strana de-a stânga.

e) *Scaunele* se dau în chirie la credincioși, pe viață. Chiria este venitul bisericii. Actualmente avem: în naie, pentru bărbați, două rânduri de scaune atât de-a dreapta naiei, cât și de-a stânga. Un rând pe perete și alt rând în fața acestuia, paralel. La femei (în tindă), sunt scaune numai pe lângă pereți. Pe fiecare scaun se află afișat numărul curent al posesorului. Actualmente posed scaune în biserică: 94 bărbați și 63 femei.

f) *A lua loc în strană* este o cinste pentru creștin (înțelegem stranele cantorilor). În strană, în afară de cântăreții cari intră de drept, mai sunt invitați și oaspeți dintre notabilitățile comunei sau studenții.

Când intră în biserică un străin, oaspe rar, titorul (epitropul), sau altă persoană oficială, îl invită să intre în strană, ca astfel să înțeleagă cinstea ce i se dă.

g) În strane, fiind spațiu mare, sunt și scaune de închiriat, ca și în naie.

4. CANTORII (*Cântăreții*). - primesc salariu pentru serviciile lor. Se permite și altor creștini ortodoxi să cânte, cari au învățat și simt atragere pentru aceasta.

5. TITORII (*Epitropii*). - A fi titor la biserică este cea mai mare cinste. El se alege dintre gospodarii cei mai de frunte și dintre cei care au viață curată în frica de Dumnezeu și respect față de cele sfinte. Titorului i se cere și garanție materială.

6. CORUL. - Există cor bisericesc organizat și salariat. Corul cântă tot a doua Duminică și în sărbători. În sărbători mai mici și în duminicile în cari nu cântă corul, răspunsurile liturgice le cântă copii de la școala de Stat (școală confesională nu mai există). În general, copiii cântă la toate ecteniile și răspunsurile dela „Amin” până la „Fie numele Domnului”, pe două voci, unisono.

În anul 1932, corul se compunea din 26 persoane.

Corul cântă liturgii puse pe note de: *Miclea, Dima, Lugojanu, Vorabchievici, Vidu*. Cea mai mare parte a cântărilor sunt de *Miclea*, un organizator renumit de fanfare și coruri în Bănat. Corul organizat de *Miclea* în Nădlac s'a desființat, iar în Mai 1932 s'a reorganizat de *D-nii Gheorghe Precupaș, junior și senior*, conform statutelor corale elaborate și aprobate de Consistorul Eparhial al Aradului.

7. PRESCURA. - O confecționează o femeie bătrână (iertată) văduvă, care are trecut și purtare morală exemplare; se numește „*prescurăriță*”.

Prescura este pâine de grâu, fină, făcută ca și pâinea de casă, din aluat dospit.

Prescurărița primește pentru serviciile sale 600 lei anual și 4 m cubi lemne de foc. Pentru prescurile făcute credincioșilor la părăstasele acestora, primește dela fiecare cât binevoiește a-i da (100 lei, sau făină). În anul 1932 a fost prescurăriță *Iuliana Mărgineanu*, văduva lui *Gheorghe Mărgineanu*, care funcționează de mai mulți ani.

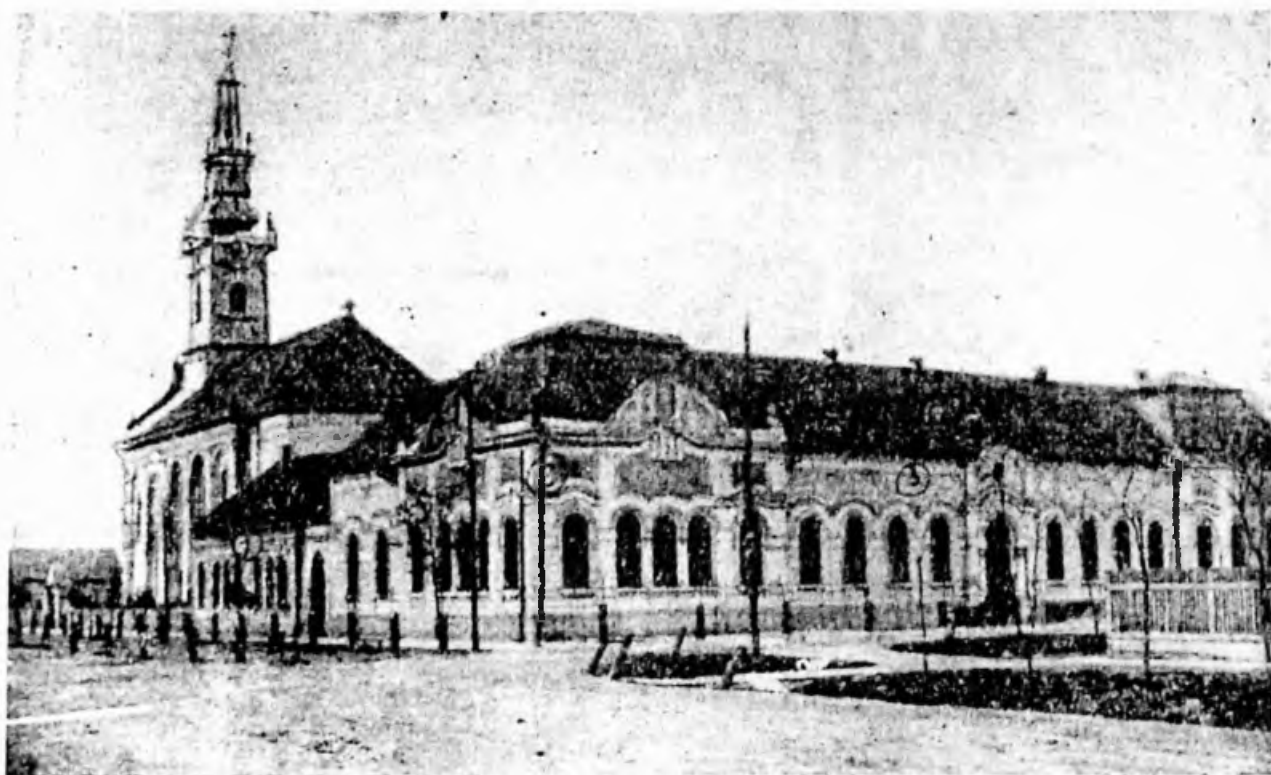
Pe prescură se apasă „pistornicul”, o stampilă în formă de cruce, cu insignele: „IS”. „HS”. „NJ”. KA”. (Iisus Christos Îvinge.)

8. NAFORA (*Anafora*). - La finea liturgiei, preotul iasă din altar, încă îmbrăcat ca pentru slujbă, și împarte credincioșilor „naforă”. Nafora este prescură tăiată mărunt. Ca să ia naforă se prezintă numai

aceaia cari nu au mâncat, n-au beut și nu au fumat până în acel moment.

Preotul împarte nafora fiecăruia câteva bucățele. Fiecare le ia cu mare grijă, ca nu cumva să scape câteva firimituri pe jos, și o mănâncă. Dacă cere, i se dă să ducă și celui care n'a putut să vină la biserică din motive bine justificate. În acest caz, nafora se duce într'o batistă albă, foarte curată.

La împărțirea naforei, preotul salută pe cel ce se prezintă a lua naforă cu: „Dumnezeu să primească sfânta rugăciune”, și i se răspunde: „Primească Dumnezeu”. Cei mai tineri, îndeosebi copiii și femeile, sărută mâna preotului când primesc nafora.

1) Casa culturală ortodoxă română; 2) Sala de joc (hora);
3) Una dintre școlile primare

În cazuri extraordinare, de ex., când pentru vre-o divergință particulară dintre preot și credincios, aceasta s'ar fi supărat, la împărțirea naforei este ocaziunea împăcării. Preotul spune câteva cuvinte înțelepte sau alese de iertare și împăcare; de cele mai multe ori o strângere de mână ajunge pentru a face împăcarea între preot și credincios.

9. APOSTOLUL. - Apostolul se cântă de către conducătorul stranei, iar vara, când nu este prelegere la școală, de un învățător, sau un cântăreț.

La sărbători, sau în duminici, învățătorul instruuze copiii de la școală să cânte apostolul. Cel ce s'a pregătit cu săptămâni de zile înainte, când observă că se apropie momentul, intră în altar, se îmbracă cu stihar, sărută mâna preotului primind dela acesta binecuvântarea, apoi ia cu smerenie cartea din strană, în care a pus „zăloaga” de *tricolor românesc* la textul apostolului din ziua aceea, stă în fața altarului, cu picioarele pe amvon, și cântă apostolul. După ce a terminat, intră iarăși în altar și sărută mâna preotului, primind iarăși binecuvântarea. Acestea se întâmplă în fiecare Duminică, în cursul anului școlar.

La sărbători mari, textul apostolului se împarte între trei școlari, eventual a treia este o școlăriță. Cel dintâi (cam de pe clasa a IV-a) va sta în amvon, al doilea în mijlocul bisericii, iar al treilea între femei.

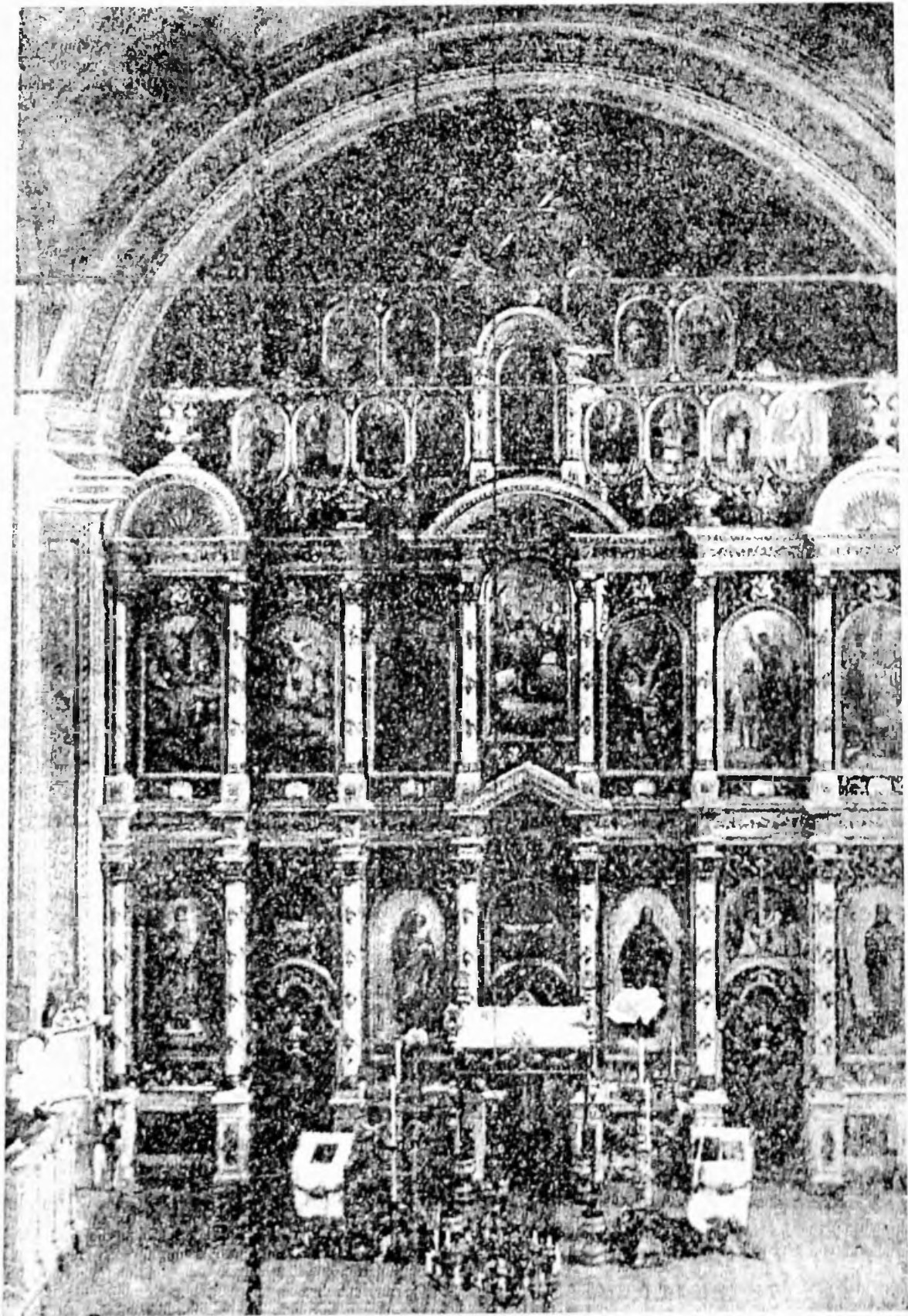
Cine ar fi în stare să descrie emoția cu care se fac acestea de către copii? Vocea lor tremurândă trădează cu câtă teamă și totodată cu câtă evlavie cântă fiecare textul său, și cine ar fi în stare să descrie bucuria cu care se întorc acești „eroi” între tovarășii lor, după ce au trecut peste sarcina aceasta grea, dar totdeodată plăcută și amuzantă. Copiii ceilalți îi privesc cu admirație, iar părinții se fălesc cu ei către prieteni. În ziua aceea, copilul acasă este mai alintat, face ghidușii mai multe; de altă dată era pedepsit, dar acum lăsat mai liber, fiind „eroul zilei”, dar copilul rămâne de aci încolo plin de grijă, să nu cadă în disgrăția învățătorului; el trebuie să și sporească silința de a învăța; ar putea fi cel mai nefericit, dacă din pedeapsă nu i s'ar mai da voie să cânte apostolul.

10. RIPIZILE. - Există patru „ripizi” și patru „făclii” și una cu cruce, al cărei purtător are rolul de conducător. Ripizile sunt purtate de nouă copii îmbrăcați în stihare („dieci”). La diferite părți din Liturgie, se aranjează în rânduri de diverse formațiuni, corect, în pași cadențați, cu disciplină militărească.

11. EȘIREA CU CRUCEA (*Procesiunile*). - Cu Crucea se iese a doua zi de Rusalii la „holde” (țarina). În legătură cu eșirea cu crucea avem următoarele obiceiuri:

a) *Baldachinul și praporii*. Feciorii din sat se întrec, care să ducă praporii și baldachinul ce se ține deasupra preoților. Pentru aceasta se angajează de bună voie feciorii din familiile cele mai de frunte și cu respect față de cele sfinte.

b) La eșirea cu Crucea în țarina în care s-a semănat grâu se

Iconostasul bisericii ortodoxe române din Nădlac.
Picturile de Zaiçu, sculptura de Iosif Bosioc.

obicinuieste a se împleti cununi de grâu, cari vor fi agățate pe crucea praporilor și pe ale baldachinului.

c) Când se reîntoarce poporul de la țarină la biserică, este așteptat pe la porți de gospodari cu corfe cu grâu. Boabele de grâu se aruncă cu mâna peste capetele credincioșilor, iar ei le prind cu mâinile și cu pălăriile. Acestea sunt păstrate ca boabe aducătoare de noroc.

12. TRASCURILE. - În regiunea noastră, ca de altfel aproape în întregul Bănat și pe Valea Murășului, se completează parada bisericească cu bubuituri de „Trascuri”. Peste Murăș, în Bănat, trascalul se numește „Pivă”.

Trascalul este un mortier (tun mic), de calibru mic, turnat pe un postament solid orizontal, astfel ca țeava mortierului să stea în sus, în poziție de 45 grade. Se încarcă cu praf de pușcă, se îndoapă cu puțină hârtie, sau cu câlți de fuior și cu pământ, apoi se descarcă punând la canalul comunicativ de afară un cârlig înroșit în foc.

Acest obicei, se zice, este rămășiță de pe timpul când strămoșii noștri erau militariști. Ei erau obicinuiți mai mult cu mânăuirea armelor, astfel, și în manifestările lor religioase întrebuințau sgomotul produs de tunul care le-a adus multă glorie în decursul veacurilor; ei și astăzi se însuflețesc de bubuitul tunului.

La Paști, la Crăciun, la Bobotează, la Anul Nou, dis-de-dimineată, la prima bătaie de toacă, sau la primul svon al clopotelor, niște siluete de săteni se observă pe măidanul de lângă biserică la lumina roșietică a focului. Nici un moment nu trebuie să întârzie, ei sar, cum săreau strămoșii grăniceri la metereze. „Tunarul”, aplecat puțin de spate, ca omul la lucrul serios, atinge cârligul de pulberea de pușcă de la canalul trascalului, își dă capul la o parte, par-că și l-ar feri de-o lovitură! ... O lumină ca de trăsnet crapă întunericul, iar bubuitul face să se cutremure tot satul, aducând aminte fiecărui creștin că *astăzi este sărbătoare mare ortodoxă*, să alerge dar, cu toții la biserică în haine albe de sărbătoare, pentru că s'a împlinit vestea Evanghelistului Matei (XXIV.27): „Că precum fulgerul iese dela Răsărit și se arată până la Apus, așa va fi venirea Fiului Omului!”

13. VECERNIA. - Vecernia se face în fiecare sâmbătă la orele 15, respectiv în preseara sărbătorilor.

La vecernie vin foarte puțini credincioși: câțiva bătrâni și bătrâne.

La Paști, în Sâmbăta Mare, Liturgia se începe cu vecernia. La

Crăciun și Bobotează, la ceasurile după al nouălea, din ziua Ajunului până la stihoavnă, iar Litia dis-de-dimineată în Praznic, înainte de utrenie. În ziua Rusaliilor, la finele Liturgiei (pentru a doua zi).

Deniile se fac cu multă evlavie, iar la învălirea zilei cu noaptea, la Hramul bisericii și în Postul Mare în Mercurea și Vinerea din săptămâna a V-a și în Joia Patimelor.

La denii vine toată lumea. Când se ascultă evanghelia, fiecare aprinde lumânarea ce o are în mână.

În Vinerea Mare, Mormântul Domnului se așează în mijlocul bisericii, după ceasurile Patimilor, și stă acolo până sâmbătă după Liturgie. În Sâmbăta Mare, îngroparea Domnului se face dis-de-dimineată, la orele 2, cântându-se cele 3 stări de podobie, apoi se înconjură biserica de 3 ori și se termină utrenia.

Liturgia se începe cu vecernia, în această zi. Atunci se desface Mormântul Domnului de podoabe, rămânând numai masa cu icoana înmormântării Domnului până Duminică dimineața la orele 3, când unul dintre preoți, fără ceremonie, având numai epitrafirul la gât, ia icoana lui Iisus, și o duce în altar, unde o așează pe prestol (pe masa de serviciu).

14. MĂRTURISIREA (*Spovedania*) și CUMINECAREA. - Bătrâni se mărturisesc și cuminecă în posturile de peste an, fiecare când vrea. La bolnavi, preotul merge la ei acasă pentru a-i mărturisi și a-i cumineca. Copiii se mărturisesc și cuminecă în postul Nașterii și al Învierii Domnului (în sâmbăta Floriilor), având mare bucurie.

15. MASLUL. - („De este cineva bolnav, să cheme preoții bisericii, să se roage pentru dânsul”, Apostolul Iacob).

Maslul se face când creștinul este grav bolnav, chemând trei preoți ortodocși români. Dacă în comună nu sunt trei preoți, bolnavul chiamă preoții din comunele învecinate. Maslul se obicinuieste a se face cu ocaziunea „Cercurilor religioase”, profitând de prezența mai multor preoți.

În afară de maslu, în comună se mai obicinuiesc următoarele rugăciuni: sfințirea casei, rugăciunea pentru ploaie în caz de mare secetă, slujbă de ajutor când se revarsă Murășul.

Când un creștin e grav bolnav și nu are nici o mângâiere, nici speranță de însănătoșire, preotul - la cererea bolnavului - vestește în biserică astfel: „Creștinul Teodor Nicolescu al Mariei zace greu bolnav

și dorește să ne rugăm: că dacă are zile, Dumnezeu să'i dea sănătate, iar dacă nu, Dumnezeu să'l slobozească."

16. POMENIREA ÎN BISERICĂ. - Se pomenesc în permanentă foarte mulți donatori, și fondatorii.

Temporal se pomenesc vre-o 300 credincioși anual. Familiile au pomelnice familiale (un caet cu numele membrilor de familie, cari sunt a se pomeni ocazional).

17. NAȘTEREA ȘI BOTEZUL. - Îndată după naștere, moașa se prezintă la preotul paroh, aducând într-o sticlă cutrată apă limpede și proaspătă, pentru sfințire și pentru a i se ceti molitva moașei.

Botezul se face numai în biserică. Dacă din necesitate trebuie botezat un copil, aceasta o face moașa, sau bătrâna ori bătrânul cel mai apropiat, ținându'l pe mână, zicând „Tatăl nostru” și închinându'l către Răsărit. La botez, preotul toarnă pe capul copilului apă proaspătă (nu'l scufundă).

Intrarea în biserică. Mama vine cu noul născut, la 6 săptămâni, într'o duminică, la biserică. Aici înaintează cu el până în mijlocul bisericii, unde preotul, îmbrăcat pentru ceremonie, îl ia în brațe, înaintează cu copilul în fața iconostasului, unde se rosteste: „Acum slobozește pe robul tău cu pace ...” Dacă e băiat, preotul poartă copilul prin altar, dacă e fată, nu intră cu ea în altar. Apoi depune copilul pe amvon, de unde îl preia mamă-sa.

18. CĂSĂTORIA ȘI NUNTA. -

a) *Logodna religioasă* se face imediat înaintea cununiei, în biserică, în fața altarului. Există însă obiceiul de a face „credință”, de către preot, acasă la miri, fără ceremonie religioasă (se ține predică și se binecuvântă).

Publicațiile se fac într'o duminică sau sărbătoare, la Liturgie, sau și de trei ori în trei duminici consecutive.

b) *Cununia.* Mireasa se îmbracă în hainele ei obicinuite la sărbători, cu deosebirea numai căși așează pe cap voalul de mireasă, numit „șlaiier”. Mirele asemenea în haine obicinuite de sărbătoare.

Tânăra pereche după ce a ajuns în fața mesei de serviciu divin din mijlocul bisericii, nănașa (nuna) așează pe capul mirilor o ștofă, cadoul miresei, ajungând astfel ambii sub un coperiș, par c'ar fi sub umbreală comună. Ștofa aceasta se numește „Privez”. Preotul apoi pune peste ștofă pe capul mirilor „cununile” (coroanele). După nuntă,

mireasa își croiește din „privez” haină de sărbătoare.

La cununie, preotul ia mâna fiecărui tiner în parte, o pune pe crucea așezată pe evanghelie și astfel cere să „mărturisească” („să făgăduiască”) *credința soțului, respectiv soției, „până la moarte, și la bine și la rău”*. „Așa să-mi ajute Dumnezeu!” După acestea, înainte de încunjurarea mesei, leagă mâna dreaptă a mirelui cu mâna dreaptă a miresei, ținându-se mână'n mână.

19. MOARTEA ȘI ÎNMORMÂNTAREA. - Poporul din Nădlac - ca toți Românii - crede în nemurirea sufletului. „Sufletul mortului se duce la Dumnezeu la judecată”, dreptaceea îndată ce s'a mutat dintre

Foto: Șildan, 1932

Pictură de Zaicu.

Răstignirea. Pictură în altarul bisericii ortodoxe române din Nădlac

cei vii, *clopotele vestesc întregului sat, moartea*. Se trag rar, cu întrerupere („ca la mort”). După cum se fac întreruperile, se știe dacă a murit un

bătrân sau un tiner. *Două întreruperi (cu un clopot mare), femeie, trei întreruperi, bărbat, urmând apoi cu toate clopotele. După copil trage un clopot mic.*

Preotul este anunțat să meargă la sicriu și să citească slujba numită „stâlp” (citire din evanghelia unui evanghelist, apoi din altul, la alt stâlp).

Cât timp se află mortul „pe laviță” (catafalce), preotul citește stâlpi; după posibilitate, 2, 3, 4 înainte de masă, și după masă câte unul.

Prohodul se face scoțând sicriul acoperit în curtea casei mortului. Aici se spune și predica și „se cere iertăciune” și „rămas bun” dela cei rămași. Pentru unele persoane, prohodul se face în biserică.

Stări. Pe drumul parcurs până la mormânt, se fac opriri: pe la răscruci, eventual lângă casa rudelor sau lângă casa de care mortul a fost legat în viață prin amintiri și interese.

Bocete. Femeile „se cântă” după mort în versuri și melodii jalnice, amintind în poezie duioasă întreaga viață pământească a mortului. Se obișnuiește a improviza elegii, în cari se cântă viața mortului și se zice bunul rămas pentru urmași. Elegia aceasta se numește „Hora mortului”.

Muzica. Unii înmormântează pe cei decedați însoțind cortegiul cu muzica. Muzica de lăutari-țigani, cântă marș funebru, iar la mormânt se trage din vioară cântarea ce i-a fost mai plăcută în viață. Dacă mortul a fost necăsătorit (este de remarcat că se zice „mort”, fie bărbat, fie femeie), cei cari au dus mortul, feciori și fete, se întorc la casa rămasă și joacă jocuri de nuntă.

Pomana. După înmormântare, preotul se înapoiază la casa mortului, pentru a sfinți mâncarea și obiectele ce se dau de pomana, dacă este invitat. În acest scop, familia face pregătiri anume.

La pomana se invită, încă dela „morminți” (cimitir), rudele, vecinii, prietenii și cunoscuții. Între mâncări se obișnuiesc cântări religioase, la începutul și spre sfârșitul mesei.

În timpul cât mortul stă pe catafalce și cât timp durează pomana, oamenii se salută: „Dumnezeu să-l ierte!” Se răspunde: „Ierte-l Dumnezeu.”

Poporul se exprimă astfel: „Pun pomana” sau „Fac pomana”. Pomana se pune la 6 săptămâni, la ½ an și la 1 an.

Parastasul se face în zi de sâmbătă, la termenul obișnuit, în

biserică, cu prescură anume și grâu fiert îndulcit, apoi sticla cu vin și lumânări implântate în colac (în prescură). Se adună rudele și cei invitați la pomană (se face pomană) la biserică. De la biserică, merg cu toții acasă, unde se servesc cele mai alese mâncări, întru pomenirea mortului.

Pausul. Copiii săraci, timp de 9 zile, sau 6 săptămâni, cară apă pentru un anumit mort, pentru plată. Umples un ciubăraș cu apă dela fântână și'l duce la mormânt, unde'l varsă pe mormânt.

Foto: Șildan, 1932

Pictură de Zaicu.

Luarea de pe Cruce. Biserica din Nădlac

Paus se numește și rugăciunea dela casa mortului, înainte de masă cântându-se „Cu Sfinții odihnește sufletul robului Tău ...” și se ridică un colac anume făcut (se face și grâu fiert - colivă). Ridicarea pausului se face astfel că preotul, în decursul cântării, ia colacul și'l mișcă în sus și în jos în tactul cântării. Cei prezenți pun mâna cu toții pe pomana adusă, iar dacă nu încap toți, ating brațele celui ce a ajuns să pună mâna pe colac. La sfințirea crucii dela mormânt, de asemenea, se ridică paus, udându-se de către preot mormântul cu vin, în forma crucii.

Când se pune crucea nouă, crucea veche provizorie nu se aruncă, ci se lasă la mormânt lângă cea nouă, până putrezește dela sine.

20. ALTE OBICEIURI RELIGIOASE.

a) *Apa sfințită la Bobotează* este păstrată într'o sticlă, la fiecare casă; aceasta nu se strică nici odată și se întrebuințează pentru a stropi cu ea.

b) *Busuiocul* cu care stropește preotul casa la Bobotează sau la sfeștanie este purtător de noroc. Feciorii și fetele iau câte un fir din mătăhuz și'l păstrează de noroc. Unele familii, la ocaziuni de acestea, pregătesc un mătăhuz de busuioc legat frumos cu panglică tricolor, ca să'l schimbe cu preotul când sosește pe la ei, al cărui buchet s'a cam micșorat, dând atâtea fire de noroc.

c) *La Sântoader* se fierbe grâu și se îndulcește. Gospodarii taie coama mânzilor, ca să crească mai frumos. Fetele tot atunci își retează părul, ca să crească mai bine. Pe vremuri, fetele strigau dimineata în zorii zilei de Sântoader: „*Sântoadere, Sântoadere, dă cosița fetelor, câtu-i coada iepelor!*”

d) *În ziua de „Schimbarea la față” (6 August)* se aduce la biserica din primul rod al viei, struguri copti.

e) *La Rusalii* se împrăștie iarbă prin biserică.

f) *La Florii*, preotul dă fiecărui creștin care vine la mir câte-o ramură de sălcuță.

În sâmbăta Floriilor se aduce sălcuța din luncă, cu paradă, la care se pleacă înainte de vecernie cu procesiunea școlarilor. Copiii și cântăreții cântă pe drum: „*Învierea cea de obște...*” (troparul Floriilor). Preotul le iasă în fața bisericii în cale, cu cădelnița și icoana Întrării Domnului în Ierusalim, îmbrăcat în ornate bisericesti. După intrarea în biserică, urmează serviciul vecerniei.

g) *La Rusalii*, curtea bisericii și interiorul se împodobesc cu crengi de plop și iarbă verde pe jos. Se obicinuiește a se face cununite de iarbă, pe cari creștinii le duc acasă și le aruncă pe acoperișul casei. *Dacă cununa se oprește pe coperiș, înseamnă noroc pentru cel ce a aruncat-o, sau, dacă e față, se va mărita în anul acela, ori va avea viață lungă etc. Dacă cununa cade de pe coperiș, înseamnă contrariul.*

h) *La Paști*, oamenii se salută: „*Christos a înviat!*” și se răspunde. „*Adevărat c-a'nviat!*” în Bănat, peste Mureș, se răspunde și: „*Credem c-a'nviat!*”

Fiecare familie fierbe ouă de găină, pe cari le vopsește, de regulă cu culoare roșie. Unele se vopsesc astfel că se introduc foi de ceapă în apa fierbinte, cari dau oului culoare ruginie. La biserică, fiecare creștin aduce ou roșu. Unii împistresc ouăle cu desemnuri. Peste tot dominează obiceiul de a se ciocni cu ouă. Unul ține, altul dă („vârf și cotor”). Cel ce sparge cu oul său pe al adversarului, îl ia, fiind câștigul lui. Se mai obicinuiește un joc: Unul ține oul între degetul arătător și cel mare, iar adversarul dă cu un ban astfel ca să-l implânte în ou din asvârlite. Dacă reușește, oul este al lui, dacă însă nu, banul este al celuilalt.

j) *La Crăciun*, copiii de școală, instruiți de învățătorul, umblă „cu steaua” pe la prieteni și cunoscuți. Îmbrăcați în haine cum se crede că ar fi fost cei trei Crai dela Răsărit și Irod, arată în fața privitorilor scena petrecută între Irod și cei trei Crai (magi). Între ei se află și „Îngerul”, care duce steaua împodobită, apoi nu lipsește dintre diletanți un om mai în etate, ca să-i apere de câini, să le ducă pungulița cu banii adunați și sacul cu darurile căpătate. Acesta se numește „Iapa”, apoi o mulțime de copii din sat, curioși, se iau după ei din casă'n casă.

k) *La biserică* se merge întotdeauna îmbrăcat cu hainele cele mai frumoase, iar în mână se țin flori și busuioc. Cel ce nu are flori, primește dela cine'i dă.

l) *Femeile* n-au voie să între în altar.

m) *În altar* poate intra, în afară de preot, și alt bărbat, însă prin fața prestolului nu are voie să treacă. „Crâșnicul” (îngrijitorul bisericeii), care mătură, întinde mătura dela colțul prestolului, dar nu trece nici odată prin fața acestuia.

n) *Învierea*. La biserică există toacă numai de lemn. Cu începere din seara de Joia Mare, încetează clopotele în semn de doliu adânc. Credincioșii se cheamă la rugăciune cu toaca de lemn (din paltin), montată în turn deasupra clopotelor la o înălțime de circa 35 metri, dar în dimineața zilei Învierii, pe la orele două, se înconjură biserica, se trag clopotele din turn, cari răsună într'o armonie foarte plăcută (și tragerea clopotelor este artă), ele se trag cu măiestrie să sune a bucurie. Cântăreții cântă în cor cântarea Învierii, apoi cu toți credincioșii, având lumânările aprinse, înconjură biserica de trei ori, iar nelipsitele trascuri bubuie unul după altul, vestind Lumei întregi: „Christos a înviat!”

După înconjurarea bisericeii, poporul se oprește în fața turnului,

iar preoții sub turn, în fața ușei, fac ceremoniile de Înviere („Precum se stinge focul să se stingă, precum se topește ceara de fața focului ...” etc.), preotul înaintează după acestea spre ușă, care se deschide larg, iar poporul intră în biserică în urma preotului cântând: „Christos a înviat”, cum ar intra o armată învingătoare într’o cetate cucerită.

În timp ce se petrec cele de mai sus, *icoana înmormântării* (care era așezată pe masa mormântului desfăcut de podoabe sâmbătă) a fost luată de către un preot și dusă în altar pe prestol, unde va sta până la vecernia din sâmbăta Înălțării Domnului („Ispasul” sau „Ziua eroilor”), când preotul o așează în diaconar, simbolizând Învierea din mormânt a Domnului Iisus, petrecerea pe Pământ 40 de zile și Înălțarea la Cer.

În dimineata Învierii se iau jos „Ușile Împărătești” (cele două uși din mijlocul iconostasului) și se reasează la vecernia din sâmbătă Duminicii Tomii.

o) *Lumânările* se pun în sfeșnicele din fața altarului, la praznice, întru pomenirea morților.

Jocuri de copii

JOCURI DE COPII

(Adunate prin Uroş Tortoreanu)

Copiii se joacă: „De-a poarca” (ca și Golful Englezilor), „De-a popicu”, „Roata”, „Delia”, „Dandula”, „Cuțcatu”, „Jocul cu penițele de scris”, „De-a bumbii”, „Cârpuța”, „Măistorița”, „De-a tupu” (V-ați ascunselea). În timpul din urmă, aceste jocuri aproape toate au dispărut.

„De-a tupu”

Mai mulți copii pun degetul arătător pe genunchele unuia dintre copii și zice:

„Umilia Judilia,
Judecata Precupata,
Repciuni Crepciuni,
Siminic aleargă-n câmp!”

Sau:

„Unu-n mine, doi în tine,
Sarcina barcina, Loboda,
Pecica-n cioc,
Sări în foc!
Mâncă coada lu pățoc!” (Pățoc = șobolan)

Sau:

„Unu-mai, dunu-mai,
Tri-dear, Vi-dear,
Sărăria Cute-tai,
Polomida Polomai,
Tutconi,
Jupunet,
Călăreț,
Bucti!
Tupița!”

acela care rămâne pe urmă cu degetul este vătaful, tupul, baba oarbă;

după felul jocului.

Alt Joc

Copiii ținându-se de mână în cerc, unul la mijloc, cântă:

„Schenii, Schenii,
Logre nicen,
Nicen dovre,
Schenii, Schenii,
Totcolenii,
Mindenii,
Șapte Ungurenii
Lepcica!”

„Jocul cu bumbii”

Se face o groapă în pământ. Toți aruncă banii, ori bumbii spre groapă. Cel al cărui ban sau bumb (nasture) este mai aproape de groapă, aruncă cu degetul cel mare banu sau „bumbul” spre groapă zicând:

„Stric! Strac! Stroc!”
STROMBERT!”

banii sau bumbii căzuți în groapă sunt câștigați de cel ce i-a putut introduce.

„De-a prinsa”

Când se alege cel ce trebuie să alerge după ceilalți, alegerea se face astfel:

Se așează copiii pe un rând, apoi unul spune versul de mai jos, punând degetul pe pieptul fiecărui copil, la pronunțarea fiecărui cuvânt:

„Enții mentii,
Șopotentii,
Trivai, șopotai,
Ere, bere,
Buzighere,
G R I T!”

Pe cel care cade „Griț” trebuie să fugă după tovarășii lui, cari aleargă în toate părțile, și să-i prindă.

Altă alegere:

„Unu, doi, trei, patru, cinci, șase, șapte, opt, nouă, zece,
Ș-on berbece,
Ș-on țap,

Ș-o lăduncă (lăduncă = luntriță, traistă mică)
 Să se ducă
 P-on fir de mătasă
 Pân' la el acasă!"

Jocul „Cucuvama”

Copiii adună „imală” (noroi din drum), din drum sau de pe marginea belților. O frământă bine, apoi fac o grămadă câtă pot ei ținea în pumni, rotunzind-o. Acestui glob i se face o gaură împlântând pumnul în el, încât ia forma unei cești fără toartă. Câțiva copii țin „Cucuvamele” acestea în mână, apoi zic cu toții în cor:

„Cucuvamă, vamă,
 Pif! Poc!
 Cât un căldăroc!”

când termină cuvintele „Cât un căldăroc”, ca pe o comandă, trântesc cu toții de odată „Cucuvama” - ce o țin pe palme - cu gura în jos de pământ, copiii fluieră una hăiduțește din degete, iar „cucuvama” trosnește prin presiunea aerului și crapă lățindu-se plăcintă pe pământ.

Cuvântarea Melcului

Când află copiii un melc, îl ia unul între degete, prinzându-l de casa lui, și cântă cu toții în cor:

„Melci, melci,
 Codobelci!
 Ieși afară,
 Și te-nsoară
 După fata lui Nicoară!”

„CIBIRIGA”

„Cibirigă” se numește la noi „Mama ruță” sau „Baba ruță”. Copiii pun degetul în fața „cibirigăi”, ca să urce pe degetul lor, și zic:

„Cibiriga, riga,
 Întro-i sbura,
 Acolo te-i mărita!”

„Cibiriga” se urcă pe deget în sus până'n vârf, de unde își deschide aripioarele și ia sborul într'o direcție. În direcția aceea „se va mărita”.

Strigături

1. La Nuntă.
2. La „Gioc” (horă)

STRIGĂTURI

(Culese cea mai mare parte cu ajutorul tinerului țaran
Teodor Păteanu din Nădlac)

În timpul jocului, jucătorii „descântă” (strigă) în versuri glumețe. Acestea sunt de regulă caricaturizarea multor defecte, biciuiesc, prin epigrame la adresa „eroilor zilei”, părțile lor slabe, iar altele sunt cuvinte de dragoste.

1) *La nuntă („Uspăț”)*

„Frunză verde din cărare,
Bucură-te, soacră mare,
Că ți-o veni noră-n casă,
Și ți-o țese pânză deasă,
Cu băteală de bumbac,
Și-i purta un cioc de drac!”

„Uiu-iu, pă patu gol,
Că mireasa n-are țol,
Da i-o face junele,
Când o tunde cânele!”

„Frunză verde de cireășă,
Dulce-i gura de mireasă.

Frunză verde de căpșune,
Dulce-i gura și la june,
Mireasa, ea ne-ar ști spune!”
„Hop! hop! hop!”

2) *La horă („gioc”)*

„Fetele dela Nădlac,
Vai Doamne, da mult îmi plac!

Au o față durdulie,
 Tumna cum îmi place mie.
 Trupu-i nalt și subțirel,
 Par-că-i tras printr'un inel.
 Ochii negri ca și mura,
 Frumoasă-i, țucu-i gura!
 Sprincenele trag a vânt,
 Ochii mă bagă-n pământ.
 Cât oi fi ș-oi trăi,
 Tăt nădlacană-oi iubi,
 De-ai umbla în Lumea largă,
 Nu-i altă față mai dragă,
 Nici să-ți rādă-așa pe plac,
 Ca fetele din Nădlac!"

„Tune dracu-n tine, bade,
 Și-n zobonu tău din spate,
 Și în cel ce l-o cusât,
 Dragi ne-am fost și ne-am urât!"

„Hop, hop, hop, hop și iară hop!"

„Nu gândi, bade gândi,
 Că la tine-oi lăcomi.
 La cismele celi cu foi,
 Sutile ce ești detori?"

„Ho, hop, hop!"

„Insoară-te măi bădiță,
 Nu-umbla bitang pă-uliță, (bitang = pustiu)
 Azi mâne-i îmbătrâni,
 Fetele te-or părăsi.
 Insoară-te bade, însoară,
 Nu te mai face cu boală! (cu boală = îndărătnic)
 Treizeci d-ani ai împlinit,
 De când tot ai holteit.

Frunză verde de ovăz,
Până când mai vrei să șăzi?
Că fetele s-ar mărita,
Nu mai tăt pot aștepta!”

„Vinde-ți bade cismele,
Și-ți plătește sutele,
Ș-apoi vină și că cere,
Cu ce-ai acas' și cu-avere,
Nici atuncia nu oi mere!”

„Hop, hop, hop!”

„Nu gândi, bade, gândi,
Că la tine-oi lăcomi.
Rădăcina florilor,
Crăcitu feciorilor!”

„Hop, măi hop! și iară hop!”

„Pe la moara lui Crăciun,
Fac fetele rugăciuni,
Să le vină apa-n ușă,
Să le spele de cenușă.”

„Hop, hop, hop!”

„Mândra me-i cu fodre mari, (fodre = încrețituri)
Cismele-s de tină tari.”

„Hop, hop, hop!”

„Hainele de brâu în sus,
Luata-s pe cucuruz,
Hainele de brâu în jos,
Luata-s pe grâu frumos.

Hop, hop, hop, hop, măi! hop!"

„Mândru-i stă mândrii-mbrăcată
Cu hainele dela şatră,
Da mai bine că i-ar sta,
Să le fi făcută ea!
Huiu-iu, iu, iu, Hui, hui!"

„Săracile şătrile,
Cum îmbracă fetile.
Dă n-ar fi jidov cu şatră
N-ai vedea fată-mbrăcată!"

„Hop, hop, hop!"

„Ce folos, fată, de tine?
Te gată maică-ta bine,
Mei la joc, nu joci cu nime,
Vini acasă supărată,
Te puni la cuptor pe vatră,
De ciudă şi de amar,
Ți-asvârlişi zadia-n jar. (zadie = şort)

Ho, hop, hop!"

„Zi mă! zi măi mujicaş, (mujicaş = muzicant)
Că la vară ți-oi da caş,
Şi de nu mi-i zice bine,
Dracu-o băga caş în tine?"

Hop, hop, hop! şi iară hop!"

„La călcâiu cismei mele
Şede dracu ş-o muiere,
Şi mă-nvaţă să fac rele.

Hop, hop, hop!"

„Bate cizma n-o cruța,
Că d-aceea-i dat bani pe ea!

Hop, hop, hop!”

„Când eram pe vremea mea,
Șapte mândre-mi trebuia.
Dar amu, sărac de mine,
Și de una-mi pare bine.

Hop, hop, hop!”

„Mândra me de astă vară
Mă roagă s-o iubesc iară.
Da io nu-s fir de săcară,
Ce-am urât să iubesc iară.

Hop, măi, hop, și iară hop!”

„Mândra-i naltă, rochia-i albă,
Cum m-aș da cu ea pân nalbă.
Nalba face lăstărei,
Mândra face feciorei,
Lasă facă, că-s ai mei!

Hop, hop, hop și iară hop!”

„Păstă Murăș, păstă tău,
Ard două lumini de său.
Ziua ploaie, noaptea ninge,
Nime nu le poate stânge,
Numa mândra când mă strânge.

Hop, hop, hop!”

„Câte fete-s pe la noi,
Fă-le Doamne tăte oi,

Și pe mine păcurari,
Să le port vara pân flori,
Și iarna pân șezători.

Hop, hop, hop!"

„Cine doarme tătă noaptea,
Nu-i păcat că-i vine moartea!
Cine n-are mândruliță,
Duce viața ca-n temniță,
Nici mort nu-i și nu-i nici viu,
Duce viața ca-n pustiu!

Hop, hop, hop!"

„Bată-l Dumnezeu bărbat,
Tată noaptea-m fu pân sat,
Și vini cu capu spart.
Sece-i mâna cui o dat,
Că ce nu l-o dăspicat?!"

Cântece

1. Colinzi la Crăciun.
2. Bocete.
3. Cântece lumești.
4. Cântece de joc.

COLINZI („Corindă”)
(Culese de Pavel Covaci, student)

PE ȚĂRMURI DE DUNĂRIȚĂ
(din Nădlac)

„Pe țărmuri de Dunăriță,
Este-o dalbă chiliuță,
Flori dalbe, lăr de măr! (refren)
Da-n colibă cine șade?
Părăschie fată dalbă.

Da de lucru ce lucrează?
Pumnărași tăicuți-so,
Mânecute mânia-sa,
Năfrămuță frați-so.

Părăschie fată dalbă,
Fă-mi și mie d-o năframă,
Că-ți dau oi și-ți dau și boi,
Ți-oi da munți cu bani mărunți.

Nu-mi da oi și nu-mi da boi,
Nu-mi da munți cu bani mărunți,
Ce-mi dă cel voinic d-aseară:
Șade-n bătă răzămat,
Zice-n fluer fermecat.”

Colindă

(Auzită de studentul Pavel Covaci dela moșul Petru Bărbuț)

„Doamne Iisuse Christoase,
Tu ești noauă zori frumoase,
Și raze prea luminoase,
Cel din cer te-ai pogorât.

Pentru-alui Adam greșală,
Toată lumea fu-n perzală.

Adam dacă a greșit,
Domnu din Rai l-a gonit.
În pară de foc nestinsă,
În poarta Raiului pusă
Străji, să-l străjuiască,
Pe Adam ca să-l oprească.

Adam începu a plânge,
Și către Eva a zice:
O amara mea soție,
Tu-mi făcuși aceasta mie,
Despre Domnul meu scârbie.

„Adam apucă a plânge.
Satana dacă-l vedea,
Pe Adam de cum plângea:
Taci, Adame, nu mai plânge,
Ce fă pe cum io ți-oi zice,
Lasă pământ nu munci,
Nici cu trudă nu trăi.
Ce te du la Raiul tău,
Ce ți l-a dat Dumnezeu.

Adam începu a plânge.
Satana dacă-l vedea
Pe Adam de cum plângea,

Începu a-l ocără.
 Ş-apoi ea (Satana) cu glas mai blând,
 Ca să-l mai înşele vrând:
 Făgăduieşte-mi tu mie,
 Pruncii ce vor fi dintâie,
 Ai mei să fie.”

Colindă

„Noi umblăm să corindăm,
 Pe Christos ca să-l aflăm.
 Pe Christos noi l-am aflat,
 În iesle de boi culcat.

Şi câți boi la iesle sânt,
 Atâtea lumini arzând.

Sus în albul Răsărit,
 Mândru pomuț, or sădit,
 Şi la vârf mândru-a rodit.
 De la vârf l-or scuturat,
 La mijloc mere-o legat.

Su umbruța pomului, (su = sub)
 Scrisu-i patu Domnului (scris = sculpat și pictat)
 Dar în pat cine-i culcat?
 Un fiuț mândru curat,
 De Maica Sfântă lăsat. (lăsat = orânduie)

Maica Preceastă grăi:
 Scoală fiuț nu dormi,
 Că de când tu c-ai durmit,
 Florile te-or năpădit,
 Ierbile te-or îndrăgit.”

Colindă

„Ciucur verde de mătasă,
 Hoi, Leru-i Doamne! (refren)
 Slobozi-mă gazdă-n casă,
 C-afară ploaie de varsă,
 Și murguțu-i ciumpăvit
 Și el trebe potcovit,
 Cu potcoave de colac,
 Cu ciocan de cardaboș.

Să fii gazdă sănătoasă,
 Să plătești colinda noastră.”

Colindă

de pe câmpia Aradului

„Colo sus la Răsărit,
 Domnului, Doamne! (refren)

Două stele s-or ivit.
 Da nici alea nu sunt stele,
 Că-s două surori d-a mele.
 Una râde,
 Focu stânge,
 Una plânge,
 Focu-aprinde.
 Da to soro de ce râzi?
 Da cum frate să nu râd,
 Că măicuța așa-mi zicea,
 Că pe mine să mă dea,
 Colo sus la Răsărit,
 Unde-i locu mai ivit.
 Da tu soro de ce plângi?
 Da cum frate să nu plâng,
 Că măicuța așa-mi zicea,
 Că pe mine să mă dea,

Colo jos la scăpătat, (* scăpătat = Apus)
Unde-i locu mai uitat."

Bocete

(Culese de Pavel Covaci, student)

După ce se așează mortul „pe laviță” (pe catafalc), cât timp stă în casă și când se petrece la mormânt, femeile rude cu mortul „se cântă” (se bocesc), în versuri cu melodii tânguitoare.

Bocet după fată mare

„Draga mea lumin-aprinsă,
Bătu vântu și mi-o stânsă!

Ce te-ai dragă supărat?
Nu-ți place cum te-am gătat? (gătat = gătit)
Cu șlaier* cu floare-aleasă, (șlaier = voal)
Cum îi data la mireasă.
Cu șlaier și cu cunună,
Să-ți fie inima bună.

Cine truda-o mai văzut,
Prunu vara fără prune,
Și mireasa fără june?” (june = mire)

Bocet după fecior mare

„Dragu nost tineru nost!
Dragu nost junele nost!

Ce te-ai dragă supărat?
La cununie-ai plecat?
Ai plecat la cununie ...
Și te duci fără soție?!

Hai arată-ne mireasa,
 Că iacă se umplu casa. (s'a umplut de vizitatori)
 Că măta ar fi făloasă
 Că și ea-i cu noră-n casă.

Cine truda-o mai văzut
 June gata de mireasă,
 Și să-l plângă tăț din casă?!"

Bocet după mamă

„Da uită-te roată-n casă,
 De vezi lacrimi cum se varsă!
 Cum te plângem neîncetat,
 Casa-i plină de bănat. (bănat = jale)
 Grădina-i cu floricele
 Și ocolu-i plin de jele.” (ocolu = curtea)

„Plângem tăți nu băgăm samă,
 Astăzi îngropăm o mamă!

Mamă dela patru prunci!
 Mamă dragă, un-te duci?!
 Că de astăzi încolea,
 Pruncuții te-or tot striga,
 Și ei te-or striga pe nume,
 Da tu nu-i mai fi pe lume.
 Fața-n palme și-or ascunde,
 Și-or îndălui a plânge. (îndălui = porni)

Mamă e nume frumos,
 Umple casa de miros.
 Când zici 'Mamă' către ea,
 Toată durerea ți-o ia.
 Și când ai zis 'Mamă' odată,
 Toată durerea ți-o iartă.

Câtă durere-i pe Lume,
 Numa la mamă-o poți spune,
 Ea le pune la inimă,
 Și nu le spune la nime.” (spune = trădează)

Bocet după tată

„Amu ceasu ți-o venit,
 De Lume te-ai despărțit.
 Amu Lumea-o părăsești,
 Și de noi te despărțești.

Of dragi graiurile mele! (graiuri = rude)
 Cum vă despărțiți în jele.
 Of voi brânci și voi picioare!
 Cum stați, stați, nu vă mișcați,
 Ziua bună, bună vă luați.
 Mort vi tata și puterea,
 Binele și mângăierea.
 Mort vi stâlpul casii vost,
 Bine *nu-i* cum o mai fost!

Io nu știu cum să te strâng,
 Inima să nu ți-o stric.
 Io nu știu cum să-ți mai spun,
 Inima ca să ți-o-mbun.”

La mormânt

„Negrule Pământule!
 Că pe mulți ai înghițit,
 Tăt nu ești îndestulit.
 Și pe mulți ai îngropat,
 Și tăt nu ești săturat!
 Ne-nghițiși pe tata nost!

Da lasă-ne-o leacă, lasă,
Să-i mai vedem aici fața,
Numa amu și niciodată!”

Descopereau sicriul și care voia, mai privea odată mortul. De regulă, neamurile de aproape, și prietenii. Azi nu se mai obicinuieste.

CÂNTECE LUMEȘTI

Horă veche
(din Nădlac)

„Taie maică tăieței,
Că vin petitorii mei,
Chiamă-i mamă, chiamă-n casă,
Și-i așează după masă.

Dă-le vin și beătură,
Doar nu m-or căuta în gură.
Că n-am dinți și n-am măsele,
Amar de zilele mele.
Dă-le vin și de mâncare,
Doar m-o cere oare-care.

Mă uitai într-o fântână,
Mă văzui fată bătrână.
Și rugai pe Dumnezeu
Să trimită și p-al meu.
Fie cât de blăstămat, (blăstămat = ștregar)

Meargă numa vestea-n sat
Că și io m-am măritat.”

1) CÂNTEC LOTRESC
(Auzită dela Uroș Totoreanu)

„Zice lumea că mis lotru, (mis = sunt)
C-am luat un lemn din codru.

Tătă lumea-mi zice lotru,
Nana zice că mis șodu, (nana = mândra)
(șod = interesant, curios)

Joară mândro pântru mine,
Și mă scapă de rușine,
Nana mea ș-a d-altuia!

Rele-s rele, frigurile,
Da mai rele-s dragostile:
Din friguri mama mă scoate,
Din dragoste nu mă poate!”

2) CÂNTEC LOTRESC

De pe câmpia dintre Murăș și Criș

„Frunza-n codru cât se ține,
Lotrului îi merge bine,
Iar când frunza codru lasă,
Tăt voinicu-și cată casă.

Hai, săraci oțelile, (oțelile = armele)
 Și șerpari cu paloșe! (șerpare = brâu)
 Că vă ploaie și vă ninge,
 Și n-are cine vă-ncinge,
 Că badea care v-o-ncins,
 Zace în varmege-nchis. (varmege, de la
 vârmegye = județ)

Strigă badea, strigă badea,
 Strigă badea-a treia oară,
 Strigă cătă tată-so,
 Vinde tată vinde, tată,
 Vinde tată patru cai,
 Că din șase doi mai ai!
 Vinde tată vinde, tată,
 Vinde tată patru boi,
 Că din șase-ți rămân doi!
 Vinde tată vinde, tată,
 Vinde tată vinde-le toate,
 Și din temniță mă scoate,
 Că tu porți vina la toate:

Când eram fecior p-acasă,
 Aduceai vin furat pe masă,
 Și beam până-n miez de noapte,
 Ș-apoi plecam la furate!"

Către bătrâne

The image shows a musical score for the song 'Către bătrâne'. It consists of two staves of music. The top staff is a vocal line in G major, 2/4 time, with lyrics written below it. The bottom staff is a piano accompaniment line, also in G major, 2/4 time, with lyrics written below it. The lyrics are: 'Furată'n cadru căl se li-ne furată'n co - ru căl se li-ne / La - tru lui îi merge bi - ne La-tru lui îi merge bi-ne'.

HOT DE CAI

„Din Arad până-n Cinad,
Num'on cal sur am furat. Măi!!
Io mis puiu codrului,
Furai caii Neamțului,
La podu Aradului.

Când fusei la adăpat,
Șapte dă ăia-am mai legat. Măi!!
Când vrusei să-i călăresc,
Cu jândarii mă-ntâlnesc.
Doi mă țin și trei mă leagă,
Unu șade și mă-întreabă,
De doi cai ș-o mână neagră.

Mână neagră de furat,
Câinii să te fi mâncat!
Că-n temniță m-ai băgat! Măii!!

Da cu Șargu ce-ai făcut?
Zău pe Șargu l-am vândut,
La târgu dela Cermei,
La fratele Macavei,
C-o sută cincizeci de zloți,
Scoate-l drace dacă poți!”

Din Arad până'n Cinad

Din Arad pu - nă'n Ci - nad Din A - rad pu nă'n Ci - nad

Num'un cal sur am fu - rat Num' - un cal sur am fu - rat (măi:)

Zău pe Șargu l-am vândut

CÂNTEC DE JALE

„Mult mă-întreabă cineva,
Bine-mi merge mii ori ba?

Io le zic că nu mii rău,
Lacrimile-mi curg părău.

Și le zic că-mi merge bine,
Ii să uită tăt la mine.”

CÂNTEC DE JALE

„Vut-o bate Dumnezeu, (vut = să fi)
Tălpile dela belceu, (belceu, de la bölcsö = leagăn)
În care m-am legănat eu.

Că talpa i-o fost de plop,
Și io n-am avut noroc.
Căpătâiul de arine,
Numa io să n-am pe nime.
Și răstalnița de fag, (răstalniță = partea
Să n-am pe nime cu drag. dela margini)

Mâncatu-s Doamne de rele,
Ca și iarba de vițele.
Și-s mâncat Doamne de strini (strini = străini)

Ca iarba de boi bătrâni:
Nici mâncată, nici lăsată,
Numa iarbă judecată!” (judecat = chinuit)

Va - to - ra - to Doam - ne Ze - zii Va - to - ra - te Doam - ne
Ze - zii, Tale - fe - le de la - - bel - ceu -
In ca - re ni - am de - - get - ceu.
Mân - ca - tus doam - ne de - - re - le
mân - ca - tus doam - ne de - - re - le ca - - ze -
iar - ba de vi - te - - le ca - - iar - la
de vi - te - le

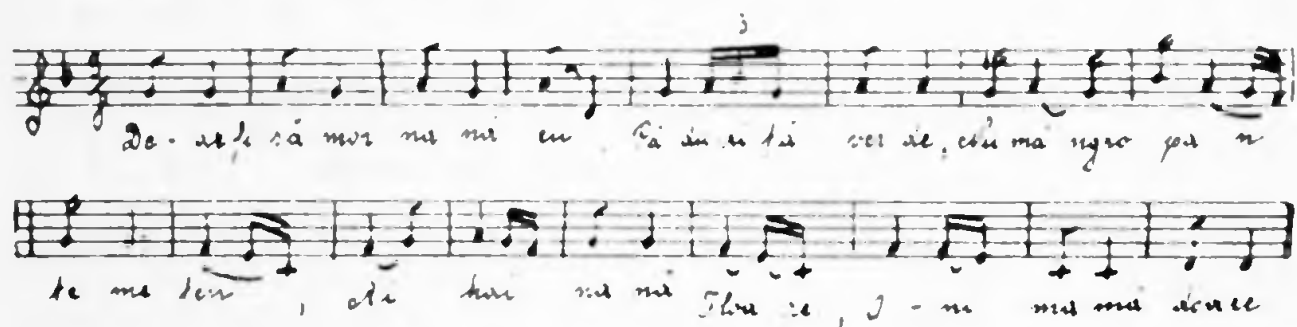
CÂNTEC DE PETRECERE

(De chef)

„De-oi fi să mor nană eu,
Păduriță verde,
Nu mă-ngropa-n temeteu, (temeteu = cimitir)
Ai, hai, nană Floare,
Inima mă doare!
Ce mă-ngroapă-n făgădău,
Păduriță verde,
S-aud vinu țuruind,

Ai, hai, nană Floare,
 Inima mă doare!
 Cisme roșii tropotind,
 Pădurită verde,
 Poale albe șuierând,
 Pe tine nană horind!"

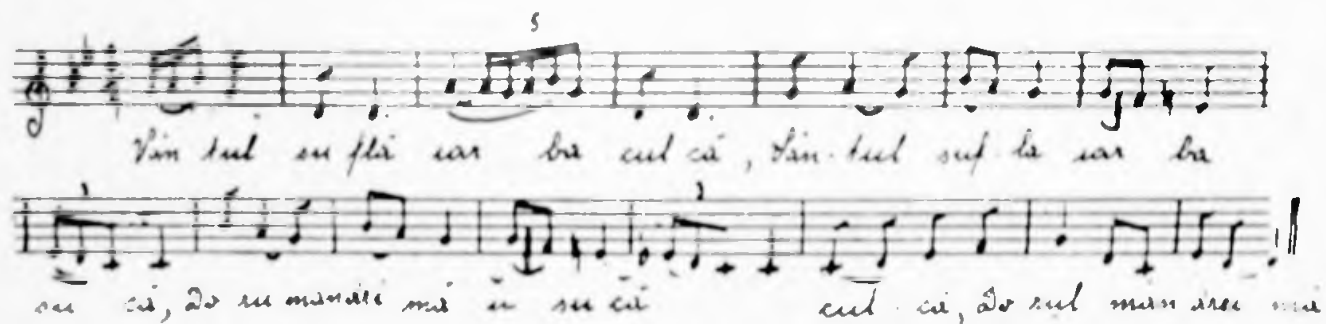

CÂNTEC DE DRAGOSTE

„Vântu suflă,
 Iarba culcă,
 Doru mândrii mă usucă.

Suflă vântu
 Iarba scoală,
 Doru mândrii mă omoară.

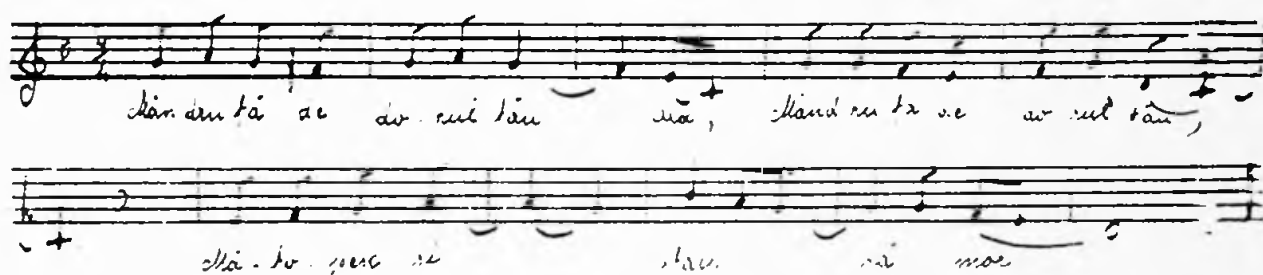
Foaie verde vișina,
 Rea bucată-i dragostea.
 Cine-ncepe a o-nvăța,
 Aibe cap de-a o purta,
 O minte de-a o lăsa!" (o = ori)

CÂNTEC DE DRAGOSTE

„Mândruță de dorul tău,
Mă topesc și stau să mor.
Ies afară să mă stâng,
Vântu bate, rău m-aprind!

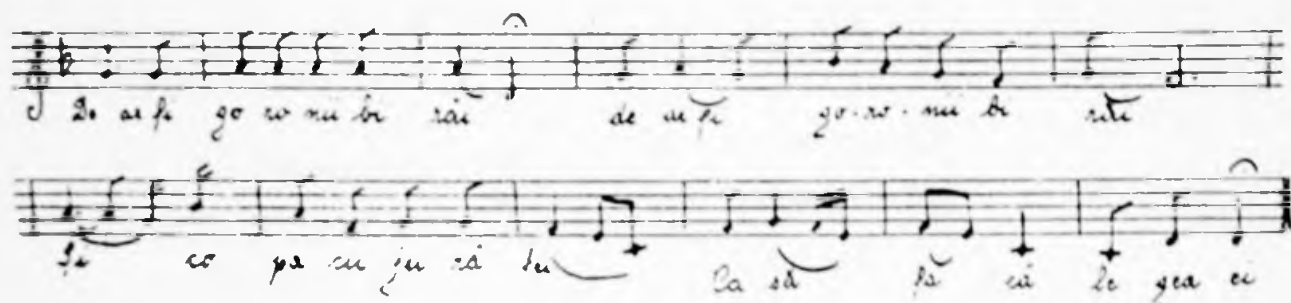
Mândra mea din Titihaz, (Titihaz este o comună
Mă așteaptă la pirlaz. mare, azi în Ungaria.)
Cu pogacea subsuoară,
Și cu puiu fript în poală.”

CÂNTEC DE OM NECĂJIT

„De-ar fi goronii birăi
Și copacii jurăței,
Ca să facă legea ei:
Ca cine-o furat să mai fure,
Pe păgubaș să-l spânzure!
Cine-o lotrit, să lotrească,
Păgubașu să robească!
Cine-o băut să mai beie,
Pe birtaș să-l strângă-n fiere!

Tăt mă mnir de cel ce fură,
Ce face de nu-l spânzură?!
Că io luai numa o ceapă,
Stau domnii să mă potoapă!!”

CÂNTEC DE PESTE MUREȘ

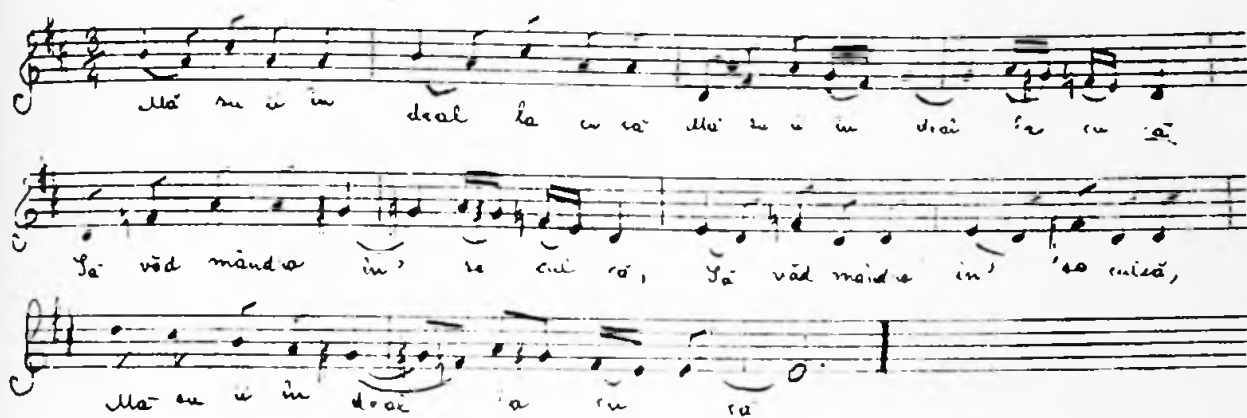
„Mă suii în deal la cucă,
 Mă suii în deal la cucă,
 Să văd mândra in-se culcă,
 Să văd mândra in-se culcă,
 Mă suii în deal la cucă!

Hai mândro cu mine-n luncă,
 Hai mândro cu mine-n luncă,
 Să-ți fac râșcitor și furcă,
 Să-ți fac râșcitor și furcă,
 Hai mândro cu mine-n luncă!

La mijlocu drumului,
 La mijlocu drumului,
 Plata râșcitorului,
 Plata râșcitorului,
 La mijlocu drumului!

Pântr-on pic de râșcitor,
 Pântr-on pic de râșcitor,
 O țucai de două ori, (țucai = sărutai)
 O țucai de două ori,
 Pântr-on pic de râșcitor!

Pântr-o furcă și on fus,
 Pântr-o furcă și on fus,
 O sărutai și m-am dus,
 O sărutai și m-am dus,
 Pântr-o furcă și on fus!”

CÂNTEC DE LEAGĂN

„Abu, abu, puiu mamei,
 Abu, abu, doru mamei,

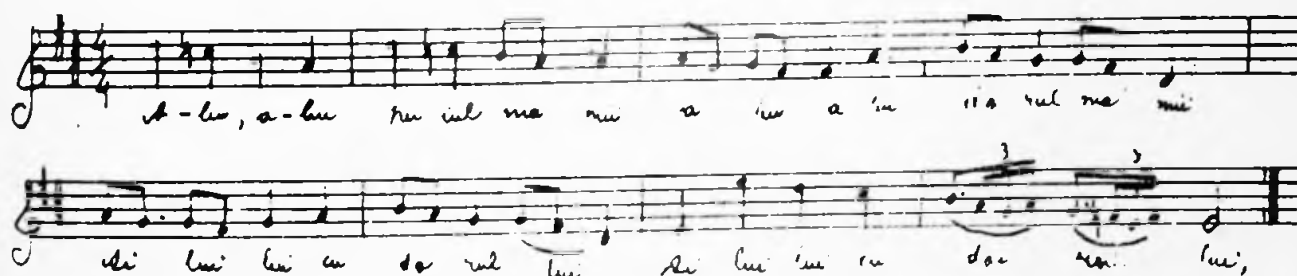
Ai lui lui, cu doru lui,
 Ai lui lui, cu doru lui!

Du-te dor până ce-i nor,
 Du-te dor până ce-i nor,

Ai lui lui, cu doru lui,
 Ai lui lui, cu doru lui!

Că dacă s-o-nsemina,
 Că dacă s-o-nsemina,
 Mai departe te-oi mână,

Ș-ai lui lui, cu mama lui!”

Cântece de joc

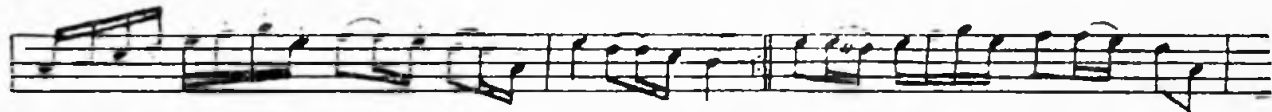
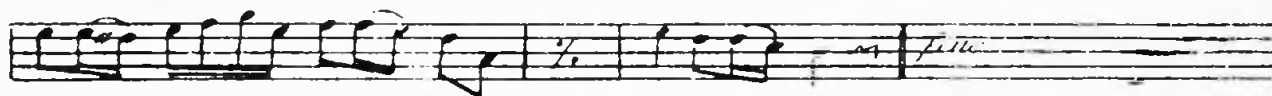
Alegro Durda *della Dolan.*

Musical notation for the first system of 'Durda'. It features a treble clef, a 4/4 time signature, and a key signature of one flat. The melody is written on a single staff.Musical notation for the second system of 'Durda', continuing the melody from the first system.

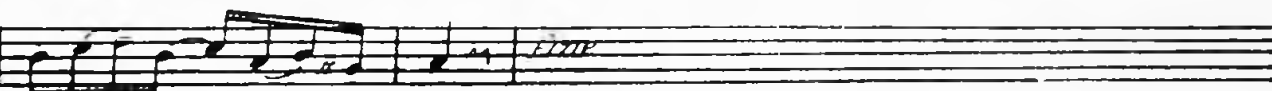
Duba *della Piccolo*

Musical notation for the first system of 'Duba'. It features a treble clef, a 2/4 time signature, and a key signature of one flat. The melody includes a triplet of eighth notes.Musical notation for the second system of 'Duba', continuing the melody.

Sorocu *della Piccolo*

Musical notation for the first system of 'Sorocu'. It features a treble clef, a 2/4 time signature, and a key signature of one flat. The melody is written on a single staff.Musical notation for the second system of 'Sorocu', continuing the melody.Musical notation for the third system of 'Sorocu', continuing the melody.

Ardeleana *della Dolan*

Musical notation for the first system of 'Ardeleana'. It features a treble clef, a 2/4 time signature, and a key signature of one flat. The melody is written on a single staff.Musical notation for the second system of 'Ardeleana', continuing the melody.Musical notation for the third system of 'Ardeleana', ending with the word 'FINE'.

Alegro Visai *della Dolan*

Musical notation for the first system of 'Visai'. It features a treble clef, a 2/4 time signature, and a key signature of one flat. The melody is written on a single staff.Musical notation for the second system of 'Visai', continuing the melody.

Vrăji, descântece,
doftorii băbești

DE ORBALȚ (*brâncă*)

(dela nana Ielița Mărgineanu, din comuna Nădlac)

Se pune „zeitin” (untdelemn), ori seu topit, într’o ceașcă. Acestea se pun la foc să se încălzească. În timpul descântatului, descântătoarea înmoaie încontinuu un biceag în această materie și unge cu el locurile dureroase zicând:

„Se luă (Pavel) pe cale pe cărare,
Se-ntâlni cu orbaltu-n cale.
Orbalt prin potcă!
Orbalt prin foame,
Orbalt prin sete,
Orbalt prin vânt,
Orbalt prin osteneală,
Orbalt prin 99 de feluri!!”

„Nu roși, nu boboși!
Nu umfla, nu gâmfă,
Nu coace, nu răscoace,
Numa înapoi te-ntoarce!”
Din creerii capului,
Din fața obrazului,
Din melciu nasului,
Din ochi de sub ochi,
Din vâne de sub vâne,
Din toate osuțele,
Din toate vânuțele!
Te du în codri și-n pustietăți,
Unde vaca neagră nu mugește,
Fata mare chica nu-mpletește,

Cocoș negru n-o cânta,
Acolo te-i aciua,
Acolo te-i hodina”.

„Ca să-ți trăcsară curat,
Ca maica ce l-o dat!”

„Descântec dela mine și leac de la Dumnezeu!”

DE DATA (*de măritat*)
(Dela baba Sida Noghiu, Nădlac)

„Să ai pregătite gata trei bucături de pogace” - zice baba Sida.
„Când vin seara porcii dela câmp, să muști trei bucături de pogace și să le bagi în gura cuptorului. Așa cu acestea vom putea descânta și să-ți facem de dată.”

„Cu un piscălău (un cârlig ascuțit, de lemn) rupt din gardul birăului (primarului), când descântăm, vom învălui cu piscălăul focu din vatră și om zice așa”:

„Foc focuțu mneu!
Io te-nvălesc
Tu nu te-nvăli.
Io oi dormi,
Tu nu dormi.
Io oi șede, (șede = odihni)
Tu nu șede.
Tu te fă șarpe,
Laur bălaur,
Cu solzi de aur,

Cu nouă limbi pișcătoare!
 Du-te-n sat, du-te pângă sat,
 Du-te până-i găsi data mea.
 De li-i găsi (pe el) culcat în pat,
 Trânțește-l su pat!
 Cu limbile împunge-l,
 Cu cozile pleoscotește-l,
 La mine arăduește-l, (arădui = a înșela să vină)
 Și nu-i da stare,
 Și așezare,
 Până la mine n-o vini,
 Și pară c-ar plesni, (pară = măcar să ...)
 Și până vorbă cu mine n-o da,
 Și pară c-o creapa!"

DE BUBĂ REA

(Dela nana Ielița Mărgineanu)

Se iau nouă pene de gâscă (fulgi ușori). În timpul descântatului, cu acestea se tot atinge și se gâdile „buba rea”. După aceea, pana se suflă, ca să fie mânată de aer cât mai departe, apoi se ia alta și tot așa până se termină toate penele.

„Se luă (Gheorghe) dela casa lui,
 Și dela masa lui,
 Mândru, gras și sănătos.
 Se-ntâlni cu nouă moroaie,
 Cu nouă strigoaie,
 Cu trei surori de-a Soarelui,
 Și cu mama bubelor.
 Pe Gheorghe l-or întrebat:
 Ce te cânti, ce te vaieti?
 Cum nu m-oi cânta,
 Cum nu m-oi văiera?
 Că de mare potcă am dat,
 Că buba mi s-o țapat. (țapat = iscat)

Taci nu te cânta, (a te cânta = a te boci)
 Nu te văiera,
 Că toate bubele le-oi vindeca
 Că le-oi lua și le-oi strânge,
 Și le-oi duce-n poarta Cerului,
 Unde vaca neagră nu mugește,
 Și fetița chica nu-mpletește.

Bubă pân răs!
 Bubă pân foame!
 Bubă pân osteneală!
 Bubă pân potca cea mare!
 Nu coace, nu răscoace!
 Ce înapoi te-ntoarce!
 Dela Răsărit la Apus,
 Bubă albă, bubă neagră!
 Bubă roșie, bubă galbină,
 Bubă vânătă, bubă mohorâtă!
 Bubă în 99 de chipuri!
 Eși dela Gheorghe din creerii capului!
 Din fața obrazului,
 Din ochi, din nas,
 Din obraz, din gingie,
 Din dinți, din grumazi!
 Să nu rămână cât un fir de mac,
 În 99 crepat.
 Că cu pana măturoaiei,
 În vânt aruncate-oi!
 Beteagu să rămână curat,

Luminat,
 Ca auru curat,
 Ca Maica Sfântă ce l-o dat!"

DE SOARE SĂC
(Dela baba Sida Noghiu)

Obiectele întrebuintate nu am putut să le aflu.

„Se luă gaia de fer,
Cu aripile-i de fer,
Se dusă în pădurea de fer,
Ouă, oue de fer,
Scoase pui de fer,
Puii apucară a piuna,
Gaia nu avu de mâncare ce le da,

Se dusă să culeagă soarele săc,
Dela Maria din cap!

Bine-l culeasă,
Bine-l aleasă,
Până nici atât nu rămasă,   (arată negrul
de sub unghie)

Cât un fir de mac
În patru despicat!”

DE SCRINTIT
(Dela baba Sida)

Bolnavul se unge de vrăjitoare cu unsoare de porc negru, mascure, tăiat la Ignat (20 Decembrie). Alta usoare nu e bună de leac.

„Se luă Toader pe cale,
Pe cărare,
Pe podeaua de argint.
Podeaua se clăti,
Picioaru de dreapta-l scrinti.
Zisă Dumnezeu cătă Sâmpetru:

Descântă-l, Petre!

- Nu știu, Doamne.

- Zi așa:

Os cu os să se forăstească, (forăști = suda)

Piele cu piele să se forăstească,

Sânge cu sânge să se forăstească!

Să trăsără curat,

Și luminat,

Ca Maica Sfântă ce l-o dat!"

DE DEOCHI

Se descântă astfel, că se arde un cerc de lemn căzut de pe un ciubăr. Carbunii se sting într'un păhar, în apă proaspătă, neîncepută. Se face peste păhar semnul crucii cu un briceag, care să aibă pe el ceva aramă.

Cu cărbunii aceștia, bolnavul va fi „smângălit” (mâzgălit) pe față în formă de cruce, apoi bea de trei ori din apă. Pe corp deasemenea i se face - după ce a băut apa - cruce, cam pe lângă stomac. Pe urmă se spală cu apa rămasă, pe tot corpul.

Arta decorativă

Forme ornamentale în lemn

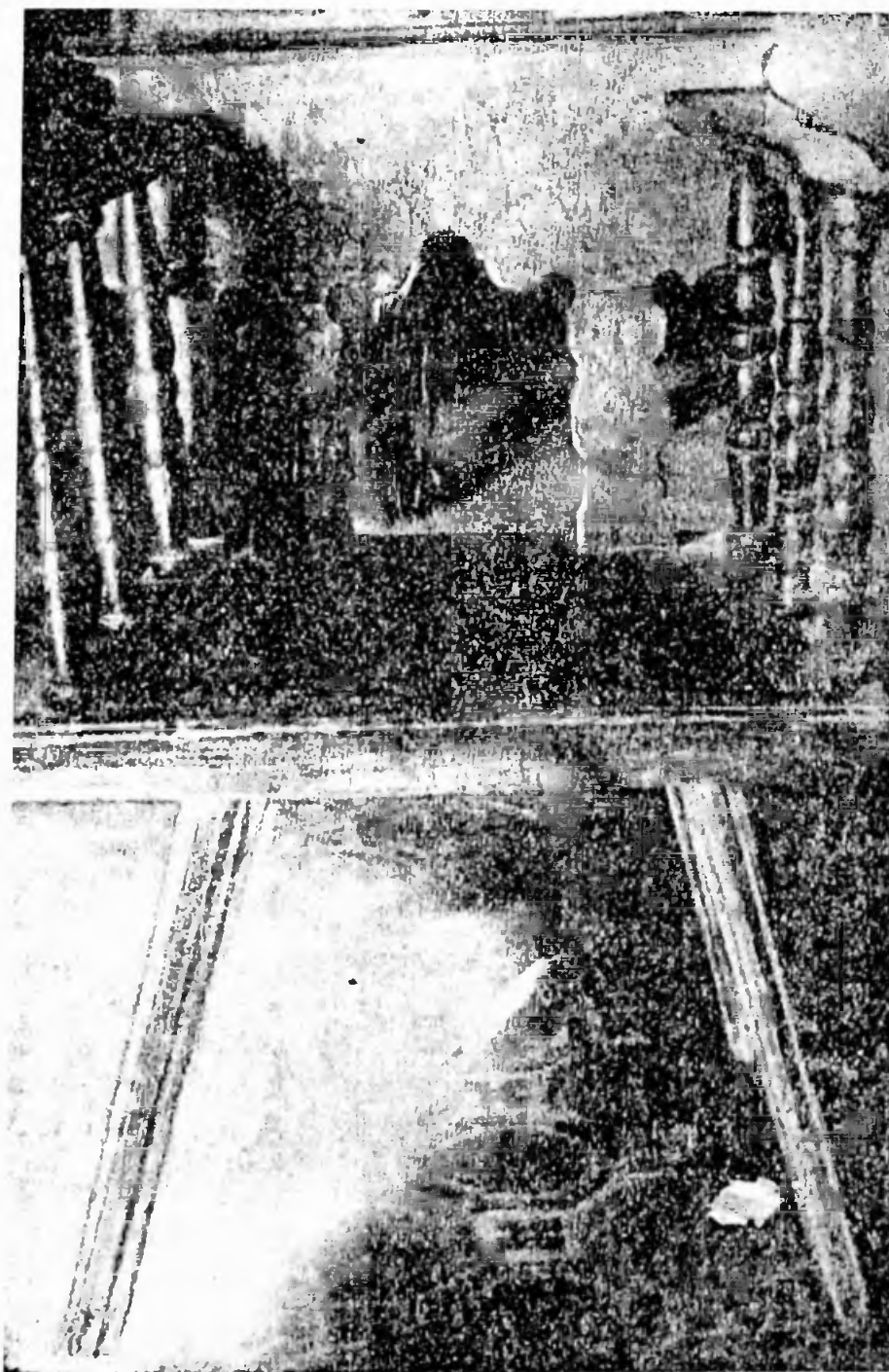

Foto: Onodiné, 1934

Nădlac

Scaunul preoțesc, din lemn, aflător în Altarul bisericii ortodoxe române. Pe spate se vede scris anul 1756. Scaunul este împodobit cu flori roșii și galbene pe fond albastru.

Mârki, Arad

Ladă cu flori de „tulipan” (lalea), zestrea miresei

Mârki, Arad

Leagăn de lemn

Mârki, Arad

„Lingurar”

(suport pentru linguri de lemn)

Mârki, Arad

Șea veche de lemn

Forme ornamentale în zid
și piatră

Foto: Isaia Valentir, 1933

Nădlac. Moară de vânt
Cu 70, 80 ani în urmă a fost proprietatea
fraților Bartolomei și Fabry.

Biserica ortodoxă română din Șeitin

Casă țărănească din Șeitin

Nădlac. - DIFERITE FORME ÎN ZID
ȘI ACOPERIȘ

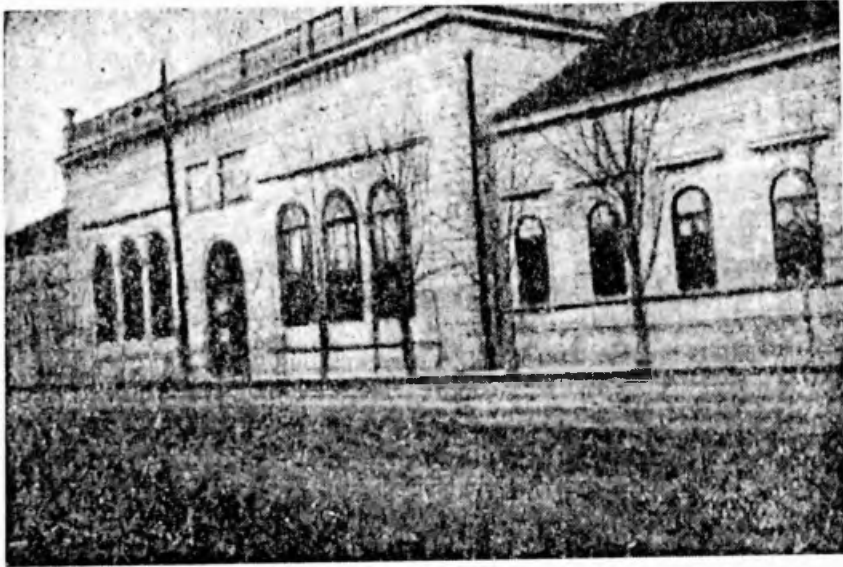

Foto: Isaia Valentir, 1933

Foto: Isaia Valentir, 1933

EMBLEMA COMUNEI NÄDLAC
cu ornamentația zidurilor Primăriei

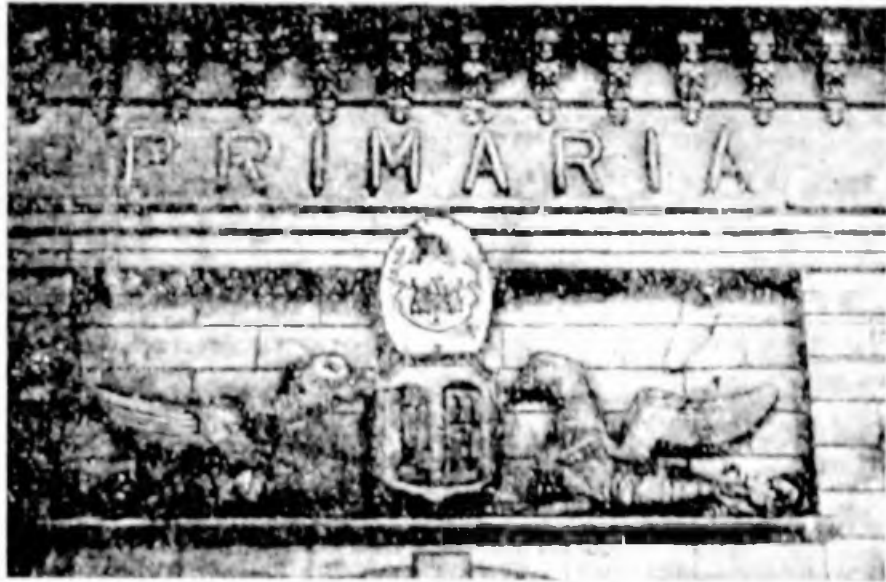
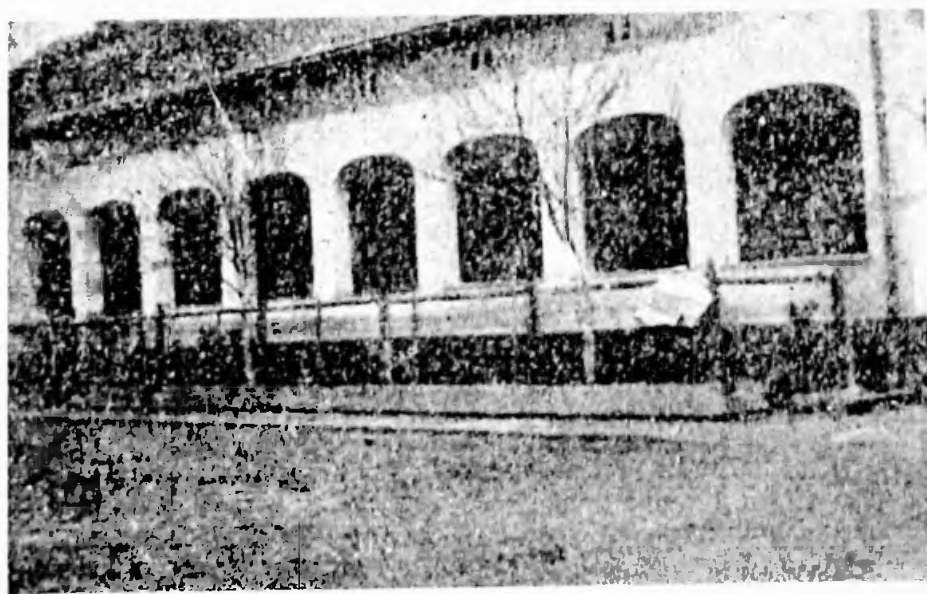
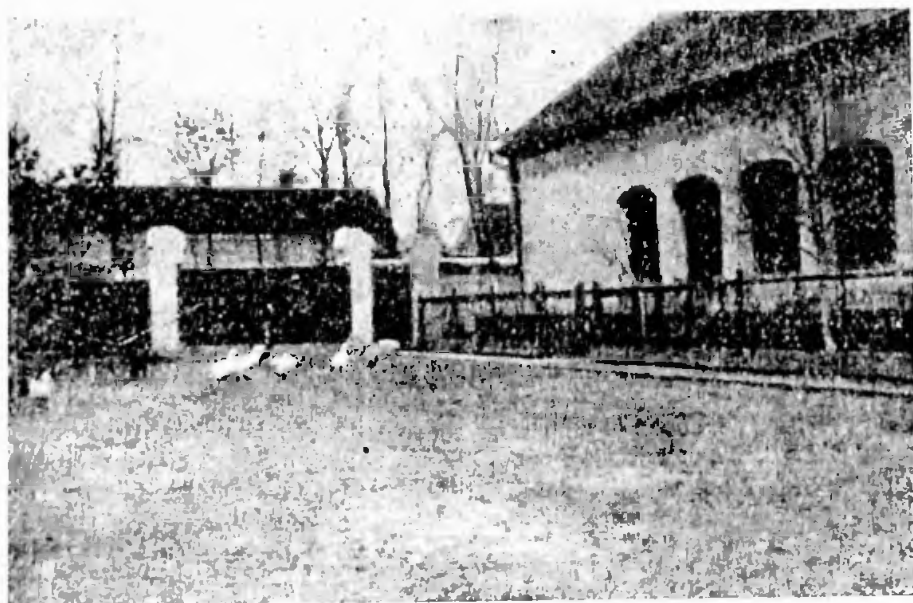

Foto: Isăia Valențir, 1934

Forme ornamentale în zid,
fier și lut

Foto: Șildan, 1932

Nădlac. Poarta bisericii ortodoxe, reparată în 1859 cu figuri de fier

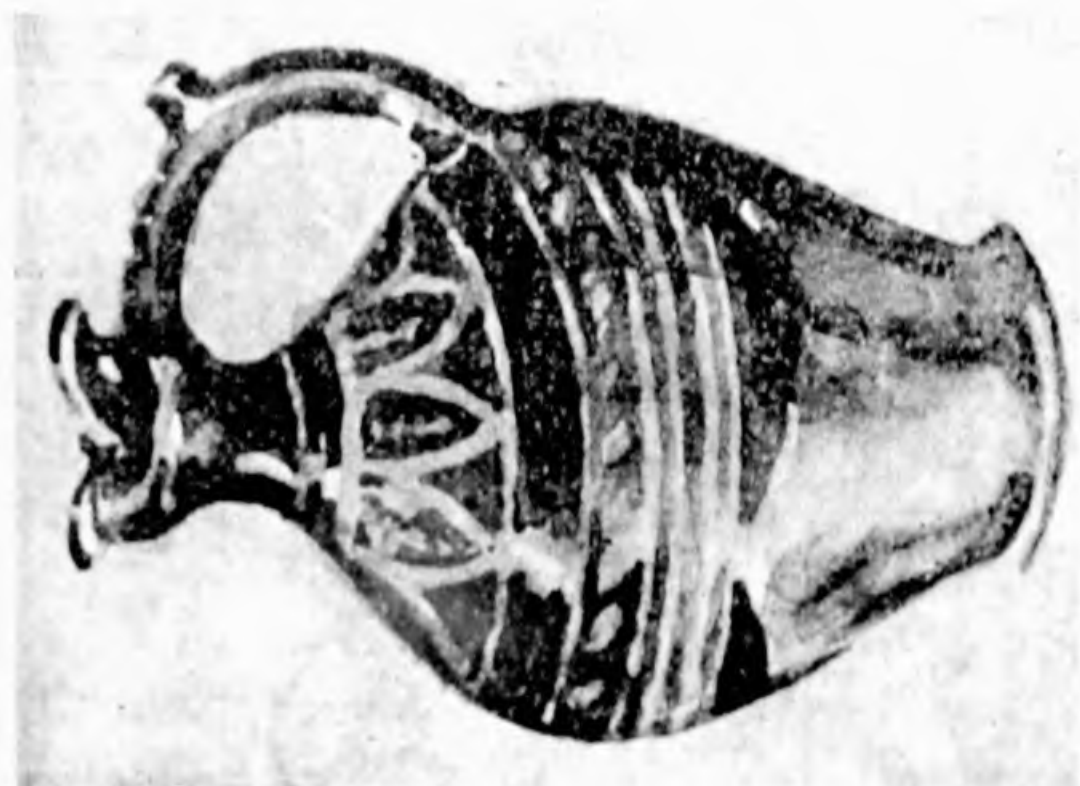
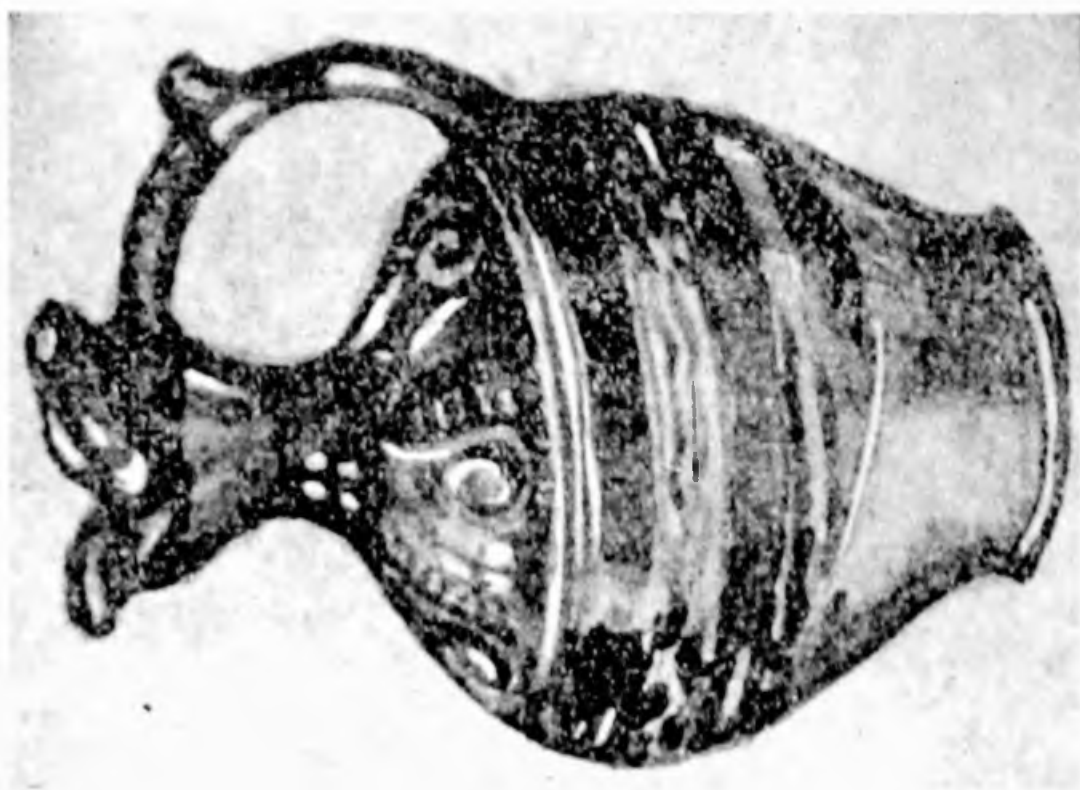
Mârki, Arad

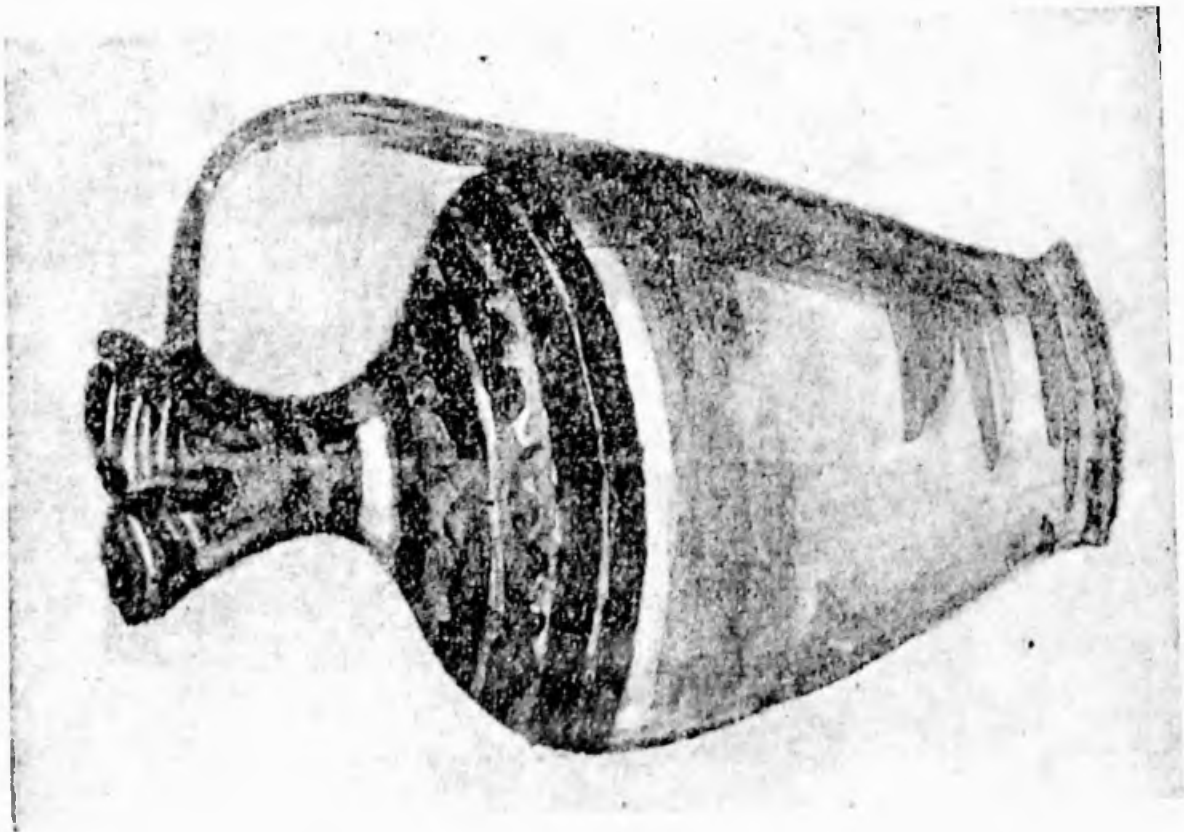
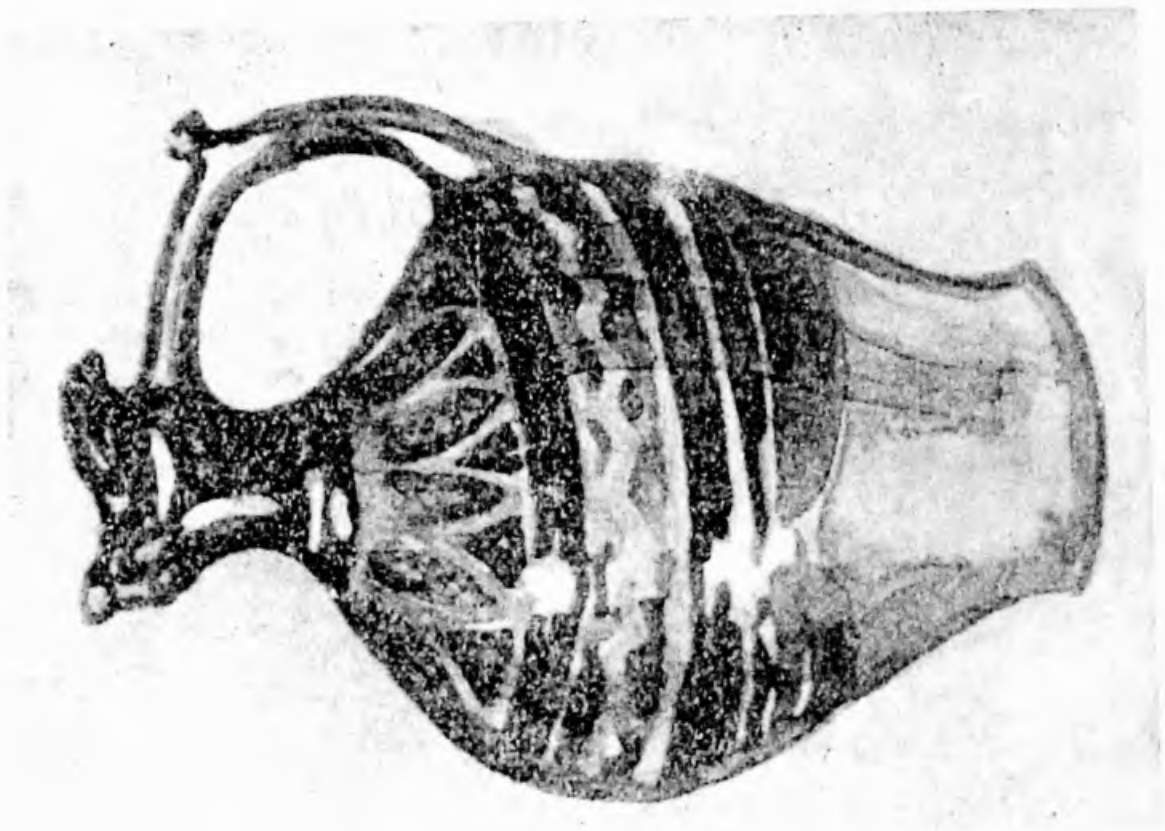
Ploscă de lut din anul 1813

„OLURI” de lut

Ulcioarele se confecționează în partea de Est și Nord-Est
a județului (desenate de Vancea).

Forme ornamentale pe pielărie

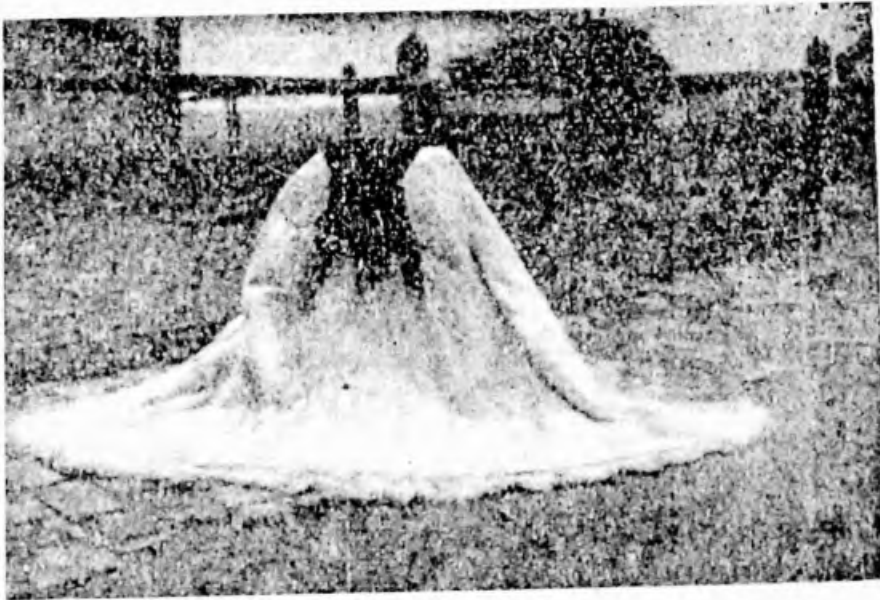

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac. „Bundă” (blană) simplă

Vedere din spate

Foto: Isaia Valențir, 1934

Vedere din față

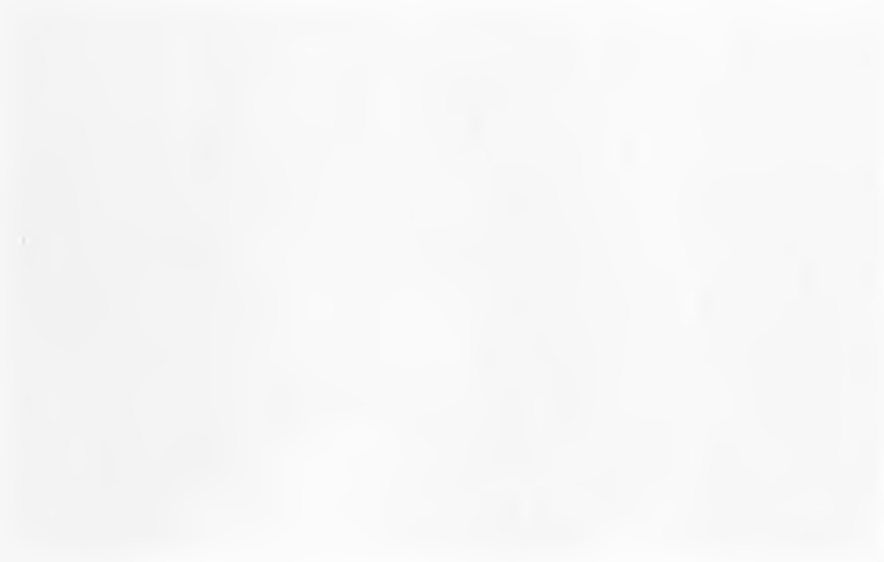
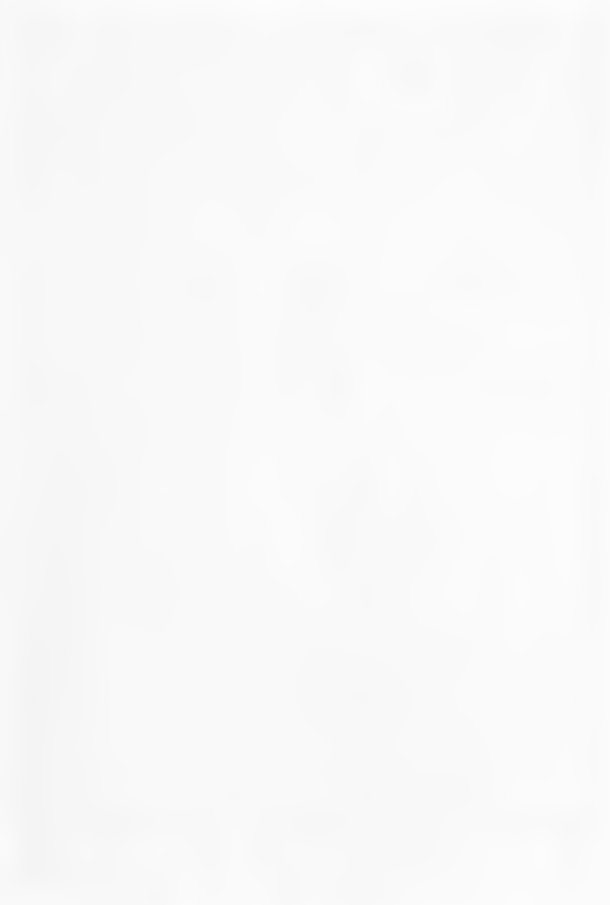

Foto: Isaia Valențir, 1934

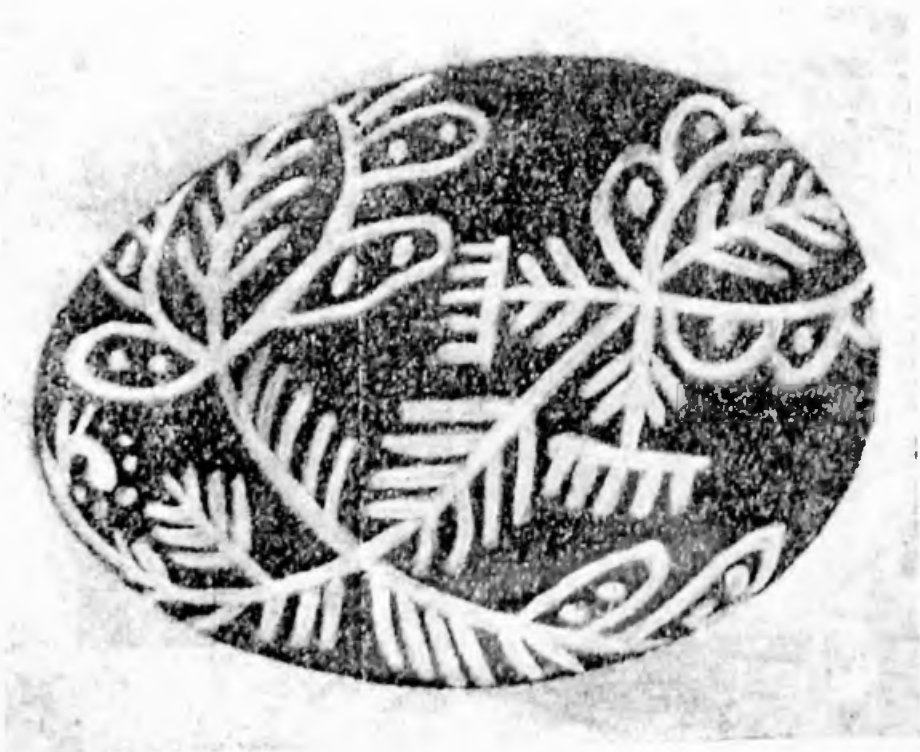
2Bundiță" femeiască

“Împistrirea ouelor”
(încondeierea)

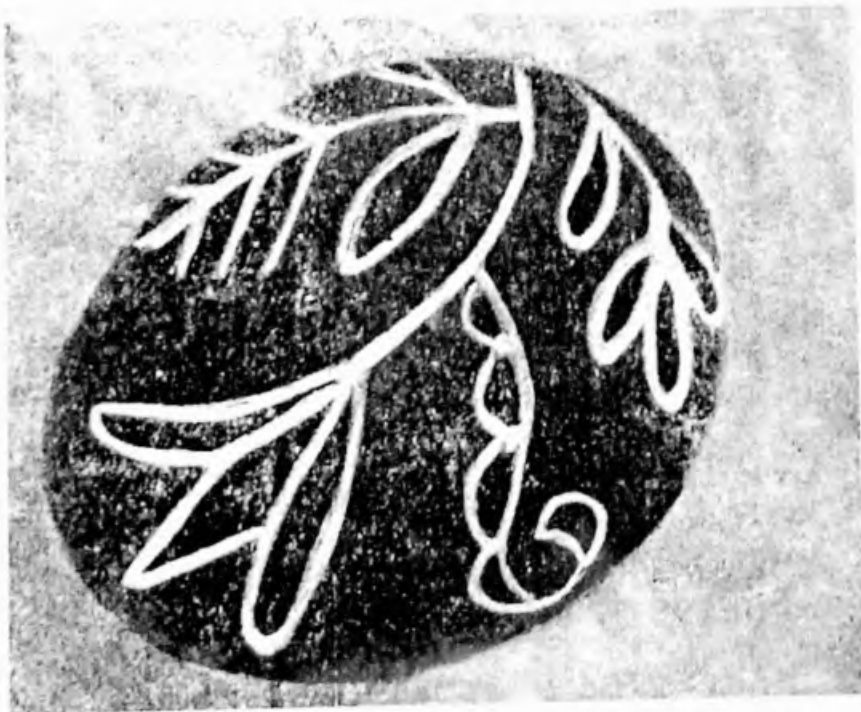

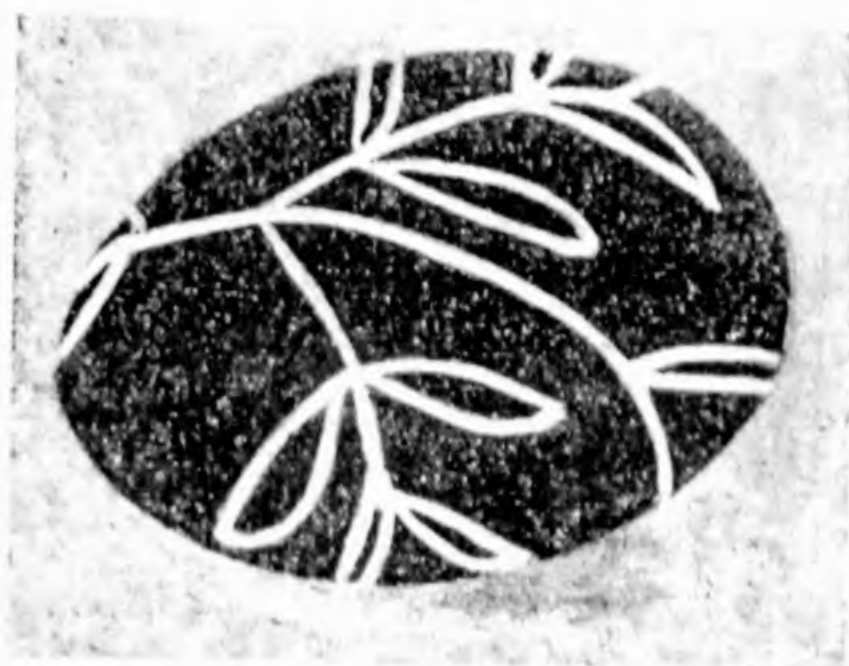

„ÎMPISTRIREA” OUELOR (*încondeierea*)
(Desemn de Pătrăulea)

Forme ornamentale pe suman

SUMANE

Foto: Isaia Valentir, 1934

Suman din Şeitin și Nădlac,
aproape dispărut

Foto: Isaia Valentir, 1934

Suman de toate zilele;
la Nădlac și Şeitin

Forme ornamentale pe textile

Foto: Onodine, 1934

Nădlac. Familie de țărani români la prânz. Vasile Bățăranu, patronul familiei, taie pâinea, iar membrii familiei așteaptă să zică rugăciunea. În fond, „chilim” țesut la răsboi cu motive uzitate în sat, iar pe masă două „măsărițe” cu „giură” și cu „ciuritori”, după datina din sat. Vasile Bățăranu poartă încă sumanul bătrânesc cu forme în postasire neagră.

ȚESĂTURI ȘI CUSĂTURI

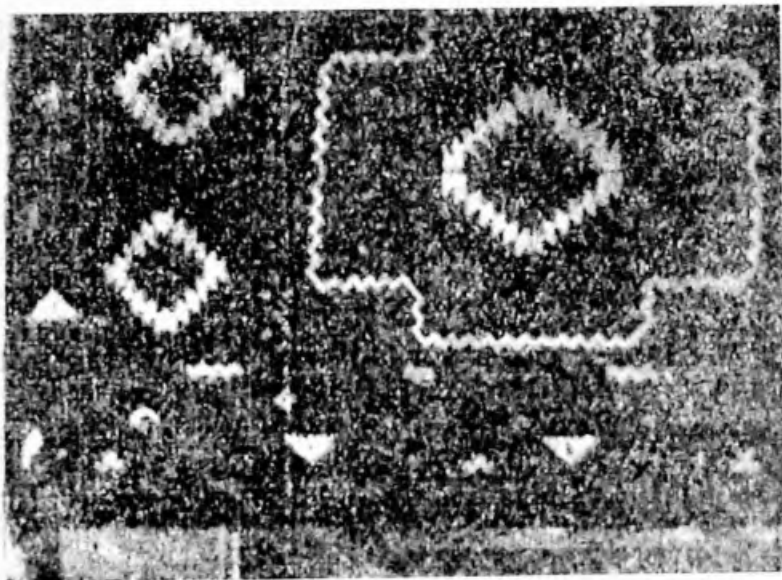
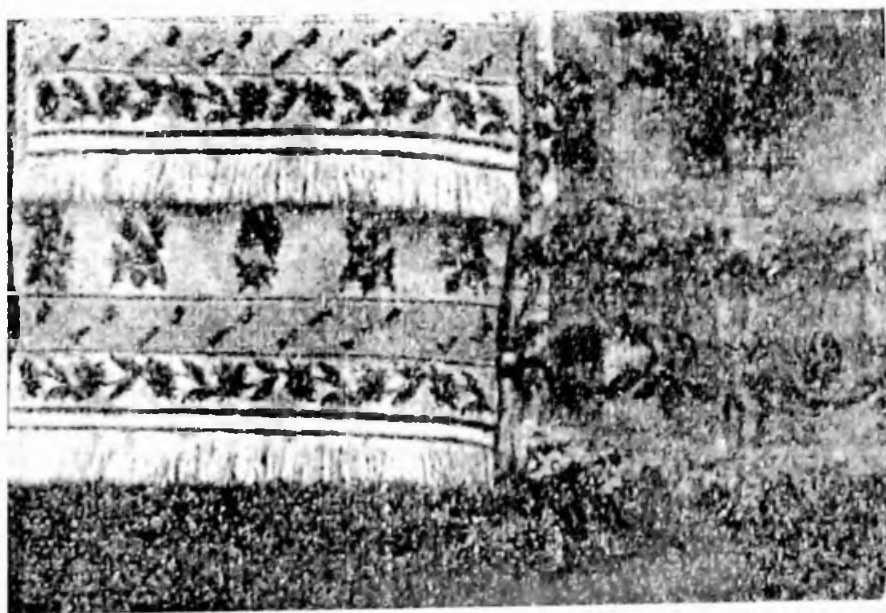

Foto: Isaia Valentir, 1934

Nădlac.
„Chilim” (cover) țesut

Nădlac. „Șterguri” țesute și înflorite cu mâna.

Foto: Isaiia Valentir, 1934

„Măsăriță”, lucru de mână

Nădlac. „Firianguri (perdele),
lucrate cu mână

Foto: Isaiia Valentir, 1934

„Opreg”, cusut cu mână

Partea a II-a

ISTORIA

COMUNEI, CETĂȚII ȘI DOMENIULUI NĂDLAC

Cele scrise în această istorie nu sunt rezultatul cercetărilor mele proprii. Am cetit, reprodus, tradus, copiat, desenat și fotografiat diverse publicațiuni de ale savanților, români și străini, cari sunt amintiți în text între paranteze - lucrări scrise pentru alte scopuri; eu, am avut doar rolul centralizării și coordonării lor, adunându-le de prin toate unghiurile bibliotecilor, și astfel am reușit să compun istoria ce urmează. Dar toate acestea nu au importanță. Important este ca onorații cititori să înțeleagă bine și să poată trage bune foloase din cele ce vor citi. Dacă ar da Dumnezeu să fie așa, și aceasta să o știu și eu, ași fi cel mai fericit român pentru atingerea unei ținte urmărită în viață.

Țiucra Petru, Pribeagul

I. INTRODUCERE

Localitatea Nădlac, ca fortificație și oraș, a fost centrul domeniului. Marii nobili proprietari aici și-au avut castelele, de unde guvernau gigantul domeniu prin administratorii, comandantii și funcționarii săi. Dar domeniul constător din 96 localități, a mai avut între locuitori atât „nobili de rând”, cât și „nobili mici” (közneses, kisneses). Aceștia locuiau în mijlocul iobagilor, în sătulețele dela țară. În decursul veacurilor, satele au fost stăpânite de familiile nemeșești, în întregime sau parțial.

În cele ce urmează, vom citi multe lucruri curioase atât din viața nemeșească și iobăgească, cât și din relațiunile ce existau între nemeși (nobili), apoi între aceștia și popor, a cărui soartă era strâns legată de nemeșii proprietari, numiți „domni de pământ”.

Nemeșii râvneau bogăția pământului, astfel, ca să-l poată obține, umblau cu lingușiri la capitulul episcopesc din Cenad și la regele; se certau pentru moșteniri, purtau procese unii cu alții, ba mergeau până la abuzuri grave și brutalități ne mai auzite și neînchipuite, din cari cauze se dușmăneau de moarte. Lucru natural, că toate acestea se resfrângeau în capetele bieților iobagi (clăcași), cari acopereau cheltuielile și purtau birurile grele impuse de nevoile țării și mai de multe ori de capriciile „domnilor de pământ”.

Iobagii erau foarte nemulțumiți, din care cauză căutau să înfrunte purtarea mașteră și fără suflet a marelui proprietar și a funcționarilor; unii se și mutau la alt stăpân, care li se părea mai îndurător. Astfel și moșierului îi mergeau rău lucrurile. Această situație îndată era speculată de alt nemeș, care dispunea de capital. Cumpăra moșia și iată se întrona alt domn, alt sistem, alt mijloc de stoarcere a ultimei mănute de grâu ce o producea iobagul. Așa se va fi născut zicătoarea: „Schimbarea domnilor, bucuria proștilor”; nu arare ori ne întâlnim în documentele de dijmă cu măsurarea cea mai sgârțită, de ex., la o cantitate oarecare se mai adăoga încă o mână de orz (cât țini într'o mână), ba chiar $\frac{1}{4}$ de mână de boabe.

Împărțirea moșiilor se făcea din cauza moștenitorilor. Dacă erezii erau de genul bărbătesc, moșia se împărțea între acești bărbați, dar dacă aveau și femei succesoare, lor li se cuvenea un sfert din moșie (quartalium) și zestrea sau

„cinstea miresei” (*res parafernales*). Acestea au dat ocaziune la mai multe procese și dușmăanii. Avem cazuri de investire a fetelor cu drept civil bărbătesc, în care caz familia purta numele ei (*praeficiere*). Adesea întâlnim în acte expresiunea „*magvaszakadt*” = i s'a stins seminția, adecă nu avea succesori de genul bărbătesc și nu se făcea nici *praeficiere*. În acest caz, moșia devenea proprietatea coroanei, pe care apoi regele o dona altui nobil. Cu acestea donațiuni deasemenea se întâmplau înșelătorii; regele era indus în eroare cu informații false de către un oarecare secretar, în detrimentul vre-unui moștenitor care n'a știut să „ungă roata” la curte. În acest caz, dania era revocată și dată celui ce și-a ridicat protestul la timp, prin avocatul său (*proocator*).

Pământ era mult în proporție cu numărul iobagilor, mijloacele de exploatare puține și primitive, astfel, iobagii erau furăți, sau momiți de pe o moșie pe alta.

Persecuțiile religioase au fost puse la cale tot de „domnii de pământ”. Catolicii au persecutat pe ortodoxi, apoi Turcii pe catolici, Sârbii ortodoxi au încercat desnaționalizarea Românilor, iar reformații, cari și-au găsit primii aderenti între Sârbi, aveau în Nădlac unul dintre centrele lor de reformatiuni; și-au împărțit biserica pe mijloc în două cu un părete, într'o parte se făcea serviciul reformat, iar în cealaltă parte slujbă ortodoxă.

Școli nu existau. Cele trebuincioase le învățau unii dela alții, totuși, putem înșira nobili cari au făcut studii mai înalte, dar în străinătate.

Starea materială a iobagilor era variată. Avem cazuri când despre un oarecare iobag documentul zice că a fost „cu stare bună”, totuși, în general trebuie să fi fost lipiți pământului, dacă pentru câteva „groșe” dare dezertau noaptea cu întreaga familie, ca să se ascundă de funcționarii fiscului.

Dările se încasau cu tortură. Avem caz când primarul a fost legat în coș la fum și familia lui a trebuit să-l elibereze rugându-se de întregul sat să colecteze suma ce se cerea pentru întregirea impozitului restant. Alte cazuri cu bătaia până la sânge și chiar până la moarte a cutăror iobagi, sau ridicările cu sila a întregului avut, încă nu erau rari.

Când nemeșii de pe moșiile învecinate voiau să-și descarce supărarea unul pe altul, adunau iobagii înarmați cu coase, arcuri, topoare și furci și devastau pe vecin, dând foc gospodăriilor, care, la rândul său, venea peste scurt timp cu răzbunarea vărsându-și focul pe cei slabi aflați prin sate.

Sarcinile iobăgești erau: dijmă din grâu, secară, orz, ovăz, mei, fasole, mazăre, linte, cânepă, in. Se plătea zeciuială și din produsul stupilor, apoi din miei. Fiecare gospodar da 1 găină, 1 găscă de fiecare turmă etc. Vinul (puțin cât era) se dejmea deasemenea. În afară de acestea mai urma decima către biserică și pe deasupra de toate - contribuția către județ (comitat) și către stat, în care se înțelege și serviciul militar. Pe timpul luptelor cu Turcii au fost cazuri când voivodul a dus țărani în luptă, fiind obligați fiecare să se prezinte cu

toporul, furca de fier, coasa îndreptată, cu trăsura și caii proprii.

Toate acestea au avut cele mai tragice urmări. Răscoala lui Doja Gheorghe și-a aflat mulți aderenți printre acești țărani, apoi Crno-Ivan, Seghedinatz Pero.

Secolele XVIII-XIX au adus puțină îmbunătățire prin privilegiile Corpului de grăniceri în regiunea Mureșului și a Tisei, totasemenea reforma din 1848, până în sfârșit marea prefacere politică a Unirii Tuturor Românilor, din 28 iunie 1919, conform tractatului de la Versailles, a adus independența națională și a Românilor din Nădlac, împreună cu a celor din partea de Est a județului Cenad, atașându-i politicește județului Arad.

Independența politică și națională ne întărește speranța că aceasta va avea drept urmare bunăstarea poporului și educația sufletească, mai ales dacă libertatea este susținută cu cel mai înalt sentiment de dreptate dezvoltat prin cultură.

Satu-Mare, 15 mai 1935

II. EPOCA DE BRONZ

Ca dovadă că pe vechea vatră a comunei Nădlac a trăit un popor cu cultură încă în epoca bronzului, amintim ghioaga de bronz aflată în comuna de azi Pereg în anul 1876 (Lubboch: „A történelem előtti idők, introducerea de Pulschy, Vol. II. XXXVII.1; ghioaga se află azi în Muzeul Național din Budapesta).

Mârki, Arad

Ghioaga de bronz dela Pereg

Faptul că această ghioagă este și astăzi în aceeaș stare cum a fost turnată în forma ei, adecă neșlifuită, dovedește, că asemenea obiecte au fost turnate ori în localitatea aceasta, ori în alta din imediata apropiere.

La Pereg, pe „pusta Șionda”, s’a aflat într’un loc foarte ridicat (o movilă nivelată puțin prin arături), în anul 1885, un schelet, care la atingere s’a făcut cenușe. Mortul era înmormântat cu capul spre Sud. Urmă de sicriu nu s’a aflat. Pe mâini s’au găsit două brățare, iar sub schelet o fibulă de bronz în dreptul pieptului. Între picioare (la glezne) era așezată o urnă de lut, în jurul căreia pământul nu era negru ca în restul mormântului, ci galben aparent. Dinții mortului erau intacti; craniul, oasele picioarelor și ale brațelor s’au putut scoate, celelalte oase însă s’au prăfuit la prima atingere (cf. Mârki A., informația lui Dr. Szondi Gheorghe. Se află scrisă în broșura lui Szondi: „Az Egyedekből lett Kispereg”, pag. 24).

Inelele încă au fost bine cunoscute de vechii locuitori. În Pereg s'au aflat și inele de bronz (cf. Mârki, la liceul din Arad).

În afară de acestea, vechii noștri antecesorii au cunoscut bine și aurul. La Arad s'au aflat cercuri mici de aur (cf. Mârki, la Muzeul Național din Budapesta. *Ügyvédi napló*, Nr. 75. a. 1883. Două din acestea cântăresc 6.10 gr, iar a treia 4.60 gr. Diametrul 3-3.30 cm. Au fost cumpărate de Muzeul Național din Budapesta.)

Mârki, Arad

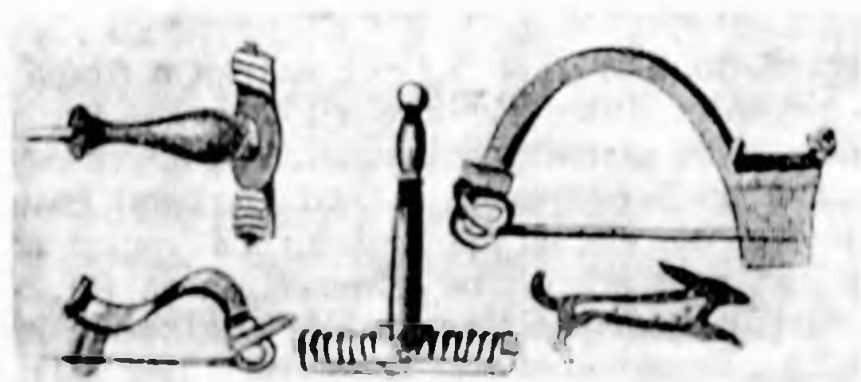
Comoara de aur dela Arad
Cercuri întrebuintate drept bani

În general, obiecte de bronz și de aur s'au aflat multe. Dela Pecica cunoaștem între altele două plăci de aur aflate împreună cu obiectele de bronz; fiecare are gravuri și decoruri plastice în formă de inimă și sunt încovoiate triplu (cf. Mârki, fiecare cântărește 3.90 gr. Donate Muzeului Național de către calea ferată Arad-Cenad, a. 1883).

Mârki, Arad

Comoara de aur dela Pecica

Mârki, Arad

Fibule din regiunea Aradului

Atât cercurile, cât și plăcile au servit drept bani în epoca antică.

Despre rezultatele săpăturilor la Nădlac, în anul 1890, secretarul „Muzeului de istorie și de antichități” din Măcău raportează următoarele: „Muzeul nostru a fost sporit în anul curent prin donațiunile următoare: ... Halász Árpád a donat un ulcioraș de lut cu 2 torți, 1 pinten de fier, 1 săcure din epoca de piatră și mărgele de sticlă, aflate în movila Nădlacului (Csanádmegyei Régészeti és Történeti Társulat évkönyve 1889/90) (este movila din apropierea stației căilor ferate ungare).

III. DACII ȘI ROMANII

Pe malurile Murășului, care spală partea de Sud a Nădlacului, în suta a V-a a. Chr., trăia un popor înrudit cu Geții sau Dacii. Negustorii Greci, cari trăiau pe malurile Mării Negre și ale Dunării, nu cunoșteau îndeajuns pământul mai îndepărtat spre Nord dela Murăș.

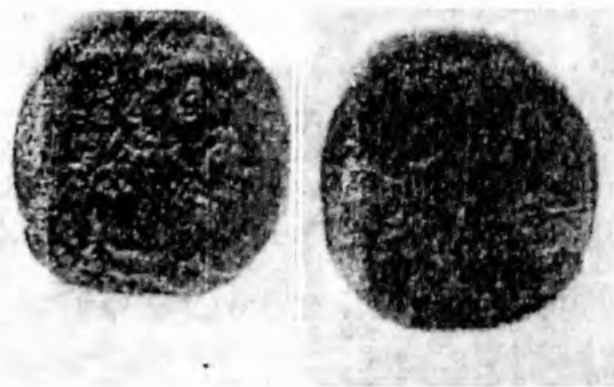

Foto: Nemes

1) Ban de bronz cu efigia lui Sarias, regele Sciților, aflat în Nădlac

Descoperirile mai multor obiecte de aur și de bronz din epoca aceasta dovedesc că aici trăia un popor cu o cultură la nivelul celei de astăzi; erau *Tracii*, cari locuiau în întregime pământul românesc de azi (I. Valahu, „Istoria Românilor”, București 1934, cu ref. la I. G. Andrieșescu, „Contribuție la Dacia înainte de Romani”; N. Pârvan, „Getica”, București 1926), mai târziu Agathirșii, apoi Dacii, cari aparțineau rasei Arice, împreună cu Iazighii și Sarmatîi (Hunfalvy, „Magyarország Etnografiája”, pag. 97, 98). În comuna Nădlac s’a descoperit la săpături: Un ban de bronz cu efigia Sarias, regele Sciților. Tot asemenea doi bani de bronz grecești a căror efigii nu s’au putut identifica până în

prezent. Sarias a fost regele unei țărișoare șcitice în Dobrogea de astăzi. Aflarea acestor bani în Nădlac este dovadă că orașele dela Marea Neagră și Dunăre au avut legături comerciale cu localitatea ce va fi existat pe vatra Nădlacului de azi, pe malul Murășului.

Începând de prin suta a IV-a a. Chr., Dacii au fost împinși dela Sud de Celți, iar de Bastarni (sau Sarmat-Roxolani și Iazighi) dela Nord, spre platoul Sud-Estic al Carpaților, unde în scurt timp au contopit în poporul lor pe Agathirși, apoi, sub denumirea de Dacia, au înființat o țară puternică. Sub regele Burvista (în suta I-a a. Chr.), Dacii ajunseseră până la Tisa. Legiunile romane, începând de prin timpul împăratului August, au avut mult de furcă cu ei.

2) Bani grecești aflați în Nădlac, încă neidentificați

Foto: Nemes

3) Bani grecești din Nădlac, pe verso

Sub regele Burvista relațiunile Romanilor cu Grecii erau foarte bune și liniștite, totasemenea și cu Dacia. Această liniște după moartea lui a fost turburată de grandioasa politică urmărită de succesorul său Decebal. Împăratul Domițian, spre a curma numeroasele incursiuni ale Dacilor, a încercat să atace deadreptul capitala lor, Sarmisegetuza, însă Decebal în acest timp a atacat Panonia cu triburile războinice de Lupigoni-Sarmați cari trăiau pe aici pe câmpia noastră Arad-Cenădană, constrângând pe imperator să încheie pace.

Decebal, regele Dacilor, a putut fi dușmanul periculos al lui Domițian, dar pentru personalitatea lui Traian a impus mai puțin. Cam pela finea secolului I d. Chr., imperatorul a pornit contra lui cu o armată formidabilă. Peste câmpia Arad-Cenad a trecut pe malul stâng

al Murășului, printre armata călăreată de Sarmati, fără luptă, spre Arad-Deva (Salamon, „Budapesta története” I, pag. 170).

Harta-itinerar a lui Peutinger, reprezentând ambele maluri ale Murășului, din regiunea noastră

Este de prisos să recurgem la dovezi convingătoare, că Murășul avea mare importanță strategică pentru Romanii învingători; ei l-au întărit pe ambele maluri, iar pe locuitori și i-au făcut aliați, folosindu-

Mârki, Arad

„Drumul lui Traian” la Sâmbăteni.

Mârki, Arad

„Drumul lui Traian” la Sâmbăteni.

BANI DE ARGINT, ROMANI, AFLAȚI ÎN COMUNA NĂDLAC.

Foto: Nemes

1

2

3

4

5

6

Pe față: 1) Traian; 2) Hadrian; 3) Faustina iunior;
4) Antoniu Piul; 5) Hadrian; 6) Iulia Doamna

1

2

3

4

5

6

Pe verso: 1) Aequitas; 2) Siguranța; 3) Hilaritas;
4) Unirea; 5) Siguranța; 6) Pax

se de un bun tact. De îndată ce a început marea operă a supunerii Dacilor, legiunile au început romanizarea provinciei. Paza malurilor Murășului și fortificării cu cetăți a fost dată în sarcina Legiunii a XIII-a gemină.

În apropierea Nădlacului, la Cenadul german, s'au aflat cărămizi cu inscripția LEG XIII G (Romer: Századok, 1868.428; 1883.161-3. „Leg. XIII g.”, „Arheologiai közlöny”, 1868, pag. 191 și Desjardins-Romer, „Inscriptiones Monumentorum Romanorum”, pag. 168, No. 445). În cetatea Șiria (Vilagos) s'au aflat și cărămizi cu inscripția LEG XIII G, ceea ce dovedește, că romanii au reparat-o.

Foto: Nemes

Ban de argint, roman, cu efigia lui Alexandru Sever, aflat în „Holumbu-isvorului”, la Nădlac

Valurile numeroase ce se observă în județ se numesc de popor în general „drumul lui Traian” (ung. „Traján útja”).

În Nădlac s'au aflat următoarele monede romane de argint: Traian, Hadrian, Antoniu Piul, Alexandru Sever, apoi Faustina iunior, Iulia Doamna.

Banul de bronz cu efigia lui Constantinus, aflat în Nădlac

În comuna Peregul-Mic, în cursul aratului s'au aflat bani cu inscripția: „NERVAE TRAIANO AUG, GER DAC PMTR” (procesul verbal al muzeului din a. 1875 No. 15, Dèlmagyrország muzeumi főkönyve No.

1191. „Arheologiai értesítő” IX.123). Mai mult au circulat banii lui Hadrian.

În Nădlac s’au aflat și banii lui Constantinus (305-306), ceea ce ar fi o dovadă că comerțul s’a continuat între Greci și regiunea noastră și după retragerea trupelor romane pe malul drept al Dunării („Arheologiai értesítő” IX. a. 1875, pag. 123).

Coloniștii romani se așezaseră în localitățile ce existau deja și la Daci. Legea lui Claudiu cerea ca funcționarii să cunoască perfect limba latină. Elementul roman avea mai multă valoare pretutindeni deși se folosea încă și limba greacă (Böhm: „Geschichte des Temeser Banats”, Leipzig 1861). Aflăm urme de latinizarea Dacilor și a elementelor străine colonizate (Király P.: „Ulpia Traiana”, pag. 89; A Bonfini: „Rerum Hungaricarum Decades Quinque”, Poseni MDCCXLIV, pag. 17: „*Daci iterum defecissent, eos Traianus in ditionem fugam redegit et cum assiduo bello res Daciae exhaustae, forent, multas illic colonias deduxit, in hodiernum usque diem Romanum linguam referentes.*”) Sub domnia Romanilor s’au ridicat cetăți și orașe înfloritoare în Dacia. Agricultură cu toate ramurile ei, s’a dezvoltat. Dintre toate provinciile Daciei, Bănatul Timișan a fost colonizat prima dată. Localitățile cunoscute din timpul Romanilor în regiunea noastră sunt: Zambora (Timișoara) și Marosena (Cenadul) (cf. Dr. Popovici: „Istoria românilor bănățeni”, pag. 52, cu ref. la Böhm o. c. pag. 19-20 și „Magazinul istoric”, tom I, pag. 19-20).

Satele romane erau numeroase pe lângă râuri. În restimp de 164 de ani, cât au stat Romanii pe aici, cultura și bunăstarea a înflorit peste tot (Milleker B.: „Délmagyarország a Rómaiak alatt”, „Tört. és rég. értesítő”, 1892, pag. 174, „Magazinul istoric”, t.O., p. 20).

IV. NĀVĀLIRILE BARBARE

Încă pe timpul stăpânirii romane, triburile germane se coborau spre Sud și Romanii încearcă a le câștiga prin promisiuni și favoruri. Așa se colonizează:

VANDALII, spre partea Nord-Vestică a Ardealului, care formează apoi un zid viu de apărare contra Iazyghilor (K. Goos: „Studien”, 62, la Milleker B.: „Délmagyarország a Rómaiak alatt”, pag. 16). Dar barbarii

cari veneau în număr nesfârșit din nesecata Asie, lacomi după aurul Romei, atacă neconținut provincia Dacia. Împăratul Claudius (268-270), prin învingerile asupra Goților, asigură pentru scurt timp supremația Romanilor. Romanii nu părăsesc Dacia până sub împăratul Aurelian, la anul 271, când își retrag legiunile ne mai putând apăra Dacia (Eutropiu IX 15 scrie: „*Provinciam Daciam intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in medio Moesia collocavit, appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et ast in dextra Danubio in mare fluenti, antea fuerit in Laeva*” (Szentklàray: „*Krassómegeye öshajdana*”, Budapesta 1900, pag. 35, 36). După Aurelian au venit în provincia noastră Vandalii, pe la anul 272. Episcopul de Ravenna, Iordanes, care a trăit în suta a VI-a p. Chr., referindu-se la scriitori mai vechi, descriind pământul în care s’au stabilit Vandalii, amintește malurile Murășului și ale Crișului și numai necunoașterii regiunii i se poate atribui, că Crișul îl descrie râu mai mare decât Murășul.

GOTII. Pe Vandali i-au alungat Goții pe la anul 335 bătându-i într’o luptă crâncenă care a avut loc pe aici pe undeva, pe malul Murășului. Vandalii au fost împinși în Panonia (spre Vest), luându-le locul Goții, triburile Taifall și Victoffall (Karácsonyi Iános: „*Békésvármegye története*”, Vol. I, pag. 137, Nr. acad. romn. bibl. II/20390).

GEPIZII, pe la anul 567. Borowsky: „*Csanádmegye története*”, I/5: „Se crede a fi urmă dela Gepizi comoara aflată la Sânnicolaul-Mare pe la începutul secolului al XIX-lea. Aceasta constă din 23 bucăți vase de aur (ulcioare, cești, tăvi și vase de băut), care sunt păstrate în Muzeul de antichități cez. reg. din Viena și sunt probabil din sec. V sau VI p. Chr. Crucea ce se află pe obiecte arată că proprietarul lor a fost creștin. Pe unele se observă inscripția greacă și germană; acestea ne arată, că comoara a fost proprietatea principilor gepizi *Buela* și *Butaul* („*Arheologiai Értesítő*” 1884 I).

HUNII. După Goți au urmat Hunii. Centrul stăpânirii lor este căutat de istorici pe la afluența Murășului în Tisa. La Sud de Murăș, pe la Sânnicolaul Mare și Periam au fost scoase la lumină cele mai interesante amintiri ale epocii Hunilor; lucruri din arta turnătoriei de aur, a căror artiști au fost cu siguranță Goții (Arnoth: „*Die antiken Gold und Silbermonumente des K. u. K. Münz- und Antiken Cabinettes in Wien*”, 87).

Delegatul retor Priscus, își descrie drumul parcurs până la cartierul general al lui Attila. Din tabăra dela Biserica-Albă de astăzi (azi în Jugoslavia, în Sudul Bănătului) a plecat spre Nord, apoi a luat direcția spre Nord-Vest, făcând cale de 6 zile; aceasta se presupune de unii a fi fost între Seghedin și Békés-Csaba, iar dacă se ia în considerare înconjurul mocirlelor și bălților ce acopereau întreaga câmpie, a putut fi cu mult mai la Sud (eventual și peste Tisa) (Salamon: „Századok”, 1881-24 și 29). Această aserțiune pare a fi susținută de descrierea mai precisă a regiunii cu cartierul general al lui Attila, unde - după spusele lui Priscus - „nu se găsește nici piatră, nici lemn”. Ultima dată, cu vre-o 40 ani în urmă, Medgyaszai Ludovic se pregătea să caute sicriul lui Attila în hotarul comunei Dombegyháza (Hunfalvy: „Egyetemes földrajz” II, 228). Szabo Károly: „Kisebb történeti dolgok” I. 72: „Attila natus est Engaddi, educatus est Zelemér, sepultus est in Dombegyháza.” Această lucrare a fost în stare să zăpăcească și să pună pe drumuri imediat oameni serioși, cari au făcut în zadar săpături costisitoare pentru a afla „sicriul lui Attila, construit din fier, argint și aur.”

Din conviețuirea Românilor cu Hunii. Dr. Dim. Onciul: „Istoria Românilor” pag. 146: „Din povestirile lui Priscus știm, că la curtea lui Attila era cunoscută și vorbită și limba română (aussonă, sau latina vulgară), pe lângă cea hunică și gotică.”

Thuroczy: Chron. Hung. I. C. 17, publicată în Viena și „Sriptores Rerum Hungaricarum” de I. C. Schuandtner pag. 87: „Spaima Hunilor era groaznică asupra contemporanilor. Neamurile toate se refugiară, singuri Români au rămas pe loc („*Solis Valachis remanentibus*”).

L. Böhm: „Geschichte des Temeser Banats”: Episcopul Theotinus din Tomis, care propaga creștinismul printre Huni, era numit de aceștia: „Deum Romanorum”.

Strofele următoare din „Nibelungenlied” se referă la Români:

„Von Riuzen und von Kriechen
reit dâ vil manic man:
den Polânen und *Vlachen*
den sach man schvinde gân
ir ros diu vil quoten da si mit kreften riten
swaz si site habeten der wart vil wenec vermiten.”

„Der Herzoge Râmunz uzer Vlâchen lant
mit siben hundert manen, kommen er für si geraht,
sam vliegen vogle sô sâh man si warn,
dô kom der furste Gibeche mit vil herlichen scharn!”

Românii pomeniți în poema „Nibelungenlied” (Das Nibelungen-Not) se presupune de unii istorici a fi fost din Panonia, respectiv din par-tea Sud-Vestică a Daciei. În rezumat: Thuroczy arată că Românii n’au fuguit din calea Hunilor, Böhm arată că Românii au încercat încreș-tinarea Hunilor, Dr. Onciul arată că la curtea lui Attila s’a vorbit și limba română (natural, în forma ei de pe atunci), retorul Priscus des-crie cartierul general al lui Attila aici în regiunea noastră, iar din poem reiasă că la nunta lui Attila au luat parte 700 Români conduși în fruntea convoiului de Principele Râmunc. Poetul se ocupă și de alte națiuni, cari erau reprezentate la curtea lui Attila, însă cu Românii se ocupă mai mult decât cu alții, pomenindu-i cu numărul lor și revenind asupra lor în câteva strofe. Așa, la un joc cavaleresc, care a avut loc la curtea lui Attila, în partida Hunilor iau parte Hornboge și Râmunc (principele Vlah). „Râmunc und Hornboge nach hiunischen siten”, aceasta ar fi o dovadă că numitul principe Român cunoștea obiceiurile Hunilor, ceea ce s’a dovedit numai astfel că viețuiau împreună, în aceeași regiune, sau în imediata apropiere. Acești Români au putut fi strămoșii noștri Daco-Români (Aussoni), de aici, din colțul Sud-Vestic al Daciei (cf. D-lui Nicolae Drăgan „Românii în veacurile IX-XIV în baza toponimiei și onomastice”, au fost din Panonia). Ceea ce ne întărește credința că Valahii lui Râmunc au fost de pe câmpia noastră este că, față de aserțiunea lui Thuroczy, că Românii au stat pe loc, Simonis de Kéza: „A magyar honfoglalàs kütfői” pag. 483 afirmă că Valachii s’au refugiat la munte; aceasta a fost foarte natural acolo unde ascunzișul codrilor, văgăunile munților și peșterilor le-au oferit adăpost, însă cei de pe câmpia noastră „fără lemne și fără piatră”, dacă s’au ascuns din calea primei furii a năvălirii, prin trestiișurile mlaștinelor, refugiul lor a trebuit să fie de foarte scurtă durată. Dela un timp au fost naturale apropierea dintre ei. Barbarii nu mâncau oameni; ei aveau trebuință de rechiziții și dări în naturalii: vite pentru carne și tracțiune, cai, lână, brânză, miei, mei, miere etc. etc., *credem că numai pe Românii* de pe câmpia noastră îi înțelege Thuroczy: „*Solis*

Valahis remanentibus".

Drăgan, o. c., p. 228: „Interesant este și următorul pasaj ce l-am citit (tratat de D-l S. Dragomir): Tocmai regiunea în care se crede că a fost odinioară țara lui Glad se numea prin secolul al XVII-lea *Vlaska* sau *Zemlja Vlaska* = Țara românească (cf. S. Dragomir, în ziarul „Universul”, Nr. 116-27 Aprilie 1932, unde se trimite la un isvod scris între anii 1656 și 1673, publicat în „Glasnik istorijskog drusta u. Novom Sadu”, VII, 2, 1931), deși nu putem afirma sigur că Românii cari locuiau în secolul al XVII-lea continuau pe cei din timpul venirii Ungurilor (cf. Vârful Vlașca Mare și Mică, în Caraș-Severin)". Bine înțeles, nu putem fi siguri, numai din acestea, nici de continuitatea celor din timpul Hunilor. (În afară de numele de localități arătate de Dl. Dragomir, avem urme de felul acesta chiar la Tisa, de ex., satul acum dispărut Mortua, în colțul Sud-Vestic al Bănățului, lângă Tisa, și tot pe aici, două brațuri ce ies și reintră în Tisa: „*Vlah-Illinka-bara*” și „*Vlah-Illinka-unka*” (Pesti Frigyes, „Hivatalos helynevek”).

AVARII. După Huni, câmpia noastră a fost ocupată până în Tisa de Avari. În localitatea Kun-Agonta, în partea Nord-Estică a județului Cenad, s’au aflat obiecte cari au mare importanță în legătură cu epoca Avarilor (Märki, „Arad tört.”, vol. II, t I, 37), iar în județul Arad, la Sântana, deasemenea, s’au aflat obiecte de aramă într’un ring Avar (locuitorii Români îl numesc „Varbă”). Între obiectele aflate la Kuna-gota, cel mai însemnat este aurul lui Iustinianus (527-565), Pulsky, „Avar leletek” 6).

SLAVII. Avarii se aflau încă pe câmpia noastră, când s’au ivit Slavii. Vigurosul element românesc i-a contopit și pe aceștia în sânul

Märki, Arad

Resturi din brăul de aur din timpul
avarilor, aflat la Sântana

său, dar urmele lor le găsim până în zilele noastre atât în numirile de localități, cât și în termeni de rubedenie, pe câmpia Arad-Cenădeană, apoi în limbă, lege și moravuri. Ei n'au venit la noi cu armele, ci s'au strecurat printre noi încetișor, împinși de alte popoare, purtând mai târziu împreună cu noi toate necazurile și împărțind bucuriile. Dar Slavii au avut înrâurire și mai mare asupra Ungurilor. Ungurii, dacă nu s'ar fi catolicizat, ar fi dispărut în marea slavă - cum de fapt le-a și dispărut rassa - ca și frații lor, Bulgarii (Dr. Popovici: „Istoria Românilor bănățeni”, p. 88 și Dr. Borowsky, o. c. vol. I, p. 6). În provincia Arad-Cenădeană, numită „părțile ungurene”, Slavii de astăzi sunt Sârbii și Slovaci; aceștia din urmă înainte de Unirea Principatelor se numeau „Tăuți”.

BULGARII. În anul 487 se arată a țarmul Mării Negre și Gurile Dunării, Bulgarii. În calea lor bat rămășițele de Goți și de Huni, apoi trec Dunărea și se așează în jurul Balcanului.

Relațiunile noastre cu Bulgarii. „Contra Avarilor a luptat împreună cu Bulgarii un popor creștin, foarte numeros, de origine romană din Nordul Dunării” (Dr. D. Onciul: „Istoria Românilor”, pp. 14, 51, 120, 121); aceștia au fost cu siguranță Români (Aussonii).

Românii viețuiau acum împreună cu semințiile slave, cari având moravuri mai blânde și o fire mai aplicată spre așezare și cultură, foarte repede se încreștinează prin influența Românilor și atrag la sine și pe Bulgari, cari cu timpul se slavizează total. Încreștinarea Bulgarilor la 864 provoacă luptele între Roma și Constantinople și urzesc germeii desbinării bisericeii creștine între Apus și Răsărit. Românii prin situația geografică legați de Bulgari, primesc alfabetul cirilic compus de apostolii Ciril și Metodiu, din litere grecești și latine (Hilferding, 1. c. 27 și urm.; Dr. Onciul, o. c., pp. 122, 123).

Pauler Gyula: „A magyar nemzet története Szent Istvánig”, p. 31; Dr. Onciul, o. c., p. 123: „La anul 892 Arnulf regele Germanilor a trimis solie către Vladimir, regele Bulgarilor, rugându-l a nu mai vinde sare Moravilor, cu care avea război. Din peninsula balcanică nu putea vinde sare, deoarece acolo nu există, ci acest loc arată domnia Bulgarilor asupra Ardealului.”

Tincu Velea: „Istoria bis. pol. națională”, p. 11-13: „Cuvintele *Vodă*, *Voivodă* (conducător), arată căpetenie de război, *boer* (nobil), *bir* (dare), *cnez* (jude) etc.” Urmele organizației Româno-Bulgare în Nordul Dunării

le găsim în ducatele ce sustau la venirea Maghiarilor, iar după apunerea Bulgarilor, în *cnezate* ce se pomenesc până la finele secolului al XVI-lea în Transilvania și Ungaria, cu privilegii mari prevăzute.

La venirea Ungurilor, ei află rămășițe de Româno-Bulgari sub comanda ducilor: Gelu în Transilvania și Glad în Bănatul de azi (Roesler: „Dacier und Romanen, Sitzungsbericht der Deutschen Sprache”).

UNGURII. Ca dovezi, că Româno-Bulgarii se aflat și în regiunea Arad-Cenad la venirea Ungurilor, servesc următoarele izvoare:

Dr. Popovici o. c., p. 116: „Fapt constatat este, că Bulgarii încă sub domnul lor Crum (802-815), prin supunerea rămășițelor de Avari își întinseseră stăpânirea și asupra părțile Daciei de lângă Tisa, prin urmare Bănatul de astăzi sta în strânse legături cu imperiul bulgar la venirea Ungurilor. Românii erau demult creștini, încă din perioada romană, cum demustră întreaga terminologie veche creștină de origine latină.”

Ibidem, 1 c. 109: „Academia maghiară, care a publicat izvoarele cele mai autentice despre venirea Ungurilor, aduce și cronica istoricului rus *Nestor*, care scria la anul 1100: „*Ugrii*” s’au coborât pe muntele de lângă Kiew, care se numește „*Maghiar*”. Ajungând la Dnieper, și-au ridicat corturi, căci călătoreau, așa ca și acum Polovcii.”

Românii i-au numit și-i numesc și azi cu vechiul lor nume - Unguri, cu care ne-au făcut prima impresie până nu se așezaseră la noi în Dacia.

Motivele venirii Ungurilor în Dacia sunt, că ei au fost chemați contra popoarelor ortodoxe, cari eram noi, Românii și Slavii, și aceasta din cauza dușmăniei dintre Papi și Patriarhi.

În timpul, când Ungurii se luptau în jurul hotarelor Transilvaniei (867-912), s’a accentuat desfacerea bisericii răsăritene de cea apuseană (867), sub Patriarhul Fothinus și Papa Nicolae I. Bulgarii aliați cu Pecenegii siliră pe Unguri a se retrage spre Vest (*Dr. Popovici, o. c.* 106), astfel ocupă teritoriul dintre Dunăre și Tisa, apoi treptat alte provincii.

Ungurii la venirea lor au aflat aici pe Români, printre cari trăiau și alte elemente. Notarul anonim al regelui Bela al II-lea scrie despre Bănatul de azi, înțelegând provincia cu hotarele: la Sud Dunărea, la Nord Murășul, la Vest Tisa, la Est munții Transilvaniei: „*Terram uero, que est fluvio Mors usque ad castrum Vrscia preocupasset quidam dux*

nominae Glad de Bundin castro gresus adiutorio Cumanorum, ex cuius progenie Ohtum fuit natus quem postea longo post tempore sancti regis Stephani, Sunad filius Dobuca, nepos regis in castro suo iuxta Morisium interfecit, eo quod predicto regi rebellis fuit in omnibus" (C. II. ed. Fejérpataki, pag. 16). În țara lui Glad, cum apare din ceea ce spune anonimul în altă parte, au fost și Români: „*Et cum uellent transire amnem, Temes, venit obuiam elis Glad, a cuius progenie Ohtum descendit, dux illius patrie cum magno exerciti, equitam et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blachorum*" (C 44, ed., Fejérpataky, pag. 39).

V. ORIGINEA COMUNELOR NÄDLAC ȘI PEREG

Noghlok: 1313 Fejér VIII 1.524, 13334 Monum. Vat. I. 154; *Naglak*: 1421 Pesti, Krassömegye története III. 295, 1424 Zichy okmánytára. VIII 294; *Nagh-laak*: Teleki, Hunyadiak kora XI 26; *Nagylak*: 1488 Dl. 19378; *Nadlacck*: 1550 Verancsics VII. 166; *Nadlag*: 1559 Urb. 11.41; *Nagilak*: 1597 Gr. Károlyi lt. 62.95; *Nagy-Lak*: 1654 Libr. reg. XI. 67; *Nadgy-Lak*: 1656 NRA 816. 18.

Perg: 1241 Rogerius, ed. Florianus IV.80; *Perek*: 1454 Kállay lt., 1456 Münch lt. 51; *Kasza-Bereg*: 1650 NRA 1087. 25 și 1098.18.

Românii localnici pronunță *Nădlac*.

Localitatea se află situată pe malul drept al Murășului, care formează totodată hotarul de Sud al moșiilor. Granița de Nord a teritoriului o formează o vale seacă; aceasta pe vremuri avea apă din abundență fiind alimentată parte din Murăș prin numeroase artere de legătură, parte din diferite alte artere de pe câmpia apătoasă dintre dealurile Podgoriei arădane și Tisa. Era un râu de cca. 100 km. lung, ce curgea spre Vest, paralel cu Murășul, iar lângă localitatea Lele, în loc să se verse în Tisa, se perdea în mocirlele și lacurile imense din acea regiune. După secarea artificială a mocirlelor și după regularea Murășului, ne mai având de unde se alimenta, acest râu a rămas sec.

Pe malul drept al acestui râu se afla în timpul năvălirii Tătarilor (1241) un orașel nou german, de a cărui fondare nu avem nici o urmă scrisă. Probabil l-au întemeiat unii cruciați pe timpul lui Andrei al

doilea (cum a fost cazul cu alt orășel german ce exista în acest timp puțin mai la Nord, pe locul Tămașdei de azi, lângă Criș).

Cea mai veche amintire de orășelul Perg o face cronicarul contemporan năvălirii Tătarilor - Rogherius, care notează numele lui „Perg” (Rogherius: „Carmen Miserable” Ed. Florianus IV 80). În zilele noastre în apropiere de Peregul German de astăzi se află o movilă pe pusta „Kállay”, numită „movila bisericii” (templom halom). Aici a fost biserica orașului Perg de odinioară, iar casele locuitorilor în jurul ei (Dr. Borowsky: „Csanádmegye tört.”, II. p. 258). Perg este cuvânt vechiu german, cu înțeles de deal (germ, mod.: Berg), probabil de aici și-a primit numele orășelul.

Luptă pe moarte și pe viață între un Creștin și un Tătar (a. 1241) în fața Nădlacului fortificat (copie din Szalay, „a tartárjárás Magyarországóü)

Istoricul Szalay László, în lucrarea sa „A tartárjárás Magyarországon”, Ed. Franklin Társulat, Bpest. p. 82, descrie atacul orașului Nădlac (Nagylak) de către Tătari, publicând totodată și un clișeu cu o biserică cu 2 turnuri, fortificată, pe malul unui râu, având în planul întâi 2 călăreți (un Creștin și un Păgân), luptându-se „pe moarte - pe viață” (Küzdelem életrehalátra). Întrebând direcțiunea soc. Franklin, mi s’a răspuns că clișeul de fapt vrea să reprezinte biserica din Nădlac. Este regretabil că autorul nu se referă la izvorul de unde are clișeul, iar Direcțiunea Franklin încă nu a putut să-mi dea nici o altă lămurire despre proveniența lui, totuși, tabloul este un indiciu că pe malul

râului (valea seacă), în apropiere de biserica mo-vilei Perg, a mai existat și această biserică fortificată, cu 2 turnuri; pe malul plan. Din ornamentația coperișului, cu împletituri ondulate (parc'ar fi o leasă de nuiele), putem deduce că a putut fi mănăstire grecească, iar din restul clădirei se poate deduce o transformare.

Aceasta trebuie să fi fost una dintre cele mai vechi mănăstiri ridicate pe timpul celor mai vechi urme de creștinism în ținutul Cenadului, ca de ex. Marisena (mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul și Ahtummunustura din apropiere).

Dr. Fessler, în marea sa lucrare: *„Die Geschichte der Ungaren und Ihrer Landsassen”*, Vol. II. p. 531, confundă ambele localități, scriind astfel: *„Auch Rogherius war in die Fallstricke der Barnbaren gerathen, zurückgekehrt, und bey dem schrecklichen Mordfeste welches Kajuks Horde in der Biharen Gespannschaft feierte, in dem Haufen der Unglücklichen mitbegriffen. Um sein Leben zu retten, gab er sich von Anfang des gemetzels einem Ugrischen Herren, welcher Mongolle geworden war, zur knechtschaft hin, und es war hohe Gnade, dass dieser Ihn aufnahm. Diese ganze Horde zong nun gegen den Maros und das linke Donauufer hinunter, liess die grosse deutsche Stadt Perg (Nagylak), und die stark befestigte Cisterziner Altey Egres unangefochten, um den Einwohnern Zuflucht offen zu lassen, während sie die Csanader, Bekeser, Arader, Torontaler, Temeser und Krassower Gespannschaften verheerten.”* Istoricul Thuroczy îi face aspră critică pentru aceasta, afirmând, că ar fi vorba de o singură localitate, Perg.

Mănăstirea de pe țărmul râului, cu adevărat s'a numit și în vechime tot Nădlac, bine înțeles împreună cu localitatea întreagă de iobagi ce a trebuit să existe în jurul bisericeii, sau a avut un nume asemănător, dat de autohtonii de aici, însă nu ni s'a păstrat nici o urmă scrisă dinainte de invazia Tătarilor. Bănuiala că biserica a putut fi ortodoxă grecească odinioară, o întemeiem și pe banii grecești aflați în apropiere, cari însă nu s'au putut identifica.

O urmă istorică veche despre Nădlac este următorul pasaj aflat în Borowsky, o. c. V. I., p. 24: „Gellert (a. 1030) a împărțit dieceza Marisena în 7 protopopiate, între cari protopopiatul Mureșan, la Nord dela Murăș. Satele aparținătoare acestuia au fost: Gedös, Pécsk, Nagylak, Bökényfalva, Apátfalva, Tarnok, Makófalva (Vlnuk), Tömpös (Ortway: „Magyarország egyházi födleirása” I. 380-494 și hărțile).

Altă mărturie veche istorică, scrisă despre localitate este un testament făcut la anul 1313 adecă la 72 de ani după invazia Tătarilor. Conform acestui act, proprietarul *Egyed de Monoszló* lasă moșia sa de lângă Murăș, numită *Nogh-lok* „pe care și el a moștenit-o”, mănăstirii de pe dealul Esztergom, cu patronul Szent-Albert (Fejér: 1313 VIII.1.524).

Localitatea s'a refăcut imediat după retragerea Tătarilor, pe altă vatră (pe cea de azi), pe care însă vechii locuitori au botezat-o tot cu vechiul nume, cum de regulă se întâmplă în asemenea cazuri, sau când locuitorii emigrează în altă regiune, legându-i o amintire de vechea mănăstire.

Locuitorii Români pronunță Nădlac. Explicarea o putem afla în faptul că Români sunt foarte vechi locuitori aici, fiind localitatea scrisă astfel în documentele din anii 1550 și 1559 pe când Ungurii pieriseră cu totul (Borowsky, o. c. p. 428).

În anul 1478 când au sosit în Nădlac Sârbii colonizați de boerul Iakša, locul cu ruinele castelului și ale bisericii a fost botezat „Grădiște” (locul cetății) (Ifju, Palugyay Imre: „Békès, Csanád es Hont vármegyék leirása”).

Cât privește etimologia cuvântului, aflăm următoarea explicație: Drăgan: „Românii în veacurile IX-XV” p. 39: „*Lok* = adâncitură, vale, luncă (Szinneyi, „Magyar nyelvör” XXIII, 350), care, după cum se știe, derivă din slavicul *Loka*, deci, același radical, din care este și românescul *Luncă loka*, dar printr'un intermediar neo-slav.” Prin urmare cuvântul *Nogh-lok* așa cum se scrie localitatea în cele mai vechi documente, este = *Lunca-Mare* (ungurește mod: Naghy-rét, - mezö, - liget).

VI. LOCALITĂȚILE MAREI MOȘII CU CENTRUL NÄDLAC

Localitățile (orașele și satele cu moșiile lor), cari au aparținut domeniului Nădlac, sunt cele înșirate mai jos. Primul nume este cel unguresc. Cum i s'a zis românește, nu se știe, parte fiind azi dispărute, partea pronunțându-se și de Români cam la fel. Al doilea nume este scris așa cum s'a aflat în documente.

1. *Asszony* (Azony: 1454 Dl. 14800) sat.
2. *Baktornya* (Bathornya: 1446 Dl. 1816) sat.

3. *Batonya* (Bathonya: 1446 Dl. 1816) sat.
4. *Basaràga* (Bursorog: 1217 Vàradi registr. 1550 98 Posorog: 1232 Arpàdkori-uj okm. VI. 303. Bassaraga 1647 NRA 1836. 61) sat.
5. *Bozzás* (Bozyas: 1421 Pesty, Krassom. III. 295) sat.
6. *Csiga* (Chyka: 1231 Arpàdk.-uj okm. XI 220) sat.
7. *Csomorkàny* (Chomorkam: 1447. Münh. lt. 25) sat.
8. *Deméng* (Demeng: 1421 Pesty, Krassom. III 296) sat.
9. *Derekegyház* (Derekeghaz: 1427 Sztàray-okl. II. 253 și 363) sat.
10. *Donàttornya* (Donathornya: 1447 Münh. lt. 25) oraș.
11. *Kenéz* (Kenez: 1330 Zichy okm. I. 357.358) sat.
12. *Bökényfalva* (Buken: 1333 Mon. Vat. I. 148) sat.
13. *Pusta Figed* (Sztàray-okl. II. 252. 260) sat, în anul 1427 pustă.
14. *Fellak* (Fullak: 1330 Dl. 2600 Anjouk-okm. II.480 Fenlak: 1717 Szent-Kláray, „Szàz év” 21) Cetate și oraș.
15. *Ienö* (Ienew: 1421 Pesty, Krassom. III 296) sat.
16. *Kerekegyház* (Rotunda Ecclesia: 1333, 1334, 1335 Mon. Vat. I. 146. 150. 155) sat cu castel.
17. *Királyhegyes* (Kiralyhegyesse: 1455 Dl. 14942) sat.
18. *Kun-Agota* (Kunnagatha: 1463 Dl. 15818) sat.
19. *Kinged* (Kinged: 1334, 1335 Mon. Vat. I. 150. 155) sat.
20. *Kövek* (Kövek: 1757 Urb. 81. 9) sat.
21. *Mezőhegyes* (Mezewhegyes: 1421 Pesty, Krassom. III. 295) sat.
22. *Nagyfalu* (Magna-Villa: 1333, 1334 Mon. Vat. I. 147. 156) sat.
23. *Nagylak* (Noghlok: 1313 Fejér VIII. 1524) Cetate și oraș.
24. *Nagy-Szécény* (Zechen: 1256 Erd. muz. lt. 1333 Mon. Vat. I. 146) sat.
25. *Kis-Szécény* (Zechen: 1360 Dl. 322 § 20) sat.
26. *Ölyved* (Wlweth: 1421 Pesty, Krassom. III. 295) sat.
27. *Rétkert* (Retkert: 1421 Pesty, Krassom. III. 295) sat.
28. *Rákos* (Rakos: 1530 Kolozsmonostori lt. Com. Csanád 11) sat.
29. *Mélykútu Raros* (Raros: 1488 Dl. 19378) sat.
30. *Samson* (1446 Dl. 1816) sat.
31. *Szemlek* (Zemlek: 1330 Zichy-okm. I. 363) sat.
32. *Szihond* (Anazehund: 1230 Kisfaludy lt. Zyond: 1446 Dl. 1816) sat.
33. *Serfesd* (Seruusdy: 1330 Anjouk-okm. II. 480) sat.
34. *Tamáshaza* (Thamashaza: 1421 Pesty, Krassom. III. 295) sat.

35. *Tompa* (Tompaeghaz: 1427 Sztaray-okt. II. 260) sat,
36. *Torony* (Thoron: 1446 Dl. 1816) oraș;
37. *Tövisköz* (Tywskes: 1555 Dic. 1.) sat;
38. *Tot Kutas* (Kwthws: 1446 Dl. 1816) sat;
39. *Tot-vagy-Mező. Palota* (Palota: 1421 Pesty, Krassom. III. 295) sat.

Acestea erau localitățile și moșiile domeniului Nădlac, cari au căzut pe teritoriul județului Cenad. În afară de acestea, au ținut de domeniul Nădlac următoarele localități din județul Timiș: Felső-Igazó, Alsó-Igazó, Igazó, Közép-Igazó, Stercolt, Miculești, Crivina-Bogdana, Meszespataka (8 sate), iar din județul Caraș următoarele 43 sate: Szentgyörgy (castel și vamă), Sântu Gheorghe, Alcsi, Kerepeze, Podveša, Dupolt, Vat, Köles, Rarosziget, Nagy-Belszeg, Kisdéd (Deda), Belszeg, Gyopa, Császártető, Keresztény-falva, Pleskocz, O-Belszeg, Debölcz, Gradocz, Boksincz, Perven-Belszeg, Preskolecz, Ugrinocz, Harkincz, Bozzas, Milotinolecz, Letkas, Huszak, Szlovkolecz, Szoboticza, Patrikfalva, Radomerfalva, Stredolecz, Sterkolecz, Dragoszlofalva, Priboi, Priboiul-Mic, Sitte, Gerecz, Igrēczi, Vásárhelyi, Iam, Rusztoclez, apoi următoarele 9 puste: Kalan-telke, Drenye, Ligorovacz, Boszna, Nepcse, Turbarevez, Mirsincz, Sesagy, Dobravicznik (Sztaray-csalad-okl. II. 263). După cum se observă din numele acestor localități, cele mai multe au avut locuitori Români și Slavi.

VII. PROPRIETARIII DOMENIULUI NÄDLAC

- A. 1. *Ahtum* (Optum, Ajtony: pe la anul 1030 se pomenește). Urmașul principelui Glad. Domeniul Nădlac făcea parte din principatul său.
- B. 2. *Cinad* (Cenad, Sunad, Csanad). După învingerea lui Ahtum rămâne stăpânul regiunii Murășului. (Se pomenește prima dată pe la 1030).
- C. 3. *Familia de Monoszló* (dinainte de 1241 până după 1313: Virag Benedek, „Magyar Századok” II. CXC).
- D. 4. *Familia Iank-fi* (Borowsky Samuel, „Csanádvár-megye története” p. 133 și „A nagylaki uradalom története” p. 9. dinainte de anul 1336 până la 29 Mai 1427).
- E. 5. *Familia Nagymihályi* (Din 29 Mai 1427 - 25 Mai 1445: Fraknoi

- Vilmos, „A magyar nemzet története” 1896. IV. 64).
- F. 6. *Corvineștii, Familia Huneade* (Dela 25 Mai 1445 - pe la anul 1464: Constantin Jiriček, „Die Geschichte der Serben”, p. 241).
- G. 7. *Familia Iakšič* (Dela 1464-1542: „Kolosmonostori levéltár. Comitat Csanad” 25).
- H. 8. *Regina Izabella de Iagello și regele minor Ioan Sighismund* (Dela 1542-1550: Istvánfy, „Hist. Hung.” p. 185).
- I. 9. *Turcii. Sandjacul Cenad din Vilaetul Timișoara* (Dela 1550-1648: Dr. Borowsky S. „Esztergomi főkáptalan” lt. Libr. 17 folio. 117).
- J. 10. *Lapispataki Segnyei Nicolae* (O parte. 1597 Gróf Károlyi család lt. 62.95).
- L. 11. *Familia Borosjenei Szent-Andrási* (O parte. Dela 1645-25 Aprilie 1656: NRA 816.18).
- M. 12. *Rácz Elisabeta și Rácz Ecaterina* (O parte succesorii lui Doczi, ginerele lui Iakšic. (La 20 Iunie 1663 se pomenesc, NRA 853.52, până la 1699).
- N. 13. *Episcopia catolică de Cenad* (O parte. Dela 1648-1700: Márki II. 269).
- O. 14. *Zona de graniță Murășană (Circomscripția Arad)* (Dela 1699-21 Iulie - 1750 Septemvrie 2. NRA. 1838.65).
- P. 15. *Coroana Ungară (Intendența Pecica)* (Dela 2 Septemvrie 1750-1843: NRA. 1838.65).
- R. 16. *În anul 1843, domeniul s'a împărțit între țărani.*

VIII. ISTORICUL FAMILIILOR PROPRIETARE ALE DOMENIULUI NÄDLAC

ORAȘE, SATE, IOBAGI, VIAȚA SOCIALĂ, ADMINISTRAȚIA
ȘI JUSTIȚIA, SARCINI IOBĂGEȘTI, BISERICILE

A) Ahtum

Pe la anul 1030 se pomeneste prima dată. Ahtum a fost urmașul principelui Glad, care la venirea Ungurilor era Ducele Românilor și al Bulgarilor în Bănatul de astăzi.

Proprietatea lui Ahtum avea următoarele hotare: La Sud Dunăre, la Nord Crișul, la Vest Tisa, la Est munții Transilvaniei. Cu alte cuvinte domeniul Nădlac de mai târziu făcea parte integrală din vasta și splendida proprietate a lui Ahtum (Karácsonyi: „Szent-Gellért”, pag. 85; Anonymus 17: „Magazinul istoric”, t. I., p. 34, 35). Capitala lui Ahtum era Murășana (Cenadul de azi). Cetatea și orașul Murășana au fost fondate de locuitorii acestui ținut: Ungurii, cari la venirea lor și încă vre-o câteva secole după aceea, locuiau în corturi, nu erau obicinuiți a se stabili la un loc și a clădi orașe (Dr. Borowsky, „Csanádmegye története” p. 73).

Bisericești. Supușii lui Glad, la venirea Ungurilor erau creștini ortodocși. Ahtum, urmașul lui Glad, a primit creștinismul botezându-se după ritul ortodox în Vidin. El a adus în capitala sa Marisena călugări Greci, sub conducerea egumenului Gherard, unde le-a întemeiat o mănăstire ortodoxă cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul. Gherard a trecut la catolicism, la îndemnul regelui ungar Vajk, botezat Ștefan, care l-a avansat la rangul de Episcop de Marisena având însărcinarea propagandei catolice în întreaga țară. Cu această ocaziune a fost prins și omorât de conducătorul unui trib de Unguri rămași păgâni. Vata. Episcopul Gherard a fost numit de Unguri Gellért cel sfânt (Szent Gellért).

Moartea lui Ahtum. Ahtum avea un general capabil, cu numele Cinad, sau Sunad, nepotul regelui Ștefan, care dintr'o oarecare pricină cu Ahtum, s'a refugiat la regele Ștefan, unde a fost bine primit și trecut la legea catolică, apoi i s'a pus la dispoziție armată puternică, cu care a pornit război contra lui Ahtum, învingându-l și omorându-l într'o luptă înverșunată. Toată averea lui Ahtum a fost dată lui Cinad, împreună cu regiunea unde se află și Nădlacul. Mănăstirea grecească a fost transformată în episcopie catolică, iar orașul Marisena s'a transformat de aci încolo în Cenad, după numele învingătorului.

Succesorii lui Ahtum nu ni sunt cunoscuți, însă unii membri din seminția lui, sunt întâlniți prin diplome până în secolul al XIV-lea prin regiunea noastră. Astfel, în anul 1318 fiii lui Albert din neamul Ahtum („de genere Ahtum”), Grigore, Toma și Ioan, au predat din moșia lor moștenită satul Felső-Szöllös, lui Mihail de Szöllös, soțul surorii lor (cumnat). *Averile familiei Ahtum erau situate între Nădlac și Pecica* (Karácsonyi, „Szent-Gellért”, p. 85).

După căderea lui Ahtum, familia s'a retras în partea de Nord-Est

a județului: la Ahtummunustura (Mănăstirea lui Ahtum) (Sztáray-okl. 1329, Vol. I. 59).

B) *Cinad (Cenad, Sunad, Csanád)*

Istoricul familiei se începe cu comandantul Cenad, pe la anul 1030, care a fost rudă apropiată cu Ghyla, principele Ardealului. Acesta, fiind socrul regelui Ștefan I (Cel Sfânt), Cinad era rudă apropiată și cu regele (Karácsonyi, „Történeti Értesítő” 1884. I. 24 și Ortway Tivadar, „Századok”, anul 1891.270-8).

Cetatea Cenad. Când s'a construit cetatea Cenad, nu se știe. Legenda ne spune că regele Ștefan I a numit pe Cenad comite (prefect) al comitatului (județului), iar comitatul a fost botezat după numele său, din ceace s'ar putea deduce, că cetatea Cenad a existat deja pe timpul regelui Ștefan, deoarece comitat a putut exista numai acolo unde era cetate (ungurește: *vármegye*, din *vár* = cetate și *megye* = circumscripție. Cuvântul *vár* derivă din slavicul *wor* sau *dwor*, ungurește și *udwar* = curte împrejmuită, fortificată, ca și slavicul *grad* = cetate, de unde avem *gard* prin metateză, deasemenea loc împrejmuit. Cuvântul unguresc *megye* derivă din slavicul *medza* = ținut, circumscripție (Dr. Marienescu, „Monografia satului Maidan”, pag. 355 și Tincu Velea, „Istoria bisericească pol. naț.”, p. 11-13).

Cetatea Cenad (actualmente orașul Cenad) se afla pe locul orașului Marisena, rămas din epoca Dacilor (Dr. Popovici: „Istoria bănățenilor”, pag. 114).

Starea socială a indigenilor. În scopul întreținerii cetății, primii regi au orânduit ca poporul ce se află în împrejurimi până la mari depărtări, să contribuie cu serviciile lui: trecând această stare socială din tată'n fiu, fiind totodată legați de pământul ce le era destinat.

Proprietățile lui Cenad. Regele Ștefan I, a donat comisului Cinad un teritor de estensiune foarte însemnată în județul său, pe care aflăm și moșii de ale cetății și servi de cetate, despre cari însă ne-au rămas foarte puține date. Cetatea nu a fost donată familiei Cinad; aceasta a rămas proprietatea regelui, iar după încetarea sistemului cetăților, s'a donat episcopului catolic din Cenad, sau capitlului, însă proprietățile familiilor înrudite cu neamul lui Cinad au fost foarte numeroase atât la Sud, cât și la Nord de Murăș.

Nobilimea. Cât timp a durat sistemul cetăților, mica nobilime abia a existat, sau nobilimea autohtonă a fost împilată de persecuțiile religioase. Nobilimea de mai târziu, de care amintește istoria începând de prin secolul al XIII-lea, provine parte din nobilitarea iobagilor cetății, parte dintre cei aduși din alte regiuni și împrăștiți aici în județ.

Diplomele rămase dovedesc prea puțin ce moșii au fost stăpânite de nobili în primii secolii după venirea Ungurilor. Înainte de secolul al XIII-lea nu aflăm nume de nemeși proprietari: ei încep a figura în acte abia pe la începutul acestui secol, însă urmele dovedesc, că au existat cu mult înainte de apariția acestor documente scrise din voia întâmplării. De ex.: Satul Gedös (Gveduch: 1237, „Arpádkori uj okmánytár”, VII. 42) derivă neapărat dela numele de persoană Gedeon în diminutiv. Aici mai aflăm nume de persoane: Tila, Mogoș, Ioub (Iov) și Viduș („Hazai okmanytár” I. 16); Gedeon (Geduș) a fost probabil întemeietorul. *Pordany* (Pradan-Munustura, anul 1247 Dl. 322 § 5), cu siguranță dela numele *Prodan*, fondatorul. *Wrs* (Urs): (1256 „Erd. muzeumi levéltár”) după numele de persoană Ursu, fondatorul, cu toate că *W* se poate citi și *O* sau *U*. În anul 1217, pusta Boșoroaga (pe lângă Peregul de azi), care era proprietatea servilor cetății Arad, este revendicată de nobilul Kelemen, care a vândut-o protoereului Nicolae, totodată canonic la Cenad, pe bani gata (Regestrum Varadiense 1550. 98). În anul 1360, pe când palatinul țării, Nicolae Kont ținea ședință cu nobilii județelor Beke și Zărand, în fața nemeșilor adunați, Ioan, fiul lui *Nicolae Treutul* a făcut dovada că satul Boșoroaga este proprietatea sa, moștenită dela strămoși („Történelmi tár” 1896.509; Dr. Popovici, „Istoria rom. băn.” p. 217.219: „Treutul a fost prefect de Timiș și Ban de Severin.”) În anul 1219 întâlnim nobili în localitatea Cupanchi (Reg. Varad 1550.26).

Administrația cetăților și a domeniilor. În fruntea cetăților era comesul (Várispán) el purta totodată demnitatea de comandant al proprietăților cetății, și primea drept remunerație pentru serviciile sale 1/3-a din venitele moșiilor. Locțiitorul acestuia era *judetele curții* (udvarispan), care judeca asupra servitorilor cetății; el era numit de către comitele cetății. Din această funcțiune sau desvoltat mai târziu aceea de *viceispan* (alispán).

Numele juzilor de curte nu ni s'a păstrat decât din perioada când deveniseră viceispani, însă ne-a rămas un șir întreg de comiți (föispani).

Între aceștia se află personalitățile cele mai autoritare ale țării, din care cauză asupra comitatului se revărsa cea mai mare pompă și cel mai mare venit. În 1165 palatinul (nádor) *Ampod* era comitele Cenedului; în 1194-1198 *Isaia* judele țării; în 1202 și 1203 *Gyula* din neamul lui Kan; în 1206, 1207 *Marcel* judele țării; în 1213 palatinul *Nicolae* (Borowsky o. c. I/43). Sub auspiciile acestora, sporeau localitățile în județ deodată cu *coloniștii unguri*. Aceștia erau scutiți de contribuții pe mai mulți ani, bucurându-se totodată de diverse privilegii.

Colonizări. Regii unguri deasemenea s'au ocupat mult de acest județ, colonizându-l cu *Pecenegi* și mai târziu cu *Cumani*, cari s'au bucurat de foarte mari privilegii și concesiuni.

Mănăstirile, averile mănăstirești și autoritatea Episcopului. Cele mai mari moșii le aveau mănăstirile catolice. Kemecsemonastora, Pradanmunustura, Tembesmunustura, Ahtummunustura, Zakanymunustura, Monasterium-Kenaz, Oroszlanosmunustura etc. (Arpádk. uj. okm. XI. 220).

Bisericești. Dificultățile încreștinării Ungurilor. Între alte venite ale mănăstirilor erau însemnate venite provenite din pedepse și canoane dictate poporului tânăr, care pe de-o parte nu putea să țină minte numeroase forme catolice, iar pe de altă parte Ungurii păgâni numai cu mare greutate părăseau credința și datinele păgânești (Borowsky: o. c. I/46). Așa, în secolele XI și XII întâlnim următoarele măsuri: „*Acela, care conform ritului păgân, jertfește pe lângă fântâni, arbori, izvoare și în jurul bolovanilor, să-și răscumpere păcatul cu un bou*”; așa suna „cartea de legiuiri” a regelui Ladislau. De altfel acestea jertfe păgânești au durat și sub domnia regelui Kálmán. Congresul ținut în Strigoniu (Esztergom) a hotărât categoric, ca nimeni să nu cuteze a ține slujbe după ritul păgânesc; care totuși face rugăciuni după datina păgână, dacă e nobil, să fie canonit 11 zile, iar dacă e om simplu, 7 zile, însă cu bătaie.

Venitele mănăstirești. Lângă Dunăre - undeva - exista mănăstirea Dömös, fondată de principele *Almos*, tatăl regelui *Bela al II-lea*. Acestei mănăstiri i-a donat *Bela-orbul* în 1138 mai multe localități din comitatul Cenad, între cari și satul *Șeitin de azi*, scris în act *Sahtu* (1138 Monum. strig. I. 94). Contribuția ce trebuia s'o dea mănăstirii locuitorii comunei *Sahtu* era: în fiecare an să transporte cu 2 luntri de 6 ori sare din Ardeal, pe Murăș, pentru trebuințele mănăstirii. Cât timp au fost

locuitorii din Sahtu servii acestei mănăstiri, nu se știe.

Regele Andrei al II-lea a făcut bisericilor din Cenad alte donațiuni împreună cu venit. În epistola sa de privilegii dată la 20 August 1233 în pădurea Bereg figurează numeroase mănăstiri din Cenad (Knauz, II Endre szabadságleveli 78/79). Astfel a pus în vedere, că bisericei din Cenad să i se transporte 5000 bulgări sare; bisericei din Rohonța 4000; capitlului din Arad 2000; mănăstirei Kenezna 2000, bisericei Szt. Filip din Szöreg 1000, bisericei din Gelid 500, abației Igrış, a călugărilor cisterciți, 3 timinuși (timnus). Drept despăgubire pentru sarea ce bisericile trebuiau să o primească în trecut și n'au primit-o, să li se dea 10.000 mărci în rate repartizate pe 5 ani, la mâna episcopului Bulciu, de Cenad, Urias de Pannonhalma, și abației din Igrış (Monum. strig. I. 293-297).

Scandalul călugărilor. Prin secolul al XIII-lea, venitele țării erau foarte diminuate prin fabricarea de monede false. Cazuri au fost foarte numeroase. În mănăstirea Ahtum au servit călugări benedictini, numiți „călugări negri”. Aceștia în anul 1202 au fost descoperiți falsificând monede din crucile și alte obiecte de aur din mănăstire. Informația ajungând la urechile energicului episcop de Cenad Desideriu (fost cancelar regal), a ordonat anchetă, însă călugării informându-se de aceasta, într-o zi au plecat, pierzându-și urma (Borowsky o. c., I./58 și Fejér III. 1., 314-315). Papa Honorius încă s'a interesat de adevărul acestui scandal, însărcinând pe episcopul Alexandru de Oradea cu investigația. După raportul regelui Andrei și al episcopul Alexandru, Papa a aprobat ca în locul averii defraudate, să i se doneze mănăstirii moșiile Iani, Popi și Podul-Ivanca (Fejér, III. 1, 316).

Însă fraudele călugărilor s'au întins lanț. Sub haina de călugăr catolic se ascundeau tot soiul de bandiți și escroci, astfel o investigație severă a dizolvat ordinul cisterciților din mănăstirea Igrış, pe malul de Sud al Murășului (Béke-fi: „A czikadori apátság története” 33).

În general, venitele mănăstirești erau încasate de mănăstirile catolice, proprietare, cari în prima jumătate a sec. XIII dețineau bogății mari, iar stareții și călugării trăiau în orgii și desfrăuri.

Cu timpul, egumenii și stareții mănăstirilor deveniseră invidiați de episcopul de Cenad pentru bogățiile lor, mai pe urmă rivalizările în adunarea de averi încasate de pe spinarea contribuabililor de sub ordinele mănăstirilor au dus până la războiri între personalitățile bi-

sericești.

În anul 1229, urmașul episcopului Dezideriu de Cenad a fost Bulciu, din neamul Lad, fost prepozit de Győr și cancelar regal. Îndată după ocuparea tronului episcopesc, prin extraordinara lui energie și firea-i ne mai pomenit de hrăpăreață, a devenit cel mai temut om al regiunii. Între localitățile Zăbran și Lipova exista în acest timp o abate, Bizere (N. Olahus: Hungaria 74). Cine i-a fost abatele pe la 1236, nu se știe; știm însă, că în anul acesta s'a certat cu episcopul de Cenad pentru patronatul mănăstirei. Episcopul Bulciu a trimis trupa sa armată asupra mănăstirei fortificată Bizere, a asediat-o ca pe orice cetate, a atacat-o și i-a spart porțile. A făcut prizonier pe abatele și pe cei 32 călugări, i-a pus în fiare și i-a aruncat în temniță, iar ca să-și arate marea sa puterea, episcopul Bulciu a chemat la sine pe călugărul Cornelius - fost condamnat de numeroase ori pentru escrocherii și excomunicat - și l-a numit abate al mănăstirei Bizere.

Papa Grigore al IX-lea a intervenit pentru eliberarea abatelui și a călugărilor, însă Bulciu nu s'a supus, din care cauză a fost suspendat din funcțiunea sa, iar pe soldații săi complici i-a pus sub afurisenie. Episcopul Bulciu fiind amenințat de papa cu blestem, a dat înapoi mănăstirea fostului abate și a depus jurământ că-i va restitui paguba, însă mai la urmă s'a răzgândit; a atacat din nou mănăstirea, de astă dată pe abate l'a omorât și a rănit câțiva dintre călugări. Din această cauză, Papa a ordonat ca în țara întreagă, în fiecare Duminică și sărbătoare să se vestească pe lângă sunetul clopotelor și aprinderea lumânărilor, excomunicarea episcopului Bulciu, până când se va prezenta împreună cu complicii săi în fața sfântului scaun apostolesc, ca să-și dea socoteală în fața lui Dumnezeu și a sfântului scaun de mârșăvenia faptelor lor. Deoarece însă nu s'a prezentat, Papa a ordonat să fie blestămați în toate bisericile, în fiecare Duminică și sărbătoare, până în sfârșit se vor prezenta înaintea lui spre a-și primi pedeapsa (Theimer I, 158). Acest blestem (cherem) a cuprins de ex., următoarele: „... Dumnezeu să-i bată cu nebunie, să le certe și să le înfrângă trufia ... ceriul să trimită fulgere asupra lor ... Toată lumea să se lupte împotriva lor; pământul să se deschidă ca să-i înghită de vii. Într'o generație să se șteargă numele lor și să piară amintirea lor de pe pământ. Toate stihile să fie împotriva lor. Casa lor să fie deșartă și toate meritele sfinților celor ce au adormit să-i rușineze pe ei, să trimită peste ei în această viață

certare (pedeapsă) vădită, fiii lor să fie izgoniți din locuințele lor și dânșii să vadă cu ochii lor cum fiii lor cad în mâinile dușmanilor, cari să-i pearză pe ei” (Dr. Gh. Ciuhandu, „Cărți de furisanie sau blestem”, p. 31).

Par-că într-adevăr blestemele (cheremurile) de felul acesta s’au prins. Evenimentele ce au urmat au fost atât de grave, încât au sguduit din temelie întreaga țară, îndeosebi în județul Cenad aproape n’a rămas piatră pe piatră; a urmat groaznica năvălire a Tătarilor.

C) Familia de Monoszlo

Înainte de invaziunea Tătarilor, apare în istorie o familie mare, în ale cărei mâini a ajuns, între altele și domeniul Nădlac; aceasta a fost familia Monoszlo. Vatra strămoșilor de Monoszlo pare a fi fost localitatea Moszlavina (Croatia) (Csánki, „Körösmegye a. XV században” p. 52. 74. 127); membrii familiei au ajuns pe timpul regelui Andrei al II-lea la mari demnități. Prefectul Toma, fiul comesului Macarie, a fost cel mai intim om al regelui; nu s’a despărțit de regele nici atunci când s’a ciocnit cu regele Imre, ba l’a servit și în timpul când din cauza cruciadei întreprinsă de rege țara gema în cea mai mare încercătură economică. Ca militar distins, a luat parte cu regele în campania din Rusia, de unde s’a întors rănit în luptă. În anul 1221 a fost comitele județului Valkó (Wertner: „Negyedik Béla király története” 234, 250), iar după 10 ani, banul Croației și Dalmației.

Năvălirea Tătarilor. În primăvara anului 1241, flăcările de foc cari în fiecare seară vopseau cu roșu bolta cerului la orizontul îndepărtat, erau semnele apropierei *Tătarilor*. Grăzăviile săvârșite de hoardele lui Kadan, și hanul Kayuk în Cenad, sunt descrise de cronicarul contemporan Rogerius în notițele sale adunate sub titlul „Carmen Miserabile”. În scurt timp întregul Cenad a fost transformat în cimitir. Orașele, satele arse, gospodăriile prădate, locuitorii omorâți cari n’au reușit să se refugieze.

Szalay L. „A tatátárjárás Magyarországon” p. 82. După ce întreaga regiunea au pârjolit-o (Tătarii) s’au reintors, au asediat Nădlacul, în care se refugiaseră locuitorii din 70 sate, l-au atacat, și după o luptă crâncenă care a durat 7 zile și 7 nopți, i-au înfundat șanțurile de apărare și pătrunzând înlăuntrul fortificației au trecut prin sabie toată

suflarea omenească, iar oraşului i'au dat foc. Excepție au făcut 3 femei, a căror frumusețe a mișcat inima tătarească. Ori cine-și poate închipui ce soartă grozavă le-a așteptat.

După invaziunea Tătarilor nu se mai știe nimic despre regiunea noastră până în anul 1313, după cum vom vedea din cele ce urmează.

Reorganizarea țării. Regele Bela al IV-lea, după retragerea Tătarilor a început refacerea țării. În comitatul Cenad a făcut mai multe donațiuni și rectificări de hotare între moșiile nemeșești. În 9 Februarie 1247 a dat ordin de trasare a hotarului unui membru de-al familiei Cenad, iar în 17 Decembrie 1256 a făcut partaj între numeroși erezi, cari s'au afirmat a fi moștenitori ai neamului Cenad (Dl. 322 § 5).

Imigrări. Față cu puternicul neam al Cenădeștilor, în partea Nord-Estică a județului trăiau încă neamuri de-ai lui Ahtum. Celelalte familii sunt venite din alte regiuni, de ex. *Csák, Monoszló, Kalan*. În 1266 întâlnim pe ispanul *Nana*, fiul ispanului *Poşa* și pe soția sa, fiica palatinului *Moyş* (Dl. 604) (Români).

Colonizările. Pe moșiile acestor familii s'a întors puțina populație ce a mai rămas după retragerea Tătarilor, care a fost însă sporită cu coloniști din *Cumania* (Muntenia de azi). Se crede că în același timp s'au pripășit pe acestea meleaguri negustorii de pe atunci, *Izmaeliții*, adecă Bulgarii-mahomedani, cu cari prepozitul din Arad încă din 1223 stătea în proces (Theimer I. 37 și Gyárfás, „A Jászkúnok története” II. 418).

Sălaşurile Cumanilor (corturile) în județul Cenad, după urmele ce ne-au rămas, ar fi următoarele: Kun-Agota, Fábrián-Sebestyén, Vásárhely (Hódmező-vásárhely), apoi la Sud de Murăș, Cumanii au avut judecătoria lor proprie (Urbar et conscript. fasc. 221 nro. 19), pe care o numeau „*Scaunul sfințit*”. Sediul era în orașelul *Szenteltegyház*, iar în jurul lui, se grupau „Căpitănatelile” cumane, cari erau: Valkán-sălaş, Koyan Pal-sălaş, Hollo-sălaş (corturi) (Tört. tár. 1855. 202). Acești căpitani Cumani, cu timpul au obținut și alte proprietăți în comitat. În 1368 li s'a dat comuna și moșia *Beba*, pentru cari s'au încurcat în proces cu familia Telegdi.

Dijma. În anul 1271 regele Ștefan al V-lea reglementează dijma mănăstirei Cișterciților din Igriş (Egreș) astfel: Obiectele din dijma sunt: grâu, orz, secară, ovăs, mei și fasole, apoi cânepă. Dacă proprietarul nu avea cereale, plătea drept dare personală (de cap) numai

2 cupe, iar jelerul 1 cupă. Mieii și stupii deasemenea se dejmuiau. Servitorul cu casă plătea 1 cupă. După fiecare grădină (loc de casă), 1 găină, după fiecare turmă de găște, 1 găscă etc. Toate acestea se vărsau la episcopul și la capitul episcopesc, însă dijma vinului era numai a episcopului (Márki S. „Aradm. tört.” I. 57).

Satele. Satele, pe a căror locuitori se bazau venitele boerești, erau destul de dese pe malurile râurilor. Acestea însă nici pe departe nu se puteau asemăna cu cele din timpurile noastre. Abia aveau câte 8-10 bordeie, iar teritoriul li era cam atât cât puteau să muncească locuitorii (Borowsky, o. c. I. 87).

Agricultura. Date interesante pentru agricultură sunt următoarele: Cea mai mare parte a pământului fructifer de azi, era pășune pentru stavele de cai. Pădure mare, în întregul comitat, era la Ludány, restul comitatului încă era acoperit de păduri mai mici. Pădurile dădeau lemnul necesar clădirii caselor, casele fiind construite în aceste timpuri mai mult din lemn.

Venitele moșiilor. În afară de agricultură și prășitul vitelor, cel mai mare venit îl aducea pescuitul; morile încă erau un izvor de câștig, tot asemenea vămile dela podurile fixe și dela podurile mobile. La donațiunea moșiilor se dona și dreptul de patronaj al bisericilor și mănăstirilor; aceasta din motivul, că abatele, cu ocaziunea numirei sale era obligat să dea onorar patronului (Karaesonyi, „Délm. tört. és. rég. ért.” 1884. 57-62).

Orașele, satele și gospodăriile pe timpul regilor de Anjou. Gospodăriile au fost înfloritoare pe timpul regelui Carol Robert. Aceasta a fost ajutată de faptul, că reședința regală era în regiunea noastră (la Timișoara și Lipova), iar regele venea de multe ori la Cenad. În 22 Mai 1322 a fost în Cenad. În 9 Iulie 1366 a vizitat Cenadul fiul său, regele Ludovic (Csanádi egyházi adattár II. 258), iar regele Sigismund în 13 Noiembrie 1394 datează o diplomă de donațiune în Cenad (Zala várm. okl. II. 272).

Județul. Viața comitatului pe acest timp a fost foarte vie; hotarele județului s'au fixat definitiv; aceasta rezultă din ordinul regelui dat la 9 Ianuarie 1326 către capitul Cenădean (Borowsky, o. c. I 89) și a. La curtea regală se ridicase chestiunea moșiilor familiei Becsei Imre din Akács și Szent Miklos. Unii susțineau că aparțin comitatului Cenad, iar alții contestau aceasta. La ordinul regelui, capitul Cenădean a

făcut o anchetă și a stabilit, că moșiile aparțin comitatului Cenad, ceea ce capitlul a raportat regelui, în 31 Ianuarie 1326 (Zichy okm. I. 274 la Borowsky). Această chestiune a fost de importanță pentru Becsey Imre, încât regele i-a eliberat o diplomă cu sigil, în 8-III-1326 (Zichy-okm. I. 280 la Borowsky).

Justitia. În această epocă a luat o formă mai hotărâtă și justiția. Din secolul trecut încă ne-a mai rămas ceva urme, însă legea din anul 1291 știm, că a permis ca *pretorii* (szolgabiró) și *juratii* aleși dintre nobilii județului, să judece chestiuni de importanță mai mică, iar la tribunalul administrativ și cel al palatinului (generale iudicium), vor participa în calitate de ajutoari de judecători. În anul 1298 s'a introdus tribunalul prefecturei (sedes comitatis, sau sedes vicecomitatis). În chestiuni penale, județul a făcut numai investigații, iar rezultatul l-a înaintat la tribunalul regesc.

Impozitele permanente, reorganizarea finanțelor. Dacă nobilimea s'a întărit, prin faptul că în chestiuni de judecată i s'a făcut parte, legile regelui Carol Robert privitoare la iobagi i-au apăsăat cu tărie prin instituirea impozitelor anuale permanente.

Carol Robert venise pe tronul Ungariei dintr'o țară cu stări normale, în Ungaria însă a aflat visteria țării goală. În situația încurcată premergătoare domniei lui, bunurile coroanei au fost acaparate de boieri. Dela Bela al IV-lea încoaci, stocul de bani nu numai se micșorase, ci emisiunea țării se și stricase prin multe monede falșificate ce se aflau în circulație (Borowsky, o. c., I. 90). Banii trebuiau retrași și schimbați în fiecare an; aceasta ocaziona spese enorme în sarcina poporului. Carol Robert a luat măsuri în scopul aplanării inconvenientului și al aranșării tezaurului țării. Astfel institutul de fabricarea monedei din Körmöczbánya, care dela Bela al IV-lea încoace era în mâna Evreilor, l-a scos și în anul 1342 l-a dat în arendă pentru 800 mărci măestrului Hippolyt (Borowsky, o. c. I. 91), cu următoarele condițiuni: măestrul Hippolyt este obligat a bate stocul de „*monedă măruntă*” de argint din cari 6 *denari* să facă o *groșă* (*garaș*), cu care să se răscumpere întregul stoc de bani vechi din țară. Dacă această condițiune o va putea îndeplini, va primi după fiecare poartă „pe care poate intra un car încărcat cu fân”, trei groșe, adică 18 denari, drept „venit cameral” (lucrum camerae). Această remunerație o va primi în decurs de 15 zile de la vărsarea monedei fabricată. Dacă însă nu va

putea confecționa modeda suficientă preschimbării banilor vechi, nu va beneficia de venitul tezaurului. Regele a acordat scutire de plată cetățenilor foarte săraci, apoi au mai fost scutiți: regele, regina, servii bisericilor și ai nemeșilor, cum și nobilii, bisericile și orașele. *Aceasta a fost prima lege a unei contribuțiuni regulate a țării, pe care regele deocamdată a impus-o numai pe un an, dar care sub urmașii lui a devenit stabilă.*

Însă în județ s'a perceput și un alt soi de impozit în acest timp, acesta însă a fost plătit numai de preoțime.

În anul 1333 s'au prezentat perceptorii Papei din Roma, ca să încaseze după fiecare beneficiu de-al bisericeii și de-al averilor bisericesti „zeciuiala” (decima) papală. Trebuie să știm că regele Carol Robert a aprobat în anul 1332, ca Papa Ioan al XXII-lea să perceapă acest impozit în scopul campaniei din Palestina și a luptelor contra dușmanilor catolicismului (ortodoxilor). Regele acordase această permisiune numai cu condiția, ca Papa să-i cedeze lui personal 1/3 parte din decima încasată, la ceea ce Papa vrând-nevrând s'a învoit, dar i-a pus în vedere să întrebuințeze suma numai în interesul și al apărării catolicismului.

Papa a încredințat cu încassarea decimei pe călugării Iacob de Berengar și Rajmond de Bonofato. În a. 1332 au trebuit să înceapă încassarea decimei și să o continue 6 ani consecutivi. Delegația lui Berengari a fost între altele și pentru eparhia Cenad. Dintre tablourile acestor decime ni s'au păstrat acelea din anii 1333-35 („Monum. Vatic.” I).

Din tabloul de mai jos vom, că observa fiecare plebanie (parohie) ce sumă a plătit, recalculată în florini și crițari-aur. (Având în vedere că, în tablourile referitoare la județul nostru se află numai *marca*, *groșsa* și *denarii-Banului*, este suficient dacă cunoaștem raportul valorilor acestora). Încassatorii declară că *o marcă* au considerat-o egală cu *40 groșe*, 1 groșă = 7 bani (denari de-ai Banului), care - după Pauler Iuliu - „A magyar nemzet története” I. 435, este = 9 cruceri. Prin urmare *1 marcă-aur = 40 groșe = 7.20 lei aur.*

	Anii: 1333	1334	1335
	fl. k.	fl. k.	fl. k.
Rév-Kanisza	45.36	4.86	0.99
Harangold	12.60	5.58	-
Száralfalva	6.93	-	3.15

Perijémes	6.48	6.40	2.88
Anii: 1333		1334	1335
	fl. k.	fl. k.	fl. k.
Bessenyö	6.30	4.50	10.39
Szent-Péter	6.30	1.80	0.63
Veres-egyház	6.30	4.59	2.88
Makófalva	-	5.67	3.15
Razsán	-	4.23	-
Pécsk	-	-	4.41
Tömpös	3.78	2.70	-
Szent-Kiraly	3.78	3.51	-
Valkány	-	3.78	-
Rabe	3.15	-	-
Vasarhely	3.15	2.52	-
Apatfalva	-	3.15	-
Veresmart	2.07	-	-
Latorjan	1.89	-	-
Tisza-Szt.-Peter	1.89	-	-
Füged	1.80	2.43	0.63
Nagy-falu	1.71	2.25	0.40
Harmad	1.53	0.90	0.27
Varyas	1.53	2.25	0.90
Fel-Gedös	1.35	2.52	0.63
Zombor	-	1.35	-
Szent-Mihaly	-	1.35	-
Toti	1.26	0.72	0.72
Bökenyfalva	1.26	-	1.89
Hold	-	1.26	-
Basarag	1.17	-	-
Rohoncza	0.81	1.17	0.72
Kemecse	-	0.81	0.54
Kökenyer	0.63	1.53	-
Tarnok	0.63	1.53	1.26
Szöreg	0.63	-	-
Szanad	0.54	-	-
Nagylak	-	0.18	-

Din acest tablou putem deduce, că decima a fost plătită de către plebanii în primul an destul de regulat, în al doilea an mai puțin regulat, iar anul al treilea arată un rezultat foarte slab. În primul an

s'a încasat în total *124 frt.83. kr = 249.60 lei-aur*, în al doilea numai *73 frt.54 kr. = 147.08 lei-aur*, iar în al treilea abia *36 frt.94 kr. = 67.88 lei-aur*. Preoțimea neobișnuită cu plata impozitului, a primit cu dușmănie această impunere, astfel în primul an deși l-a vărsat, în anii următori însă s'a purtat cu indiferență față de drepturile Papei. (Decima capitlului și orașului Cenad se cuprinde în tablou separat.)

Localitățile arătate în tabloul de mai sus reprezintă abia $\frac{1}{4}$ din localitățile județului Cenad. Concluzia ce o putem trage este că celelalte sate nu au fost locuite de catolici, ci de ortodoxi.

Egyed de Monoszló, stăpânul moșiei Nădlac. Despre Egyed de Monoszló, primul stăpân al Nădlacului se știu următoarele: După ce regele Carol Robert a învins pe răzvrătitul Matei Csák din Trencsen - Virag Benedek scrie - se face intervenție la Papa Romei, ca să ordone lui Carol Robert, ca averile rămase dela preoții căzuți în această bătălie, împreună cu cele confiscate dela „tiranul Matei”, să le doneze eclejiei din Strigoniu. N'a fost însă nevoie de intervenția papei, căci Carol Robert confirmase din propria-i voință diploma lui Andrei al III-lea prin care se donează eclejiei de Ešztergom *Nisiderul* numit și *Zumbothel*, „Dar și mai înainte, meșterul *Egyed „boier mare”*, făcuse un testament - fiind cuprins de un morb - ca pentru a i se ierta păcatele de către Sfântul Albert, moștenirea sa de lângă Murăș cu numele *Nogh-lok*, împreună cu tot ce se ține de moșie (sate și iobagi) o lasă mănăstirii Szent-Albert, de pe numele Ešztergomului, *la 11 Martie 1313*” (Virag Benedek: „Magyar Századok” cu ref. la Cron. Pictum II. Cap. XC).

Egyed și Grigore au fost fiii lui Toma de Monoszló; ambii ca și buncii lor, au fost cei mai distinși bărbați ai statului ungar. Grigore a fost în 1255 comitele județului Caraș, iar în 1267 judele Cumanilor.

Despre Egyed de Monoszló, Pauler Gyula: „A magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt”, pag. 264, scrie: „Într'o expediție în Bulgaria, condusă de Ștefan, fratele regelui Bela al IV-lea (notă: va fi fost contra lui Svetoslav), Egyed meșterul, visternicul lui Ștefan (notă: se intitula: „Rex Bulgariae”), a fost omul lui credincios și viteaz. A fost mare proprietar în regiunea de peste Drava, în partea meridională a țării, dela Sava până la Murăș; membru al familiei Monoszló și mare persecutor al „schizmaticilor Bulgari”, care a pustiit Bulgaria până la capitala Târnova”.

Nu se știe din ce cauză, moșia Nogh-lok nu a ajuns proprietatea

mănăstirei Szent-Albert. După moartea lui Egyed (anul nu se știe), moșia se află în posesiunea coroanei ungare.

Bisericești. Cam în epoca aceasta cade întemeierea Principatului Munteniei și totdeodată de aci încolo putem vorbi despre o organizație bisericească mai solidă la Români.

În Muntenia, cel dintâi Domnitor care a dat bisericii putința de a se organiza a fost Alexandru Basarab (1330-1360). Pentru paralizarea propagandei ortodoxe în Muntenia, regele Carol Robert a pornit din Timișoara în anul 1330 contra lui Alexandru Basarab, ca să-l supună, însă a suferit o gravă înfrângere și umilință. Armata maghiară a fost nimicită total la Posada, împreună cu călugării catolici, cari aveau să catolizeze cu forța; însuși regele abia a scăpat travestit în veșmintele comandantului Szécsy Deszö, comitele Zărandului. Szécsy a fost omorât de Români, luându-l drept regele. Tot aici a perit un membru al celei mai renumite familii maghiare din județul nostru, Martin Berendi. Robert Carol a avansat pe fiul acestuia la rangul de prepozit și i-a dat mai multe moșii.

Cea mai veche biserică latină din Nădlac. Cea mai veche biserică latină din comuna Nădlac a edificat-o cu siguranță familia Monoszló prin ultima jumătate a secolului al XIII-lea. Tot atunci s'a înființat și parohia, al cărei preot, cu numele Petru a plătit în a. 1334 decima papală de 2 denari (Mon. Vat. I. 154). Aceasta a fost biserica al cărei turn ciung de piatră, păstrat, în stil roman a existat până cu 50 de ani în urmă în fundul grădinei lui Fejer Mitru, Sighideanul.

D) *Familia Iank-fi, sau Ianki*

(Borowsky Samuil, „Csanádmegye története” p. 133 și „A nagylaki uradalom története”, pag. 9).

Pe când Egyed trecea la cele eterne, pe tronul metropolitan din Kalocsa ședea Iánk-fi Ladislau (1312-36) (*Iánk-fi = Filius Iánk*: Borowsky, a Nagylaki uradalom tört.), care avea mare influență la curtea regală. Metropolitul se ridica-se la această demnitate din starea de simplu răzeș (köznemes), iar acum influența ce o avea o întrebuintă pentru asigurarea viitorului familiei din care a fost născut. *A obținut dela regele Carol Robert o scrisoare de donațiune asupra domeniul Nădlac, în favorul fratelui său Nicolae.* Așa a ajuns apoi, în prima jumătate a sec.

XIV succesiunea familiei de Monoszlo în posesiunea familiei amintită de diplomele contemporane cu numele *Iank-fi*, membrii familiei fiind aproape 100 ani proprietari ai domeniului *Nădlac*.

Diploma de donațiune nu ne-a rămas, iar în alte documente întâlnim familia abia când era spre stângere. Ultimul vlăstar de genul bărbătesc a fost *Ioan*, fiul lui *Nicolae*, în primul sfert al secolului XV, care neavând succesori de genul bărbătesc, pe fetele sale, cu numele: *Anca*, *Agapia* și *Dorotea*, ar fi voit să le „*praeficieze*” (să le declare prin forme legale cu drepturi bărbătești) și astfel să asigure urmașilor moștenirea moșiei. În acest scop a încheiat cu familia voivodului *Csáki* următorul contract reciproc de moștenire:

În 28 Aprilie 1421 s’au prezentat la capitulul de Oradea *Csáki Nicolae*, voivodul Ardealului și comes *Szolnok*, apoi *Gheorghe* fiul lui *Ștefan*, comitele *Secuilor* - pe de o parte, iar pe de altă parte meșterul *Ioan*, fiul lui *Nicolae Iankfi* de *Nădlac*, și au declarat că, deoarece ei din frageda lor copilărie s’au iubit reciproc, pentru ca de această iubire amicală să se poate bucura și urmașii lor, după o judecată matură, s’au hotărât ca în proprietățile menționate mai jos să se primească unul pe altul de moștenitori, în așa fel că dacă voivodul *Nicolae* și *Gheorghe* „*ișpanul*” *secuiesc*, ar deceda înaintea lui *Iank-fi Ioan*, fără succesori de genul bărbătesc, toate averile din județul *Közép-Szolnok* să rămână meșterului *Ianki Ioan* și erezilor lui; dacă însă meșterul *Ioan* ar muri înainte, fără erezii bărbătești, atunci toate imobilele acestuia din județul *Caraș* și *Severin* să rămână voivodului *Nicolae* și comesului *Gheorghe*, cum și succesorilor acestora, condiționând cu toate acestea, că sunt obligați a obține dela regele aprobarea „*praeficierei*” fetelor *Agapia*, *Anca* și *Dorotea*, după legile țării, ca astfel să le rămâne lor în întregime proprietățile din județul *Cenad* și a: *Nagylak*, *Rétkert*, *Deméng*, *Palota*, *Mezőhegyes*, *Bozzas*, *Tamásháza*, *Kenéz*, *Ienő* și *Ölyved*. Dacă fetele ar muri fără succesori, atunci și acestea proprietăți să rămână voivodului *Nicolae* și comitelui *Gheorghe* (*Pesty Frigyes*, „*Krassómegye története*”, III. p. 295).

Din acest contract s’a ales nimic. După moartea ultimului *Iank-fi Ioan*, toate proprietățile, între cari și domeniul *Nădlac*, au rămas coroanei (ungare). Zădarnic au întreprins *Csáki-eștii* tot ce le-a stat în putință pentru validarea contractului încheiat în 1421, aceasta nu le-a succes. Regele *Sigismund*, care s’a luptat încontinuu cu mari în-

curcături materiale, s'a bucurat că domeniul lui Iank-fi a rămas coroanei, astfel plănuia modalitatea obținerii unui câștig important în urma lui. Nicolae Csáki observând, că la curtea regală nu poate obține nimic fără bani, pentru a-și păstra continuitatea de drept asupra moșiei s'a arătat gata a lua în amanet moșia pentru 3000 florini. Dar cu această sumă abia a putut obține ½ moșie. Cealaltă jumătate a fost răscumpărată tot cu 3000 florini de soțul unei fete de-a lui Ianki Tari Rupert.

După aceasta s'au început războirile pentru obținerea întregii moșii. Csáki Gheorghe și Tari Rupert n'au cruțat nici oboseală, nici bani pentru a-și atinge scopul. Dar, - cum în general se întâmplă - unde doi se bat, al treilea învinge, așa s'a întâmplat și în acest caz, după cum vom vedea mai jos.

Epoca regilor Ludovic de Anjou și Sigismund. În timpul de aproape 100 ani (1342-1427) trecut de la urcarea pe tron a regelui Ludovic, fiul lui Carol Robert, până la moartea lui Sigismund, comitatul Cenad a devenit cel mai puternic (cel mai bogat) comitat al țării. În timp ce în secolele trecute familia Cenad avea supremația comitatului, fiind și proprietara celor mai mari moșii, de acum acestea se împărțeau între alte familii de nobili autoritari.

Latifundiile nobilitare. Din unificarea mai multor proprietăți se nasc domenii mari, cari ajung în posesiunea familiilor cu mare renume istoric. Cu toate acestea, mica nobilime (răzeșii) nu piere, din contră, profitând de ocazii favorabile, se ridică. Obținerea de proprietăți avea mai multe modalități, micul nobil ori se angajează în serviciul marelui nobil și astfel cu timpul își adună avere, sau se căsătorește într'o familie bogată și astfel își sporește avutul, sau ajunge în posesiunea marilor proprietăți prin donațiuni regale în urma meritelor sale.

Colonizarea satelor. Privilegii. Concomitent cu îmbogățirea nobilimei, crește valoarea proprietății. Se formează sate noi, pe care nobilimea le colonizează cu iobagi noi. Însuși regele îngrijește ca localitățile coroanei, să fie împopulate. Iobagii coloniști sunt investiți cu privilegii și *scutiri de impozite*, ca astfel să sporească populația cât mai mult. Asemenea cazuri avem și pe timpul lui Carol Robert; acest rege, cu epistola lui din 31 Martie 1321 dată în Timișoara, acordă scutire de contribuție pe 3 ani Cumanilor de sub comanda ișpanului *Kondam* din neamul lui *Kor*, cari s'au așezat în satele *Beba și Morotva* (Gyárfás:

„Jászkúnok” III. 508). În 18 iunie 1373 regele Ludovic publică libertate de colonizare în localitățile - pe atunci ale județului Cenad - Mácsafalva, Fülöplaka, Udvarhely și Olnos, dând iobagilor coloniști 7 ani scutire de contribuțiune (Körmendi lt. Himfi 237). Acestea localități mai târziu aparțin județului Arad. În 15 Aprilie 1418 *Poşa-fi Petru de Szer* și *Bethlen Susana de Iktar* dau terenul Veresehyház (între Seciani și Firighihaz) lui Fejéregyházi Benedek, pentru a înființa un sat, pe lângă scutire de contribuțiune timp de 12 ani (Sztáray II. 192).

Grave abuzuri. Conflicte între boieri. Circulația aceasta mare a moșiilor a atras după sine neînțelegeri și frecări între proprietari. Se încep samavolniciile nobililor, ale căror jertfe cad întotdeauna iobagii, însă regele Ludovic le-a stat într'ajutor. În 15 Aprilie 1347 a ajuns la urechile regelui știrea că iobagii de pe moșiile *din Periam*, împreună cu locuitorii satelor din împrejurimi, au fost jefuiți de niște nobili „*ca de tâlhari*”; le-au mânăat vitele și le-au luat cu forța averuța - ce bruma aveau - așa încât mulți au fost siliți să ia câmpii și să se ascundă prin păpurișuri. Astfel regele a dat ordin lui Becsei Tötös, comite de Piliș și căpitan de Vișegrad, ca să intervină în scopul restituirii averei luată dela iobagi, să li se plătească pagubele; cu un cuvânt, să se facă dreptate.

Voivodul Bogdan se răzbună. Becsei Tötös era proprietarul moșiei și satului Gyuș (Diös) - între Semlac și Pecica de azi - pe malul drept al Murășului. Nu se știe ce „dreptate” va fi făcut în Periam, (aproape de Gyuș), știm însă că din cauza unei mari nemulțumiri, casa lui din Gyuș (Ghiuș) a fost atacată de *Voivodul Bogdan* „*cu ai săi*”; i-a spart poarta și i-a bătut rău niște servitori ducând 12 boi și multe obiecte cu dânsul, ca pradă (Zichy-okm. I. 559 și II. 239). Din aceasta putem deduce că Românii trăiau încă sub conducători proprii. În apropiere de Nădlac, pusta și satul *Boșoroaga* era proprietatea nobilului român *Treutul* (Történelmi tár 1896. 509).

Desvoltarea orașelor prin privilegii și autonomie. Orașul Cenad, reședința episcopescă, deasemenea a înflorit economiceste sub domnia regelui Ludovic. Cu toate că stăpânul orașului era episcopul care dispunea asupra iobagilor, totuși în oraș locuiau și negustori și industriași, cari erau scutiți de contribuțiunile către „domnul de pământ”. De altfel capitul episcopesc nici pe locuitorii orașului nu-i trata la fel cu ceilalți iobagi de pe alte domenii. Le da privilegii și făcea tot ceea ce ar fi putut să le promoveze bunăstarea. Așa de ex.: în 13 Aprilie 1427

a dat tuturor cetățenilor orașului Cenad libertatea de a-și lăsa prin testament averile după cum află de cuviință. Prin această dispoziție nu numai că a ajutat bunăstarea materială, ci a ridicat mult și demnitatea cetățenilor (Szepesi káptalani levéltár, Mișc. 9.10/1).

Alt oraș ai cărui cetățeni au obținut autonomie în această epocă a fost *Rév-Kanizsa*. Desvoltarea i-a fost mult influențată de împrejurarea, că pe timpul regelui Ludovic era proprietate regală și nu atârna de domnul de pământ. În 15 Aprilie 1381 are consiliu propriu orășenesc; se amintește *primarul și jurații* (Dl. 6770). A trebuit să fie punct important *comercial*, deoarece ținea târg în fiecare joie (Dl. 322). Pe lângă aceasta era punct de vămuirea sării. Aici se vămuiiau toate transporturile sosite la Seghedin (Temesm. okl. I. 288). Dar de când regele Sigismund a donat orașul în 1401 familiei *Csáki*, locuitorii și-au pierdut autonomia și pentru mult timp au devenit iobagii lui *Csáki*.

Asemenea dezvoltare a avut și orașul *Periam*, care de asemenea era proprietatea regelui Ludovic, aparținându-i multe sate din împrejurimi (Zichy-okm. II. 239). Târgurile și le ținea în ziua de luni (Zichy-okm. VII. 294).

Nădlacul. Dintre orașele de câmpie, cele mai importante erau *Nădlacul*, care-ți ținea târgul Dumineca, apoi *Szenteltegyház*, capitala Cumanilor care ținea târgul Miercurea (Muz. levéltár), *Satu-Mare (Nagyfalu)* Marțea, iar *Bessenova* deasemenea, Marția (Form. Bissenorm Dl. 322, § 22).

Privilegiile Cumanilor. În afară de orașele amintite, din județ *Cumanii și Pecenegii* (Besseneii) se bucurau deasemenea de mari privilegii. În județul Cenad „*scaunul sfânt*” (judecătoria) al Cumanilor era deja în 1315 organizație proprie. În acest timp se pomenesc primii căpitani de Cumani: *Kondam* și *Iupogo* din neamul *Kor* (Gyárfás, „A. Jászkunok” II. 50). În anul 1321 figurează singur comandantul *Kondam* (Gyárfás o. c. II. 508). În anul 1350 era căpitan Gheorghe din neamul lui *Kor*. În 1368 întâlnim pe fiii lui *Chuchka Pavel*: *Benedic*, *Antoni* și *Iacob* și pe tatăl lor *Antoni*, fiul lui *Texa*; aceștia cumpăraseră și moșii (Muz. lt.).

Este aparentă împrejurarea, că dreptul de comandant (căpitanie) se moștenește de către membrii neamului *Kor*. *Ioan Töl* se referă la căpitania lui, pe care a moștenit-o de la strămoși. Astfel, această funcțiune era nu numai administrativă, ci o moștenire ca și o avere ma-

terială: Cumanii aveau pe timpul regelui Sigismund - ca și județele (comitatele) - *comite* și *vicecomite* (prefect și subprefect). Sub ordinele vicecomiților stăteau *căpitanii*, lângă cari în anul 1439 aflăm *jurați* (Zichy-okm. VIII. 669).

Cnezii Români. Dr. Borowsky Samuel: „Csanádmegye tört.”, pag. 100 scrie: „Din acestea deducem, că rolul și atribuțiunile căpitanelor Cumani a trebuit să fie cam așa, ca acelea ale Cbezielor Români (Valahi) din regiunile de mai la Sud”, dar am arătat la pag. 265 în cazul lui Bogdan și Tötös, că Românii trăiau și pe aici sub voivozi și probabil cnezi.

Dintre localitățile locuite de Cumani, *Szenteltegyház*, *Hollós*, *Szöllös*, *Valkány* și *Vizes-Gyán* erau localități duble, adică lângă un sălaș (grup de corturi) locuit de nobili Cumani, mai era un sat cu același nume, locuit de iobagi cari îi serveau.

Dărilor Cumanilor. Este important de știut, că între proprietatea Cumanilor și aceea a iobagilor a fost deosebire foarte mare. Cumanii stăteau sub autoritatea juzilor proprii și erau scutiți de dări ca și nobilii din restul județului, prin urmare nu plăteau nici impozitul introdus de Carol Robert, care de atunci se încassa regulat („lucrum camerae”). Tot ceea ce plăteau, totuși erau „*banii de tolă*” (tegezpénz) către tezaurul regelui, adică după *fiecare tolă de săgeți purtată de războinic se plăteau 94 denari*. În afară de aceasta plăteau o taxă după fiecare „*acău*” de vin (cca. 50 litri), însă cheia mai amănunțită a acestui impozit nu ni este cunoscută (Zichy-okm. VIII. 669). Mai târziu organizația Cumanilor a suferit importante modificări, însă dreptul de judecată asupra lor nu l-a avut județul nici odată.

Vechiul așezământ al Pecenegilor (Bessenei) a fost în județul Cenad localitatea ce există și astăzi *Bessenova*. Aceștia, cu toate că ceilalți Pecenegi colonizați în țară, după introducerea contribuției de 1/9-a ajunseseră iobagi; ei totuși își păstrează vechile lor privilegii, dar privilegiile acestea le știrbiseră atât „domnii de pământ”, cât și bisericile. Așa de ex. știm că pe timpul regelui Ludovic, capitlul de Cenad a încercat a încassa dela Pecenegi dijma (1/10) după cereale și după miei, însă Pecenegii referindu-se la vechile lor privilegii, au făcut o reclamație la regele, care prin ordinul său din 4 August 1369 oprește debitarea cu dijma a Pecenegilor, „*deoarece nici nobilii cari au iobagi - cum au și Pecenegii - nu sunt obligați la plata decimei*” (Esztergomi Primasi It.

fsc. 8 No. 181).

Sarcini grele iobăgești. Alături de acestea clase privilegiate, masa populației comitatului era formată din iobăgime, asupra căreia, începând dela regimul dinastiei de Anjou, apăsau din ce în ce tot mai mari poveri.

Întreprinderile de război ale lui Ludovic de Anjou l'au adâncit în cheltuieli din ce în ce mai mari. În anul 1351 după ce a ratificat „bulla de aur” a lui Andrei al II-lea, și el a ordonat ca „venitul cameral”, rămas de pe timpul tatălui său Carol Robert, să rămână fixat și pe mai departe la 3 groșe (21 denari) de fiecare poartă. Însă iobăgimea era lovită și mai puternic de articolul 6 al acestei legi, care îndreptătea atât pe regele, regina, mai marii țării și pe nobili cât și pe biserici, să încasseze 1/9-a parte din ori ce soi de recoltă agricolă și din vin, dela iobagii plugari și podgoreni. De sub acest impozit erau scutite numai orașele împrejmuite cu ziduri de piatră. Fiica lui Ludovic, regina Maria, în anul 1384 a ratificat deasemenea aceste legi rămase de la tatăl său.

Regele Sigismund, în 1411 reglementează prin lege specială modul încasării „venitului cameral”. Această lege prevede, ca perceptorii încasatori să încaseze dela primarii nemeșilor numai 2 denari pentru chitanțele despre profitul cameral; de fiecare poartă mare vor încassa 30 denari și după fiecare poartă mică sau „vramiță” (veröcze) 15 denari. Restanțele venitului cameral nu se vor încassa de către organele fiscale, ci de către prefecti (comiți), vicecomiți și pretori (szolgabiró).

Acestea neapărat au apăsât ca niște poveri grele biata iobăgime, mai cu seamă, că pe deasupra mai existau și multe alte obligamente față de „domnul de pământ”, a cărui moșie era lucrată de iobagi, apoi față de biserici, cari pretindeau energic dijma lor. Nu e mirare dacă iobăgimea nutrea dorința de a scăpa din starea aceasta de chinuri. De situația de iobag nu se putea scutura nimeni decât dacă putea să devie nemeș, ceea ce era o problemă extrem de grea. Reușita era posibilă mai cu seamă dacă vre-un fiu de iobag se distingea pe vre-un câmp de luptă, sau dacă-i făcea vre-unui nobil un deosebit serviciu. În cazul prim, i se da diploma de nemeș deadreptul de regele, în cel din urmă caz primea dela nemeșul său o bucată de pământ, pentru care însă trebuia obținută și diploma regală de donațiune.

În comitatul Cenad încă s'au întâmplat asemenea nobilitări. În

anul 1366 citim, că Ioan Telegdi donează satul Bocsár servitorului său, însă nu amintește numele (DI 322 § 4). Acesta este, prin urmare, strămoșul familiei *Bocsáry*. În 1396 Ștefan Gyáli, dă în satul Szent-Király servitorilor săi credincioși, fiii lui Andrei - Sebastian și Antoniu, o curte (curia) și 100 jugăre de pământ (Acta post advocatos 35-41). Aceștia au fost strămoșii familiei Szentkirály. Deși în afară de acestea două cazuri nu putem cita și altele, se știe, că în comitatul Cenad cea mai mare parte a nobilimei ungurești de mai târziu în acest mod s'a ridicat din slugărnice la treaptă boerească.

Imigrări. Dar nobilimea comitatului nostru s'a sporit și pe altă cale. În secolul al XIV-lea s'au stabilit aici foarte numeroase familii de nobili din celelalte regiuni, cari au dat comitatului și țării cele mai distinse personalități.

Pe la anul 1305 venise familia Hasznos din regiunea localității Pásztó, județul Heves; în comitatul nostru au cumpărat proprietățile Szölös și Timár (Kismartoni, 1.47 C.1). După aceasta, în 1329 Petru Hasznos a cumpărat și satul Abony (Kismartoni lt. 47. A. 3). Satul Bodhida, iar mai târziu Batida și Bodgorșaiia (Gorșa) au fost ale lui Nicolae Hasznos (Zichy-okm. I. 376). După frații amintiți mai sus nerămânând succesori de genul bărbătesc, moșia a ajuns mai târziu prin cumpărare în posesiunea familiei Becsei (Zichy-okm. II. 189.243).

Familia *Becsei*, apare destul de târziu în județul nostru. Strămoșii lor au stăpânit localitatea Becse din comitatul Bács. În 1322 „meșterul” *Emeric de Becse* obține drept donațiune regală localitatea Wörösport (între Șeitinel de azi și Semlac), care mai înainte fusese locuită de „lavandierii” cetății Cenad (Kismartoni lt. 32 A. 8). În 1323 meșterul Imre obține Sânnicolaul Mare (Zichy-okm. I. 244).

În 1330 devine al acestei familii și satul Dios de alături de Weresport. Fiul acestuia, Tötös și-a sporit averile din județul Cenad (Zichy-okm. I. 362). În anul 1333 ia în amanet posesiunea localităților Szölös (Zichy-okm. I. 418). În 1340 este introdus în posesiunea localităților Bothgorșaiia și Bothanyaegyháza (Zichy-okm. I. 574). În 1346 cumpără localitatea Szemlekháza, Feltimártelke și Szölöșul definitiv (Zichy-okm. I. 225 și 189). În anul următor obține diplomă de donațiune regală pe Szölös și pe moșia Veresegyház (Zichy-okm. II. 243). Prin urmare familia Becsei era proprietară pe 11 localități.

Din neamul *Herman* a fost familia *Laczki* (fiul lui Latcu), de

Kerekgyháza (Rotunda - ecclesia), care deasemenea în această epocă a ajuns proprietară în comitatul Cenad. Centrul domeniului familiei Laczfi a fost Kerekgyháza, iar domeniului i-au aparținut următoarele localități din județul Arad și Cenad: Asszony, Vereș-Vinga, Kerek-Vinga, Baztornya, Batonya, Iratos, Dombegyháza, Két-Sopron, Sziond și Kinged (Arhiva regală din München: „Ungarische Dokumente”, fasc. 8, No. 40, „Könyveszemle” 1889, 108). Laczfi Dénes a fost comitele comitatului Cenad în 1356.

Familia Petöfi a obținut în anul 1358 localitatea Sânnicolau (Dl. 4790). Petöfi Ecaterina de Szántó a fost soția lui Ioan Báthory, care după moartea fratelui său Ioan a dus în familia Báthory în anul 1393 drept zestre satele Sânnicolau și Szölös (Dl. 7856).

Familia Vásári a fost înrudită cu neamul Cenădeștilor. În jumătate a doua a sec. al XIV-lea avea proprietățile în comitatul Cenad. Acestea au ajuns prin donație regală în posesiunea Primatelui de Strigoniu *Nicolae Zynghi* și a fraților săi: în 1355 a obținut Rohontza, Nagyfalu, Harmad, apoi Veresmart, împreună cu podul mobil peste Murăș (Kismartoni lt. 48 A.7). Nepoții primatelui, Ștefan și Vásári Dimitrie, în anul 1383 se împart pe moșia Nagyfalu. Dela aceștia, moșiile rămân la familia Rupoltujváry (Kismartoni lt. 47 T.9).

Familia Anthyni de Tapsony a venit de peste Dunăre. A primit Rohontza, Nagyfalu, Rárostelek, Harmad și Veresmart, ca donație dela regele Sigismund (Dl. 9144). În 1407 a cumpărat Semlekháza dela familia Szemlekházi (Kismartoni lt. 47 Z.12). Nicolae fiul lui Ioan a fost vicecomitele comitatului nostru.

Tot de peste Dunăre a venit și *familia Himfi*, care a obținut mari proprietăți mai cu seamă în comitatul Caraș și Timiș, însă și în Cenad. În anul 1366 Benedek și frații săi (mai târziu comite de Cenad) vând Cumanilor proprietatea din Beba, care fusese a familiei Telegdi (Múzeumilt).

În această epocă ajunge în rândul nemeșilor și *familia Csáki*, cu care regele Sigismund schimbă câteva moșii din comitatul Bereg. Pe această cale a obținut familia orașul *Rev-Kanizsa*, care a rămas în posesiunea familiei Csáki până la ocupația turcească (Temesmegye okl. I. 306). Csáki-eștii de altfel au avut moșii și în comitatele Keve și Timiș.

Familia Nagymihályi a venit din comitatul Zemplén. În 1427 a

fost introdus în posesiunea domeniului *Nădlac* (Sztáray-okl. I. 260).

Acestea au fost familiile, cari pe timpul regilor de Anjou și al lui Sigismund au imigrat din alte regiuni, dar între acestea s'au intercalat încă două, formate din neamul lui Cenad și anume: *Telegdi* și *Makófalvi*, a căror membri au ajuns la mari demnități în țară și în județul nostru.

Procese pentru interese. Aici, unde au ajuns în vecinătate atâtea mari domenii, au fost foarte naturale dese *ciocniri de interese*. Și într'adevăr, de prin această epocă s'au început a se spori procesele samavolnicilor, în a căror aplanare a avut parte și județul.

În 6 Octombrie 1405, comitele de Cenad, *Pipo de Ozora*, convoacă lângă Arad nemeșii județelor Timiș, Cenad, Arad, Karaș și Keve, unde *Ștefan Himfi de Remetea* acuză pe *Benedek* și *Andrei de Vizköz*, că i-au furat 100 cai din herghelia lui dela *Szent-Pál* (Kállay es. It.).

Justiția. Ședințele judecătorești se țineau sub cerul liber, ceea ce rezultă și din faptul că nemeșii s'au întrunit „lângă” orașul Arad. În această timp, în fruntea Tribunalului comitatului era „*comitele suprem*” (föispan); locțiitorul lui era „*vicecomitele*” (alispan), care mai târziu devine președintele Tribunalului. Pe vicecomitele l-a numit întotdeauna comitele suprem, dintre nemeșii comitatului. Numele oficial al Tribunalului comitatului a fost „*Sedes judiciaria*” sau din combinarea acestor două cuvinte: „*Sedria*”. Pretorii (szolgabíró) erau 4 în județ; ei exercitau dreptul lor de judecată pe teritoriul circumscripțiilor de sub ordinele lor în cauze juridice de importanță mai mică și erau membri ai „*sedriei*”. Pretorii se alegeau dintre nobili; pe actele emise de comitat și ei aplicau sigiliul lor. Pretorii însă nu puteau judeca fiecare izolat asupra nemeșilor. Membri ai „*sedriei*” erau și cei 8 jurați, aleși, de asemenea, din rândul nobilimei.

Apărarea țării. Pericolul turcesc. Comitele *Pipo de Ozora* a stat în fruntea Administrației întregii părți meridionale a țării peste 20 de ani. El s'a îngrijit și de organizația militară a acestei regiuni, care de pe la anul 1396 începu să fie neliniștită de incursiunile Turcilor. Însuși regele Sigismund făcuse un plan de apărare, conform căruia, fiecare comitat și episcopie își avea rolul bine determinat. Astfel județul Cenad a fost obligat a echipa și prevedea cu toate cele necesare 300 soldați, iar episcopul de Cenad 200 călăreți; acestea pentru cazul unui pericol dela Sud (Fejér, X. 7. 259. 265).

Proprietățile episcopiei de Cenad au suferit foarte mult în urma

invaziilor turcești. În acest timp, tronul episcopesc era ocupat de episcopul *Marczaly Dózsa*. Regele Sigismund, în 12 August 1421 astfel despăgubește pe episcopul Marczaly pentru pagubele suferite dela Turci, că-i confirmă dreptul de proprietate asupra domeniilor sale. Aceasta este prima diplomă de donațiune, din care știm ce localități a posedat episcopia. Conform diplomei, regele Sigismund donează bisericeii de Cenad 10 case iobăgești în orașul Cenad, iar în județ i se donează următoarele moșii: Megy, Szent-Miklos, Szent-Péter, Latorján. În județul Torontal: Kovászi. În jud. Arad: Pecica, împreună cu podul mobil peste Murăș, pusta Kenderfark, Majmat și satul Covăsint. În județul Timiș. Szikszo, Derse, Acsád, Monyoros, Szent-György, Telek, Rana, Zombor, Lukatelke și Iregd (Dl. 11118).

Biserica. Persecutarea ortodoxilor. Dr. Borowsky Samuil: „Csanád-megye története”, I. 109 scrie: „Biserica (catolică) a meritat cu prisosință această atențiune a regelui. Era nu numai singura vatră a culturii, ci și în chestiunile dreptului de proprietate și justiție era de mare ajutor pentru „*sedria judiciaria*” ...”. Dar în afară de aceasta, pe timpul lui Ludovic și Sigismund mai avea și altă chemare nu mai puțin importantă: „În regiunea sudică, unitatea credinței (catolice) și prin aceasta sentimentul religios, era periclitat de către învățăturile „*paternus*”-ilor și alte secte schismatice (*este vorba de ortodoxii sporiti cu numărul refugiaților din dreapta Dunării*) aduse din Bosnia. Imigrările Slavilor de Sud se făceau în stil mare, din calea Turcilor. Aceștia - după cum se știe - erau greco-orientali, a căror convertire la religia catolică era marea grijă a regelui Ludovic. De ex.: în 1366 a obligat pe preoții Sud-Slavi imigrați în regiunea sudică a țării (în Bănat) să se prezinte în fața prefectului județului Keve și Karaș, *Himfi Benedek* (Fejér, IX. 3. 543) ... . „Dar Ludovic a făcut și mai mult: A dat permisiune călugărilor franciscani ca să-și clădească case în localitățile *Ceri, Șebeș, Hatac și Orșova* și astfel să poate lucra direct la fața locului pentru menținerea unității credinței (catolice)”. „În 5 Decembrie 1428, regele Sigismund le-a ratificat privilegiile (franciscanilor) și a aprobat și pe mai departe strictele dispoziții cu cari deja marele său antecesor a lovit pe cei ce-și părăseau credința.” „Între acestea cele mai însemnate au fost: numai cnejii și nobilii de religie catolică pot fi proprietari de moșii, preoții schismatici (ortodoxi) nu se vor putea angaja, iar aceluia, care totuși i-ar angaja, i se va confisca averea. Asemenea preoți nu vor

avea voie să facă propagandă în popor, dacă însă totuși răspândesc asemenea învățături, comandantii cetăților îi vor urmări și aresta. Cetățeanului catolic i se interzice a lega căsătorie cu femeie schismatică și viceversa. Fiecare cnez, chiar țăran, numai la preotul catolic își va putea boteza copiii etc.” (Acta Bosnae, 128).

Fiind „schismaticii” de mai sus Români și Sârbi, din cele de mai sus se poate deduce situația mizerabilă a acestor popoare sub dominația acestor regi, mai cu seamă în regiunea Nădlacului, aproape de episcopia din Cenad și de reședința regilor de Anjou.

Patronatul eclesiastic. Domnii de pământ erau investiți cu dreptul de patronat bisericesc, astfel preoții deși erau numiți de episcopul Cenadului, erau recomandați de „patronul eclesiastic”, nemeșul proprietar al domeniului. Aceasta se referea chiar și la preoții catolici, dar cu atât mai mult era domnul de pământ patron în cazul numirii unui preot Român-ortodox. În 4 Aprilie 1400, episcopul Grigore numește pe Sebastian Temesvári de preot la Ineu, în urma recomandății comiților de *Timiș, Csáki și Marczaly* (Muz. It.). În 1407, locțiitorul episcopului numește de preot în satul Boșoroaga pe *Andrei Petru de Szombathely*, la recomandăția proprietarului Lépés Andrei (Márki: Arad I. 320. 387).

E) Familia Nagymihályi

Nagymihályi Albert, din familia Kaplyon, pe timpul regelui Sigismund era unul dintre sfetnicii curții regale, „perjel” (*periel*) de Vrana și mai târziu banul Croației și Dalmației. Regelui i-a făcut multe și mari servicii. În anul 1404 și-a câștigat merite prin faptul, că în timpul când *Ladislau de Napoli* era pretendent al tronului, el a rămas omul credincios al regelui, luând chiar parte la înăbușirea revoltei, comandând 250 lăncieri. Deși nu era „față bisericească” totuși a fost primit în rândul Cavalerilor Iohaniți, astfel la sinodul din Konstant ținut la 1415, îl aflăm în rândul prelaților. Marele maestru al ordinului, Filibert de Mailbato, l’a confirmat în gradul lui de „periel” de Varna în 12 Februarie 1417, iar regele Sigismund a aprobat confirmarea. În a. 1419 a fost numit ban al Croației și Dalmației (L. Margalits: Horváth történelmi repertorium I. 645). În anul 1421-22 a luat parte personal în războaiele husitane servind interesele regelui Sigismund, în fruntea

unei armate echipată pe spesele sale proprii. În vara anului 1425, Nagymihályi Albert a însoțit pe regele Sigismund în Muntenia, în fruntea unei armate de 225 lăncieri, ca să reîntroducă în scaun pe voivodul Dan, pe care Turcii îl isgoniseră, ocupându-i locul fratele său Radu („Praznaglava”).

Pentru meritele sale în serviciul regelui, Sigismund *i-a donat domeniul Nădlac* în 29 Mai 1427 (Sztáray cs. okl. II. 252). De altfel domeniul Nădlac mai bine zis l-a cumpărat deoarece Nagymihályi Albert a trebuit să se oblige la achitarea sumei ce greva moșia. Așa, după ce s'a obligat la restituirea sumei creditorilor, în 15 Iunie capitulul de Cenad l'a instalat în domeniul Nădlac, fără opoziție, prezenți fiind Formoși Vitus delegat regal, și Taddi Panczél Nicolae, nobil din Cenad ca „homo regius” (Sztáray cs. okl. II. 260)

Îndată după instalarea sa, Nagymihályi Albert a semnat (în 29 Iunie) o obligațiune de a plăti în termen fix, lui Csáki George și lui Tari Ruppert suma ce o creditaseră regelui Sigismund (câte 3000-frt) (Sztáray cs. okl. II. 256. 258). Cu toate însă, că creditorii se învoiseră a primi sumele și în rate, plata nu a reușit așa ușor, astfel suma aceasta pe acele vremuri destul de mare, Nagymihályi abia după 2 ani a reușit s'o achite. Ne-a rămas chitanța lui Tari Ruppert, pe care a eliberat-o la 16 Decembrie 1429 în fața capitolului din Cenad (DI. 12162). Textul actului este cu totul spălăcit, încât abia ici-colo i se poate descifra câte un cuvânt: fără îndoială a achitat și creanța lui Csáki Gheorghe, deoarece de aci încolo a stăpânit moșia Nădlac nederanjat. Diploma de donațiune, prevăzută cu un sigil mare, care o primea de regulă beneficiarul după ce se introducea cu ceremonie definitiv în posesiune, i-a eliberat-o regele în 28 Februarie 1428 (Pesty Frigyes: „Krassó vrm. tört.” III. 319).

Nagymihályi Albert a stăpânit Nădlacul abia 5-6 ani. A murit în anul 1433, lăsând în urma sa 3 fii: Gheorghe, Ioan și Ladislau. Aceștia n'au urmat calea bătută de tatăl lor, din contră, au fost atât de ușurateci încât și-au risipit toate averile agonisite cu prețul sângelui și jertfe bănești de bravul lor părinte. Cel mai în etate a fost Gheorghe. În 2 Mai 1444, înainte de lupta dela Varna, se percepuse în țara întregă impozitul de un florin, votat de dieta țării, pentru preparativele de război. Ioan de Huneade, voivod al Ardealului și prefect de Timiș, dase ordinul către „dicatorul” (perceptor) Szent-Iánosi Gheorghe, ca

din banii încasați să dea lui Nagymihályi 500 florini pentru a echipa complet 10 lănceri (Acest document se află în Arhiva Muzeului Național din B-pesta și textul lui este următorul: „*Iohannes de Hunyad waywoda Transsilvanus et comes Themesiensis vobis nobili Georgio de Zenthyanos dicatori et exactori singulorum florenorum in comitatii Chanadiensi constituto committimus seriose, quatemus mox habitis presentibus egregio Georgio filio Bani de Nagymichal aut homini suo ad hec deputato, ad lanceas decem, florenos presentes nostri pro expeditoria reservando. Datum in Kanisa in festo invencionis sancte crucis, anno domini M^o CCCC^o XLIII°*” (Múzeumi lt. colecțiunea proprie).

Nagymihályi Gheorghe a și primit suma, însă în loc de a angaja și echipa lăncierii și-a însușit suma și a cheltuit-o în interesul său particular. Prin aceasta - cu drept cuvânt - și-a atras asupra sa mânia lui Ion Huneade, guvernatorul țării.

După lupta de la Varna, într'o consfătuire ținută în parlamentul țării, Huneade l'a atacat vehement într'un discurs, ceea ce a avut drept urmare condamnarea lui Gheorghe de Nagymihályi la pierderea tuturor proprietățile sale (25 Mai 1445), iar Ioan Huneade a fost însărcinat cu preluarea moșiilor (Fraknoi Vilmos: „A magyar nemzet története” 1896. IV. 64). Huneade a și preluat averile, împreună cu domeniul Nădlac, în numele coroanei regale, a cărei reprezentant - de altfel - era dânsul. Domeniul nu l-a donat nimănui, ci l'a dat în administrația funcționarilor săi, iar venitele încasate le-a întrebuințat pentru veniturile țării.

F) *Corvineștii*

După ce familia Nagymihályi și-a pierdut moșiile, Nădlacul a fost onorat cu stăpânirea marelui erou Ioan Huneade Corvinul.

Luptele cu turcii. Importanța elementului românesc. La . 1419 regele Sigismund cu oaste numeroasă bate în 4 Octomvrie, între Nissa și Nicopolis pe Turci, alungându-i din Serbia și Bulgaria. După aceasta, regele pornește cu armată contra Husiților din Bohemia, în care timp Turcii neliniștesc Bănatul și-l prădează, până ce la urmă se încheie cu ei un armistițiu pe 5 ani, la anul 1421 (I. Schwicker: „Geschichte des Temeser-Banats”, pag. 77). Dieta din 1433 pune apărarea Bănatului în grija Românilor, Sârbilor și Cumanilor (Pesty: „Krássó-vármegye

tör-ténete", II. 41).

Din cauza expedițiilor nenorocoase ale regelui Sigismund, Ungaria se reorganizează militărește prin legea din anul 1432 și astfel Românilor li s'a dat rol foarte însemnat.

Politica Serbiei. După expirarea armistițiului, Turcii alungară pe principele din Muntenia și amenințau și pe țarul Serbiei, Ștefan Lazarevici. Acesta se refugiază cu nepotul său Gheorghe Brancovici și cu mai mulți boieri, la curtea lui Sigismund și încheie alianță cu Ungaria. Gheorghe Brancovici este primit în rândul magnaților Ungari și se asigură lui și urmașilor săi masculini, tronul Serbiei, promițându-se ajutor contra Turcilor. În schimb, prințul sârb și nobilii, jură credință regelui iar cetățile: Belgrad, Semendria, Machow, Galambocz și altele se predau regimului ungar, făcându-se totodată legământul ca după stingerea familiei Brancovici, să anexeze Serbia la regatul Ungar (Schwicker: „Geschichte des Temeser-Banats" pag. 77, 78).

Nu mult apoi, moare bătrânul principe Lazarevici. După moarte lui, Turcii ocupă cetatea Galamboț, cedată Ungariei, dar regele Sigismund intră cu oaste în Serbia și reocupă cetățile prădate.

Ioan Huneade, Corvinul. În acest timp se ridică prin regele Sigismund, din treaptă în treaptă Ioan Corvinul, până ajunge și guvernatorul Ungariei, ale cărui merite pentru țară și creștinătate sunt neperitoare. Originea sa, cum și personalitatea sa, a preocupat mult pe istoricii contimporani și posteriori. Contele Teleki: „Hunyadiak kora Magyarország" tom. I. p. 37: „Și Matei (fiul lui Ioan Corvinul) avea monede de aur, pe cari se vedea pe lângă emblema țării și corbul cu un inel în gură", apoi la pag. 41 scrie: „Totodată nu suferă nici o îndoială constatarea că și Matei era Român (Oláh) și ambii erau în rubedenie cu voivozii români (az Oláh vajdákka).” Pe tronul Munteniei nu s'au ridicat decât voivozi Români și emblema țării era Corbul. „Acest bărbat providențial, născut probabil pe la 1387, ia parte în toate războaiele și devine stâlpul țării” (Contele Teleky o. c. p. 59-61).

Ioan Huneade Corvinul, cum văzurăm și mai sus, a fost de origine Român. Tatăl său a fost Voicu, fiul cneazului Șerban, iar mamă-sa Elisabeta Margine care servise la curtea regelui Sigismund, iar pentru serviciile sale primi la anul 1409 castelul Hunedoara pentru dânsul și frații săi Radu și Mogoș și unchiul lor Radu (Contele Teleki o. c. p. 50-52). Sora lui Ioan Huneade, cu numele Marina a fost soția fiului

voivodului *Dan*; ea a născut pe *Ștefan*, al cărui fiu a fost celebrul *Nicolae Românu* (*Olahus*), primatele (arhiepiscopul) Esztergomului.

Ioan Huneade a fost cel mai temut de Turci și cel mai iubit și admirat de întreaga lume de pe acel timp. Papa Callixt al III-lea îl numește: „*De unicus Christi fortissimus athleta Iohannes Vayvoda de Hunyad*”. Românii îl venerau și iubeau, numindu-l „*Vodă Iancu*”, sau „*Boierul Iancu Sibianul*”.

Ioan Huneade Corvinul,
Domnul Nădlacului.

Despre exteriorul lui Huneade scrie Bonfiniu Antoniu („*Rerum Hungaricarum Decades Quinque*”, Posoni MDCCXLIV pag. 386) astfel: „*Vir fuit statura sane corporis mediocri; magno capite, crispis crinibus, castanae colore subnitentibus, oculi fuere magni serenus obtutus, suffulva*

Emblema familiei Hunyade

facies et pervenusta aspectus usque adeo pulcher et jucundus, ut singularem praeferret gratiam et tacitam sibi reverentiam postularet cunct membra corporis inter se ita consetiebant, ut nil posset elegantius exoptari: corporis demum animique viribus aequae pollens."

Vodă Iancu, după numeroase victorii repurtate asupra Turcilor (cu ostași și de pe moșia Nădlac), este numit Ban al Severinului (1438-1446), apoi comite al Timișanei (1441) și al cetății Belgrad, apoi voivod al Transilvaniei (Dr. Popovici: „Istoria Românilor bănățeni”, pag. 178).

Dieta din 1445, ținută la Buda, împarte administrația țării în 7 vicariate. În latura stângă a Tisei, până la munții Ardealului, fu ales Ioan Huneade Corvinul. În 1446 a fost ales de guvernator general al Ungariei, sub regele minor Ladislau al V-lea până la 1453. Fiind Huneade guvernatorul țării și patronul Bisericii ortodoxe, întărește vechea libertate a Românilor privilegiați (E. Hurmuzaki: „Documente privitoare la Istoria Românilor”, 1890 pag. 745-746). Din acest timp istoria ne-a păstrat o urmă despre stăpânirea lui Huneade în Nădlac. În 3 Ianuarie 1451, în calitate de guvernator al țării, dă ordin Tribunalului Cenad să facă investigație spre a descoperi cu precisiune: dacă este sau nu adevărat, că locuitorii din Nădlac au intrat cu forța în pădurea învecinată Telek, ducând 400 care lemne? (Telek era situat lângă comuna de azi Igrăș, peste Murăș.). Tribunalul a delegat în acest scop pe Csücsködi Mátyás, care a eșit la fața locului împreună cu protopopul Matei din Cenad, în calitate de reprezentant oficial al capitlului episcopesc, cari apoi ascultând sub jurământ religios pe câțiva nobili din vecinătate află, că reclamația văduvei lui Teleki Varyas Sebastian este într-adevăr întemeiată (Dl. 14443). În urma acestora, Huneade eliberează văduvei o scrisoare de protecție, pe care mai târziu fiul său Ladislau o confirmă.

În 29 Mai 1453 cade Constantinopolul în mâna Turcilor și cu aceasta și palida urmă ce mai rămăsese din împărăția romană de Est. Mohamed al II-lea exclamă: „*Precum este numai un Dumnezeu în Cer, așa trebuie să fie și numai un domn pe Pământ și acela trebuie să fiu eu!*” În 1456 Mohamed reușește să treacă repede peste Bulgaria și Serbia, cu 200.000 ostași și 300 tunuri și se oprește în fața Belgradului. Buiturile - spune istoria - se auzeau până la Seghedin (prin urmare, și până la Nădlac). În Seghedin se afla Ioan Huneade și lucra la organizarea armatei de apărare (I. Thurcz IV. cap. 55, Chron. Hung. I. p.

338-343). A adunat ca la 60.000 ostași și a pornit în grabă la Belgrad. Fiind Nădlacul pe moșia lui Huneade, se poate spune cu certitudine că la această luptă au luat parte și strămoșii Nădlăcani; Huneade recruta armata mai cu seamă de pe moșiile sale. La 21 Iulie năvala Turcilor fu înfricoșată. Lupta cu Turcii pe zidurile cetății a fost groaznică. Turcii fură însă învinși și siliți a se retrage lăsând în mâinile lui Ioan Huneade toate tunurile și tot materialul de război. Toată Europa se umplu de bucurie de această strălucită învingere, însă bucuria nu ținu mult, deoarece Huneade îmbolnăvit de friguri (malaria), încetă din viață la 11 August 1456. Așa s'a sfârșit viața acestui mare viteaz și sprijinitor al creștinismului (Dr. Popovici, „Istoria Rom. băn.”, p. 184 și Humfalvy t. II, p. 119).

În anul 1456, puțin înaintea decesului său, când regele în 11 Mai îi dă diplomă nouă, de donație, numai în domeniul Hódmezővásárhely avea 38 sate (Borowsky, Csanádm. tört. I. 114-117).

Nădlăcanii au rămas pentru totdeauna dușmanii neîmpăcați ai văduvei Varjas; aceasta se constată din faptul că în vara anului 1456, după moartea marelui erou, văd. Varjas s'a prezentat la văduva lui Huneade (în Timișoara), rugând-o să o ocrotească față de abuzurile locuitorilor din Nădlac, cari îi fac mare pagubă. Văduva Elisabeta, Huneade în 10 Ianuarie 1457 a și dat ordin către vicecomitele Osvat Fejér, ca să ia apărarea văduvei Varjas (Teleki) față de ori care agresor, și în special să oprească pe Nădlăcani („Cives et hospites nostri de Naglok”) de a mai intra în mod samavolnic în pădurea Telek. Din aceasta putem deduce, că Ioan Huneade colonizase moșia sa cu locuitori din alte ținuturi; aceștia au putut fi „hospites”, amintiți în scrisoarea de protecție, latinească (Dl. 15. 125).

Sporirea moșiilor Corvineștilor. Ioan Huneade a sporit mult prin cumpărare averile obținute sub formă de donațiune pentru vitejiile sale și nemuritoarele-i merite în serviciul patriei și al creștinismului. Într'adevăr, în sec. XV abia a existat familie care să-și fi sporit averea ca familia Huneade. În 3 Iulie 1444, când Ioan Huneade era prefectul județului, a obținut dela Brankovici Gheorghe, despotul sârbese refugiat la Arad, gigantica moșie Șiria cu 145 localități, constătătoare din cetăți, orașe, sate și moșii, ca recompensă pentru recucerirea Serbiei dela Turci, în care campanie Ioan Huneade a spesat 10.000 galbeni (Dl. 13785). În anul următor, 8 Iulie 1445, avea în Cenad moșia *Toti* (Sztáray-

okl. II. 366). În 21 Iulie 1449 se vorbește de moșiile sale din *Kamarás* și *Bozzás* (Dl. 29801). După acestea a obținut marile domenii *Hód* și *Vásáhrely*. În 20 Februarie 1451 și marele domeniu *Nădlac* este definitiv proprietatea lui Huneade (Dl. 14443), în acelaș an, 20 Aprilie a cumpărat moșia *Knez*, în 8 August se aude că și *Hollós*-ul este al său (Sztáray okl. II. 484 și Dl. 14485). În 23 Noemvrie 1452 cumpără *Nagy-Szécsény*, *Papi* și *Kamarás* în jud. Arad. În 4 Mai 1453 a cumpărat partea de moșie a lui *Kölkedi Ioan* și a soției sale *Keserü Ileana* din *Komlos* (Békésvrm. oklevelei 66), iar în 10 Septemvrie a cumpărat cu 2000 florini dela fetele lui *Harapkoi Botos* domeniul din *Kerekgyháza*, la cari au ținut 10 sate (drch. din München 8 No. 40). În 3 Februarie 1454 a obținut moșia dela *Ioan Anthim de Tapșoni* cu 6 sate (Hazaiokl. 420). În 10 martie a cumpărat dela *Martin Kasza*, moșia *Pereg* (Kállay lt.), iar în 17 Iulie tot prin cumpărare a obținut moșia văduvei *Fejérgyházi Benedek* din *Komlos* (Teleki X. 424).

Marele erou, în 12 Mai 1456 a obținut ca donațiune dela regele, în jud. Timiș 9 sate (Archiva din Münch. fasc. 11. Nro. 54). În aceeaș zi i s'a dat o diplomă de donațiune pe încă 39 sate în Cenad, apoi ca guvernator al țării i-au aparținut moșii imense și în alte regiuni, cari moșii, după dispariția unor familii, reveniseră coroanei (Archiva din München fasc. 11. Nro. 51).

În partea meridională a județului trăia familia *Szilághyi* de *Horogszeg*, marea proprietară a domeniului de *Horogszeg*. *Ioan Huneade* și-a sporit moșia în mod simțitor și prin căsătoria sa cu *Elisabeta Szilághyi* de *Horogszeg*.

Alte familii bogate în județ. Familia lui *Ioan Huneade* deține în acest timp cele mai mari bogății cu care rivaliza în câtva o singură familie, a lui *Nagylucsei Doczi*, ridicată sub protecția lui *Huneade* (Teleki, X. 87 și X. 124).

Mai amintim familia *Kállay*, care cumpărase în județul nostru comuna *Laba*, la jumătatea a doua a secolului XV. În 1 Februarie 1463 a obținut de la regele *Mateia* domeniul *Kasza-Pereg*, cu 9 moșii (Kállay lt. din 1465).

Tot în județul nostru a trăit familia *Pósafi de Szer*, care s'a stins pe timpul lui *Huneade*.

Nobili noui. În acestea vremuri întâlnim în comitatul nostru și un proprietar Turc. Este fiul *Sultanului Mudad I-l*, cu numele *Saudsi*,

pe care tatăl său îl condamnase la scoaterea ochilor, pentru răzvrătire; din această cauză se refugiase în Ungaria unde fiind primit bucuros de regele Sigismund, a trecut la creștinism. A avut doi fii: *Daud Celebi* și *Orkan*, și o fiică. Regele Sigismund a donat familiei moșiile *Kun Szölös* pe cari în 4 Iunie 1433 le aflăm în posesiunea lui *Cialapia David* (așa era numit în popor Daud Celebi, principele Turc) (Hazai okmtár, V. 228). Sora lui Celebi Daud era o fată de o frumusețe extraordinară; prin botez a primit numele de *Ecaterina*, iar poporul o numea *Împărăteasa Catalina*. Tinerii nobili din apropiere probabil rivalizau pentru obținerea mânei tinerei Catalina, așa s'a putut întâmpla că Hagymássy László și Mihai Szilágyi au eșit pe teren și au duelat din cauza ei. Dar fata nu a devenit soția nici a unuia; s'a măritat cu *Török Pavel de Salgó*, curtean de-al lui Ioan Huneade, iar după ce soțul i-a murit, s'a căsătorit din nou cu *Nagy Ioan de Liptó și Gesztely*.

Tot în județul nostru a trăit și familia *Keszi*. Ca simpli nemeși, au obținut avere frumoasă în județ (Dl. 29812).

Procese între nobili. Agresiuni. Unde au trăit împreună atâtea familii mari, bogate și superbe, au fost naturale și numeroasele certuri și samavolnicii între nobili. Atacau moșiile unii altora, făcându-și pagube mari, duceau în robie iobagi, pe cari îi eliberau numai contra răscumpărării cu bani, furau erghelia de cai dela moșierul vecin care, la rândul său, pândea momentul de răzbunare.

Ladislau, fiul lui Ioan Huneade. Succesorul bunurilor și demnităților lui Ioan Huneade a rămas fiul său cel mai mare, Ladislau. Nu se bucură însă mult de acestea, deoarece inamicii familiei Corvineștilor, în frunte cu intrigantul Ullrich de Cilli, folosiră toate mijloacele spre a nimici și stârpi această familie „câinească”, cum o numea Ullrich de Cilli (Dr. Popovici, „Ist. Rom. băn.”, p. 186). El scrie socrului său, Gheorghe Brankovici (la Arad) că în curând îi va trimite două mingi de joc, înțelegând capetele fiilor Corvini (Ladislau și Matei) (Thuroczy, IV, cap. 58 „Chron. Hung.” I. 345-347). Scrisoarea a fost prinsă de Ladislau și confruntată cu Cilli, muștrându-l. Din vorbe grele se ajunge la atac cu armele și Cilli este măcelărit formal de amicii cari săriră în apărarea lui Ladislau.

În 16 Martie 1457 Ladislau fu decapitat în Buda (Thuroczy I. „Chron. Hung.”, IV. cap. 60. p. 349-353). Acest omor nejustificat cu nimic a produs mare turburare. Amicii familiei Corvineștilor jurară răz-

bunare, Elisabeta, mama sa, amenință cu ajutorul Sultanului Mahomet al II-lea. Regele Ladislau (postumul) a fugit la Viena, iar pe Matei Corvinul, prizonierul și ostaticul său, îl trimise - pentru a fi în mai mare siguranță - la Podiebrad, comandantul cetății Praga (Thuroczy, IV, cap. 62, „Chron. Hung.” p. 353/4).

Războiul civil era aproape să izbucnească, partidul Corvineștilor, în frunte cu puternicul Mihail Szilágyi cumnatul lui Ioan Huneade, fiind viu agitat. Dar între timp moare regele Ladislau al V-lea, postumul, la 23 Noembrie 1457 (Humfalvy. „Az oláhok története”, tom. II. p. 122-124).

Regele Matei Corvinul. După moartea lui Ioan Huneade, fiii lui Nagymihályi au crezut sosit momentul pentru a-și revendica drepturile asupra domeniului Nădlac. În 1457 s’au prezentat la conventul din Lelesz și au protestat contra donării moșiei Nădlac lui Horogszegi Szilághyi Mihail sau altora (Leleszi orsz. lt, 1457 fasc. 4). *Cu toate acestea averea a rămas succesorului legal, Matei Corvin, fiul eroului,* care nu peste mult a ajuns pe tronul Ungariei. În 24 Ianuarie 1458 a fost proclamat în dieta țării, cu unanimitate, de rege al Ungariei. Porțile temniței se deschid, Mathia intră triumfător ca rege în Ungaria și ocupă tronul, domnind cu o înțelepciune și dreptate rară (Gróf Teleki: „Hunyadiak kora Magyarországon” t. II, pag. 20).

Regele Matei Corvinul,
Domnul Nădlacului

Iobagii. Legea liberei mutări. Revolte țărănești. Toate ciocnirile dintre nobili și agresiunile acestora pe timpul lui Sigismund și Ioan Huneade, se răsfrângeau asupra iobăgimei, care alt remediu nu avea decât dacă nu mai putea suporta apăsările „domnilor de pământ” se muta pe altă moșie. Această libertate o avea de mult. Matei Corvinul a confirmat acest drept prin legea sa din 1468, iar legea din anul 1486 dispunea ca acela care împiedică pe iobagi dela libera lor mutare să

fie pedepsit cu 6 mărci, fiind pedepsită și luarea cu forța a iobagilor și mutarea lor de pe o moșie pe alta. Cu toate acestea s'au întâmplat numeroase abuzuri și în această privință. În primăvara anului 1488, un iobag de pe moșia *Földvár*, a lui *Pozsgai Gáspár*, ne mai putând suporta năcazurile, a voit să plece. Astfel s'a prezentat însoțit de Gyárfás Ștefan, iobag din Bozzas, la primarul din Földvár, să achite *taxa pământului*, ce fiecare iobag trebuia s'o plătească la plecare. Primarul însă a fixat în acest scop un termen de 15 zile, „în care timp căuta să-i dea un teren mai bun, ca astfel să se răzgândească și să nu mai plece”. Era stabilit prin lege că în caz de mutare, trebuiau achitați toți creditorii. Iobagul însă și-a încărcat bagajele în car și s'a mutat la Bozzás fără a mai aștepta să treacă cele 15 zile. După aceasta alt iobag a încercat să procedeze la fel, pe care însă primarul vrând să-l aresteze, acesta a alarmat locuitorii satelor învecinate: Gerendás, Sopron, Apácza, Bozzas, Megyes, Bankuta și Otlaca, cari (vre-o 60 inși) înarmați, au atacat casa primarului din Földvár și au încercat a-i da foc. Pe un servitor care încerca să-i împiedice l-au împuns cu o lance omorându-l. După aceasta, poporul adunat a plecat spre curtea nemesească cu scopul de a o devasta, însă probabil răzgândindu-se au tras numai dela depărtare asupra castelului și asupra curții mai mult săgeți. Proprietarul Pozsgai Gáspár însă n'a lăsat acest atentat fără răzbunare; a intentat îndată proces contra iobagilor răzvrățitori. Tribunalul de Cenad a și cercetat cauza, trimitând la fața locului un *pretor* (*szolgabíró*) și un *jurat*. Aceștia au ascultat pe rând pe toți aceia cari au văzut atacul (Dl. 19378. L. Karácsonyi: „Békésm. reg. es Miv. tört. társ. evk. 1885-86-92”).

G) Familia Iakša (Iakšiči)

Constantin Jiricek: „Die Geschichte der Serben” p. 241: „După cazul Smederevo, mai rămăsese în posesiunea creștinilor o fâșie de țară la Sud de Sava, în care timp Ungaria a putut stăpâni (1521) cetățile Belgrad și Șabaț, care avea importanța apărării Syrmiului, Slavoniei (1476-1521) și Nordul Bosniei. Smederevo a fost totdeodată, timp de 62 ani reședința guvernatorului Turc (Sandsakbeg), care avea mandatul de a neliniști Belgradul și a supraveghea în acelaș timp granița Ungariei. Dintre Sârbi, o parte s'au atașat forțați, la noua

armată a stăpânirii Osmanilor, mulți însă au emigrat în Ungaria; emigrațiune care în decursul deceniilor și secolelor ce au urmat a devenit tot mai pronunțată. Sârbii din armata ungară deveniseră tot mai numeroși, mai cu seamă în flota de pe Dunăre, care în anul 1475, conform unei cronici florentine, avea 330 corăbii, cu 10.000 oameni

Emblema lui Iankšić

„nasadiști”, înarmați cu lănci, coifuri, armătură la piept, cu sulți, unii cu muschete; corăbiile mai mari aveau și tunuri. În Belgrad staționau 34 de „nasadiști” dintr’aceștia, fiecare având câte 18 luntri și câte un tun pe bord. (Ungurește: „naszád” = corabie mică de luptă. Sârbește: „sajka” = barcă (totasemenea ungurește și turcește), luntrașul este numit „saicas” (Germ. = în timpul mai nou, -: „Tschaikisten”). Despre flota aceasta de pe Dunăre vezi: *E. Szentkláray*: „A Dunai

hajóhadak története”, B-pest, ediția academiei 1886. Către acestea se adăogau 5000 „călăreți-ușori” (husari) din Sârbia, cari cu cea mai mare iuțeală puteau să întreprindă, ziua-noaptea, patrulări la mari depărțări. *Dintre nobilii Sârbi cei mai distinși au fost Iakša, ai voivodului George-Stephan și Dimitar Iakșič. Regele Matei le-a dăruit (cam prin anul 1464) moșia Nădlac în Cenad, în partea de Nord a Murășului, unde și-au construit o cetate cu turn puternic; prin noua dominațiune regală, au mai primit numeroase moșii în comitatul Cenad și Cojocna.*

Emblema familiei Iakša (Iakșič). Basorelief pe clopotnița mănăstirei Hodoș-Bodrog.

Prin căsătorie a fost înrudit cu Brankovič, cu Hercegovič, cu Magnații din Letonia și prin aceasta cu un mare duce Rus din Moscova. Vitejii Iakșič au fost între cele mai distinse familii din Ungaria de Sud. În partea bărbatească s’au stins în 1543. (Ștefan Iacșici a avut 3 surori: *Elena*, soția despotului Iovan († 1502); *Irina* soția lui Nicolae Balcsic (după Stanojevici, soția lui Matei Hercegovici, fiul lui Petru Balșa și tatăl lui Nicolae): *Ana*, soția lui Vasile Lvovici Glinsky în Letonia, mai târziu în Moscova. Elena Vasiljevna, fiica Anei, s’a căsătorit în 1526 cu marele duce Vasily Ioanovici (1505-1533) și a fost mama lui Ivan „groaznicul”, care în 1547 s’a încoronat de țar. Un alt membru al no-

bilimei sârbești, sub despotul George, a fost și voivodul Miloș Belmuzevici, ca conducător al „hussarones”-ilor lui Matei Corvinul, donat de rege cu proprietăți în comitatele Timiș, Cenad și Bacica.

Actul prin care Matei Corvinul donează domeniul Nădlac familiei Iakșič-ilor nu s'a putut descoperi.

Iakša Stephan și Dmtitar au construit în Nădlac pe locul parcului comunal de astăzi, un palat cu un turn puternic și pereți de cetate. Palatul era împrejmuit cu un pălan înalt de lemn gros, ca să poată rezista cât-de-cât atacurilor dușmane.

La început locuitorii erau: cei indigeni împreună cu cei aduși de Iakšic din Serbia (afirmativ 50 familii), dintre cari Dr. Borowsky scrie că 13 ar fi fost maghiari.

Despre Iakșič Stephan și Dmtitar, ba chiar despre urmașii lor, istoria scrie lucruri foarte ciudate. Firea lor vehementă era formată neapărat de spiritul războinic ce domina în acele timpuri, la care însă se mai adaogă sângele sudic, dar din cele ce le vom reproduce mai jos din diverse lucrări istorice, reese, că Iakșičestii par-că au fost dintre sangvinicii Balcanului cei mai vehemenți.

Dr Samuil Borowsky: „A nagylaki uradalom története”, pag. 18: „Îndrăsneala și vitejia lui Iakșič Dimitrie este notată de istoricul George Szerémi astfel: „Când Matei Corvinul tăbăra cu oștirea sub cetatea Viena, un cavaler german în mai multe rânduri a eșit din cetate și făcea ravagii printre ostașii lui Matei, fără ca cineva să fi avut îndrăsneala de a se lupta cu el. Regele fiind foarte mâhnit pentru aceasta, s'a exprimat odată astfel: „Dacă se află om care să repună pe acest mișel, îi voi dărui o cetate întreagă cu toate venitele ei.” La aceasta a eșit din rânduri un ostaș sârb, Iakșič Dimitrie: „Domnul meu și Regele meu! Dacă într'adevăr împlinești cele făgăduite, eu îmi voi încerca norocul!” Regele i-a întins mâna. A doua zi, Neamțul iarăși a năvălit pe una din porți, călărind îngâmfat spre tabăra regelui Matei. Lui Iakșič Dimitrie îi atraseră atenția că Neamțul „*venit ad harch*”. Atunci viteazul sârb sări pe cal și strigat către ai săi: „Acum, tovarăși! Lăsați-l pe mâna mea, voi să vă nizuiți numai a hărțui pe oamenii lui, dar lucrul principal să fie ca eu să ajung în dreapta lui.” Așa s'a și întâmplat. Cu o lovitură de sabie așa l'a despicat în două pe Neamț, ca pe o mămăligă. După aceasta apucă partea dinapoi a corpului tăiat în două și-l duse în cortul regelui. La cele văzute, regele a rămas foarte mirat,

dar după un timp scurt a grăit cu glas tânguitor: „Dece l'ai omorât, mai mare plăcere îmi făceai dacă mi-l aduceai viu, poate l'ași fi putut întrebuința în folosul țării mele?” Și-a îndeplinit promisiunea, dând lui Iakșič cetatea Kórógy. Voinicul sârb, văzând supărarea regelui, i-a spus drept în față următoarele: „Zău, rege! cum ne consideri!? Dacă ne-ai adus la război, lasă-ne să ne războim, iar dacă nu, pe mine unul trimite-mă dracului de aici!” („Dimitas in diabolum”). Regele văzând indignarea viteazului, s'a întors către sfetnicii săi cerându-le sfatul: „Ce să facem cu el!” Aceștia i-au dat sfatul să-l trimită acasă: Ali-beg tocmai intrase în Ardeal, astfel Pavel Chinezul îi va avea bun folos. Așa s-a întâmplat. Iakșič Dimitrie s'a dus frumușel acasă (la Nădlac) cu trupa sa.”

De când veniseră frații Iakșič din Serbia pe meleagurile noastre, Pavel Chinezu, viteazul regiunii noastre, ardea de dorul de a-i pune odată la încercare. Deoarece în Ardeal intraseră Turcii sub comanda lui Ali-beg, iar armata lui Báthory nu era destul de tare pentru a primi lupta, Iakșič fu invitat, cu Nădlăcanii săi, să însoțească armata bănățană pentru sprijinirea lui Báthory, în anul 1479.

Armata lui Báthory, atacată de forțele turcești, era aproape să fie nimicită; chiar și Báthory căzuse grav rănit. Pavel Chinezu, prefectul Timișului (român-ortodox), atunci se apropia cu armata sa de bănățeni, de Dobra (orașel din județul Hunedoara). El era însoțit de vitejii lui Iakșič din Nădlac. Auzind de dezastrul lui Báthory în lupta de lângă Orăștie, porniră cu toții în grabă spre câmpul de luptă. Vuietul sălbatic al Turcilor de bucuria învingerei a început să ajungă în urechile armatei de ajutor, apoi ceva mai târziu, fiind pe înserate, ici-colo se vedeau și grupurile învingătorilor și în fine o învălmășeală mare și un sgomot infernal în jurul unui anumit punct dinspre fostul centru de luptă. Pavel Chinezu dăte ordin, trupele se desfășurară pentru atac, dând pinteni cailor și până când Nădlăcanii ațineau calea pe la margini, Pavel Chinezu apucă două săbii în ambele-i mâini, apoi se năpusti cu ai săi asupra învălmășelei celei mari de Turci cu atâta furie, încât în puține clipe tăie printre ei un adevărat bulevard, iar Turcii fugeau îngroziti și urlând de spaimă. Pavel Chinezu alerga în toate părțile și striga din răspuțeri numele lui Báthory: Báthory!! Báthory!! Un glas slab ca de bolnav se auzi în sfârșit: „Aici sunt, Pavele, scapă-mă!” Báthory a fost salvat. El căzuse grav rănit și zăcea acum lângă calul

său omorât, într'un lac de sânge. Câmpul acesta, pe lângă Orăștie, se numește „Câmpul Pâinei”, iar în pomenirea luptei, pe peronul gării cfr. *Romos* s'a ridicat un monument, în vârful căruia se vede îmbrăcăminte de fier a lui Pavel Chinezul (Cnezul) (*Fessler*: „Die Geschichte der Ungaren ...”. Vol. V, pag. 333).

Foto: Șildan

Ruinele bisericii din Dolmă, ridicată de către Iakșič

Turcii au fost urmăriți, luându-li-se prada. O mare parte de ștofe și bani luate dela Turcii s'au dat lui Iakșič.

Fessler: „Die Geschichte der Ungaren...”, vol. V, pag. 491: Ștefan Iakșič se încurcase într'un proces cu Grigore Bradici, căpitanul Belgradului în anul 1476. În această cauză, din ordinul regelui, a fost ascultat de episcopul de Cenad, care delegase pe canonicii Ștefan Sally și Ioan Keresztury să-i ia jurământul cu o anumită ceremonie religioasă după ritul catolic. Ștefan Iakșič, ortodox, „convins” și care ura pe catolici, înfuriindu-se puse mâinile pe Sally și trase cu el de pământ, și dacă tovarășii lui nu-l opreau îl omora; Iakșič scosese pumnalul și-l ridicase pentru a-l împlânta în pieptul canonicului.

Fessler: o. c. V. 373: În anul 1474, Dimitrie Iakșič a fost încredințat de regele Matei să cuprindă cetatea bandiților din Nordul Ungariei - Nagy-Mihály. Această întreprindere a și reușit, iar pe bandiți i-a și

spânzurat pe toți în fața cetății.

Bonfini: „Hist. Hung. Dec.” IV. Lib. III. p. 420: În anul 1476, Dimitrie Iakșič, în tovărășie cu Nifor Emeric, căpitanul Belgradului, a bătut pe Turci la Pozașin, încât și vizirul lor abea a putut scăpa cu ajutorul unei luntri.

Bonfini: o. c. p. 421: În acelaș an, Dimitrie s’a prezentat cu vitejii săi din Nădlac în armata lui Matia, când acesta a ocupat Viena, iar regiunea a devastat-o până la Wiener-Neustadt.

Istvánffy: „Hist. Hung.” p. 8: În anul 1491, când armatele lui Vladislav și Albert stăteau față în față la Kassa, a eșit din armata lui Albert un Tătar uriaș, provocând - ca un Goliat - pe unul dintre adversari la duel. Atunci Iakșič Dimitrie, comandantul cavaleriei, înfuriindu-se, s’a angajat la luptă. După o scurtă și aprigă bătălie, Tătarul a căzut omorât de sulita lui Iakșič, care a fost primit de ai săi cu urale de bucurie.

Istvánffy: o. c. p. 809: În anul 1502 moșneagul Iakșič a mai luat parte la o luptă sub comanda lui Ioan Corvinul (fiul nelegitim al lui Matei Corvinul). A intrat împreună cu fratele său, Iakșič Marko, în Bulgaria, a ocupat cu Nădlăcanii săi Cladova dându-i foc, a dărâmat Vidinul și a devastat Nicopole.

Fessler: o. c. V. 428. Dimitrie era un om foarte crud. Într’o luptă făcuse prizonier pe un comandant Turc, Gazi Mustafa. Iakșič Dimitrie i-a ordonat ca acesta să tragă în frigare și să-l frigă, pe propriul său frate deasemenea prizonier. Turcul refuzând aceasta, Iakșič i-a scos dinții cu mai mult lovituri de pumn. Dar Gazi Mustafa nu i-a rămas dator. Fiind eliberat, a întâlnit pe fiul lui Iakșič prin Constantinopol, pe care l’a omorât pe stradă.

Nicolae Românu (Olahus): Hungaria, XII. 8. IV și *Sigler*: Chronologia ad. an. 1510: Vărul lui Dimitrie Iakșič a fost tot un Dimitrie, care în anul 1510 a omorât pe stradă în Sibiu, pe voivodul român Mihnea, când acesta eșea din biserică, însă atât i-a fost și lui Iakșič: Sașii, cari erau în bună prietenie cu voivodul român, l-au prins și l-au împușcat.

Istvánffy: o. c. 45: În anul 1514 pe timpul revoluției armatelor cruciate alui Doja, proprietarii Nădlacului erau frații Iakșič Ioan și Marcu. Castelul a fost ars până la pământ, iar familia Iakși s’a refugiat.

După învingerea asupra lui Doja, cetatea Nădlacului, împreună cu gospodăriile, s’a refăcut. În anul 1517, în locul pălanului de lemn,

au zidit pereți puternici de piatră în jurul curții. În 1522, administratorul curții (curiei) a fost Nicolae Olah (Dl. 29986).

În a. 1526 frații Iakšič Marcu și Iakšič Petru, au luat parte cu trupele din Nădlac în lupta contra Turcilor la Mohács (Margalits pag. 271, la Borowsky: „A nagylaki uradalom története”, pag. 22). Petru, probabil a pierit în această crâncenă bătălie, deoarece după aceasta documentele nu-l mai amintesc. Însă Marcu a scăpat din catastrofă sănătos și de îndată s'a alăturat la partida voivodului ardelean Ioan Zapolya. A luat parte și la consfătuirea națională din 14 Octombrie ținută la Tokaj („Magy. Országgy. Emil.” I. 10) și de aci înainte a rămas pentru totdeauna supusul regelui Ioan (Borowsky: o. c. 22).

Soția lui Iakšič Marku a fost Doamna Polixenia, din familie nobilă română. A avut zestre bogată. Băieți nu au avut, numai 7 fete pe cari în privința zestrei le-au escontentat din moșile familiare aparținătoare domeniul Nădlac.

Fetele au fost următoarele:

1. *Giovanna*. Diplomele o pomenesc prin anii 1530-39 (Italiană).
2. *Elisabeta*. Se pomenește prin 1530-65, soția lui Nicolae Doczi, mare proprietar în vecinătate cu moșia Nădlac.
3. *Maria*. S'a aflat prin acte pe la 1530-35.
4. *Milita* sau *Potentiana*. Se află în actele anului 1530. A murit mică.
5. *Margareta*. Soția lui Patoczi Boldizsár de Eperjes. În 1563 a fost văduvă.
6. *Scolastica* (1530-60). Soția lui Zeleméri László.
7. *Ana*, cea mică. Figurează în acte timp de 30 de ani. A fost soția lui Losonczy Gáspár. În anul 1551 este văduvă (Borowsky o. c. pag. 22-23).

După dezastrul de la Mohács, nenorocirile asupra familiei s'au ținut lanț. Comitele Timișului a ajuns Petru Perényi, aderent al lui Ferdinand, care aspira la tronul Ungariei, pe câtă vreme - cum amintirăm -, Iakšič Marcu era partizan al voivodului Sapolia (Zapolya). Perényi a dat ordin lui Iakšič ca pentru fondul întreținerii garnizoanei Timișoara, să contribuie cu bani, în proporția situației lui materiale, ca mare proprietar, însă Marcu a refuzat orice contribuție, la ceea ce Perényi i-a răspuns cu ordinul de deținere. Făcându-l astfel prizonier, l-a închis în cetatea Timișoara. A știut Perényi, că rudele îl vor răs-

cumpăra cu orice preț. Într'adevăr, rudele au și făcut demersuri în favorul lui, însă prețul de răscumpărare fiind mare, n'au putut procura suma, astfel Iakșič a recurs tot la ajutorul lui Perényi, care i-a dat sub formă de împrumut 4000 frt; 2000 florini aur și 2000 florini ungurești vechi și așa a fost eliberat.

Nu peste mult timp, Iakșič Marcu ar fi avut ocaziune să se răzbu-
ne. Răscoala țărănească condusă de *Črno Ivan*, luase proporții tot mai mari. Perényi fusese trimis pentru întâmpinarea revoluționarilor, însă într'o luptă crâncenă a suferit o gravă învingere; el personal abia a putut scăpa cu fuga, și mulțumită calului său, a trecut înotând Murășul, apoi, adevărindu-se proverbul bătrânesc din Nădlac: „Lipsa te bagă și în casa dușmanului”, ajunsese sub păreții cetății lui Iakșič, la Nădlac. Acum nobilul Iakșič s'a ridicat cu sentimentu-i cavaleresc cu mult mai presus decât nemernicia omenească. De îndată ce i s'a raportat de sosirea la poartă a lui Perényi, a dat ordin să-l invite înlăuntru și l'a ținut ascuns în cetate mai multe săptămâni, apărându-l de Sârbii cari îl căutau în ruptul capului, ca să-lucidă.

Banii trebuincioși pentru plata datoriei către Perényi, Iakșič Marcu îi împrumutase dela soția sa.

După înfrângerea dela Mohács, *Bali-beg* a atacat și devastat regiunea, pustiind toate gospodăriile. În acest timp, comandantul cetății Nădlac era *Vidu Lucaci de Boșoroaga (1529)*, tatăl renumitului profesor de Șárospatok, absolvent al teologiei reformate de Wittembergă *Ioan Vidu de Boșoroaga (L.I.k. 164)*. În 1537 a fost comandant *Tulici Lukaci (Kolozsm lt. Com. Csan.17)*.

După dezastrul lăsat de Turci, Iakșič a întrebuințat 3000 florini din zestrea soției sale, constătători din bijuterii, în scopul colonizării din nou a moșiei Nădlac. Dar nenorocirea turcească nu trecuse bine, când a și fost silit să aducă noi jertfe pe altarul țării, cerute dela el de noul rege ales, Ioan Sapolia. Regele angajase pentru cucerirea Timișoarei 400 mercenari Polonezi, pe cari însă nu i-a putut plăti, din care cauză începuseră a se revolta. Regele astfel a dat ordin, între alții și lui Iakșič Marcu, ca sub pedeapsa pierderii domeniului să contribuie la solda mercenarilor cu 300 florini aur. Iakșič, pentru a nu comite „necredință”, vrând-nevrând a satisfăcut ordinul regelui. Suma a fost nevoit s'o ceară din nou dela soția sa.

Doamna Polixenia, în afară de cazurile amintite, a scos pe Iakșič

Marcu și cu altă ocaziune din încurcătură financiară; i-a plătit datoria de 2700 florini ce o datora văduvei voivodul Radu al Valachiei (Borowsky: Nagylaki uradalom története, pag. 27).

Întreaga datorie ce o avea Marcu către soția sa Polixenia se urcase acum la 10.000 florini aur, pentru care s'au înțeles ca să dea ipotecă pe partea lui de moșie în favorul Doamnei Polixenia și a fetelor lor, astfel, neavând ei moștenitori direcți de genul bărbatesc, sperau că au asigurat fetelor moștenirea întregului domeniu.

În 7 Septembrie 1530 s'a încheiat contractul, obținând și aprobarea regelui Ioan Sapolia (Kolozsm. lt. C. C. 11). În 21 Decembrie 1535, capitulul din Cenad a primit ordin să facă înregistrarea, ceea ce s'a efectuat fără opoziție (Kolozsm. lt. Com. Csán. 13). Această dispoziție a fost reînnoită de Iakšic Marcu pe patul de moarte (în 14 Iunie 1537) (Kolozsm. lt. Com. Csanad 18).

Conform contractului, moșia s'a împărțit astfel:

I. *Sate întregi*: Királyhegyes, Mezöhegyes, Kutas, Samson, Csomorkány, Fellak, Rákos, Kunágotta, Kinged, Szombathely și Szentiván.

II. *Părți de proprietate*. Cetatea Nădlac și orașul Nădlac, Kerekegyháza, Nagy-Szécsény, Kis-Szécsény și Szemlek, Tamásháza și Erdős-Kenéz, sate și puste (în comit. Cenad), apoi Félégyháza (în județul Pest).

III. *Jumătăți de proprietate*. Cetatea Kórógy și împrejurimile (comitatul Valko) și satul Șionda (comitatul Cenad).

În 8 Martie 1536, capitulul din Cenad a raportat, că a înregistrat ca stăpână în baza contractului de ipotecă, pe D-na. Polixenia și pe fiicele sale, pe părțile întregi sau parțiale alui Iakšic Marcu, care înregistrare se poate excepționa la fața locului, la introducerea în posesiune, însă nimeni nu a făcut nici o opoziție. Satele acestea au fost: Királyhegyes, Rákos, moșii: Kecskés, Orașul Csomorkány cu împrejurimile: Samson, Tót-Kutas, Mezöhegyes, Kis și Nagy-Szécsény, Cetatea Fellak, orașul și împrejurimea, Serfesdi, Kerekegyháza, Szemlek, cetatea și orașul Nădlac, pusta: Tamásháza și Erdős-Kenéz.

Nimeni nu a făcut opoziție, însă la cetatea Fellak și satele Serfesdi și Rákos, s'au opus Iakšic Dimitrie și frații săi mai mici, dar la urmă și în această privință au ajuns la înțelegere (Kolozsmon. lt. C. C. 13).

În 27 Iunie 1537 Doamna Polixenia era văduvă.

De îndată ce a închis ochii ultimul Iakșič (Marcu), au și început intrigile din toate părțile și seria proceselor pentru moștenire.

În 24 mai 1539, sora lui Marcu, Irina (văduva lui Herczeg Matei din Sfântul Sava) a cerut $\frac{1}{4}$ ce i se cuvenea ei din $\frac{1}{2}$ moșiei, iar în 4 Iunie, fiii lui Petru (cel căzut în lupta dela Mohács) au pornit proces (Kolozsmon lt. Com. Can. 14). În toamna anului 1541 întorcându-se de la Universitatea din Lipsca tânărul Iakșič Ioan, a cuprins pivnițele din Nădlac ale văduvei și și-a introdus vinurile lui în ele (Kolozsmon lt. Co, Csam. 6). Pe Irina Iakșič și pe fiul ei Nicolae, doamna Polixenia probabil i-a escontentat cu bani, iar fiii lui Petru, murind sub durata procesului (în răstimpul dela 1539-43), s'a stins cu ei ultimele vlăstare ale familiei Iakșič, fără a li se fi adjudecat ceva din succesiunea lui Iakșič Marcu.

Dar Doamna Polixenia nu a fost scutită nici după aceasta de atacurile celor lacomi de averi. După moartea rudelor, procesele au început pe altă cale, din partea altor pretendenți din acel timp, *episcopul George de Martinuzz* (Frater Georg) al Cenadului și mai târziu al Orăziei. Cu toate că înalta sa demnitate o datora familiei de Sapolia, totuși acum se răciseră relațiunile dintre el și Ioan Sapolia, devenind cel mai credincios om al lui regelui Ferdinand. A început, deci, o vie corespondență cu regele, și de îndată ce a luat la cunoștință moartea Iakșičoștilor, a și trimes o scrisoare amicului său, omul de încredere al lui Ferdinand, George Horváth, dându-i delegație să roage pe regele a-i da domeniul Nădlac, împreună cu cei vre-o 300 iobagi. Scrisoarea lui Martinuzzi însă a sosit cu întârziere, deoarece amicul său George Horváth plecase dela curtea regelui. Frater George (Martinuzzi) astfel în 14 Martie 1543 înaintează altă scrisoare, foarte umilă, direct către regele Ferdinand, rugându-l să-i dea lui toate bunurile rămase dela Iakșič, decedat fără succesori de genul bărbătesc (cari prin urmare trebuie să treacă în posesiunea coroanei), ca astfel să poată ajuta „pe bieții frați” (Sârbi), cari locuiesc la el, refugiați din țara lor, de unde i-au izgonit Turcii, lăsându-i fără de nici o avere.

Biserica. Consolidându-se Principatele Românești, era natural, ca boierii acestora, cea mai mare parte refugiați din Transilvania, să se gândească la frații lor vecini și la rudele lor rămase sub stăpânirea Ungurilor, trebuia deci să țină mereu legături sufletești cu Românii ortodoxi, nutrind mereu speranțe că *unirei sufletești îi va urma vre-*

odată unirea politică, astfel, Metropolitul Țărilor Românești și-a extins jurisdicțiunea bisericească și asupra părților ungurești. Metropolitul se întitula: „*Metropolit al Ungro-Vlahiei și Exarh a toată Ungaria și Plaiurilor*”, ceea ce însemna, că este locțiitorul Patriarhului din Constantinopol pentru toți ortodoxii din Ungaria.

În acest timp, domnii Țării Românești aveau în stăpânire întinse ținuturi ardelele și bănățene, unde au clădit biserici și mănăstiri pentru frații lor. Probabil așa s'a zidit în județul Arad mănăstirea Huduș (Hodoș-Bodrog) de către boierul Huduș, care mănăstire era în floare la începutul secolului al XII-lea. Regele Bela al III-lea amintește într'o scrisoare din anul 1177, că trecând din hotarul Șega (o suburbie a Aradului), curând a ajuns pe pământul mănăstirii „Hudust”. Sub năvala Tătarilor a fost cu totul pustiiată și apoi mai târziu refăcută de boierii Vuc Gregorievici și Iakșič, cam prin anul 1470, când au imigrat din Serbia.

De îndată ce se mai terminaseră persecuțiile ortodoxilor, pe timpul lui Ioan Huneade și al urmașului său, se ivesc cei dintâi vlădici pe care-i cunoaștem din documente, ceea ce nu înseamnă că până atunci nu au existat și alții. Acești vlădici se așezau într'un sat și de aici își exercitau funcțiunile lor vlădicești, până unde le da autorizație guvernul țării. Ei erau mai mult străini, veniți de undeva, din Răsărit.

1. *Episcopul Ioan de Caffa*. La 1456 își avea reședința în Hunedoara și a sfințit preoți în întreaga regiunea până pe la Șoimoș-Lipova. Cu ocaziunea unei vizitații canonice în Șoimoș, a fost prins și dus la Roma. Aici a fost torturat și trecut cu forța la catolicism, iar după aceasta a fost trimis ca episcop catolic în „Valahia”.

2. *Macarie de Galați*. A avut reședința în comuna Galați, județul Făgărașului. În 1438-39 la sinodul din Florența, s'a unit.

3. *Ioanichie de Belgradul Sârbesc*. Regele Matei Corvinul protejează pe ortodoxii nou veniți din Serbia, deoarece țara se împopulează și se întărește contra Turcilor, dar acești ostași cer ca să le fie permis a-și ține legea lor ortodoxă, deoarece catolicii îi persecutau.

În Belgradul Sârbesc a existat de veacuri episcopie ortodoxă, care mai târziu a devenit metropolie.

Despotul sârbesc Gheorghe Brankovici așezat în Arad pe la 1438, avea aici o mulțime de moșii până la Nord în Maramurăș. Retrăgându-se puterea politică sârbească în Ungaria din fața Turcilor, a fost

natural ca și puterea bisericească să se mute aici, astfel Metropolitul din Belgrad, Ioanichie, a avut sub ascultarea sa și poporul colonizat în Ungaria, *prin urmare și pe cel din Nădlac*.

La intervenția Metropolitului din Belgrad, regele Matei Corvinul scutește în 1479 pe toți preoți români de legea ortodoxă, „*cei de acum și viitori, de plătirea ori cărei taxe ordinare sau extraordinare, ce trebuiau ei să o plătească regelui*”; tot în această poruncă se amintește că „*preoții români ortodoxi, sunt supuși Metropolitului Ioanichie de Belgrad*”.

„*Biserica din Dolmă*”, din Nădlac. Dela venirea voivozilor Iakșič, soarta ortodoxilor din Nădlac și jur, a rămas din punct de vedere bisericesc strâns legată de a Sârbilor, mai cu seamă, că între coloniști au fost mulți și Români. Din prada luată de Iakșič pe Câmpul-Pâinei, a clădit biserica ortodoxă de pe malul Murășului, în fața cetății (Era biserica familiei). În locul cetății avem azi parcul comunal („pădurița”), iar pe locul bisericii demolate astăzi trece digul pentru apărarea comunei contra inundațiilor, dar de sub dig, numit în graiul local „Dolmă”, se vede încă cripta ce era sub biserică.

Biserica latină era încă cea edificată de familia Monoszlo, în grădina de azi a gospodarului Feier Mitru, Sighideanu; credincioșii catolici erau Ungurii localnici, iar biserica a fost ocupată de poporul ortodox al lui Iakșič, Sârbi și Români (Borowsky. „Csanádmegye tört.” II, p. 415. Cap. Egyháztörténet).

Regele Matei protejează pe iobagi. Situația iobagilor s'a îmbunătățit simțitor pe timpul regelui Matei Corvinul.

Dela 1514-1515 avem date și de eliberare de sub iobăgie dar starea iobagilor în general era egală cu robia, astfel Matei Corvinul amenință pe Doozi Emeric (comandantul cetății Lipova) *că-i ia moșiile și-l face iobag pe viață* (pedeapsă egală cu munca silnică pe viață. Márki, Arad története). Marele rege Matia a fost însă proteguitorul poporului sărac, încât i-a stat în putință, însă ochii regelui nu ajungeau peste tot locul; unii proprietari făceau multe nedreptăți cu bieții iobagi. În anul 1479, un locuitor din Nádudvar s'a refugiat la Fűperreg, cerând protecția lui Kallai Lökös Ioan. În Nádudvar era iobag la proprietarul Parlagi Albert, care în urma influenței ce o avea, l-a numit primar. Într'o zi aduseseră în fața lui un biet om, acuzat de furt. Omul a fost probabil forțat de foame să recurgă la acest pas periculos, astfel observăm că *Sebestyén Ioan* - cum se numea primarul - negăsindu-l prea vinovat, l-a pus în

libertate. Dar „domnul de pământ”, îndată ce s’a informat de dispoziția primarului, a ordonat deținerea lui. Acesta simțind cele petrecute, a dezertat la Lökös Ioan, care l-a luat sub ocrotirea sa, dându-i locuință în Füpereg. Parlagi însă nu s’a liniștit, ci a rugat pe Pavel Chinezu (eroul bănățean), prefectul Timișului, să-i ordone lui Lökös extrădarea primarului, dar Lökös recurgând la protecția regelui Matei, care nu suferea asupra iobagilor, a oprit orice demers contra primarului (Múzeumi levéltár).

Colonizări. Iobăgimea în acest timp s’a sporit în mod simțitor cu creștini, cari se refugiau încontinuu din Peninsula Balcanică de teama Turcilor. Cu despotul sârb veniseră în 1427 o mulțime de Sârbi, dar în 1481 Pavel Cnezul, după terminarea campaniei din Serbia, la re-întoarcere a colonizat 50.000 familii aduse sub protecția sa (Dl. 19092 și 20856).

Apărarea țării. Cetăți noi. Pericolul turcesc era nu numai pentru Serbia, ci amenința acum serios și Ungaria, astfel măsurile energice de apărare au fost foarte necesare. În județul Cenad, la urcarea pe tron a regelui Matei, nu exista nici o fortificație mai de seamă. Însuși orașul Cenad, sediul județului, cu frumoasele sale clădiri și frumoasa sa catedrală, era neapărat, încât dacă inamicul da foc la câteva case dela periferii, în câteva ore ardea întregul oraș până la pământ, fiind toate edificiile construite din lemn.

De îndată ce s’a urcat pe tronul episcopesc *Hangási Albert*, primul lucru i-a fost, să roage pe regele Matia, să aprobe împrejmuirea orașului cu zid de piatră. Regele a aprobat, iar episcopul a pregătit planul. Executarea acestui plan însă a întâmpinat mari greutăți, deoarece orașul fiind proprietatea episcopiei, sumele necesare trebuiau plătite din venitele capitolului. Capitolul nevoind a suporta spesele, a fost necesară intervenția Papei din Roma, care a obligat capitolul să respecte dispozițiile episcopului, prin urmare va acoperi toate cheltuielile de apărare, iar dar dacă s’ar opune, episcopul poate face uz de forță armată, pentru a constrânge capitolul la plata sumelor necesare fortificației orașului (Theimer, II. 339). Așa, orașul Cenad după câțiva ani era înșirat printre orașele fortificate ale țării și de aci încolo a și avut un rol însemnat în luptele purtate cu Turcii.

Importanța Nădlacului. Orașe. Sate. Sub familia Huneadeștilor, în afară de Cenad, s’au ridicat și alte orașe din județ. Pe malul drept al

Murășului s'a ridicat la mare importantă orașul Nădlac, reședința marelui domeniu al Corvineștilor, iar acum al familiei Iakšič, care a împrejmuit orașul la început cu pălan puternic de stejar, acoperit cu pământ, iar mai târziu l'a împresurat cu zid gros de piatră. Pe lângă șoseaua Seghedin-Giula, orașul Vásárhely avea cel mai mare număr de locuitori; în acest timp s'a unificat cu localitatea Hod și nu peste mult timp, succesorii unei fete de-alui Doczi, domnul de pământ, au ridicat aici castel (NRA. fasc. 397 No. 31). Locuitorii acestui oraș fuseseră dotați cu privilegii de către regele Matia, conform cărora, aceștia, împreună cu iobagii satelor Ötvenablak și Komlós, erau scoși de sub jurisdicțiunea ori cărei judecătorii, iar cazurile s'au judecat de către judecătorii lor proprii (Dl. 18943). Tot sub Corvinești, s'au ridicat la rangul de orașe localitățile Kasza-Pereg și Kouácsháza (Csánki, I. 691-693).

Privilegii pentru sate. Este interesant că regii au investit cu privilegii nu numai unele orașe, ci și sate mai mici. Așa, în 5 Decembrie 1456, regele Ladislau al V-lea a dat scutire de dare satului *Keresztur*, ce trebuiau să o verse în vin, ovăz și diverse plocoane la capitlul episcopiei Cenad și la comandantul cetății Seghedin (Dl. 29286), iar regele Matei a scutit pe anul 1461 pe iobagii din *Szent-Mihály* de plata „venitului cameral” (Acta post advocatos mont. 35-41).

Dăriile. Perceptorii. Venitul tezaurului („lucrum camerae”) ce-l plăteau iobagii, acum era impozit anual stabil. Legea I din anul 1474 a perceput pe fiecare poartă câte un florin aur ajutor pentru apărarea contra Turcilor (subsidiu); iar legea din anul 1478 a fixat această dare de 1 fl. pe 5 ani consecutivi. În darea aceasta de 1 fl. se cuprindea însă și „lucrum camerae”, încât iobagii plăteau numai un fel de impozit, pe care îl numeau cu un singur cuvânt latin „contributio”. Din acestea timpuri cunoaștem și numele a doi preceptori, cari se numeau oficial „dicator”-i. În anul 1444 *Gheorghe de Szentjános* este perceptorul și încasatorul „Contribuției” de 1 florin în comitatul Cenad; acestuia îi ordonă Ioan Huneade ca din banii adunați să dea lui Nagymihályi din Nădlac 500 fl. pentru echiparea celor 10 lănceri-husari (Múz. lt.). Pe timpul lui Matia, în anul 1461, „dicatorul” se numea *Rákosi Szemere* (Acta post. adv. mont. 35-41).

Reorganizarea administrației județene și a justiției. Pe timpul regelui Matei, județul a trecut prin mari prefaceri. Legile acestui rege se ocupau de repetate ori cu organizația internă a comitatului, care de

pe acum o vedem formându-se și desvoltându-se în decursul secolelor ce urmează. Deoarece regele de multe ori numise *comite al comitatului* (prefect), persoană ne-nobil, corpurile legiuitoare au votat legea ca la această treaptă pe viitor să se înalțe numai nobili. Mai târziu (1486) legea a pretins, ca regele să numească „comes” numai dintre „stegarii țării”, sau dintre alți aristocrați sau mari proprietari vrednici de această demnitate. Comitele numea pe *vicecomitele*, dintre nobilii cei mai de seamă din comitat. În această epocă, în comitatul Cenad funcționează deodată doi comiți (prefecți). Devenind uzanță ca județul să-și aleagă *pretorii* (szolgabiró) și dintre nobilii mai săraci pe cari nu era greu a-i mitui sau a-i corupe, de acum legea dispunea categoric, ca pe viitor pretorii să se aleagă numai dintre nobilii cei mai bogați și mai de seamă și ca fiecare să aibă sigil bine vizibil. Acela, care refuză primirea acestei funcțiuni, să fie pedepsit de comitele cu pedeapsă încasabilă imediat de *50 mărci aur*. În fiecare județ, prefectul și nobilimea va alege după trebuință *8-12 oameni regali* („homo regius”) dintre nobilii mai bogați din județ; aceștia să fie obligați a executa tot soiul de investigații oficiale, împreună cu certificarea oficioasă a capitlului episcopesc. Cel ce refuză această însărcinare și nu o poartă timp de cel puțin un an, să se pedepsească cu amendă de *25 mărci aur* (Teleki, V. 344). Din acestea s'a format mai târziu instituția „*Tablei regești*” (Curtea de apel).

Cu toată precauțiunea alegerii corpului de legiuitori, judecățile erau făcute cu patimă și corupția era neînchipuit de mare. În 30 Martie 1479 tribunalul comitatului a mai ținut încă o ședință prezidată de „nadorul” (palatinul) țării, cu nobilii din comitatele Cenad și Timiș sub cerul liber, lângă orașul Cenad, forțat de starea lucrurilor teribile ce se petreceau în întreaga regiune, ca: *tâlhării, omoruri, vânzări de oameni* și alte grozăvii (Dl. 18189), însă având în vedere, că comitatele avuseseră drept de judecată numai pentru că-l cumpăraseră cu bani de la regele, sfatul țării ținut în a. 1486 a desființat odată pentru totdeauna „*generale iudicium*”-ul și „*proclamata congregatio*”, ca pe „*niște adevărate adunături scandaloase*” (Borowsky, o. c. I. 134). Cu drepturi de acestea până atunci, s'a investit *Tribunalul județului*, dar cu restricțiunea ca pentru cazurile penale să-i dea regele împuternicire din caz în caz, dacă află de cuviință, în chestiunile petrecute pe teritoriul județului.

Tribunalul episcopesc. În județul nostru mai exista încă și alt tribunal, care în acest timp chiar și judeca, cu totul independent de celălalt, în chestiuni de proprietate. Acesta era „*Scaunul Episcopesc*”, în fruntea căruia funcționa de regulă locțiitorul episcopului. În cercul de activitate al acestui tribunal cădeau nu numai chestiunile referitoare la viața religioasă, de ex.: *cazurile de sacrilegiu, sper-jur etc.*, ci și *decima bisericească, uzura, bătaia persoanelor bisericești și a femeilor, jefuirea acestora, apoi chestiile de căsătorie și drepturi bănești rezultate din acestea ca: legatele și cinstea miresei, zestrea, sfertul fiicelor (o fată avea dreptul la 1/4-a parte din averea părintească), testamentele, procesele văduvelor și interdicțiilor.* Din acest secol ne-au rămas câteva amintiri. În 8 Martie 1403, preotul Vasile din Secianul-Mic se judecă în fața vicarului Petru cu oaspele său Karos Toma, din Secianul-Mare, care îi luase un cal în valoarea de 25 florini. Deoarece Karos nu s'a prezentat în fața *sfântului scaun*, este judecat să plătească valoarea calului și 6 mărci pedeapsă. După aceasta se dă ordin preoților din: Murani, Firighaz, Secianul-Mare și Vinga ca acela care va primi ordinul mai repede, să someze pe Karos ca în termen de 15 zile să achite pedeapsa și valoarea calului. În cazul că refuză, în fiecare Duminică și sărbătoare să publice blăstăm asupra lui, până când sfântul scaun va dispune altfel (Sztáray-oklevéltára II 29).

Mica proprietate. Nobilii mici (răzeșii). În cele de mai sus ne-am ocupat cu marile proprietăți și marii proprietari al acestei epoci; din cele ce urmează vom cunoaște situația micilor proprietăți și micilor nobili. Acestea date sunt adunate din ascultările de martori din anii 1450, 1451 și 1452.

În unghiul dintre Murăș și Tisa era situat satul *Szent-Iván*, al familiei *Szent-Iváni*. Dela acesta la Vest era satul *Gyála*, unde se ridicase curtea familiei *Gyálay*. La Est era satul *Teruár*, unde familia *Terváry* fuseseră cei mai vechi proprietari. În apropiere era satul *Örves*, cu curtea nemeșească a familiei *Örvesi*. *Oroszlános*, cel puțin în parte era în mâna micilor proprietari, de ex.: *Bedecs, Biró, Taddi, Tompa, Finta*. În *Csücsköd*, mai trăește încă familia *Csücsködi*, însă aici avea proprietatea și familia *Novac*. *Szaján* încă avea mulți nemeși mici proprietari, ca: *Posztos și Konya*. Satul *Viseșdia* (*Vites Gyán*); aici aflăm proprietari pe *Kun Ștefan și Grigore Buruiană*. *Komloșul* era al familiei *Komlosi*. Mai spre Nord, *Perjémes*, în care se ridica-se castelul familiei

Macedoni. În apropiere aflăm satul *Alsó-Füged*, cu familia *Fügedi*. În partea din spre județul Timiș, *Temérdekház*, cu mai mulți nemeși, ca ex.: *Vitéz*, *Torkos*, *Szönyi*, *Fejér*, *Bocsári*, *Rábai*. În *Terösd* mai trăește încă familia cumană *Töl*. În Iara, nemeșul Fodor era proprietar. Satul *Nagy-Ösz* era alui *Magyar Sigismund*, iar *Bocsár* al familiei *Bocsári Pordány* încă nu mai era al vechilor mari nemeși. Aflăm pe micul nemeș *Szenth Benedek*, avocat renumit. Satul *Tadd* (între Viile Nădlac și Pereg) avea deasemenea mulți nemeși mici de ex.: *Taddi*, *Püspek*, *Panczél*, *Csillek*, *Nemes*, *Dúló* și *Tompa*.

Dela Murăș la Nord, cel mai renumit sat locuit de nemeși era *Földeák*. În 1450-1451 trăiau aici 19 familii nemeșești, de ex.: *Szigeti*, *Csatári*, *Aranyos*, *Vak*, *Furda*, *Prokator*, *Földeáki* și a. Totasemenea satele: *Batida*, *Szent-Király*, *Csög*, *Kopáncs*, *Serjén*, *Székesgyház*, erau proprietățile micilor nemeși (Dl. 14443).

Aceștia sunt mici nobili aflați prin acte pe timpul Corvineștilor, cari se prezintă în fața tribunalelor cu micile lor chestiuni, însă numărul lor era cu mult mai mare, totuși și acestea date sunt suficiente pentru a ne face închipuire ce aspect boieresc avea întregul județ al Cenadului. (Lista lor se poate afla la Csánki I. 707). Nobilimea era bogată, iar iobăgimea încă o ducea destul de bine sub protecția regelui.

Cu moartea regelui Matei, piere și dreptatea. De îndată ce s'a curmat firul vieții regelui Matei, comitatul nu se mai ridică, ci cade par-că și-ar fi ajuns ultimul fuștei al scării progresului, încât de aci înainte vom vedea numai decădere și corupție. Viața administrativă se destramă, familiile nemeșești începa sărăci, iar iobăgimea ajunge la „sapă de lemn”.

Regele Vladislav al II-lea. Cu moartea regelui Matei, legăturile familiei Corvineștilor cu județul Cenad nu s'au întrerupt. Fiul nelegitim al marelui rege, *Ioan Corvin*, a moștenit dela regele Matei foarte multe domenii, atât în județul nostru, cât și în alte județe din apropiere și din întreaga țară. Soția lui a fost *Beatrixa Frangepan*, iar singurul lor fiu *Cristofor*, a murit micuț. *Ioan Corvin* a fost tot atât de viteaz ca și tatăl său, ca și bunicul său, însă a murit om tiner. Pe tronul Ungariei se urca-se Vladislav al II-lea.

Depravatul Marchiz Brandenburg. Văduva Corvin *Beatrixa Frangepan* s'a recăsătorit cu cel mai bogat, dar totodată cel mai depravat om al timpului său, marchizul german *Gheorghe Brandenburg de*

Hohenzollern. Marchizul Gheorghe a ajuns în Ungaria astfel, că mama sa a fost sora regelui Vladislav al II-lea. Astfel unchiului său, regelui, i s'a datorat cunoștința și legătura cu văduva Corvin. Cununia s'a făcut în Giula, dar căsnicia a fost foarte nenorocoasă din cauza purtării ticăloase a soțului tiran. Beatrixa, abia după câteva luni a și murit, iar averea întreagă - peste jumătate din județul Cenad, mare parte din jud. Arad și Bichiș și alte imense domenii - i-au fost donate de regele acestui marchiz. („Századok”, 1889, 124).

Iobagii marchizului apăsati și chinuiți. Imediat, după preluarea averilor donate și-a adus din Germania funcționari și administratori Germani, cari despoiau bietul popor în mod atât de scandalos, încât senatorii țării, în ședința senatului au somat pe regele să ia dela marchizul domeniile donate și să le dea la oameni mai cu inimă. Însă cu toate acestea, proprietățile au rămas mai departe în posesiunea marchizului Gheorghe, care a sprijinit apoi propaganda reformatiei în toată țara, iar administrația tâlhărească a funcționarilor săi fără suflet și hămesiți mai târziu a încurajat mult nizuința iobagilor necăjiți și amărăți de a se elibera singuri din jug pe ori ce cale; lucru ce marchizul, care nu se cobora între popor și nu avea prin cine să se lămurească, nu-l observa și nu-l putea, ba nici nu vrea să-l înțeleagă; în afară de acestea, trufia îi crescuse și mai mult, când în baza testamentului regelui Vladislav deveni tutorele regelui minor *Ludovic al II-lea*, pe care l-a corupt și dus pe povârnișul depravărilor până sub nivelul său propriu.

Decăderea nobilimei. Desconsiderarea drepturilor. Nesiguranța proprietății. Ceilalți nobili, mari proprietari, după moartea regelui Matei, mai tare ca ori când râvneau averile altora. În mâinile lor erau puterea și banii. Dar biata iobăgime, odinioară ocrotită de dreptul Matia, trăia cele mai grele zile sub ocârmuirea lui Vladislav al II-lea. În întreaga țară, iobăgimea se tot plângea, și ceea ce era mai trist, ori către cine se adresa cu năcazurile sale, era respinsă, huiduită și lăsată fără satisfacție. La aceasta se adaogă nedreptatea strigătoare la cer, că dacă un proprietar făcea vre-o samavolnicie pe moșia altuia, de regulă și aproape întotdeauna, numai iobăgimei i se pricinuia pagubă.

Astfel stăteau lucrurile în județul Cenad pe timpul când Nădlacul era stăpânit de familia Iakșič. În anul 1506 frații Iakșič din Nădlac au intrat pe moșiile lui Doczi Ferencz și alui văduva Vizesi Deak Imre din

satele Vizeş, pe pustele: Essövilág, Almatele, Borsosalmatelke și Sárosszestelke, pe cari atunci se copperseră cerealele, și cu iobagii săi le-a cosit și le-a cărat acasă, cauzând iobagilor din Vizes o pagubă de 300 florini. După aceasta Iakšič a venit iarăși cu 188 iobagi, a atacat Vizeşul și smulgând tabla de hotar și-a cuprins din moșie cât a vrut (Dl. 22990 și 21525).

Nemeșul Telegdi Ștefan avea foarte mari bogății, dar hămisenia lui era și mai mare. La ordinul său, administratorului *Mathys Dominic*, în 1510 a intrat cu iobagii săi înarmați pe moșia vecinului *Szakoli Ioan*, a atacat 17 iobagi, cari încărcău fân pe carele lor, a început a-i lovi cu cravașa și chiar cu ciomege și dacă aceștia nu se refugiau, erau cu siguranță omorâți; cei refugiați s'au ales cu răni grave pe corpuri. Iobagului *Kis Foriș* i-a aprins carul cu fân. De altă dată a atacat tot această moșie, ducând acasă fânul dintr-o jireadă în lungimea de 17 coți. Tot proprietatea acestuia a fost atacată de Telegdi; iobagii săi au intrat cu forța în pădurea „Tiszaszigeti”, au tăiat toți arborii și i-au cărat acasă la Telegdi (Dl. 30260).

Ciuma. Dar nenorocirea nici odată nu umblă singură. În anii 1510, 1511, județul Cenad era cel mai tare bântuit de *ciumă*, a cărei victime, natural, cădeau mai cu seamă sărmanii iobagi. Furturile, tâlhăriile la drumul mare, omorurile și alte crime de tot soiul, se sporiseră în așa măsură, încât regele a fost silit să trimită aici un delegat special, pe *Ștefan Verböczi*, notarul „Curiei regești” (Curtea de Casație), ca să judece dânsul, în mod special în județul Cenad și astfel să restabilească ordinea între nemeși și iobagi. Regele a mai ordonat, ca în ziua de Sfântul-Martin să țină *judecată extraordinară*, iar dacă aceasta *din cauza bântuirii ciumei* nu va fi cu putință, să fixeze altă zi (Dl. 22061). Ce a isprăvit Verböczi nu se știe, însă împrejurările se otrăveau din zi în zi și numai o schinteie mai lipsea, *ca poporul să izbucnească în revoltă formală*, iar față de amărăciunea ce întuneca sufletele, *deodată căzu vestea ca un meteor din Cer că se apropie „mântuirea”* (?).

Cruciații. Doja Gheorghe. Liberatorul nu era altul, decât *Doja Gheorghe*, căruia, în 1514, în ziua de Stul. Gheorghe, primatele de Strigoni *Bakócz Toma*, i-a pus crucea roșie pe piept, investindu-l cu dreptul trimis dela Papa Romei, să adune cete din popor în numele Sfintei Cruci, și să pornească contra Turcilor. A mers vestea prin țara întreagă cu îndemnul să se înroleze cât mai mulți în armata cruciată;

acestora Sfântul Părinte le va pune crucea roșie și sfințită pe piept, și le va ierta toate păcatele.

Doja Gheorghe era născut din familie de iobagi. Ca tiner a lăsat într'o bună zi coarnele plugului și s'a înrolat în armată. Aici s'a distins în luptele contra Turcilor, pentru ceea ce a fost înaintat la titlul de nobil, dându-i-se o moșie între Timișoara și Belgrad, împreună cu multe daruri (Istvánfi 80).

În sfatul ținut la curtea regală, în care primatele din Strigoniu a desvoltat importanța și necesitatea pornirii unui război cruciat contra Semilunei, mulți au fost de acord cu planul și foarte puțini au fost de părerea că ar trebui să grijească bine de modul executării, deoarece armele foarte ușor se pot întoarce contra nobilimei.

Răscoala țăranilor lui Doja (1514). Doja și-a chemat prietenii la Pesta, unde le-a cusut pe haine crucea roșie, și adunând cete de iobagi în număr mare, le făcea instrucție. Propaganda se făcea de către preoțime, la ordin superior, astfel iobagii lăsară grija câmpului asupra femeilor și bătrânilor și alergară cu mic cu mare sub drapelul cruciat. Nobilii observând că le rămân moșiile nelucrate, se împotriviră la plecarea iobagilor; le sabotau rechizițiile, apoi, când în trupa adunată și înverșunată contra nemeșilor s'a aruncat și ultima schinteie, și anume: că regele le-a trimis ordinul să pornească în Croația pentru eliberare Krinului, iar după ce propaganda preoților contra nemeșilor ajunsese până la nivelul unei conjurări, că „*fiecare să se gândească la exterminarea clasei nobilimei, care până acum a supt sângele iobăgimei, iar acum îi invidiază iertarea păcatelor*”, Doja Gheorghe fanatizat și fascinat de vorbele înflăcărâte ale preotului *Mészáros Laurentiu din Czegléd*, dă ordin, ca de aci înainte să nu i se mai tolereze nimic nici unui nemeș, ci să li se distrugă tot avutul. Ca fulgerul a străbătut acest ordin întreaga câmpie ungurească. Țăranii asupriți, setoși de răzbunare, s'au repezit ca Furiile asupra curților boierești, pe cari le-au jefuit și aprins, iar pe nobilii și familiile lor, cari le cădeau în mâini, îi omorau în cele mai draconice chinuri.

Lupta lui Doja la Nădlac. Atrocitățile răsculaților. Aprinderea Nădlacului. Abia acum se treziseră regele și primatele, observând marea greșeală, însă era prea târziu. Zădarnic au interzis îmbrăcarea hainelor cruciate, zădarnic au somat pe Doja să se reîntoarcă din drumul diabolic apucat, dezastrul nu l-a mai putut opri nimeni; Doja s'a revărsat ca un

puhoi cu cruciații săi în număr de peste 33.000, călăreți și pedestri, peste întreaga câmpie ungurească. În lupta de lângă Nădlac, prima dată par-că ar fi fost învingători nobilii asupra lui Balogh, adjutantul lui Doja (vezi și p. 288), însă sosind dinspre Giula trupă considerabilă sub comanda lui Doja, aceștia au atacat *Cenadul*, apoi *Nădlacul și alte orașe, pe cari le-au ars până la pământ*. Țăranii cari rămăseseră acasă li se atașau de frică, apoi pe nemeșii ajunși în mâinile lor îi omorau schingiindu-i și maltratându-i. În Nădlac, în castelul lui Iakšič se refugiaseră episcopul din Cenad *Csáki Nicolae* și vicecomitele *Ravazdi Petru*. Tot aici se afla *Ștefan Báthory*, comandantul cetății Timișoara. La apropierea răsculaților, care atacaseră cu surprindere, Iakšič și Báthory au reușit să fugă călare, numai în vestmintele de dormit, spre Timișoara, însă episcopul Csáki și vicecomitele Ravazdi au căzut în mâinile răsculaților, pe care i-au târât în fața lui Doja, lovindu-i și maltratându-i, iar după ce i-a ascultat i-a dat pe mâinile țăranilor sălbăteciți, ca să le aleagă chinurile. După scurtă deliberare au hotărât ca pe *Ravazdi să-l răstignească pe cruce, iar pe episcopul să-l tragă în frigare și să-l frigă de viu*, lucruri ce imediat s'au și executat pe malul stâng al Murășului, lângă Nădlac (după tradiție, pe locul sălașului „Viluț”). Pe Telegdi Ștefan, l-au prins întorcându-se acasă dela moșie. Acest bărbat, care avea cele mai frumoase merite în serviciul patriei, a fost legat cu funii groase la stâlp și între râsete și chiote sălbatece a fost omorât trăgând săgeți asupra lui (Istvánfy, 86). Așa a pustiit Doja întregul județ Cenad, apoi Aradul până la munți, iar de aici primind informația, că se apropie voivodul Ardealului, *Ioan Sapolya* cu trupă considerabilă, și-a pus toată forța asupra cetății Timișoara, comandată de Ștefan Báthory.

Lupta de la Timișoara. Răpunerea țăranilor. Ioan Sapolya, într'o luptă foarte sângeroasă, bate, împrăștie și capturează o bună parte din armatele lui Doja, între cari cade prizonier însuși Doja împreună cu tovarășii săi (Istvánfy 88). Retorziunea nemeșilor a fost și mai crudă. Pe țăranii prinși, nobilii i-au omorât în massă, pe unii îi legau în lanțuri și-i aruncau în temniți, iar pe Doja l-au omorât chinându-l îngrozitor. I-au pregătit un tron de fier, pe care l'au înroșit în foc, apoi desbrăcat în pielea goală și legat în lanțuri l'au așezat pe tron, pe care l'au și încoronat cu coroană de fier de asemenea înroșit în foc.

Această revoluție a costat viața a 70.000 oameni. Cel mai mult a

suferit județul Cenad, care nici n'a putut suporta acest groaznic prăpăd. Ruină a devenit întregul județ.

Răzbunarea nobilimei. Subjugarea iobagilor. După înăbușirea răscoalei țăranești, a urmat ultimul act al dramei, *represaliile*. Parlamentul din anul 1514 s'a răzbunat grozav pe întreaga iobăgime. A șters toate concesiile și privilegiile de până atunci, a oprit cu desăvârșire libera mutare, introducând în locul acestora slugărnicia cea mai umilă, legând țărănimea cu totul de glie. În afară de decima preotească și de 1/9 către nemeș, s'au fixat poveri noi și mari: fiecare iobag cu un loc întregul de casă va da boierului său anual 1 florin aur, 12 găini, 10 iobagi împreună 1 porc gras, iar - ce era și de cât aceasta mai greu - iobagul era obligat să facă atâtea zile de lucru la curte, câte poftea nemeșul. Fiii de iobagi au fost excluși de la funcțiunile preotești (în altele nu erau) și opriți de la purtarea armelor; aceluia, la care s'a aflat armă i s'a tăiat mâna dreaptă.

Dar biata iobăgime, inconștientă și iresponsabilă, dusă pe căi ră-tăcite de către conducători și propagandiști demagogi fără minte, nu îndura numai grozăviile legilor grele, ci în afară de aceasta, „domnii de pământ” unul după altul se prezentau cu pretențiile de despăgubire și urgitau cu asiduitate la prefecturi, ca să li se plătească despăgubiri și să li se dea satisfacție pentru cele îndurate dela revoluționari.

După aceasta, o bună bucată de vreme nu mai auzim de cazuri când iobagii ar fi beneficiat de vre-o înlesnire de plată a impozitului, ca de ex. în 20 Decembrie 1491, când regele Vladislav, la cererea lui Ștefan Iakșič, scutește pe 4 ani de plata impozitului pe iobagii din orașul Fenlak. După rebeliune, nici vorbă nu putea fi de așa ceva (Dl. 26651).

Apatia iobagilor. După înjosirea iobăgimei până la cea mai adâncă sclavie, nobilimea a ajuns să-și vadă servii îngropați în cel mai adânc mutism, dar iobagii au devenit în acelaș timp indiferenți față de ni-zuințele și planurile nobilimei. Lipsa totală a libertății fizice, a stimulat în iobagi dorul de libertate spirituală, astfel când a venit odată vremea, care le predica idei și moravuri noi, s'au repezit după îmbrățișarea lor; au trecut în massă la Reformatism.

Depravarea nobilimei. În acest timp, nobilimea rămâne fără nici un ideal; mergea din zi în zi tot mai departe pe drumul care a dus țara la falimentul social. Interesele nobilimei erau justificate cu cele mai

mârşave mijloace, astfel şi cele mai nobile sentimente erau călcate de ei în picioare. O vedem aceasta din exemplul lui *Nicolae fiul lui Ştefan Telegdi*. Probabil nu i-a fost pe plac, că mamă-sa, după împlinirea anului de doliu, s'a recăsătorit. S'a dus la curtea mamei sale ajutat de servitori înarmaţi, a atacat curtea Szent-Lörincs şi pătrunzând în odăi a tăbărât asupra mamei sale cu cele mai neruşinate înjurături, apoi apucând-o de păr, a trântit-o la pământ şi a bătut-o zdrobind-o cu picioarele. După acestea i-a luat toate bijuteriile şi tot ce a avut mai de preţ şi a: caii de călărit, vinul şi cerealele, apoi aurării, cari au valorat ca la 200 florini aur (Dl. 29630). Asemenea şi alte numeroase grozăvii de altă natură s'au mai întâmplat în familiile nemeşilor, nerespectând drepturile altora şi nebăgând în seamă legile ţării. Faptele scandaloase, apoi devastarea averii vecinului şi a ţării, erau la ordinea zilei.

Situaţia tezaurului ţării. În parlamentul din Buda, la a. 1523 corpurile legiuitoare au hotărât să someze la dare de seamă pe vistiernicii ţării, cari mânuiau darea extraordinară, din care $\frac{1}{4}$ era destinată pentru trebuinţele curţii regale, iar $\frac{3}{4}$ pentru armată. Din 26 judeţe, Cenadul ocupă locul al doilea dintre cele ce şi-au achitat punctual impozitul; primul a fost judeţul Bihor, cu 5713 florini, *Cenad cu 3332 fl.*, Arad cu 3000 fl., Zărand cu 2400 fl., Timiş cu 2000 fl., Bichiş cu 1260 fl., Csongrád cu 800 fl. (Bárány, „Torontal”, 125). Aceste date arată că iobăgimea judeţului nostru începu-se încetişor să refacă pustiirile rebeliunii şi totodată populaţia satelor se înmulţi-se.

Apărarea ţării. Dieta anul 1498 a hotărât, ca episcopul Cenadului să fie obligat a susţine pentru apărarea ţării *100 călăreţi*; tot acest parlament a obligat judeţele din Bănat, între cari era şi Cenadul, ca după fiecare 24 case să trimită în armata regală un călăreţ echipat complet. Dieta ţării, din anul 1504 hotărâse, ca nobilimea să fie obligată a se răscula şi a forma „gloatele” ţării” (miliţii) în caz de război, iar episcopul de Cenad a fost obligat să dea 50 călăreţi echipaţi complet, sau 1500 florini.

Bisericeşti. Regele Sigismund majorase proprietăţile episcopiei catolice din Cenad în a. 1421, însă hotarele diecezei, dela un timp s'au micşorat din cauza evenimentelor războinice cari au urmat. În a. 1459 avea 6 protopopiate, dar acestea în secolul următor n'au mai existat.

Episcopii succesori ai lui Gellért au jucat un mare rol atât din punct de vedere religios, cât şi politic. Al 13-lea episcop a fost *Deszö*

(Dezideriu), în 1204-1228 a fost unul dintre semnatarii „bulei de aur” alui Andrei al II-lea, al 17-lea, *Antoniu I-1*, a încoronat pe Otto de Bavaria ca rege al Ungariei și a fost cancelarul lui dela 1290-1306. Al 21-lea a fost *Gebhard* (zis și Zalard), delegatul Papei în Ungaria, Bohemia și Polonia în anul 1344. Al 39-lea a fost *Csák Nicolae* (1500-1514) care a căzut victimă cruciaților lui Doja.

Reformația. Nemulțumirile față de Papa Romei au provocat în evul mediu în Anglia aspre discuțiuni conduse de profesorul Vyclif Ioan. Vyclif moare în anul 1384 fără să poată pune în aplicație reformele sale, însă operele rămase au fost duse în Bohemia de către delegații statului, cari au luat parte la nunta regelui Richard al II-lea cu Ana sora lui Vențel regele Bohemiei.

Ideile lui Vyclif repede au prins rădăcini în Bohemia, deoarece catolicismul și Papa nici aicea nu se bucurau de simpatie. În Bohemia noile idei au fost răspândite de către profesorul Ioan Hus cu atâta tărie încât în anul 1410 tot poporul Ceh a trecut la noua credință numită de aci în colo credința husitană. Hus pentru credința sa a fost persecutat și ars pe rug.

Nemulțumirile față de catolicism și în special față de Papa erau tot atât de mari și în Ungaria, ca și în alte țări, astfel învățăturile lui Ioan Hus și-au făcut drum și în Ungaria. Începutul s'a făcut în regiunea Cenadului și Bichișului. Iakšič Petru, domnul Nădlacului, a luat în căsătorie pe Ana fiica unui nobil Ceh, de religie husitană, punând condiția ca să-și păstreze legea ei. Ana imediat a colonizat în Nădlac mai multe familii de credință husitană, cari însă după moartea Anei s'au mutat din Nădlac. În urma înțelegerii cu Petru Iakšič, Ana a împărțit biserica din Dolmă în două, cu un părete pe mijloc, astfel în biserica ortodoxă, de acum în colo, într'o parte servea preotul husitan, iar în cealaltă parte popa ortodox.

Ana Iakšic, mai târziu, când s'a început reformarea bisericii, a devenit cea mai mare aderentă a lui Martin Luther; a trimis mai mulți tineri pe cheltuiela sa la Wittenberga, ba după o legendă locală ar fi purtat corespondență chiar cu Luther. Dintre tinerii amintiți, cei mai însemnați au fost: *Ioan Vidu* (care se scrie Balzarathy), fiul lui Lucaci Vidu de Boșoroaga, comandantul cetății, Nădlac. Acesta mai târziu a devenit medic cu mare renume și profesor în Sárospatak („Egyház és Oskola”, de Szerberény Andor, pag. 65). Se mai face amintire de tine-

rii Nagylaki Gáspár și Nagylaki Székely Albert, ca studenți în a. 1515 la universitatea din Crakovia (Müller, „Regestrum bursae Cracoviensis”). Se crede, că unii iobagi de-ai Anei au trecut la credința husitană, cari mai târziu s’au făcut evanghelici. În urma acestora, biserica evanghelică din Nădlac, ar fi una din cele mai vechi biserici reformate din Țara noastră (România).

Regele Ludovic al II-lea. Decăderea generală. După moartea slăbănogului rege Vladislav, la 6 Martie 1516, rămase pe tronul Ungariei fiul său minor, Ludovic al II-lea și mai slăbănog (Istvánfy, 55). Țara rămase pe mâna unor oligarhi speculanți și intriganți, cari o exploatau cu toate mijloacele posibile. Ordinea publică era amenințată, disciplina slabă, sau nici de cum. Visteria statului goală, iar magnații manipulanții și administratorii trăiau îmbuibați. Bunurile regale ajunseseră amanetate, armata neglijată.

Dezastrul dela Mohács. Pe când acestea se petrec în Ungaria, pe tronul sultanilor ajunge Soliman al II-lea - Cel mare - stăpânul secolului său (I. H. Schwicher, 131). Condițiile de pace făcute de Soliman al II-lea prin solii săi, nu fură acceptate de consilierii speculanți și stricați ai regelui (Istvánfy 59). Soliman pornește în primăvara anului 1521 cu oștire numeroasă contra Ungariei. Belgradul cade în 29 August 1521, după atacuri sângeroase. Sultanul Soliman observând că după numeroase incursiuni în Ungaria nu întâmpină prea mare rezistență, hotărăște a da Ungariei lovitura de moarte. *La 29 August 1526 dete lupta decisivă cu forțele ungurești la Mohács.* În luptă cade regele Ludovic al II-lea (după unii s’a înecat într’un pârâu pe când se refugia de Turcii care-l urmăreau) și cu el aproape toată nobilimea care a luat parte, în frunte cu arhiepiscopul comandantul general *Tomory Pavel*, iar oastea risipită.

Din județul Cenad încă a pierit multă nobilime la Mohács, între cari și *episcopul Csaholi de Cenad*. *Trupele din Nădlac au fost conduse de frații Marcu și Petru Iakšič*, dintre cari *Petru a căzut mort pe câmpul de luptă.*

Lupta de la Mohács a fost nu numai mormântul Ungariei, ci ea a deschis județului nostru decăzut o epocă nouă.

Regele Ioan Sapolya și regele Ferdinand de Habsburg I-l. Lupte politice. După dezastrul dela Mohács, nemeșii s’au împărțit în două partide și cu ei țara. Unii erau pentru alegerea de rege alui Ferdinand

de Habsburg iar ceilalți voiau pe Ioan Sapolya, voivodul Ardealului.

Ioan Sapolya își întinde hotarele Ardealului până la Tisa. Sub dominația lui, comitatul Cenad rămâne cu vechile lui forme. Adese ori întâlnim ordinele regelui Ioan, prin cari dispune cercetări și investigații, iar din unele semne se observă, că da comitatului nostru importanță specială. Îndată după încoronarea sa, numește pe episcopul Cenadului în locul celui căzut la Mohács, iar dânsul face vizite în județ de mai multe ori, de ex. la Cenad și la Măcău.

Brutalitățile nobilimei. Incursiile Turcilor. Hârtuelile dintre cele două partide regești atingeau întotdeauna acest județ de graniță, astfel frecările dintre Ferdinand și Sapolya au făcut enorme pagube în județ, dar în afară de acestea dezastrul județului a fost grăbit de numeroasele incursiuni turcești ce începuseră. În vara anului 1529 comandantul cetății Belgrad, *Bali-beg*, a organizat cu trupele sale turco-tătare o campanie tâlhărească în regiunea dintre Murăș și Crișuri. A înaintat fără nici o rezistență, a dat foc satelor (cari tocmai începuseră a se dezvolta), ducând în sclavie pe locuitorii ce-i cădeau în mâni.

N'a fost suficientă pustiirea Turco-tătarilor, ci nemeșii, lacomi și invidioși folosindu-se de timpurile tulburi, se atacau unii pe alții făcându-și pagube. Brutalitățile erau și acum la ordinea zilei, ba poate mai frecvent decât în secolii trecuți. Regele Ioan Sapolya, încontinuu le trimitea ordine, sfătuindu-i să se abțină dela samavolnicii. Vărsarea de sânge nu era între rarități; *Magocsi Gáspár*, în etate de 22 ani, mergând odată să-și viziteze moșia sa din Magocs, a aflat un cioban de-al său păscându-și oile pe moșia sa din Magocs, pe care în loc de orice judecată l'a străpuns cu sabia omorându-l pe loc (Keglewich It. Com. Csanad, fasc. 1. Nro. 13). Petru Perényi, comandantul cetății Timișoara a prins pe Iakșič Marcu, proprietarul Nădlacului și l-a ținut prisioner până când rudele sale l-au răscumpărat cu 4000 florini (Kolozsmonost. It. Com. Csanad Nro. 4 și 11).

Administrația. Viața de județ în epoca aceasta abia mai vegeta. Ce e drept, avea încă *pretori* și *vicecomiți*, însă timpurile tulburi le împiedeca activitatea, deși sub domnia regelui Ioan Sapolya se luaseră unele măsuri sănătoase, cari au refăcut în mare parte starea economică a județului.

Iobăgimea. Privilegii. Starea iobagilor încă da oarecari semne de îmbunătățire în mijlocul rivalizărilor celor doi regi. Nemeșii începuseră

să prețuiască mai mult mâinile muncitoare, decând se iscase teama, că pustiirile turcești vor depopula regiunea. Regele Ioan însuși este foarte larg la mână în împărțirea privilegiilor. În 1532, la intervenția lui Vitéz Vasile și a fraților Magocsi Andrei și Gaspar, regele *acordă scutire de impozit pe 10 ani iobagilor care au colonizat localitatea Cutina* (Keglevich lt. Com. Csan. fasc. 1. Nro. 12). În 13 Martie 1533 scutește pe vecie de toate dările ordinare și extraordinare, cum și de toate ajutoarele ce trebuie să le dea, pe iobagii locuitori ai orașului și cetății Fenlac (Kolozsmonost. lt. Com. Csan. Nr. 10), iar în 15 Decembrie 1534 orașul primește dela regele Ioan, la cererea lui Iakșič Marcu, drept de târg, care se ținea în fiecare an de 2 ori în ziua de Toți-Sfinții și în Joia-Mare, iar târgul de săptămână în fiecare Duminică (Kolozsmon. lt. Com. Csan. 14).

H) Regina Izabela de Iagello, proprietara Nădlacului

În 4 Septembrie 1541 Sultanul Suleiman, după ce a ocupat cetatea Buda, *condolează pe văduva lui Ioan Sapolya, regina Izabela*. Cu această ocaziune recunoaște ca tutori ai minorului Ioan Sigismund pe episcopul *Frater George Martinuzzi* și pe *Petrovici Petru*, guvernatorul regiunii bănățene, predând totodată reginei dreptul de stăpânire asupra Ardealului, împreună cu regiunile dintre Kassa - Maramurăș - Timiș. Regina a părăsit 4 provincii de guvernare. Provincia de Sud (Bănatul) a încredințat-o lui Petrovici, Episcopului Martinuzzi Cenadul și episcopia Oradea împreună cu pământul dintre Crișuri și Tisa; regiunea Kassa a încredințat-o lui *Czeczei Lenard*, iar sub guvernarea proprie a menținut Ardealul și Maramurășul.

Din acest moment, Cenadul a aparținut formal Ardealului, însă nobilimea se tot împotriva, până la sfârșit teama de Turci a făcut-o să primească situația dictată de aceștia (să se supună reginei Izabela).

Privilegii. În 14 Aprilie 1547 regina Izabella ratifică scutirea de impozit a locuitorilor privilegiați din orașul Fenlac (Kolozsmonost. lt. Com. Csanad Nr. 8).

„*Necredințele*”. Deodată cu ruperea țării în două, se începe șirul cazurilor de „necredință” și ca urmare, confiscările averilor. Dela un timp, fiecare nobil mare juca o adevărată „*politică de leagăn*”; acuș

erau în partida reginei Izabela, acuș în aceea alui Ferdinand. Dacă într'o familie erau 2 sau mai mulți frați, aceștia își împărțeau rolurile astfel că unii se atașau partidului ardelean, iar ceilalți partidului nemțesc. Așa, dacă unuia i se confisca moșia, o căpăta celălalt, sau deși n'o primea, îi rămânea cel puțin partea sa. În 28 Iunie 1549 frații Doczi Nicolae și Gavril de Nagy-Lucse, ai căror strămoși fuseseră proprietari pe malurile Murășului, aduc la cunoștința regelui Ferdinand ,

Regina Izabela de Iagello, văduva lui Ioan Zapolya,
și fiul său Ioan Sigismund, proprietara Nădlacului

că cetatea Zădărlac (nu departe de Timișoara), după moartea unchiului lor Doczi Vasile, „a ajuns pe mâini străine” (adecă pe teritoriul ocupat de regina Izabela) și pentru ca să nu o piardă definitiv, ar trebui ca unul din ei să-și mutè domiciliul la Zădărlac. Astfel regele Ferdinand aprobă, ca Nicolae Doczi, să-și dea pe fiul său în serviciul reginei Izabela, iar Nicolae sau Gavril (după cum se pot înțelege) - până lucrurile se vor schimba - să locuiască la Zădărlac sub stăpânirea reginei Izabela, însă cu condițiunea ca unul necondiționat să-și păstreze domiciliul stabil pe moșiile din regatul lui Ferdinand și de altfel ambii să rămână credincioși regelui Ferdinand (NRA. fasc. 1663 Nro. 28).

Soarta iobăgimei. Această epocă formează întorsătură importantă și în istoricul iobăgimei. Nobilimea a recunoscut că legea din 1514 nu se poate menține și pe mai departe, astfel, în anul 1547 resemnându-se a recunoscut, că „*deși Bunul Dumnezeu după dreptate pedepsește națiunea pentru unele păcate, dar mai cu seamă pentru că a urgisit iobăgimea la sclavie; ca să-și poate redobândi iertare Cerului*” ... eliberează iobăgimea de sub sclavia eternă permițându-i „*liberă mutare*”, pe lângă anumite condițiuni. Însă iobăgimea comitatelor din preajma teritoriului ocupat de Turci, cum era și Cenadul, n'a avut mare folos din aceste concesiuni. Câteva date ne arată, că iobagii din când în când au schimbat și pe aici stăpânul (acta Poson. fasc. 44 Nro. 44 și fasc. 58, Nro. 58).

Sârbi coloniști. În aceste timpuri, comitatul Cenad era năpădit de Sârbi veniți din Peninsula Balcanică. Familia Iakșič, care stăpânea domeniul Nădlac, a colonizat pe toate moșiile sale Sârbi (Dl. 22886). Listele de dijmă din anii 1560 și 1563 află 22 comune cu locuitorii Sârbi; însă *defterile* turcești din anii anteriori amintesc 38 localități sârbești.

Bisericești. Majoritatea locuitorilor județului continuă a fi cea ungurească, însă era părăsită de nobilime, mare parte emigrată iarăși în alte regiuni, și era neglijată de preoțimea catolică îmbuibată care în loc să se ocupe de educația sufletească a poporului, se ocupa cu adunarea de bunuri materiale, încât ideia nouă adusă de reformatorii străini și maghiari, a prins repede rădăcini înmulțindu-și aderenții în scurt timp în județul Cenad, parte sub auspiciile Marchizului George Brandenburg, parte sub acelea alui Abádi Benedek și Szegedi Kiss István, apoi ale văduvei Ana Iakșič. Comandantul cetății Giula, Magocsy Gáspár, din familia Nadány, deasemenea a sprijinit mult reformatismul.

Politica episcopului Martinuzzi. Județul Cenad a căzut jertfă politicei hazarde de duplicitate a episcopului Gheorghe Frater Martinuzzi atrăgând în pericol întregul Bănat. În anul 1550 Turcii ocupaseră Cenadul. În anul următor, regele Ferdinand s'a convins că Ardealul și Crișana nu le va putea lua în posesiune fără ajutorul armelor, drept aceea după consfătuirea din 3 Februarie 1551 ținută cu Martinuzzi la Dioszeg, și-a trimis delegații ca să încheie o înțelegere cu regina Izabela și cu Petrovici. Însă în urma intervenției reginei la Constantinopol, sultanul a trimis în Ardeal pe la începutul lunii Martie solie cu poruncă aspră

către dietă, ca: imediat să încoroneze pe fiul reginei, iar cetățile *Becse* și *Becskerek* să fie predate îndată Turcilor și să trimită la Poartă *50.000 florini plocon*. Pentru executarea acestei ordonanțe, regina a convocat dieta la Alba-Iulia, iar Petrovici a convocat la Timișoara în ședință nobilimea Bănatului, ca să accepte și ei porunca Sultanului. În acest timp, episcopul Martinuzzi prin diverse trucuri zădărnicea ținerea ședințelor și în acelaș timp aduna oștire cu care ataca încontinuu localitățile ocupate de Turci, fără a fi avut consimțământul reginei și alui Petrovici. Petrovici a și cerut ajutor dela Turci din Seghedin, *Nădlac* și *Ciala* în scopul reocupării Cenadului (Szallay A.: „Négszáz magyar levél” p. 82). Mai la urmă s’a alăturat la politica lui Martinuzzi și Petrovici, iar în luna Iunie s’a încheiat înțelegerea cu Izabela; Petrovici a predat lui Ferdinand Timișoara, Lipova și Becicherecul, împreună cu alte cetăți, pentru cari a primit în schimb domeniul din Muncaci. Cetățile le-a preluat Báthory Andrei.

Sultanul auzind de ocuparea Ardealului, s’a aprins foc de mânie și a dat ordin lui *Sokoli Mehmet* beglerbegul din Rumelia, ca pătrunzând cu armata sa în Ardeal să izgonească oastea lui Ferdinand; pe Izabela împreună cu prințul Ioan Sigismund să-i reîntroducă, iar lui Martinuzzi și la senatorii țării le-a poruncit ca pe prințul să-l rețină în țară până la sosirea armatelor turcești, „*altfel pe toți îi va trage în sabie*” (Horvath: „Frater György” p. 297).

Dar Gheorghe Frater Martinuzzi din nou a tras pe sfoară pe Turci, cu toate că acest procedeu chiar regele Ferdinand l’a desaprobat. A însinuat la Sultan, că Petrovici e trădătorul, „*iar nu el, care întotdeauna a fost credincios față de Poartă*”. Pentru susținerea acestei informații, a trădat că Petrovici a predat lui Ferdinand cetățile ce le avea sub ordine. Pentru ca Sultanul să fie convins, a trimis deodată cu scrisoarea mai multe daruri și un „impozit” (poate plocon deosebit) bogat, prin cari i-a succes ca Sultanul să-și schimbe părerea despre dânsul. Beglerbegul Mehmet, care era în drum spre Ungaria, l’a și avizat printr-o epistolă că „*marele împărat turc*”, apoi sandjaccii și alți dreptcredincioși auzind că a trimis darea la luminata poartă i-au aflat „*fața curată*”.

Politica turcească. Beglerbegul a plecat în 5 Septemvrie din Petrovaradin (la Nord dela Belgrad) cu 80.000 ostași și a trecut Tisa pe la Ciurgo, revărsându-și oastea pe malul Tisei și al Murășului și pro-

mițând în tot locul deplina libertate pentru popor, astfel iobagii apăsați și necăjiți, în special ortodoxii, s'au înrolat în massă în armata turcească. Episcopul Martinuzzi scrie către regele Ferdinand: „*Bietul popor apăsat, este ușor credul la astfel de promisiuni - singura dorință fiindu-i (libertatea) astfel nu se gândește, că la Turci cade în slugărnicie și mai grea. La această înstrăinare de către noi, noi înșine dăm ocazie, deoarece în așa măsură ducem țărani în mizerie, încât în afară de soțiile și copiii lor, abia mai pot să considere al lor și alt ceva, iar pe lângă aceasta, asupra lor se comit tot soiul de cruzimi*” (Történeti tar 1881. 51).

La 17 Septemvrie, episcopul Martinuzzi a fost informat prin confidenții săi, că beglerbegul deîndată ce ocupă cetățile rând s'au predat și celelalte cetăți din județ și astfel de aci pleacă definitiv din țară, astfel a dat imediat ordin către comandantul cetății Cenad să nu se împotrivească, ci să deschidă porțile în fața Turcilor.

Ocuparea Nădlacului. După ce s'a predat cetatea Cenad (28 Sept. 1550), *Kasim pașa din Buda, ocupă și Nădlacul* în prima jumătate a lunii Octomvrie, iar după aceasta rând pe rând s'au predat și celelalte cetăți din județ și astfel de aci înainte s'a început și în județul nostru dominația turcească de tristă memorie, deoarece comandantul puternicei cetăți Lipova, auzind de cele petrecute la Cenad, la stăruința negustorilor din Raguză, cari se întrețineau în Lipova, temându-și avutul, a trimis imediat solie la Mehmet berlebegul, oferind orașul și cetatea. Datorită acestor împrejurări neașteptate, Mehmet care de altfel se pregătise de plecare, și-a schimbat planul și într'adevăr, a înaintat la Lipova, ocupând-o fără luptă la 8 Octomvrie (Tört. tár 1891. 433), și lăsând aici o garnizoană de 5000 ostași sub comanda pașei *Ulama*, iar dânsul și-a urmat drumul la Timișoara. În anul 1551, Martinuzzi, care a înșelat atât pe Sultan și pe Ioan Sigismund, cât și pe Ferdinand, a căzut victimă politicei lui, și astfel a fost ucis în închisoarea din Vințul de Jos (G. Șincai II. pag. 187-191). *Cetatea Nădlacului* a fost recucerită într'o împrejurare norocoasă de comandantul *Toma Varkocs*, izgonind de aici pe Turci, însă această situație n'a durat mult. Pe la finele lui Iulie 1552, după o luptă desperată cade Timișoara în mâinile Turcilor, în care luptă au căzut 15 nobili din comitatul Cenad, între cari: *Bălică Mihail și Ioan Gleșan, români* (Ioan Gleșan a fost banul Caransebeș-Lugojan în 1552) (Dr. Popovici, Ist. rom. băn., p. 221). După acest succes al armatei turcești, au ajuns sub

stăpânirea puternicului Sultan Suleiman: Timișoara, Lipova, Cenadul, Solnokul, împreună cu întreaga regiune dintre Dunăre - Murăș - Criș (Istvánffy, 383).

Administrația. Justiția. Percepția. Ocupația turcească a răsturnat din rădăcină situația de până aici. Înainte de toate au încetat a exista bisericile și orice instituțiune bisericească, iar după acestea a urmat completa desființare a comitatului, care de altfel și înainte de ocupația turcească era numai o svârcolire. De fapt în a. 1552, dictatorul cameral *Gyulai Gal Andrei*, la finele socotelilor face notificarea, că în comitatul Cenadului nu mai există nici *vicecomite* (subprefect), nici *pretori* (szolgabíró); în afară de 11 localități, toate sunt pustiite și zac în ruine. Tot acest perceptor, la 13 Decembrie 1553 roagă pe vistiernicul țării (cămărașul) ca cei 200 florini, pe cari i-a luat în anul trecut drept plată pentru munca sa, să-i recunoască între cheltuieli, deoarece *a fost nevoit să țină trei husari înarmați*, pentru a putea să încaseze impozitul „Maiestății Sale” și pentru publicațiile necesare, deoarece în cele 4 județe *nu există nici comite, nici vicecomite și nici pretori și nici n’au existat* (acestea erau: Arad, Solnok, Ciongrad și Cenad (Kamerai levelezésck). Din această cauză, a ținut timp de un an și jumătate trei călăreți înarmați, pe cari a trebuit să-i plătească lunar cu câte 3 florini.

Vagabonzii (Calicii). Cu dispariția comitatului și prin aceasta a administrației și justiției, natural, mizeria poporului s’a majorat. Iobagii nenorociți, izgoniți de Turci din locuințele lor, dacă vre-un domn de pământ nu se îndura de ei dându-le adăpost - pentru ca să nu piară literalmente de foame, se organizau în bande, ca să-și trăgăneze viața din tâlhării. Cutreerău pusta întreagă ca haiduci, făceau prizonieri Turci, dacă le reușea, dar mai ales comiteau furturi tot asupra poporului sărac. Epistoalele contemporane și texturile de lege îi numesc „hoinari” sau „vagabonzi” (csavargók) și se ocupă mult cu ei. În 25 Aprilie 1555 comandantul cetății Giula a prins o bandă de „vagabonzi” constătătoare din 14 membri, comandați de căpitanul lor cu numele Török Orbán; pe acesta l’a decapitat în Giula (Múz. kézír. fol. lat. 1486).

Cetatea Giula. Deîndată ce a ajuns regiunea văii Murășului în mâinile Turcilor, care-și așezaseră gărzile lor proprii în cetăți, s’a ivit marea importanță a cetății orașului Giula. Timp de mai mulți ani de sbucium, aceasta era cea mai importantă fortificație de margine a Ungariei. Ce e drept, această importanță o avea Șiria (Vilagos), însă da-

că și Giula cădea, atrăgea după sine căderea întregii câmpii.

Întreținerea personalului. La început „cămara regală” (visteria statului) s'a îngrijit mult de întreținerea acestei cetăți și de achitarea punctuală a soldei personalului, dar pe măsură ce scădea pericolul ce amenințase din partea Turcilor, în aceeași măsură scădea interesul față de personal. În 28 Iunie 1553 restanțele se sporiră simțitor; așa, creanța lui Magocsi Gáspár, care ținea 150 călăreți era de 2162 florini, a căpitanului Ștefan Henneyei, care comanda 148 călăreți 1309 frt. și 20 denari, creanțele lui Olcsarovici Dimitrie și Marinics Francis, cari aveau sub ordine 100 călăreți 629 florini, Toth Mihail cu 25 călăreți 75 frt., Martin Székely cu 10 călăreți 90 frt. Totalul soldei restante se urca la 4165 frt. 20 denari, însă armata pedestră era plătită în întregime (Múz. kézír. fol. lat. 1486 - acta Magochiana).

În anul viitor (6 Iunie 1554), regele observând, că Giula era în gura pericolului, a ordonat ca „*cele două ajutoare*” (impozitele subsidiare) cari se vor putea încasa din județele: Bihor, Szolnok, Békés, Zarand, Arad și Cenad, să fie destinate pentru plata ostașilor din Giula.

Dărilor pentru cetate. Acestea comitate, împreună cu localitățile la cari se poate ajunge fără periocol, dicatorii regali (perceptori) să le conscrie, iar încasarea dării să se execute cu ajutorul soldaților detașați în acest scop din partea comandantului cetății, totuși astfel, ca la socoțile ce se vor încheia despre darea încasată și plățile făcute, să ia parte și dicatorii (Engel: „Geschichte des ung. Reichs und seiner Nebenländer”, III. 111).

Peste două zile Magocsi primește bani deja dela dicator pentru plata trupei sale. Chitanța ce a eliberat-o arată totodată, ce număr de soldați se aflau în cetate. Conform acesteia, în oraș și cetate făceau serviciu 250 pedestri, cari au primit pe o lună, de fiecare 2 frt., total 500 frt. drept soldă. Pedestrimea era împărțită sub ordinea a 25 „*ze-cimași*” și atât cei din cetate, cât și cei din oraș, erau comandați de „*sutași*” (căpitani) deosebiți. Plata căpitanului din oraș era lunar 4 florini, iar a celui din cetate zece florini (Múz. kézír. fol. lat. 1486).

Întreținerea desperată a cetății Giula. Căpitanul Magocsi nu și-a pierdut timpul zădarnic: și-a dat silința să întrețină cetatea Giula în cât mai bună stare, ca astfel pericolul ce amenința să n'o afle nepregătită. I-a reparat pereții și i-a adus în ordine magaziiile și clădirile.

(În 1556 pe la finele lui Februarie, scrie către cămara regească: „*Ego tamen multa certe edificia, quo maiori potui diligentia, erigeres nus duobus fere annis non cassavi*”. (Kamarai levelek). Cu toate acestea, cămara nici pe departe nu s'a îngrijit de acest punct important de margină, atât cât ar fi cerut trebuința, deoarece cu toate că se dase ordin episcopului de Oradea *Matei Horvath Zabardi*, ca darea de pe moșiile sale să o încaseze cu mijloacele proprii, iar suma intrată s'o verse la Giula în scopul achitării soldei trupei, totuși episcopul, care încasase 4000 frt., cu toate urgentările comandantului, nu a vărsat nimic. Soldații observând că de multe luni de zile nu li se plătește solda, amenințau cu părăsirea cetății. Comandantul tot mereu scria regelui și episcopului de Oradea „*să se gândească la Dumnezeu și pentru dragostea Domnului și pentru mila de sârmana populație să-i trimită bani, altfel nu mai poate ține soldații nemulțumiți, ba câțiva au și dezertat ducându-se în serviciile altora, cari plătesc mai regulat, și apoi cine-și va închipui groaznica situație în care va ajunge biata populație a orașului, dacă cetatea nu va mai avea apărători?*” Comandantul Magocsi între timp încercase a se ajuta și singur.

Nădlacul anexat la cetatea Giula. Refacerea gospodăriilor. Populația din jur, după ce s'a mai potolit furia primelor raiduri turcești, a început a se ivi din ascunzători și a-și face din nou bordeie; astfel în scurt timp poporul prinsese din nou ceva putere și satele dau noi semne de viață, dar nemeșii proprietari, fugiți și ei, nu se înapoiaseră. Asupra acestor sate și-a întors privirea Magocsi. A ocupat deci moșiile: Nădlac, Csomorkány, Peres-Kutas, Șeitin, Szecsa, Mezöhegyes, Szemlek etc., cari stăteau fără stăpâni și de aici încassa dările prin ofițerii săi subalterni, până când au ajuns acestea la urechile proprietarilor, cari au reclamat cazul la regele. Regele fiind aceștia nobilii partidului său, a fost nevoit să someze pe Magocsi a renunța la încassarea dării pe viitor din aceste sate (Forgach levéltár).

Ne mai având acum Magocsi nici un izvor de venit, în Luna Noiembrie 1558 s'a dus la Viena și de acolo - cu toată insistența regelui de a mai avea răbdare - nu s'a înapoiat până nu i s'a primit demisia.

Crudul comandantul Bornemisza. Dica și plocoane. Dicatorii. Salarele. Pe la finele lunii Ianuarie 1559 citim numele noului comandant, *Bornemisza Benedek de Heves*. Sub el, vechile năcazuri persistă, astfel, și el a întâmpinat aceleași greutăți ca și antecesorul său. Ză-

darnică a fost ori ce intervenție la guvern și la rege, zădarnică i-a fost toată silința de a face față greutăților; în fine, a trebuit să ia de unde a aflat. A început a jefui pe bieții iobagi așa cum nici închipui nu se poate.

Abia un an și jumătate a fost comandant al cetății, dar acest timp a umplut de amărăciune biata iobăgime, până în adâncul sufletului. Despre nemiloasele lui jafuri a rămas un lung șir de liste, cari arată ca în afară de impozitul ordinar de stat, ce multe alte dări și taxe încasa. Din comuna *Dombegyháza* a luat grâu, orz, fân, iar drept dare extraordinară 16 frt. bani gata, apoi a silit locuitorii ca pentru căratul lemnelor în cetate să dea o săptămână întreagă 4 trăsuri. Cei din orașul Măcău au fost siliți să dea dare, în afară de cea de stat: mazere și linte, pe care au cumpărat-o de unde au putut cu 16 frt., apoi 24 care fân, 65 cuble orz și drept amendă au plătit 13 frt. 50 denari, apoi ca impozit extraordinar 107 frt. Dar Bornemisza a făcut și altă ticăloșie; a silit pe Măcău-ani să cumpere dela el orzul stricat, din magazii, cu 47 frt. Satul *Peres-Kutas* a dat 39 coți de fân. Cei din satul *Magocs* au dat o vacă și 3 frt. 75 denari, iar administratorul o oaie în valoare de 60 denari. Satul *Dedemszeg* a cumpărat pentru administratorul lui Bornemisza 1 pereche cisme cu 1 frt. 10 denari, i-a dat în natură 3 vici de grâu, iar pentru răscumpărarea fânului, a mai stors dela ei 5 frt. Pe cei din *Nagyfalu*, cari fuseseră iobagii lui Földvári Ștefan, i-a scos Bornemisza de sub mâna domnului lor de pământ, predându-i ofițerului său Kendi Ștefan. Contra ordinelor acestuia, primarul satului probabil s'a opus, deoarece comandantul cetății a trimis asupra satului soldați, pe primarul *Paznadi Andrei*, împreună cu iobagii *Szücs Benedek* și *Balaban Grigore* i-a deținut și i-a închis trei săptămână în temniță; pe primar l-a și bătut cu nuiele, apoi drept preț de răscumpărare a stors de pe ei 100 frt. Mai târziu a cerut dela ei tot soiul de lucruri; așa au fost siliți să-i cumpere o zăbală pentru cal, cu 3 frt. 15 denari, 3 perechi cisme, cu 2 frt. 50 denari, altă pereche cu 70 denari, o vacă cu lapte, cu 3 frt., 3 spete de slănină cu 6 frt., 15 cuble orez cu 3 frt., 8 piei de vulpe, cu 5 frt. Când a dus pe primarul la Giula, i-a luat trăsura cu 2 cai, pe cari nu i-a mai restituit. A deținut și 3 iobagi, pe cari i-a chinuit în temniță.

Iobagii din *Ujvár* au dat lui Kendi drept dare extraordinară o vacă cu lapte în valoare de 3 frt. 25 denari. Cei din *Tápé* l-au cinstit cu

un pește. Din orașul Cenad a încasat drept dare extraordinară 95 frt., apoi a mai luat: 1 covor în valoare de 26 florini și 1 zăbală în valoare de 2 frt. A mai stors dela ei 60 frt. și a luat cu forța un scaun, un matraț și o plapumă (NRA fasc. 176, Nro. 43).

Bornemisza era extraordinar de supărat pe antecesorul său, pe Magocsi, fiind pus la început, aproape sub tutela lui. A și făcut să o simtă aceasta Magocsi, astfel, că i-a cuprins moșiile, încassând fără milă tot soiul de dări dela iobagi, până când regele a dat ordin sever să renunțe la aceste moșii (Keglewich lt. Com. Csanad fasc. 2 Nro. 6).

După ce știm din cele de mai sus și din alte izvoare demne de încredere cruzimile lui Bornemisza, ni este imposibil să trecem cu vederea fără zimbet următoarea scrisoare adresată de locuitorii satului *Martély* către *Nádasdi Toma*, cancelarul țării: „*Aceea vrem să-ți aducem la cunoștința Domniei Tale Magnificență, că dăm mulțumiri Domnului, sub ce ocrotire și îngrijire ne-a încredintat Magnificența Ta, pentru că acesta-i tatăl nostru și pe mama noastră ne-o înlocuiește și în așa liniște trăim pe pământul nostru sub ocrotirea Măriei Sale (Bornemisza), cum trăia poporul odinioară prin regele Matei.*” Ca să fie bine înțelese aceste rânduri de „*mărire*”, e suficient să notificăm, că epistola sătenilor din *Martély* a fost redactată în cetatea *Giula* la 9 Iunie 1559 (*Nádasdy levéltár*). Cu mare năcaz, la urma-urmelor, Bornemisza a fost destituit din post de către regele. După el au urmat alți comandanți, cari încontinuu erau schimbați. Fiecare avea metodele sale de jefuire, încât iobăgimea, cu alte cuvinte, era cu totul pradă ostașilor din *Giula*. Așa o împărțeau, cum împart vulturii cadavrele între ei; care era mai tare, acela lua mai mult.

Din cele de mai sus reiese, că izvoarele principale de venit ale cetății *Giula* au fost dările încasate din 7 județe. Această dare în vremea aceea se numea „*ajutor de stat*” (subsidiu), sau mai simplu „*Dica*” și era impusă prin votarea dietei. Deoarece „*cămara*” trebuia să facă dare de seamă despre aceste încasări și cheltuieli în fața dietei, *dicatorii* și-au înaintat listele lor și acestei împrejurări se datorează faptul existenței lor până în zilele noastre.

Dica nu a fost întotdeauna la fel, însă ca iobagii să o poată achita mai cu înlesnire, au încasat suma anuală în două rate; *dica* din semestrul prim s'a numit *primum subsidium*, iar cea din al doilea semestru *secundum subsidium*.

În anul 1552 legea a perceput 3 florini de poartă. În comitatul nostru, dicatorul Gal Andrei a încasat drept secundum subsidium din 11 localități după 64 porți 96 florini (Dicalis lajstrom és Békésmegye okl. 137. De pe primul semestru lipsește.)

În 1553 dicatorul este acelaș. În conformitate cu hotărârea dietei din Sopron, darea (dica) anului acestuia a fost 2 frt. de poartă. Totalul primului subsidium a 1 florin, a fost 139 florini, iar al doilea din 20 localități 191 florini.

În anul 1554 a fost dicator *Luca Ioan*. A încasat total drept primum subsidium 178 frt. 50 denari, iar al doilea 145 frt.

În anul 1555 tot Luca Ioan este dicatorul. Acum dica scăzuse la ½ frt. de poartă. Din acest an ne este cunoscută darea de seamă a semestrului al doilea. Conform acesteia, rezultatul a fost din 75 localități - din cari vre-o ½ erau pustiite - 174 florini.

În 1558 - de pe anii 1556/57 lipsesc datele - încasatorul era dicatul *Békési Andrei*. Din cauză că nu putuse pătrunde la sate, fiind stingerit de turci, primarii satelor transportau în persoană sumele la Giula. Din 50 localități a intrat totalul de 889 frt.

Dica anului 1559, împreună cu aceea a semestrului al doilea, a încasat-o comandantul Bornemisza Benedek.

În 1560 a fost dicator Földvári Ștefan. În anul acesta s'au încasat, în afară de cei 2 frt. de fiecare poartă, încă 20 dinari, care sumă a fost votată de dietă în favorul soției regelui *Miksa*. S'a încasat - fără a socoti restanțele rămase dela Bornemisza din 77 localități 827 frt. 25 denari.

În 1561 „dicatorul” și „exactorul” (contabilul) este acelaș. Dica era 1 frt. 10 denari de fiecare poartă pe ½ an. Pe primul semestru a încasat din 118 localități din comitatul Cenad 1759 frt.

În 1564 dicatorul este Telegdi Ștefan. Dica se urcă iarăși la 3 frt. de poartă. Ne-a rămas numai încheierea primului semestru; din 129 localități cu 1674½ porți s'au încasat 2511 frt. 75 denari.

În 1565 dicatorul s'a numit Keczeri Francisc. Darea de seamă detailată nu ne este cunoscută; știm doar atât, că din comitatul Zărand, Bichiș, Cenad, Csongrad, Arad și Külső-Szolnok a impus în total 6790½ porți, din cari cu baza de 80 denari, a încasat 5432 frt. 40 denari (20 denari, iobagii plătiseră la asediul orașelor Pâncota și Ineu, cari li s'au creditat în dica de 1 frt.) (Múz. kézirat Kamarai iratok, dica).

Din aceste liste de impozite reiese că iobăgimea comitatului Cenad, care în cursul invaziilor turcești din anii 1550-1552 aproape se distrusese, acum încetul cu încetul se refăcuse, cu toate că în fiecare localitate încassau și turcii impozite.

Dar încassarea impozitului nici pe de parte nu se făcea așa ușor și pacinic, ca în zilele noastre. Dicatorul aproape în totdeauna avea trebuință de gardă puternică militară, cu care să poate circula în circumscripția sa, apoi cu banii adunați să poată străbate printre hoardele de Turci, cari îl urmăreau pas de pas. Timpurile acestea erau atât de grele încât dicatorul nici nu se gândea vreodată să transporte banii la „cămară” fără cel puțin 8 husari foarte buni și devotați și totodată foarte bine înarmați (Bécsi udv. kamarai ltar. Ungarische Landtagsacten 1556).

Cu toate acestea, încasarea impozitului se făcea cu aparat cu mult mai modest și mai efin decât astăzi. În comitate, această sarcină era a föispanului (prefectul) și a celor 4 solgăbiraie (pretori) dacă au existat. Aceștia au făcut, cu ajutorul unui notar, conscrierea porților impozabile. Personalitatea superioară era *dicatorul*; primii aveau datorițele conscrierii, iar secundul a încasării impozitului și a dărilor de seamă. Pentru munca depusă, toți aceștia își fixau un „*sallarium*”, după înțelegere, pe care și-l ridicau din sumele intrate. „*Sallariumul*” unui „*alispan*” (vicecomite) în comitatele cari nu ajunseseră sub stări excepționale era anual de regulă 24 frt., al „*solgăbirăului*” (pretor) 8 frt., al notarului 4 frt. (Békési udvari kamarai lt. Ungarische Landtagsacten 1566). Însă în *comitatul Cenad*, între anii 1550-1560 nu funcționa subprefect și nici pretori. Numai în 1564 și 1565 întâlnim unul care însă era „*alispan*” și pentru județele Zărand și Arad, iar drept *sallarium* și-a calculat în ambii ani 36 frt. anual. Tot atunci, conscrierea „*porției*” a dat de lucru la 9 solgăbirăi, fiecare ridicând salar 4 frt., salarul notarului însă a fost destul de modest: abia 2 frt. (Múz. kézír. Kamarai iratok, dica). În unele locuri era nevoie și de publicații; acesta serviciu era îndeplinit de alt funcționar numit „*proclamator*”, care publica în fața poporului adunat, cu glas tare impunerea fiecărei porți; acesta primea în comitatul Turocz 2 frt., iar în Arva 50 denari (Bécsi udv. Kam. ltar. Ungar. Landtagsacten 1566). (În comitatul Cenad nu se știe cât era salarul, dar probabil cam la fel.).

Plata dicatorilor, cari toți erau angajați de către „*Cămara regească*”

(tezaurul), era foarte variată după comitate. În general, în comitatele mai mici, era mai mică decât în cele mari. Din anul 1565 cunoaştem câteva salarii de-ale dicatorilor şi anume: În comitatul Arva 28, Esztergom 32, Turocz 40, Lipto 50, Komarom, Mosony, Veszprém 72, Trencsén, Zolyom, Nograd, Sepes, Sopron 100, Zagrab, Varasd, 140, Pozsony 150, Nyitra 200 frt. (Békési udv. kamarai ltar. Ungarische Landtagsacten 1566). Dicatorul comitatelor aparţinătoare cetăţii Giula, încă nu primea salar stabil. Telegdi Ştefan a cuprins sub acest titlu 531 frt. în bilanţul său, însă cămara i-a aprobat numai 200 frt., iar suma de 331 frt. ce o ridicase în plus să fie restituită de văduva sa. Urmaşul lui Telegdi, dicatorul Kecéri Francisc, a obţinut sallarium numai 150 frt. (Múz. kézirat Kamarai iratok, dica).

Arendarea Dijmei în folosul Cetăţii. „Taxa creştinilor”. Un alt izvor de venit al cetăţii Giula a fost zeciuiala (dijma). Această dare a fost luată în arendă de către căpitanii cetăţii dela episcopul din Cenad, cu aprobarea regelui, plătind administraţiei episcopiei o sumă globală după învoială, rămânând, ca profitul căpitanelor să fie diferenţa încasată dela iobagii catolici. Aşa, episcopii şi capitlurile, ale căror venite de altfel se micşoraseră, deodată au ajuns la sumă mai mare de bani şi nu trebuiau să se ocupe de încassarea migăloasă, pentru ceea ce nu aveau nici mijloace (Csánki, Békésm. Evk. 78). Despre decima încasată în judeţul Cenad ne-au rămas listele abia după 3 ani şi anume: 1560, 1562, 1563. În primul an s'a încasat dijmă din 67 localităţi; dintre acestea 41 sunt ale episcopului, 14 ale marelui prepozit şi 12 ale capitlului. În anul al doilea se amintesc 22 localităţi fără a le detalia; se spune numai că erau situate la Nord de Murăş (Satele din Sudul Murăşului nu se puteau apropia din cauza inamicului.) În anul al treilea se încassează iarăşi numai din satele dela Nordul judeţului, la număr 32.

Dijma se încassa din cereale; baza cea mai mare a dijmei o forma grâul, iar cea mai mică orzul. În localităţile unde cerealele erau treerate, se măsoara în *cuble de Şimand*, iar unde nu erau încă treerate, dijma se calcula în *snopi şi cruci*. Ovăsul se cultiva numai în cantităţi de tot mici. Dijma trebuia dată şi din *miei*, totasemenea din *roiurile de stupi*, dar aceştia din urmă se puteau răscumpăra cu bani; preţul de răscumpărare era *1 denar de fiecare roi*. Iobagii cari erau atât de săraci, încât nu aveau nici pământ, nici *bârsane* (oi de câmpie), plăteau

„*taxa creștinilor*”, ceea ce se stabilea de obicei la 3 denari de cap („*pecunia cristianitatis*”).

Având în vedere, că locuitorii Sârbi erau scutiți de dijmă, (fiind ortodoxi) din listele de dijmă putem stabili în cari sate locuiau Sârbi în acest timp. Satele sunt următoarele: Nagyfalu, Varjas, Sárafolá, Szent-Péter, Perjámos, Torony, Kinged, Kutina, Kis-Serjén, Szent-Miklos, Tárnok Csókás, Salánk, Kéktó-Ráros, Mezöhegyes, Tadd, Bozzás, Şionda, Majmat, Nagy-Serjén, Abony, Rákos, Donat-tornya.

„*Necredințele*”. În epoca aceasta, când comitatul Cenad era situat la frontiera dintre Ardeal și Ungaria și când atât regele Ungariei cât și principele Ardealului Ioan Sigismund și-l revendicau, situația nobilimei era extrem de grea. Dacă se atașa la partidul regelui, comitea „necredință” față de principele Ardealului, dacă însă era partizanul principelui, atunci regele Ungariei îi lua moșiile. Niciodată nu și-au pierdut moșiile atât de numeroși proprietari pentru necredință ca în această epocă. Dela 7 Ianuarie 1557 pân la 10 dec. 1561 actele amintesc de 21 nobili, a căror mari proprietăți au fost luate și donate altor persoane, când de Ioan Sigismund, când de Ferdinand.

Soarta Latifundiilor. Marile latifundii au fost împărțite atât prin confiscare și donație la alte persoane, cât și prin ciudata dispariție a seminției familiilor de proprietari. Așa a perit seminția familiei Telegdi, care stăpânea 116 moșii. Moșiile familiei au fost confiscate rând pe rând de regele Ferdinand și donate partizanilor săi: Ultimul vlăstar al familiei Telegdi, Ștefan, a murit în 1653. Totasemenea a dispărut, atât ca familie, cât și ca proprietar, familia Makófalvi. Prin lipsa erezilor masculini ai familiei Iakšič a pierit și s'a împărțit și marele domeniu Nădlac. Toate acestea proprietăți au ajuns în mâna altor nobili, de ex.: în anul 1566, încă înainte de căderea cetății Giula, *Csömöri Zay Francisc*, căpitanul Nasadiștilor, consilier regal, *Liszi Ioan* secretar regal și *Viczmandi Matei* au ajuns în județul Cenad la cele mai mari donațiuni, însă aceasta s'a întâmplat în timpul ocupației turcești, din care cauză n'au avut nici un folos de averile lor (Gr. Károly cs. lt. Lad. 35 Nro. 2).

Ostaticii. De cât exploatarea moșiilor nepopulate, pentru omul „întreprinzător” era cu mult mai bănoasă îndeletnicirea capturării Turcilor călători. Un Turc nobil ajuns ostatic era întotdeauna răscumpărat de familia sa cu preț mare, astfel proprietarul prizonierului

ajungea deodată la sumă însemnată. În 17 Octomvrie 1563 diacul *Pekéri Dubnicky Mihail* schimbă moșia sa cu proprietatea Födvár din Bácska, alui Kerecsényi Vasile, căpitan în Giula, care îi mai dă și un adaus de 100 frt. bani gata, partea sa din moșia Bătania și pe deasupra un prizonier Turc, cu numele *Hason*, care se răscumpără cu 500 frt., s'au dacă eventual n'ar putea să se răscumpere, îi dă altul, al cărui preț de răscumpărare ar fi acelaș (NRA fasc. 822 Nro. 26). În 1565, când *Pauloczi Sebastian* își vinde partea sa de moșie din Oroszlános și din Szentlörincz lui Kerecsényi, pentru a urca prețul acestor moșii, dă deodată cu ele noului proprietar pe deasupra un ostatic Turc, cu numele *Cizmazia* (Eszterg. fökapt. Itára. Libr. 3, fol. 109). Magocsi Gaspar (fostul comandant al cetății Giula) prin testamentul său din 1573, lasă lui *Moriș Petru* doi prizonieri, pe *Kevan vaida* și *Kara vaida* (vaida = voivod, comandant de infanterie, de regulă o companie), pe ceilalți prizonieri i-a testat verișorilor săi Magocsi Andrei și Gaspar (Múz. kézír. fol. lat. 220 1.10.1).

Economia. Din cauza dominației turcești, populația se ocupa mai bucuros cu economia de vite, decât cu agricultura. Turcii rechiziționau bucatele bietului popor, astfel - natural - nu și le putea valora, încât cultiva cel mult atât cât îi era neapărat necesar. Dar prăsitul vitelor se făcea pe o scară foarte înaltă în defavorul agriculturii, astfel banii fiind foarte rari pe vremea aceasta - *iobagii își plăteau dările cu vite*. În 1565 iobagii din Gimes alui *Simion Forgach*, neputându-i plăti nimic în ultimii ani, i-au adus deodată 210 boi (Kamarai levéltár).

Colonizări. După ce s'au mai liniștit lucrurile, mai bine zis: după ce se obicinuisse lumea și cu dominația turcească din vecinătate, au început din nou colonizările prin localitățile pustiite, acordându-se coloniștilor favoruri și scutiri de impozite. Astfel, după conscripția de impozit din anul 1564 aflăm case noi în localitățile: Füperek, Székesgyház, Tompa, Kéktó-Ráros, Pecica, Bozzas, Csiga, Deméng și Igriş. Cu alte cuvinte pe teritoriul comitatului Cenad începuse a încolți viața nouă, care cu timpul deabună-seama se dezvoltă, dacă împrejurările ar fi fost favorabile nouilor prefaceri.

Cu toate că acum din vechiul județ Cenad nu mai rămăseseră decât ruinele, totuși avea multe localități. În privința estenziunii, se înșira între primele județe din țară și cu toate suferințele îndurate în secolul al XVI-lea, populația se aprecia ca la 15-20.000 suflete. (În

1564 în comitat s'a conscriis pentru dare 1674¹/₂ case, calculând 5 membri de familie pe fiecare casă = 8370. Tot cam atâția au trebuit să fie cei scutiți de dări, ca: nemeșii, preoții, morarii, servitorii, săracii, coloniștii, împreună cu membrii de familie).

După anul 1564 urmează în județul nostru dominația turcească și cu ea o suferință de peste 100 ani, care după ce a scaldat județul în lacrimi și sânge, a șters de pe fața pământului aproape toate amintirile strămoșești.

Jugul turcesc. Nădlacul în Nahia Cenad. În ziua de 30 a lunii August 1566, s'a predat cetatea Giula. Cea mai mare parte a marilor proprietari din comitat au dispărut în urma acestei lovituri, în afară de aceasta, ocupația turcească s'a întins peste întreaga noastră câmpie, ștergând pentru multă vreme și cea mai mică speranță de liberare. *Cetatea Cenad* a devenit sediul unui *sandsak*, făcând parte din *vilaetul Timișoara*. Sandșakul Cenad la început se compunea din 3 *nahie* (circumscripții judecătorești), și anume: Cenad: *Vásárhely* și *Fenlak*. Către nahia Cenad ținea Nădlacul și satele fostului comitat Cenad, cca. 62, celelalte sate din Cenad au fost cuprinse sub jurisdicțiunea nahiei *Vásárhely*. Localitățile din comitatul Csongrad au format nahia de *Fenlak*, la care țineau și o mare parte din localitățile comitatului Arad, iar unele localități din fostul comitat Cenad au fost atașate la nahiile *Bichiș* și *Zărand*. Astfel s'a rupt din părțile de Nord, Est și Sud câte o bucată, iar la Vest a rămas granița tot Tisa.

Defterele (recenzământ de impunere). Vasalitatea. Având în vedere că Turcii au împărțit ca *vasalitate* întregul teritor ocupat, între militarii săi, în administrația acestei epoci au jucat un mare rol *conscriptiile turcești* cari țineau loc de recenzământ de impunere, și se numeau „deftere” (Defter). Împărțirea administrativă a executat-o *Mohamed, Cadiu și Müfetlis* de Timișoara, în anul al 965-lea al Hedsirei (23 Octomvrie 1557 - 12 Octomvrie 1558), și aceasta a rămas în vigoare în tot timpul ocupației turcești. În deftere se înscria fiecare locuitor al localității, indicând punctual și numărul caselor din sat. Conform defterelor, la nahia Cenad aparțineau 1960 case, la *Vásárhely* 240, la *Fenlak* 251, la Arad 365, la *Bichiș* 111 și la *Zărand* 82 case. Total 3019 case. Calculând în medie 5 suflete pe fiecare casă, comitatul Cenad avea cca. 15.095 suflete sub stăpânirea turcească.

Exploatarea teritoriului vasal: Locuitorii se ocupau mai mult cu

prăsitul vitelor și în special *cu al oilor*. În anul 1581 defterul turcesc număra 74349 oi în nahia Cenad. Un locuitor în stare mai bunicică avea 2-300 oi, dar erau și de aceia cari pășteau câte 5-600, ba chiar 1200 oi, pe pământul pe care înflorea odinioară agricultura (Defter I. 333, în care se pot afla listele din 1581 și în II 194 listele 1557/58).

Cum a plătit poporul nostru darea dictată de Turci, în lipsa de date, nu știm. Chiar și defterele turcești din circumscripția *sandjacului Cenad* au ajuns cu foarte mari lipsuri până în zilele noastre. Mai cu seamă regretăm, că nu ne-au rămas încheierile referitoare la arendări, cari ne-ar putea arăta ce arendă era obligat să plătească un spahi după unele sate și orașe. Totuși, ne-au rămas socoțile orașului Vásárhely și ale unor sate din apropiere. Vásárhely-ul, care prima dată aparținea *sandşakului Cenad*, dar mai târziu s'a atașat la Seghedin, a arendat singur satele și moșiile din regiunea sa, iar arenda a vărsat-o la *beg-ul* din Seghedin. În 11 Aprilie 1566 au fost stabilite de orașe, în fiecare an. Astfel știm că arenda anuală a fost 235,481 akce, ceea ce ar face după socotelile noastre 3924 galbeni. Din suma aceasta enormă, pe orașul Vásárhely a căzut 75.000 akce, pe satul Körtvélyes 7.500, pe Martély 7.000, pe Ujváros tot 7.000, pe Apor 6.000, pe Mindszent 5.000, pe pusta Királyhegyes 3.000, pe Kéktó-Ráros 2.500, pe Gorșa 2.000, pe Szentkirály 1.500 etc.

O dare de seamă de dată mai târzie (Iulie 1619), dar care totuși se referă la timpuri mai vechi, arată că venitul *beg-ului* din Cenad era 207.000 akce, adică 3450 galbeni (Defterek I. 414).

În cetatea Cenad au staționat în anul 1590 *ulufedși* și *martaloți*. Primii erau călăreți mercenari comandanți de *Hasan-aga*, cu un efectiv de 44 oameni, iar secunzii au fost soldați creștini cari s'a înrolat voluntari, a căror comandant era de asemenea un *aga*; locțiitorul agei era *kiaia*. Solda *ulufedșilor* era mai mare decât a voluntarilor creștini. Garda, în afară de comandant, număra 73 oameni, a căror soldă zilnică era 500 akce. Aceasta făcea lunar 15.000, iar anual 180.000 akce, adică 3000 galbeni (Defterek I. 382).

Reconstituirea listei satelor domeniului Nădlac, în baza rolurilor de impunere, din epoca Turcilor.

1. *Bozzas* (Bozyaa: 1421 Pesty, Krassom. III. 295). După conscrierea defterdarului din Timișoara, în anul 1557/58, satul pustiu s'a refăcut, având locuitori următorii 4 sârbi: *Istan Radic, Lesinka Gyuric,*

Iako Dijan și *D. Ponobran* (Göting defter). Comisarii regali trimiși din cetatea Giula în 1559 amintesc comuna ca nestăpânită (Urb. 1141), dar, că în anul acesta era proprietatea lui Forgách Simon, rezultă din faptul, că Forgách se opune în fața Conventului din Iászó, ocupării pe nedrept a acestui sat (Forgách levéltár). Lista de dijmă din anul 1560 a capitlului din Cenad cuprinde și acest sat, dar notifică faptul, că locuitorii fiind Sârbi, nu sunt obligați a plăti dijma (Tized lajstrom). Conscrierea de impunere pe anul 1561 iarăși îl declară pustiu, dar în anul 1564 Telegdi Ștefan află aici case noi, cari - natural - sunt scutite de impunere (Dicatis lajstrom).

În a. 1701 este amintit printre satele episcopiei Cenad (Doc. ecel. 14.10). Având în vedere însă, că până la anul 1751 a aparținut împreună cu Nădlacul regiunii grănicerești, nu a plătit dijmă (Eszterg. főkpt. lt. 67.8.16). Pe harta din 1764, a domeniului Arad, figurează ca pustă, la Nord de Nădlac.

2. *Batonya*. Era localitate cu câteva moșii nemeșești, astfel, episcopul avea numai dreptul dijmei. În anul 1563 are aici 17 contribuabili cu dijmă și 15 „săraci”. După anul 1566 când a căzut cetatea Giula și Bătania a ajuns în mâna Turcilor. Administrația turcească a repartizat satul *nahiei din Arad* (Defterek II 201). În 28 Martie 1661 Szücs Ioan și Hajdu Ioan au stabilit cu Bătania, acum sat sârbesc, ca darea să fie anual 40 taleri, 2 viguri giolgi și un covor (NRA. 1838.61).

În 16 August 1742 s'a făcut conscripția domeniului Mutina; acum Bătania avea 47 case. Tacsă satului a fost fixată la 200 florini și împreună cu alte competențe urbariale întregul venit anual a fost prelininat în 471 florini 90 kritari (Urb. et. conscr. 9. 29). În anul 1752 au mai fost în viață locuitorii foarte bătrâni *Bogășan* și *Plaușa*, cari în era Turcilor au locuit tot aici; aceștia și-au amintit, că în apropierea movilei „Țiganca” locuitorii din Bătania au avut o moară de apă pe „Valea Seacă” (NRA 1828.33). Acesta era râul amintit la p. 251, care odinioară era atât de mare încât mâna și mori, astăzi însă abia i se mai cunoaște ici-colo o slabă alvie.

În anul 1787 răscumpărarea robotei sătenilor a făcut 2700 florini de Rin, iar birtul și măcelăria au adus un venit de 1,150 florini domeniul. Dijma de cereale s'a urcat la 3,500 cruci, ceea ce dovedește o agricultură intensivă (NRA 1838.69).

3. *Boșoroaga*. În anul 1555 dicatorul abia a putut impune aici în

total $1\frac{1}{2}$ porți, totasemenea în anul 1558 primarul abia a putut vărsa la Giula 2 *florini dare* (Dicalis lajstrom). În anul 1560 încassatorii dijmei îl declară sat pustiu, dar în 1561 dicatorul află pe numele lui Kasztelányi Cristofor 4 case de ale contribuabililor, cari plătesc darea de 4 *floreni 40 denari* (Dicatis lajstrom). Întreaga producție de grâu a satului a fost în anul acesta 810 *cruci*. Au fost unii gospodari a căror producție s'a urcat la 100-120 *cruci*. La 4 iobagi s'au aflat și stupi (Tized lajstr.). În anul 1562 numără 14 iobagi contribuabili și 4 „săraci” iobagii săraci nu erau cu totul scutiți de dare. Ei plăteau „pecunia cristianitatis” (taxa creștinilor), ceea ce era egal cu 3 denari de cap. În anul 1563 încassatorii dijmei au aflat 25 capi de familie. *Dijma* satului în acest an a făcut $73\frac{1}{2}$ *cruci*, 5 *mâini grâu netreerat*, $1\frac{1}{2}$ *cuble grâu treerat*, 7 *cruci* și 16 *kb. orz*, iar după stupi 19 *denari* (Tized lajstrom).

În anul 1564 perceptorul a impus $13\frac{1}{2}$ porți; suma impozitului a fost de 20 *florini 25 denari*. În acest timp, dicatorul consideră satul ca aparținător județului Arad. În anul 1661 proprietarii Szücs Balint și Hajdu Iános s'au înțeles cu locuitorii Sârbi, ca să plătească anual 30 *taleri* și 1 *covor* (NRA 1838.61).

4. *Csomorkány*. Cu ocaziunea impunerei din anul 1555 cetatea Giula a încasat 7 *florini*. Turcii încă au făcut conscrierea contribuabililor în anul 1558, aflând 26 case. Tot în acest an s'a vărsat dare și la Giula în total 34 *floreni* (dicalis lajstrom). În 1560, văduva lui Iakșič, împreună cu fiica ei Scolastica, au avut 34 porți contribuabile și darea acestora făcea 37 *florini 90 denari*, 2 porți au fost pustiite (Dicalis l.).

După ce *Csomorkányul* (întemeiat de Cumani) a devenit oraș, conform conscripției anului 1561 avea 31 porți impuse cu 34 *florini 10 denari*, 28 porți cu 30 *florini 80 denari* (Dic. l.).

5. *Csiga*. În anul 1553 hoardele de Tătari alui Ahmet au pustiit și acest sat; lista de impunere din anul 1555 îl declară pustiu, iar listele din anii ce urmează nici nu-l amintesc. Pe la 1561 2-3 dintre vechii iobagi s'au întors, astfel perceptorul a putut impune 2 porți, dar se crede că în anul următor și aceștia au plecat, deoarece în 1563 lista de dare iarăși îl declară pustiu. În 1564 desigur în urma zelului episcopului, au sosit aici noi coloniști, cari au clădit case noi. Din acest motiv au rămas neimpuși pe acest an (Dic. l.). În anul 1654 episcopul de Cenad Contele Pálffy Toma a impus familiile sârbești din „Csika” cu 5 *taleri dare anuală* (Csanádi püsp. lt. B. 11).

În anul 1686 a devenit din nou pustiu. Locuitorii i-au fost împrăștiat de către hoardele de Tătari, astfel în 1700, când s'a organizat regiunea de grăniceri, Csiga a fost încorporată ca pustă, împreună cu Nădlacul (Urb. et conscr. 1750 lymbus). Csiga a rămas tot pustă grănicerească până la 1751, aparținând Nădlacului (Urb. 8.9). În 1767 s'a defalcat din hotarul Nădlac de către stat și s'a colonizat cu Germani, însă clima nesănătoasă (malaria) i-a decimat; iar cei rămași au emigrat. Înaltul erar (statul) a încercat a încuraja colonizarea astfel, că în loc de școală și biserică a clădit un birt cu sacrificii destul de mari (a costat 1847 florini). Colonizarea însă totuși a eșuat, rămânând ca pustă, iar birtul a rămas acolo în pustietate și în anul 1774 (Urb. 141. 1), când administratorul moșiei raportează că se ruinează.

6. *Deméng*. Satul a pierit cu desăvârșire în năvălirea Turcilor din anul 1552. În tablourile de dare din anul 1555 apare ca pustă (Dicalis lajostrom).

În anul 1564 s'a împopulat din nou; din această cauză, iobagii nu au fost impuși (Dic. I.). Sub epoca turcească din nou a dispărut și astfel - natural - nu a putut plăti nici episcopului de Cenad în anul 1590 dijma (Eszterg. fökpt. lt. 67.8.11). Locotenența regală, în 1650 îl donează ca pustă lui Fodor Ioan și Széki Péter, iar conventul din Jászó face înregistrarea fără opoziție (Jászoi orsz. lt. Stat. F. 45). Cam în acest timp se va fi împopulat deoarece sătenii au plătit impozitul către episcopul contele Pálffy Toma, 8 *talerei* (Csanadi püsp. lt. B. 11).

În anul 1757 și 1762 conscripțiile urbariale amintesc în hotarul Nădlac o pustă Domonyka, din care deducem vechiul Deméng. Azi nici numele nu-i mai trăește.

7. *Derekegyház*. După ce a dispărut familia Iakșič, în epoca turcească nu mai întâlnim acest sat în acte, conscripțiile urbariale însă amintesc în sec. al XVIII-lea pusta „Derekes” în care nume recunoaștem Derekegyház-ul (Urb. et conscr. 81.9 și 122.29).

8. *Donáttornya*. A fost proprietatea călugărițelor (maicelor) din „Nyúlsziget” (Margitsziget-ul de azi, pe Dunăre, la Pesta). Invazia Turcilor din anul 1529 sub conducerea lui Bali-beg, s'a răsfrânt și asupra acestui sat. Locuitorii, neputând fi reținuți de maicele proprietare s'au răspândit pe la moșiile învecinate. Donáttornya arătat de defterul turcesc din Timișoara în anul 1557/58 este numai umbra celui vechi. Conform acestuia a avut 31 case, dintre cari 20 vechi și 11 noi.

Locuitorii erau Sârbi (Götting-defter), dar în anul 1561 au emigrat din localitate, astfel Donattornya figurează în rolul percepteurului ca localitate pustie (Dic. I.). Călugărițele au încercat odată împopularea; la cererea lor, regele Ferdinand de Habsburg I, a aprobat la 3 Oct. 1562, ca cei cari se colonizează pe moșia Donat, să beneficieze de scutire de impozit timp de 3 ani (Mon. Pos. 47. 23). Această măsură a avut ceva rezultat, deoarece după un defter turcesc din 1571 existau în Donat 19 case (Szilády Aron, comunicare).

Maicele mutându-se la Nagy-Szombat nu s'au mai putut ocupa cu administrarea acestei moșii, astfel au dat-o în arendă în 7 Mai 1573 cu *90 florini anual*, lui Gimeși Forgách Simion, fixând condițiunea, ca nimeni să nu aibă dreptul încasării de dări excepționale dela iobagi; în caz contrar, maicele au dreptul, ca fără nici un proces să-și reia moșia (Haruckern lt. AA. XIX. 4). De altfel satul abia a vegetat. În anul 1577 locuitorii au rămas în restanță și cu dijma după porci (16 porci). (Orsz. lt. Limbus). La cererea maicelor, episcopul Fejérvörösi Ștefan, palatin, în 25 Aprilie 1589 a dat ordin circular, către toate autoritățile din țară, ca pe iobagii din localitatea Donat, având în vedere că de ani de zile nu și-au achitat dările, unde-i vor găsi, să-i aresteze și să le confiște toate bunurile ce le au asupra lor (Mon. Pos. 47. 35). Acest ordin sever, deși nu a cauzat totala pustiire a satului, totuși pustiirea Tătarilor din anul 1596 l'a șters definitiv de pe fața pământului încât și azi e pustă.

9. *Bökényfalva*. Năvălirile turcești din 1550-52 au distrus și această localitate. În anul 1555 se menționează ca pustă în lista de impunere (Dic. I) iar în anul 1560 a fost de asemenea scris cu mențiunea „deserta” (deșert) (Dic. I.). Besseney Lénart, recâștigând satul prin proces a început a-l împopula; aceasta se pare a fi susținută de notele fiscului; că un iobag de alui Besseneyi Lénart nu s'a prezentat la conscriere (Dic. I). În anul 1564 existau în comună 3 porți, iar darea de $1\frac{1}{2}$ florin o plătește fiecare (Dic. I.) însă după căderea cetății Giula ajunge din nou pustiu.

Pe timpul principelui Gabriel Bethlen a început din nou a se reface. Pe la anul 1740 se scria scurt *Beke*. Cu începere din 5 Mai 1651 satul ajunge sub stăpânirea episcopului de Cenad și locuitorii își plătesc dările regulat și anume: *6 taleri și 1 pereche de cisme anual* (Oltványi, „A Csanádi püspökség” 11 și „csanádi püspökség lt.” B. 11).

Devastările Tătarilor, în anul 1686 din nou au transformat satul în pustă și nu se mai știe nimic de el până în 26 Iulie 1702, când patriarhul Colonici îl cuprinde între satele sale, a căror dijmă propune a se conferi episcopiei de Cenad (Csanádi püsp. lt. B. 14). Astăzi, micul sătuleț cu ca. 200 locuitori poartă numele de *Beka*, pe malul drept al Murășului, în Ungaria, la granița României.

10. *Figed*. În năvălirile turcești cu siguranță s'a distrus, deoarece receptorul îl declară sat pustiu. A fost situat la Nord de Sâmpetru-German, între Murăș și Aranca. Prin sec. al XVII-lea apar două sate cu acest nume, unul Also-Figed și celălalt Felső-Figed, dar în anul 1700 ambele sunt amintite ca pustă. Peste câțiva ani însă s'au stabilit în unul din acestea câteva familii de sârbi; în anul 1717 s'au aflat aici 2 case (Szentkláray, „Százév”), dar locuitorii, din cauza lipsei siguranței publice și din cauza pericolului revărsării Murășului au emigrat la Sân-Petru-Sârbesc din vecinătate în anul 1718 (Baroti: „Péryjámos”, p. 48). De aci încolo figurează numai ca pustă.

11. *Fenlak* (*Cetate și oraș*). Sub dominația Regelui Matei Corvinul, localitatea a dispărut în urma inundației Murășului. În 16 Ianuarie 1478 a fost donată lui Ștefan și Dimitrie Iakșič (Dl. 29840). Aceștia l'au împopulat din nou cu sârbi; în acest scop satul a obținut privilegii și scutire de impozite pe 4 ani (Dl. 26651). Familia Iakșič a construit aici un castel și cetate pe malul Murășului. În 13 Martie 1533, regele Ioan Zapolya dă iobagilor din Fenlak privilegiul, ca să fie scutiți pe viață de a plăti orice fel de impozit ordinar sau extraordinar către stat (Kolozsmonost. lt. Com. Csanad 10), iar în 15 Decembrie 1534 a dat orașului privilegiul de a ține târguri și anume: anual de 2 ori poate ține târg de țară (bâlci), unul la „Toți-Sfinții” și altul în „Joia-mare”, iar târgurile de săptămână și le-a pus pe duminica (Kolozsmonost. lt. Com. Csan. 14).

În toamna anului 1552, deodată cu căderea Timișoarei a căzut Fenlacul în mâna Turcilor. Turcii l'au transformat în *reședință de nahie*, la care au aparținut 21 localități. În 1557/58, defterdarul din Timișoara a aflat aici 31 locuitori contribuabili, aproape toți Sârbi (Götting defter). În anul 1582 numărul locuitorilor era scăzut la 15, dar și aceștia erau păstori, a căror ocupație era numai economia oilor. Numărul oilor se urca la 1,105 (Defterek I. 336).

Din istoricul stăpânirii turcești de 100 ani este vrednică de a-

mintire împrejurarea că pe la finele lunii Iunie, anul 1600, Voivodul Mihai (Viteazul) al Munteniei a cerut a i se da lui cetatea și domeniul, în cazul că l'ar putea recuceri dela Turci (Szadeczky, „Erdély és Mihály Vajda” p. 348).

După eliberare de sub Turci, episcopul de Cenad și-a formulat drepturile asupra Fenlacului supunându-l la dare (Dec. eccl. 14.10). În anul 1717, comuna aceasta, constătătoare din 42 case, a ajuns în Bănatul Timișan, care se organizase separat (Szentkláray, „Százév” 21).

12. *Ieneu*. În secolul al XVI-lea era proprietatea boerului sârb Radici Radeta.

În anul 1552 cu siguranță a pierit și acest sat, împreună cu altele, sub invazia turcească, deoarece perceptorii nu amintesc localitatea nici ca pustă.

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea s'a împopulat din nou cu Sârbi (Eszterg. fökpt. lt. 67.8.25), dar la urmă păstorii sârbi s'au depărtat, și Ieneu a rămas iarăși pustiu, cum se și amintește într-un tablou despre proprietățile capitlului Cenadului (Eszterg. fökpt. lt. 67.8.27). Pe timpul zonei de graniță murășană figurează într'un tablou ca pustă înglobată în hotarul Nădlacului, dar după unire i-a pierit și numele.

13. *Kerekgyház*. Sat cu castel (Rotunda ecclesia). A fost situat între Sânpetru nemțesc și Fenlac.

Recensământul turcesc din 1557/58 a aflat 60 case, iar locuitorii în întregime sârbi (Götting defter).

Administrația turcească a repartizat comuna în nahia Fenlac. În luna Martie 1582 mai avea 11 locuitori Sârbi cari trăiau din păstorit. În total au avut 2295 oi (Defterek I. 336). Localitatea nu a dus-o mult sub dominația turcească. În anul 1663 este pustă, totasemenea și în anul 1723.

14. *Királyhegyes*. Sat. A fost situat pe pusta Nagykirályhegyes ce cade la Nord dela Cenadul-unguresc, în apropiere de „Csarda” (hanul) dela Királyhegyes.

În năvălirea turcească din anul 1552 s'a prăpădit. În 1563 s'a putut încassa dijma din miei, sau mai bine zis numai aceasta (Tized lajstrom).

Timpul urmat după căderea cetății Giula nu era potrivit pentru fondarea de sate, astfel nici din Királyhegyes n'a rămas nimic, însă după pustiirea orașului Măcău (1596) câteva familii s'au retras aci,

fondând un sat, care sub protecția reformatului Borosjeni Szentandrási Gheorghe a prosperat; locuitorii și-au zidit o bisericuță și au cerut preot din Debrețin (Gyulafehérváry lb. reg. XII. 67). Dar proprietarul locuind la depărtare mare de comună, locuitorii au trebuit să sufere mult. Incontinuu erau atacați de hoți, numiți „copii săraci” (szegénylegények) cari bântuiau regiunea, devastând fără milă. Așa, de ex. în anul 1642 pe la paști, „copiii săraci” din Öcsöd atacau și au luat dela un locuitor 100 taleri (Pálffy, kisebb lt.). Ca să fie mai în siguranță, în anul 1648 s’au prezentat la capitlul din Esztergom și au declarat, că ei întotdeauna au fost credincioși capitlului catolic din Cenad, astfel, tot pe acesta îl recunosc ei și de aici încolo de stăpân (Eszterg. fökpt. lt. Lib. 17. fol 117). Drept recunoștință, au contribuit și ei la darea pe care au plătit-o anual satele Mezöhegyes, Tót-Palota, Nădlac și Bökény; de ex., în anul 1651, *1 plapumă aurită, 1 pereche cisme de carmașin și 6 coșuri pește*. (Oltványi, „A csanádi püspök. birtokai” 11). Episcopul contele Pálffy Toma deasemenea a cuprins Királyhegyeșul în scrisoarea de protecție regală ce i s’a dat în 2 Septembrie 1654 (Lib. reg. XI. 67). Episcopului Pálffy i s’a vărsat drept *dare 6 taleri și 2 perechi cisme de carmașin anual* (Csanádi püsp. lt. B. 11). După căderea Ineului și a Orășii-Mari, satul a fost pustit din nou, rămânând câtva timp fără stăpân.

La organizarea regiunii grănicerești murășene și această pustă a devenit proprietatea Sârbilor grăniceri, astfel fiind scutită de dijmă. Când s’a dizolvat averea grănicerească în anul 1751 Királyhegyes a fost încorporat la domeniul coroanei din Arad. Ca atare a adus venit anual 1200 florini arendă (NRA 238. 35). Aceasta a rămas arenda până la 1762 (Urb. 81.5) când orașul Orosháza plătea 1300 florini (Urb. 122.29). În 14 Decembrie 1772, baronul Harukern Francisc a obținut din această pustă 4.930,986 st. p.=3,082 jugăre, partea aceasta apoi succesorii baronului au făcut-o de vânzare. Bucata de pământ rămasă a primit numele Kiskirályhegyes, pe care s’a edificat în anul 1844 o comună de grădinari coloniști mai săraci din Apátfalva (Pesty, „Hiv. Helynevek”).

15. *Kun-Ágota*. Sat. Numele și l-a primit dela primii locuitori, Cumanii. Năvălirea turcească din 1552 a resimțit-o adânc. În anul 1555 găsim comuna în posesiunea lui Forgách Simon însă abia erau impuse 2 porți (Dic. 1.). Defterdarul din Timișoara făcând recensământul l’a

repartizat în nahia Arad. Acum avea în total 8 case (Defterek II. 202). În 1558-60 s'au putut impune numai 3 porți. În 1562 plătește dijma la episcopia Cenad, având 7 „săraci”. În 1563 numără 11 decimași și 4 „săraci” (cari plăteau „Pecunia cristianitatis”). În acest an aflăm aici 15 capi de familie. Dar aceștia sărăciau tot mai mult, încât la conscrierea din 1564 nu s'a mai prezentat nici un suflet pentru plata impozitului (Dic. I.). În 1596 și Kun-Agota a fost distrus.

Pe la mijlocul secolului următor l'au ocupat Sârbii. În anul 1650 darea lor era stabilită de proprietarii de atunci Daneczus, Szell și Doboczi, astfel: *16 taleri și 1 covor, anual*, pe care locuitorii au și vârsat-o dela 1651 până la 1658 (NRA 1838.61).

După izgonirea Turcilor, a intrat în posesiunea statului, atașându-l la domeniul Mutina și îl dădea de regulă în arendă. Până la 1742 arenda era *280 florini*, dar atunci prin licitație s'a urcat la 700 florini (Urb. 9.29).

16. *Kinged*. Sat, în partea de Nord a județului Cenad. Satul exista la începutul secolului al XIV-lea. În năvălirea turcească din anul 1552, satul a fost pustiit într'atâta, încât și în anul 1555 abia a putut plăti un impozit de *1½ florin* (Dic. I.).

Defterdarul din Timișoara a aflat aici în 1557/58 cu ocazia conscrierii 11 case locuite de iobagi Sârbi (Götting defter).

În anii 1559 și 1560 abia 2 porți au putut achita impozitul, fiecare câte *1 florin 10 denari*. În 1561 impozitul făcea în total, dela 6 porți, *6 florini 60 denari* (Dic. I.). În anul 1564 au plătit darea *7 porți în total 10 florini 50 denari* (Dic. I.).

Căderea cetății Giula a adus distrugerea completă a satului și nu s'a mai refăcut nici odată.

Astăzi nu-i mai trăește nici numele.

17. *Kövegy*. Sat, care era situat la Sud-Vest dela Csanád-Palota. Ca pustă în domeniul Nădlac, după reunirea averei grănicerești a fost atașat la domeniul coroanei, (Urb. 81. 9 și 122. 29). În anul 1769, comuna Nădlac a luat această pustă în arendă dela Stat cu *200 florini* (NRA. 1720. 7), dar nu peste mult (anul 1774) au luat-o locuitorii din Palota cu *300 florini*, cari au trebuit însă să dea voie statului să pască 600 bârsane (Urb. 141. 1).

Statul a fondat aici în anul 1843 o comună, care a fost botezată Mednyánszkyháza, după numele președintelui cameral, însă numirea

aceasta nu a fost acceptată de stat (Pesty. Hiv. Helm.)

18. *Mezőhegyes*. Sat. În năvălirea turcească din anul 1552 satul a dispărut cu desăvârșire. Lista de impunere îl declară la anul 1555 pustă (Dic. I.), însă cu timpul s'au așezat aici câțiva iobagi Sârbi și în 1557/58 defterdarul din Timișoara l'a luat în listă ca localitate nouă, cu 4 case, și a repartizat-o la nahia Cenad. În 1564 porțile plătitoare de dare s'au sporit la 12 (Dic. I.), dar după căderea cetății Giula din nou s'a distrus.

În anii '30 din sec. XVII iarăși a făcut rost de câțiva locuitori, dar aceștia au trebuit să suferă mult dela tâlharii din Öcsöd.

19. *Nagyfalu*. Sat. Perceptorii din Timișoara în 1557/58 repartizând satul la nahia Fenlac, au aflat aici 70 locuitori aproape toți Sârbi.

Din cauza jafurilor comise de către delegatul cetății Giula - Kendi Ștefan -, această comună a suferit foarte mult. Neputând plăti darea ce li s'a impus în întregime, primarul a fost deținut și maltratat împreună cu 2 iobagi, Szines Benedek și Bălăban Grigore, luându-li-se o trăsură cu 2 cai. Primarul a fost eliberat numai contra sumei de 100 florini. Jefuirile au urmat în șir și anume: Dare extraordinară 29 florini, 1 zăbală pentru cal cumpărată cu 3 fl. 15 denari, „census” ordinar la Stu-Gheorghe și Stu-Mihai 15 florini. După mori 10 florini, 3 perechi cisme cu 2 florini. Soției Comandantului Bornemisza 1 per. cisme cu 70 denari, apoi pentru cetate, 1 vacă de mulș cu 3 florini, 3 părți de slănină cu 6 florini, 15 cuble orz cu 3 florini, 10 cuble făină cu 10 florini; cele două subsidii 63 florini, 8 piei de vulpe 5 florini (NRA. 163. 43). Norocul satului a fost că stăpânirea lui Bornemisza a durat numai 1 an și jumătate.

Perceptorii au încasat darea în anii 1561 și 1564. În anul 1561 au vărsat impozitul capitlului din Oradea 23 porți, iar lui Olesárovič Demeter, care probabil cumpărase o parte din moșie, 5 porți; în 1564 primului i-au plătit numai 16, iar secundului numai 6½ porți (Dic. I.).

Satul mai exista încă în anul 1582 când l'au locuit păstori sârbi (Defterek I. 336). În cursul sec. XVII se crede a fi fost pustiu, nefiind vorbă de el tot timpul, dar spre finele secolului, conform unei note din anul 1717 avea 16 case (Szentkláray, „Száz év” 21). Mai târziu populația a fost sporită cu coloniști români, cari au absorbit întregul element străin românizându-l total.

În 21 Aprilie 1768 împăratul Iosif al II-lea a trecut prin Nagyfalu (azi Satu-Mare) și până și-a schimbat caii a luat masa de amiazi într-o căsuță modestă de lângă biserica românească.

20. *Nădlac*. Cetate și oraș. În anul 1529 comandantul cetății era *Vida Lucaci de Bașaraga*, iar în anul 1537 *Tulici Lucaci* (L. I. k. 168 și Kolozsvári lt. Com. Cs. 17).

În anul 1550 pașa din Buda, *Kasim*, a ocupat Nădlacul plasând în cetate garda turcească (Verancics VII. 166). Locuitorii au fugit în toate părțile, iar cei rămași au fost săraci lipiți pământului, cu toate acestea comandantul cetății Giula a reușit în 1555 într-un mod necunoscut a încassa în total 11½ florini dare (Dic. 1.). Contra acestui procedeu a protestat ginerele lui Iakșič, Ártándi Kelemen, iar regele a ordonat ca locuitorii să fie lăsați în pace.

Încassarea impozitului în favorul cetății Giula așa a fost posibilă, că Turcii incontinuu erau neliniștiți și în câteva rânduri izgoniți din cetate.

Conform defterdarului din Timișoara, în anii 1557/58 Nădlacul avea 50 case. Locuitorii erau mai mult Sârbi, dar erau și Români și Unguri.

Cu toate protestările amintite mai sus, cetatea Giula a reușit să încasseze: în anul 1558 o dare de 28 florini (Dic. 1.), în anul 1559 subsidiul al doilea, 31 florini 90 denari (NRA 1763. 43), dar în anul 1560 avea numai 29 porți (Dic. 1.).

În anii 1562 și 1563 Nădlacul avea 4 contribuabili catolici, și 6 „săraci”, cari au dus dijma la episcopul din Cenad atât din cereale cât și din miei (7 bucăți) iar cei săraci și-au achitat „taxa creștinilor” (pecunia cristianitatis). În anul 1563 au fost 6 gospodari (catolici) iar săraci tot 6, însă dijma trebuia vărsată acum la Giula, fiind dată în arendă cetății (NRA. 759. 43).

După căderea cetății Giula, orașul și cetatea Nădlac nu mai avea nici un contact cu lumea creștină de dincolo de zona turcească.

În anul 1648 locuitorii s’au prezentat în fața capitlului din *Esztergom* și au dat declarație, că se supun episcopului din Cenad (*Eszterg. fökpt. lt. 67. 8. 25*). Urmarea a fost, că au trebuit să oferească episcopului și ceva dare. Aceasta însă a fost o sumă foarte modestă; în anul 1651 au plătit 10 taleri iar împreună cu alte sate 1 *plapomă aurită*, 1 *pereche cisme de carmașin* și 6 *coșuri pește, anual* (*Oltványi*, „A csanádi püsp.

levt.” 11). Natural că în urma acestora, episcopul conte Palffy Toma a cerut deasemenea asupra Nădlacului „diploma de protecție” și astfel și-a încassat cei *10 taleri și 2 prechi cisme dare anuală* (Csanádi püsp. lt. B. 11).

În anul 1751 au sosit la Nădlac numeroase familii românești din Ardeal și din județele limitrofe. Nădlacul aparținea acum domeniului coroanei, a cărei intendență era în Arad. În anul 1752 se ridică la rangul de oraș. După darea de seamă din anul 1757, venitul coroanei după Nădlac a fost: *darea agricolă 575 florini, după birturi 575 florini; după măcelării 25 florini; venitul unei mori de apă și al uneia de vânt 12 florini; trei negustori greci, 45 florini; răscumpărarea judecătoriei de bagatele 20 florini; total 1252 florini* (Urb. 81.9).

Locuitorii erau: *165 gospodari și 70 săraci*. Efectivul de vite era: *376 boi de tracțiune, 136 boi de cireadă, 190 cai de tracțiune, 107 cai de erghelie, 376 vaci, 742 porci, 3084 oi și 73 coșnițe de albine* (Urb. 81. 9).

În anul 1767 numărul gospodarilor și al membrilor de familie s'a sporit, la *373 case gospodărești cu 1710 suflete și 376 case de săraci cu 683 suflete*. Orașul avea și *3 negustori: Görög Miska, Costea Gheorghe și Popovici Teodor* (Urb. sz. n.).

În anul 1773 luna Mai, împăratul Iosif al II-lea a trecut prin Nădlac la Arad (Szentkláray, Százév, 222). Venitul adus de orașul Nădlac în anul 1774 a fost în total *5103 florini 13½ critari* (Urb. 141. 1).

21. *Nagy-Szécsény*. Satul a existat încă în anul 1582, când locuitorii Sârbi (23 suflete) se ocupau cu oieritul. Perceptorul turc a impus dare după 2585 oi (Defterek I. 336). Urmașii acestor păstori au schimbat numele satului în „Veliki Secăn” și s'au svârcolit peste greutățile secolului al XVII-lea, deoarece satul se află locuit și după izgonirea Turcilor, iar anul 1717 număra 28 case (Szentkláray, „Százév” 21). De aci încolo a ținut de circumscripția de Timișoara (Baróthi Adattár 399. 416. 417. 425. 426. 442).

22. *Kis-Szécsány*. Sat. Sătucul exista încă în anul 1582, când îl locuiau 16 păstori Sârbi, cari au avut în total 2223 oi, după cari au plătit dare Turcilor (Defterek I. 336). Dar multă vreme nu l-au posedat; satul a pierit cu numele sârbesc Mali Secăn și n'a mai reînviat nici odată.

23. *Kasza-Perek*. Pe malul pârâului „Valea Seacă”, între Tót-Kolmós și Mezökovácsháza era situat orașul Kasza-Perek.

Năvălirea turcească din 1552 a fost resimțită adânc și de acest oraș într'atâta, încât în anul 1553 au mai rămas în sat abia 10 porți capabile de a plăti darea (Dic. I.). Locuitorii însă încetișor s'au întors și defterdarul din Timișoara conscrie în anul 1558 la dare 45 case (Götting defter). În acest an perceptorul ungar încă a încasat 40 *florini*, dar în anul 1560 după 35 porți a încasat abia 38 *florini 50 denari* (Dic. I.). În anul 1561 perceptorul regesc a înscris 42 porți, cari au plătit darea de 46 *frt. 20 denari* (Dic. I.).

În anul 1563 încasatorii de dijmă au conscriis în total 70 locuitori. Dijma încasată în favorul cetății Giula a fost: *grâu 154 cruci 20 cuble, 2 vaci; orz 3 cruci, 2 mâni, 8 cuble; banii creștinilor 24 denari; după stupi 42 bucăți* (Tiz. 1). *Bunăstarea locuitorilor* a crescut și după anul 1564, deoarece darea au plătit-o 48 porți (Dic. I.) însă după căderea cetății Giula și zilele orașului Kasza-Perek au fost numărate. Poate s'a menținut cu mare greutate până la 1596, dar în acest an trupele turco-tătare cu siguranță l'au distrus, deoarece după acest timp multă vreme se menționează în listele de impunere ca pustiu.

În 8 Noiembrie 1640 Rákoczi Gheorghe senior, înștiințează pe fiul său Gheorghe, căpitan de Orade, sub a cărui poruncă a fost împărțit Măcăul și regiunea, ca să fie atent („legyen vigyázatban igen-igen jóban”), deoarece a primit informația că Turcii s'au apucat să întărească Kasza-Peregul („A két Rákoczi cs. lv.” 90). Turcii au colonizat aici Sârbi.

După retragerea Turcilor, se pomenește ca pustă. Teritoriul i-a fost numai o mică parte arătură; în cea mai mare parte a fost pășune și fânaț. Din fân a dat în anul 1742 domeniului Mutina 450 *bogie*, care socotit cu 50 *denari*, a adus un venit de 225 *florini*.

24. *Rétkert*. Sat. A fost situat în apropierea Nădlacului de azi, lângă o mocirlă și lac cu trestiiș.

Năvălirea turcească din anul 1552 a șters satul de pe fața pământului. Perceptorul, în anul 1555 îl declară pustiu (Dic. I.). Azi nici amintirea nu-i mai trăește.

25. *Rákos*. Sat. În anul 1552 și această comună a dispărut. În anul 1556 locuitorii degenerați și depravați (elzüllött) s'au înapoiat și în anul 1561 au plătit darea 6 porți. În anul 1564 s'au urcat la 8½ porți (Dic. I.). Însă dacă a putut ajunge anul 1596, cu siguranță a pierit în năvălirea tătarască, deoarece după acest timp nu se mai

pomenește.

Satul era situat la Nord-Est dela Măcău, pe lângă hanul Rákos (Rákosi csárda).

26. *Mélykútú-Ráros*. Sat. A fost situat la Nord-Est dela Nădlac, unde și astăzi se află pusta cu numele Raroș. Pe marginea lacului lângă movila numită „Holumbu Gârbovăt”, se află o fântână cu apă rece. În vremurile vechi era izvorul sfânt al ortodoxilor unde eșeau cu crucea. Din acest motiv movila se numește și „Holumbu Izvorului”; acesta este locul satului de odinioară.

Moșia a fost a familiei Iakșič. În anul 1561 era moștenită de Serjéni Pavel, dar în 1564 urmașii acestuia: Farkas Mihail, și Nicolae, dar o parte a mai rămas neîmpărțită, care s'a dat ginerului familiei Iakšic, Dóczi. Văduva lui Nicolae Dóczi avea acum aici o grădină, dar iobagul acesteia a fost atât de sărac, încât nici darea nu și-a putut-o plăti (Dic. I.). Nu peste mult timp a pierit și satul acesta împreună cu altele. În timpul Turcilor a rămas pustă; ca atare a ajuns la început secolului al XVIII-lea în posesiunea orașului Nădlac. În anul 1762 era în întregime a Nădlacului (Urb. et. conscr. 122. 29), iar 1/3 parte a aparținut în anul 1774 Șeitinului (Urb. et. conscr. 141. 1).

27. *Samson*. Sat. Și astăzi mai există pe malul pârâului „Valea Seacă”, în județul Bichiș.

Pustiirea Turco-Tătarilor din anul 1552 nu a cruțat nici acest sat, după care abia la 150 de ani s'a putut reface încâtva.

După epoca turcească a fost dată întreaga moșie episcopului de Cenad, care 1/2 a dat-o în arendă orașului Vásárhely, și cealaltă 1/2 la Măcău (Gr. Károlyi Alexandru cs. lt. 36. 22), iar mai târziu a fost cumpărată de cotele Alexandru Károly. Conte a colonizat pe pustă producători de tutun, al căror număr a fost 55 în anul 1788, iar în 1808 au fost 131. În acest an, aceștia au plătit 2 florini bani gata și 5 fontii tutun, de fiecare iugăr.

28. *Semlac* (Szemlek). Sat. Este Semlacul de astăzi, din județul Arad.

După strângerea ramurei bărbătești a familiei Iakșič, Semlacul a rămas coroanei. Ca atare a plătit în anul 1555 drept dare 3 florini (Dic. I.), aceasta dovedește că a trecut oarecum prin primejdia din anul 1552. Dar în 1557/58 Turcii ajungând și aici stăpâni, l'au repartizat nahiei Arad și avea 9 case (Götting defter). Cu toate acestea, în anul

1558 satul a vărsat la Giula darea de 6 *florini* (Dic. 1.), iar în 1559 a vărsat ambele rate de $\frac{1}{2}$ an, câte 6 *florini 60 denari* (NRA. 1763. 43).

În anul 1560 episcopul de Cenad, ca proprietar parțial a încasat darea dela 4 porți, iar văduva lui Dóczi Nicolae dela 1 poartă. În anul 1561, iobagii episcopului erau „săraci”; 4 porți erau alui Olicsárovici, câte 1 poartă a văduvei Dóczi și văduvei Zeleméri Vasile (Dic. 1.). În anul 1562 au plătit dijma 7 *iobagi*, iar în 1563 au plătit 8 *iobagi* (Tiz. 1).

Semlacul nu s'a prăpădit nici pe timpul Turcilor, însă iobagii vechi s'au înlocuit cu Sârbi. În anul 1647 satul a fost supus la darea anuală de 1 *taler de fiecare om*. Locuitorii au și vărsat-o în anii 1652-53 (NRA 1838. 61).

În cursul timpului și episcopul de Cenad a început a se interesa de comună. Urmarea a fost, că în anul 1651 Semlecanii, împreună cu cei din *Șeitin* și *Pobara* au oferit episcopului anual drept dare: *un covor de culoare scarlat-roșie și 3 coșuri pește uscat* (Oltványi, „A csanádi püsp. birt. 11). Episcopul Pálffy a fixat darea la 6 *taleri* anual și aceasta i s-a și plătit pe tot timpul episcopatului său (Csanádi püsp. lt. B. 11).

Pe oarecare bază și Mihail de Vér, vicecăpitan de Kálló și-a formulat dreptul asupra satului, deoarece în 7 Septembrie 1667 a rugat pe Beyzadea din Giula, ca scrisoarea lui de impunere să o transmită locuitorilor (Török-magyar-okm. IV. 387).

29. *Șionda* (Szihond). A fost situat între Bătania și Tornea, pe locul numit azi „pusta Șionda”.

În năvălirea turcească din anul 1552 satul a dispărut. În 1556 au început a reveni locuitorii și defterdarul din Timișoara a înscris în 1557/58 casele a 6 contribuabili. Locuitorii erau: *Cioban Petru*, Iovan Nicolae, K. Mladen, Lațko Mladen, S. Ioan, Radici Nicola și Ioan (Götting defter).

În anul 1558 contribuiau 3 *porți*, în 1560 contribuiau $3\frac{1}{2}$ *porți*, în 1561 au plătit 5 *porți* și $4\frac{1}{2}$ *porți* în anul 1564 (Dic. 1.).

Satul a pierit în anul 1596 (Cs. püsp. lt. B. 2).

În anul 1627 satul a fost din nou colonizat cu Sârbi (NRA. 832. 35), cari în 1647 au plătit dare 10 *taleri* și 2 *viguri giolgi*, care dare a fost vărsată până în anul 1652 regulat la mâinile lui Széll Mihail și Dobóczi Francisc, (NRA. 1838. 61).

Contele Pálffy, episcopul de Cenad, în anul 1653 a primit din

partea locuitorilor darea de 4 *taleri anual* (Csan. püsp. lt. B. 11).

În anul 1689 Șionda era pustă. Nu se știe din ce cauză, pusta și-a schimbat mai târziu numele în *Tibed*.

30. *Serfesd* (Șerbești). A fost situat lângă Fenlac. S'a format din cuvântul latin *Servus-Dey*, slujitorii Domnului, după numirea dată iobagilor mănăstirei.

A fost al familiei Iakšic, mai târziu al succesorilor. O bucată de vreme a mai existat și sub stăpânirea turcească, dar dela un timp diplomele îl amintesc ca pustă (NRA. 853. 52), astăzi abia se mai știe unde a fost situat.

31. *Tamásháza*. Sat. A fost un sătuleț în apropierea Nădlacului la Sud de Raroș și la Est de Acia.

A fost ultima dată proprietatea familiei Iakšic, dar sub invazia turcească satul a dispărut și nu s'a mai refăcut, iar ca pustă a aparținut Nădlacului.

32. *Tompa*. Sat. A fost situat dela Mezö-hegyes la Est, pe malul „Szárázér”-ului, între Kovacsháza și Bătania.

A ținut din cele mai vechi timpuri tot de domeniul Nădlac.

A trecut prin marele dezastru produs de hoardele tătărești din 1552, încât darea au plătit-o 3 porți. În anul 1553 totasemenea. În 1555 darea era 3½ *florini* (Dic. I), cu toate că începuse a se spori din nou. În anul 1557/58 avea 22 case (Götting defter).

În anul 1559, regele a donat satul lui *Luca Ioan* și soții (Lib. reg. III. 595); darea era percepută după 2 porți în 1560, după 6 porți în anul 1561 și în 1564 după 9 porți (Dic. I.).

În anul 1596, satul Tompa a dispărut. În secolul următor l'au colonizat Sârbii. În 1647 darea era fixată, de fiecare locuitor 1 *florin* și toți împreună 1 *covor*. În anii 1648-52 au plătit darea regulat, însă în 1653 satul a dispărut (NRA. 1839. 61). În anul 1658 locuitorii au revenit și au achitat darea. În anul 1661 darea s'a urcat la 50 *taleri* și 2 *plapome*.

În vara anului 1666 satul a fost alarmat de soldații grăniceri, furându-i-se toate vitele. Palatinul Vesselényi Francisc, în 23 Septembrie a dat ordin către comandantii grănicerilor să urmărească hoții, să-i prindă și să-i pedepsească (NRA. 1791. 14). În 7 Aprilie 1669 satul și moșia au fost amanetate pe 10 ani la Végh Mihail și soția Széll Ana (NRA. 1791. 14).

În năvăla Turco-Tătară din 1686 a fost distrus și de atunci nici nu s'a mai refăcut.

33. *Torony (Turnu)*. Este târgușorul de astăzi numit Tornea sau Turnu.

Locuitorii au trecut cu mare greutate prin dezastrul din 1552, încât au putut plăti darea abia $2\frac{1}{2}$ *florini*, iar în 1558 numai *4 florini* (Dic. I.). Defterdarul din Timișoara a aflat 6 case impozabile, pe cari le-a repartizate nahiei Arad (Götting defter). Locuitorii au fost toți Sârbi.

În anul 1560 au plătit darea *3 porti* (Dic. I.). Mai târziu aflăm aici pe Olcsárovici Demeter proprietar, care a cumpărat moșia dela succesorii lui Iakšic. Olcsárovici a impus *7 porti* (Dic. I.). Nu peste mult, cca. în 1563 s'au stabilit și vre-o *2 iobagi* Unguri, cari au plătit *dijma* episcopului de Cenad (Tized. I.). În 1564 numărul porților contribuabile a fost $6\frac{1}{2}$ (Dic. I.). Olcsárovici căzând în luptă la asediul cetății Giula, în anul 1566, moșia a rămas coroanei, de unde s'a făcut donație lui Aszászi Andrei, consilier regesc (NRA. 24. 65). În 1596, Turco-Tătarii au distrus satul total.

În prima jumătate a secolului următor din nou l'au ocupat Sârbii. În 1647 a devenit al lui Doboczi Ferencz și Széll Mihail, dar la împărțeală a rămas în întregime celui dintâiu, care a fixat darea după fiecare persoană 1 florin și toți împreună un plocon oarecare (de regulă covor, plapumă, cisme, pește, ciucuri, pene de dropii etc. (NRA. 1838. 61).

În anul 1728, locuitorii s'au sporit mult cu dezertorii din Bănat. În 1742 locuitorii erau exclusiv numai Sârbi. Taxa anuală a domeniului era *120 florini*, dela *34 case*. Venitul total al domeniului era anual *221 florini 30 critari* (Urb. 9. 29).

34. *Tövisköz (Töviskes)*. Sat. A fost situat la Sud-Est de Nădlac, unde se află azi grădinile și sălașurile cu vii, numite de Români *Tișcot*.

Năvălirea turcească din 1552 l'a prefăcut pustă goală, și ca atare s'a aflat în rolurile de impunere din anii 1555, 1561 și 1564 (Dic. I.). După anul 1647 s'au așezat aici 2 familii Sârbești (Eszterg. főkpt. lt. 20), cari au plătit episcopului de Cenad anual drept dare *o plapumă* (Csanádi püsp. lt. B. 11).

Sătucul a fost distrus în 1686, iar pământul s'a atașat satului Nădlac.

35. *Töt-Kutas*. Sat. A fost situat pe malul râului „Valea Seacă”,

între Samson și Tót-Komlós.

Năvălirea turcească din 1552, satul a resimțit-o adânc. În anul următor, numai 4 porți au fost în stare să achite impozitul. În anul 1555 satul a fost a lui Olcsárovici și a plătit dare 6 *florini* (Dic. 1.).

Conform conscripției anilor 1557/58, comuna era compusă din 7 case (Götting defter). În 1558 a vărsat darea de 7 *florini* (Dic. 1.). În 1563 au locuit satul 14 *gospodari* și 6 „*săraci*”.

În anul 1596 a fost distrus și Tót-Kutas. În anul 1722, moșia împreună cu satul, au fost cumpărate de contele Károly.

36. *Tót*, sau *Mező-Palota*. Sat. Este Csanád-Palota de azi.

În năvălirea Turcilor din 1552, comuna a dispărut. Pe la 1562 a fost colonizată de slovaci, când a primit numele de Tót-Palota. În anul 1563 dijma o lua Olcsárovics Dimitrie (Tiz. 1.). După căderea Giulei rămâne sat pustiu timp de cca. 60 ani.

În anul 1646 s'au colonizat aici Unguri, cari i-au dat numele de Mező-Palota (Eszterg. fökpt. lt. 67. 8. 25). În anul 1651, Ungurii, împreună cu alți 5 coloniști noi au dat episcopului de Cenad drept dare 1 *plapumă „aurită”*, 1 *pereche de cisme „de carmașin”* și 6 *coșuri pește* (Oltványi, „A csanádi püsp. birt.” 11). În anul 1654 au dat episcopului 4 *taleri*, 22 *perechi cisme* (Csanádi püsp. lt. B. 11).

În anul 1686, hoardele Turco-Tătare din nou au distrus satul, mai târziu a trecut ca pustă în folosința Sârbilor din Nădlac.

După ce a ajuns proprietatea coroanei, administrația domeniului a colonizat aici în anul 1768 unguri romano-catolici, atașând aici pusta Csiga, iar Kövegyul le-a dat în arendă locuitorilor coloniști cu 211 *florini* (Urb. 141. 1.).

În 1774 Palota a adus venit domeniului 2792 *florini* 54 *cor*. Atunci Palotanii plăteau pentru pusta Kövegy 300 *florini*; dar domeniul a fixat condiția, ca să poată paște pe pusta aceasta 600 *birci* (Urb. 141. 1.).

37. *Acsa*. Despre această pustă nu am aflat datele.

38. *Asszony*. Sat. Era situat între Fenlac și Székesut. În secolul al IV-lea era sat. A fost proprietatea lui Iakșič, însă în 1539 figurează în acte ca pustă și așa a rămas până azi.

39. *Ölyved*. Sat. A fost situat între Nădlac și Csanád-Palota.

Primul locuitor a fost *Nagylaki Iánk-fi*. După stângerea acestei familii, regele Sigismund, în 1427 a donat moșia lui *Nagymihályi Albert*,

împreună cu Nădlacul, de a cărei soartă s'a împărtășit și acest sat. Însă probabil în secolul al XV-lea a dispărut, deoarece de aci încoace nu se mai pomenește.

Politica lui Báthory. Pe la finele acestui secol, comitatul Cenad ajunsese din nou în Principatul Ardealului. La începutul anului 1595, împăratul Rudolf și principele Ardealului, Sigismund Báthory se înțeleg să atace în comun pe Turci și să încheie parțial pace ori armistițiu cu dânșii. În 27 Mai 1595, urmează ca Ban de Caransebeș și Lugoj, George Borbély. După ce Mihai Viteazul, voivodul Munteniei bate armata lui Sinan-pașa și după cealaltă învingere asupra Turcilor la Giurgiu (27 Octomvrie 1595), banul Borbély trimis de Sigismund în Ungaria luptă cu noroc contra Turcilor. Au ocupat pe rând în Bănat: Bocșa, Vârșeț, Făget. În lupta dela Făget au căzut begii din Giula și Cenad, iar begul Mehmet al Lipovei a fost prins. După aceasta Borbély s'a îndreptat spre Mureș și a cuprins pe rând cetățile Vărădia, Șoimoș, Lipova, Pâncota, Ineu, Șiria, *Nădlac*, Cenad (Márki S. „Arad tört.” II. 24).

Nădlacul eliberat temporar. În 26 Martie 1596 nemeșii în dieta țării, ținută la Pozsony, în art. 35 au rugat pe împăratul să restituie foștilor proprietari moșiile din teritoriile liberate, însă totodată au declarat, că voesc a recunoaște stăpânirea principelui *Báthory Sigismund*. În 24 Iulie 1596, un vechi strănepot al unei familii din *Nădlac*, *Zeleméri Ștefan*, și-a hipotecat moșiile din comitatul Nyitra pentru 1000 frt. ca să aibă banii necesari în scopul recâștigării moșiei *Nădlac* rămasă dela strămoși, însă principele donase domeniul altora.

I) *Lapispataki Segnyei Nicolae (Gróf. Károly cs. lt. 62.95)*

În anul 1597, o parte din moșie ajunge prin donație în posesiunea lui *Lapispataki Segynei Nicolae*, pentru merite militare.

Deodată cu ținerea dietei din Pozsony, pașa cetății Timișoara, *Soliman „cel sprincenat”* a dat ordin hoardelor tătarăști cari iernaseră în regiunea cetății Györ, să înainteze spre Sud-Est și, probabil ca prolog al asediului Lipovei, a dispus ca ținutul dintre Criș - Murăș să-l pustiască „și să nu rămână nici piatră pe piatră”. Tătarii au năvălit cu totul pe neașteptate asupra bietului popor; au dat foc caselor, au prădat și furat tot ce s'a putut, iar pe locuitorii, cari și de altfel gemeau sub jugul greu turcesc, i-au omorât fără milă, iar o parte au fost duși în

robie. Orașul Bichiș încă a fost jefuit de absolut tot ce s'a găsit în el. (Borowsky, Décsi Iános, Magyar historiája 252), iar locuitorii orașului Măcău așa au fost de împrăștiați, încât întregul oraș timp de 7 ani a stat pustiu (Kamarai levelezések). În mâna hoardelor tătărești a ajuns și orașul Cenad.

În toamna anului 1597 Cenadul a ajuns din nou în mâna lui Borbély, însă la 19 Iunie 1598 a fost atacat de armadia pașei Soliman, de care a reușit să se apare, cu ajutor din Oradea, din care cauză Soliman de năcaz a pustiit tot ce i-a stat în cale, cu foc și sabie (Istvánfy, 801).

Nădlacul din nou în mâna Turcilor. În aceeaș vară, *Saturdsi Mehemed serdar* a năvălit în țară cu oștire numeroasă ca să recucerească Ardealul dela împăratul Rudolf, pe care îl predase principele Sigismund Báthory. Mehemed și-a luat drumul deadreptul la Cenad. Armata ungurească văzând marele pericol, s'a retras și a lăsat neapărate cetățile *Cenad, Nădlac, Arad*, cari ajunseră astfel din nou în mâinile Turcilor (Istvánfy, 805).

Situația moșiilor. Comitatul Cenad a fost considerat ca aparținător Ardealului. Deja Sigismund Báthory a făcut donațiuni în această regiune (Múz. kézrat. fol. lat. 2201). În 18 Octomvrie 1621, principele Ardelean deposează de moșie, pentru necredință, pe Moriț Martin (6 sate) și le vinde lui Ruszkai Kornis Sigismund (Múz. kézir. fol-lat. 2201. 18). Cei doi Rákoczi George, încă au făcut multe donațiuni în comitatul nostru (Szeged város, Korniyik másolatai, 206).

Satele și iobagii pe timpul disputării Cenadului. Dar stăpânirea principilor Ardealului în regiunea aceasta era foarte problematică. Aici Turcul era stăpân, a cărui ocupație întotdeauna era precedată de jafuri și foc. Pustiirea satelor comitatului Cenad nu era împiedecată de nimic, iar principii Ardealului în această privință erau fără putere. Cronicele nu ne-au însemnat marele număr al satelor, cari au căzut jertfă prăpădului turcesc; abia ici-colo găsim câte-o notiță scurtă care indică data pustiirii cutărui sat. Fiecare reprezintă pentru noi un necrolog care ne umple inimile de jale. În 11 iunie 1624 citim într'o epistolă de-a principelui Bethlen Gavril, *că satul Șeitin*, care odinioară era destul de împopulat chiar și în cele mai grele timpuri de restriște, a rămas cu totul pustiu; casele i s'au surpat, holdele le-au umplut spinii și pălămida. Ioan de Bánhegyes de Ineu a adunat din nou lo-

cuitarilor, mai chemând și alții noi, așa că localitatea a început încet-încet să se reface din ruine (Gyulahejérvári lib. reg. XII. 58). Dintr-o altă epistolă de-a principelui suntem informați de pustiirea satului Tápé de către Turco-Tătari, iar țarinile au fost găsite năpădite de buruieni în așa fel, încât nici urmă nu arătau, că vre-odată au fost lucrate de mână omenească. Dar deîndată ce s'au liniștit puțin vremurile, plugarii împrăștiați s'au ivit din nou de prin ascunzișuri, și-au refăcut căsuțele și în locul ruinelor s'a mutat viață nouă (Gyulafehérvári kapt. lt. Cista Colos. fasc. 5 No. 12). Noi cunoaștem din acte soarta abia a câtorva sate, dar poate n'a existat localitate pe teritoriul comitatului, care să nu fi trecut măcar o dată prin foc și sabie; din acestea, multe s'au refăcut, multe însă nu s'au mai reclădit nici odată. Unele sate au trecut de numeroase ori prin procesul pustiirii; poporul se refugia unde putea. Păduri nu prea erau în această regiune, însă existau întinderi mari de trestiișuri, mocirle imense acoperite cu papură și bălți noroioase adăpostite de papură și trestie. Prin labirintele acestora trăiau animale sălbatice, iar cărările lor întortochiate erau cunoscute numai de localnicii cari se încumetau să se refugieze cu familiile lor și cu bruma de avere ce o puteau salva din calea vrăjmașului; aici trăiau bieții strămoși cu familiile lor, luni - de multe ori ani - de zile în continuă cutremurare. În acestea, cetăți naturale nu cutezau să pătrundă hoardele străine și nici nu puteau intra cu caii prin noroaie. Locuitorii ajunși astfel în marginea disperării, dacă nu aflau insule corespunzătoare, construiau plute pe cari trăiau cum puteau. Nu e mirare, dacă în asemenea împrejurări se sălbăticeau - erau rămași cu totul de capul lor, nu se ocupa de ei nici preot, nici învățător ca să le binecuvinteze căsătoriile, să le boteze copiii și să le înmormânteze morții.

L) *Familia Borosjenei Szent-Andrásy*

Dela oarecare principe a primit pe o mare parte din moșie Nădlac, scrisoare de donațiune familia Borosjenei Szent-Andrásy. Aceasta se dovedește prin împrejurarea, că erezii acestora împărțindu-și moșiile în 25 Aprilie 1656, între acestea se împarte și din domeniul Nădlac o parte (NRA 816.18.).

M) *Rácz Elisabeta și Rácz Ecaterina*

Fată de împărțeala familiei Szent-Andrásy, alți moștenitori de-ai familiei Dóczi, care a fost ginerele lui Iakšič, au obținut diplomă de donație, dela palatinul contele Fr. Vesselényi la 20 Iulie 1663 soția lui Szölösy Mihail, Raț Elisabeta și soția lui Borbély Francisc, Raț Ecaterina (NRA. 853.52).

Este mai mult ca sigur, că nici unii și nici alții nu și-au ajuns scopul din cauza timpului extrem de turbure.

Dispariția proprietarilor. Ce s'au făcut proprietarii de odinioară și ce situație au avut în acest timp, nu știm. Episcopia catolică de Cenad exista numai cu numele. Nu numai că și pierduse moșiile, dar își pierduse și diplomele de donațiune pe baza cărora ar fi putut vre-odată să și formuleze drepturile. Cu timpul, episcopii nici ei singuri nu mai știau cari au fost moșiile posedate de antecesorii lor, înainte de epoca turcească. Din anul 1590 a rămas o notiță, care pare a fi un tablou compus din memorie și nu după acte autentice. Aceasta însemnare conține două feluri de localități; unele, a căror locuitori de câțiva ani încoaci *nu vreau să se supună* și refuză plata impozitului (21 sate), și altele cari plătesc regulat (5 sate) (Esztergomi fökpt. Itára. Capsa 67. fasc. 8 No. 11. Originalul se află în Archiva Episcopiei de Cenad B. 2). În asemenea împrejurări turburi, neînțelegerile și ciocnirile au fost inevitabile. Astfel, cu toate că Măcăul înainte de era turcească plătea de fapt dijmă episcopului de Cenad, totuși în 12 Aprilie 1614 locuitorii înaintează reclamație la „cămara regească” (administrația financiară) contra episcopului, în care scrie așa: „*trăesc între noi oameni foarte bătrâni, cari și înainte de Turci au locuit aici și și aduc bine aminte de episcopia Cenadului; dar n'au știut nici când că Măcăul să fi fost vre-odată al episcopului*” (Kamarai levéltár). În 13 decembrie 1617 se revoltă cei din Vásárhely din cauză că episcopul a dat ordin să le mâne 37 boi, pe câtă vreme nu are nici un drept asupra lor.

N) *Episcopia catolică de Cenad*

Márki. II. 269: Tradiția care lega comitatul Cenad de episcopul, nu perise. Unele sate de multe ori cereau protecția sau intervenția episcopului. Așa, în 1643, un sat al cărui nume nu se știe, roagă pe

episcopul Széchenyi George să intervină pentru curmarea samavolnicilor gărzii militare din *Szécsány și Fülek* (Eszterg. fökpt. ltára. Capsa 67. fasc. 8. Nro. 11). În afară de aceasta, unele sate, ca să scape de tot soiul de pretendenți asupra lor, se dau de bună voie de-adreptul sub stăpânirea episcopului și contrar dovezilor documentare, mai bucuros recunosc pe episcopul de „domn de pământ”. Asemenea declarații au făcut în anul 1648 satele *Csókás, Királyhegyes, Mezöhegyes, Tőtpalota, Nădlac, Pobara și Șeitin* (Eszterg. fökpt. ltára Lib. 17 fol. 117) Să nu ne mire gestul acestor sate dacă, ne dăm seama, că ei cari odinioară erau obicinuiți cu tratament mai omenesc sub stăpânirea generosului voivod Iakšic, acum se nizuia să-și valideze drepturile asupra lor, cel mai crud domn de pământ ungar, *Jármi András*.

În anul 1647, episcopul a însărcinat pe cardinalul din Seghedin să-i compună lista moșiilor sale. În urma acestui ordin, cardinalul Zongor Sigismund, nu se știe pe ce bază a compus „*Bona Episcopatus Chanadiensis*” (bunurile episcopiei Cenad), din care reiese, că episcopul a posedat 42 moșii și 60 sate locuite; multe dintre acestea însă n’au fost nici odată ale episcopului.

Când pe la mijlocul lunii Mai 1653 s’a urcat pe tronul episcopesc energicul conte Pálffy Toma, primul lucru i-a fost, să someze satele aparținătoare episcopiei Cenadului, să-și „*plece capetele spre ascultare*”, altfel va ordona locotenenților *Szegedi George, Ioan Rácz și Ioan de Foktö* să-i detină împreună cu vitele lor. Epistola episcopului a fost adresată către următoarele sate: *Szihonda, Majmat, Pécsk, Szent-Miklós, Csög, Belesz, Deméng, Tövisköz, Egres, Dees (ders?), Lorántfalva, Kovácsi, Nagy-și, Kis-Acsád, Szadány, Mégy, Szent-György, Igác, Nagy-Eöst, Magócs, Dálegyház, Ujváros, Mezökopáncs, Peres-Kutas, Püspökfalva, Keszi, Milakocz și Téhend (?)* (Eszterg. fökpt. ltára. Capsa. 67. fasc. 8, Nro 20). Din aceste numiri putem deduce că episcopul Pálffy a compus lista în baza rolurilor de „dica” aflătoare în archiva camerală.

Venitele episcopești. Dijma. Contele Toma Pálffy, după ce a exoperat în 2 Septembrie 1654, diplomă de protecție dela regele asupra acestor proprietăți, (Liber Regius XI. 67) a constrâns pe locuitori, ca pe lângă oferirea dărilor pe câțiva ani, să-l recunoască de „domn de pământ”. Astfel locuitorii din *Vásárhely* au plătit drept arendă după moșiile *Mágocs, Peres-Kutaș, Csarpa și Ujváros 115 taleri, Măcăuanii* au plătit

după Dálegyhaz și Mezökopáncs 70 taleri anual. Tot aceștia, după 4 mori și hotarul comunei Szent-Lörincz, au vărsat anual 6 taleri-aur drept impozit. În afară de acestea plăteau dare anuală: orașul *Szent-Lörincz* 60 taleri, 2 perechi cisme; *Nădlac*, 10 taleri, 2 perechi cisme; *Belesz*, 10 taleri, 1 pereche cisme; *Csókás*, 8 taleri, 2 perechi cisme; *Kis-Apátfalva*, 8 taleri; *Demink*, 8 taleri; *Királyhegyes*, 6 taleri, 2 perechi cisme; *Bökény*, 6 taleri, 1 pereche cisme; *Seitin și Semlac*, câte 6 taleri; *Csóka*, 5 taleri; *Mezőhegyes*, 4 taleri, 2 perechi cisme; *Mező-Töt-Palota*, 4 taleri, 2 perechi cisme; *Szecse*, 4 taleri; *Szihonda*, 4 taleri; *Pabar*, 3 taleri, 2 perechi cisme; *Tövisköz*, 1 plapomă; *Mégy*, a promis 8 taleri, dar nu i-a plătit nici odată. Acestea sate duceau darea la episcopul care rezida în *Nagy-Szombat*, la târgul ce se ținea cam pe la Stul Iván (Originalul acestei liste se află în arhiva episcopiei de Cenad, copia la Esztergom főkpt. lt. Capșa. 67 fasc. 8. Nro. 24). Astfel venitul anual al episcopului de Cenad, pe timpul contelui Pálffy era: 343 taleri, 15 perechi cisme și 1 plapomă. Obiceiul curios de a lua drept impozit dela iobagi cisme, plapome și altele, se explica prin împrejurările de pe atunci. Turcii l'au introdus prin uzanța de a stoarce dela populație în afară de impozitul legal și cadouri diverse, care obicei apoi l'au adoptat și domnii de pământ unguri.

Rákoczy. În afară de episcopul, în comitatul Cenad s'a introdus un mare proprietar nou, familia *Rákoczy*, care a stăpânit domenii mari, însă nu în urma donațiunilor, ci prin ocupare. Se crede, că familia *Rákoczy* așa s'a introdus în comitatul nostru, că după moartea fostului comandant al cetății Giula, *Mágocsi Gáspár*, în luna Mai 1587, *Sigismund Rákoczy* a fost numit tutorele nepoților lui *Mágocsi*, singurii erezi ai imenselor lui moșii, între cari multe se aflau în comitatul Cenad (Múzeum kezirat. fol. lat. 2201. 12 fasc. 8. Nro 17).

Voivodul Mihai Viteazul. Comitatul Cenad se afla pe teritoriul oferit de împăratul Rudolf, lui *Báthory Sigismund*, dacă va putea isgoni de aici pe Turci. Pe la finele luni Iulie anul 1600, *Voivodul Mihai (Viteazul) al Munteniei* a cerut să i se dea domeniul și cetatea *Fenlac*, de lângă *Murăș*, în cazul că le-ar putea cuceri dela Turci (Szadeczky: „Erdély és Mihaly-Vajda”, 348). Astfel a rămas comitatul moștenirea celorlalți principii ardeleni. Bătrânul *Rákoczy George*, când în 9 Septembrie 1646 respinge pretenziunea episcopului asupra orașului *Măcău*, scrie în epistola sa: „De când *Báthory Sigismund* s'a înțeles cu împăratul

Rudolphus și a eliberat de sub Turci Ineul (Boroșineu), și 'bucata aceea de pământ' (Comitatul Cenad) întotdeauna au fost și sunt obligate și în prezent a plăti darea la mâinile principilor ardeleni" (Eszterg. fökpt. lt. Capsa 67. fasc. 8, Nro. 17). Chiar orașul Măcău, când a observat insuficiența forței camerei regești pentru apărarea lui, a recurs la protecția și apărarea principelui Ardealean, care le-a primit „Supușenia” cu plăcere. Așa au ajuns multe domenii sub dominația lui Rákoczy, atât ca principe, cât și ca domn de pământ. Rákoczy s'a îngrijit de fapt de apărarea populației. În acest scop i-a pus sub paza lui Pavel Bornemisza, căpitan de Oradea, iar după moartea acestuia, sub apărarea lui Rákoczy George, junior, care devenise căpitanul Orăziei. Rákoczy George, apoi, și în timp ce era principe al Ardealului, a rămas tot domnul lor de pământ, iar după moartea lui, i-a urmat cu aceleași drepturi fiul său, Francisc Rákoczy (NRA. fasc. 99 Nro. 32). (Această declarație a fost făcută de către 2 oameni bătrâni, vrednici de încredere, cari citați fiind de camera regală, s'au prezentat la Pozsony în 5 Martie 1672.)

Orașele și exploatarea proprietăților rurale. Dar sub dominația turcească, ce încă persista, nu putea fi vorbă de stăpânirea în pace a unei moșii, însă cu atât mai mult se sporeau orașele. Populația satelor se refugia la orașe, văzând că singură rămânea neputincioasă față de jafurile comise de *martaloții Turci* și de *hăiducii creștini* (voluntari în armata turcească). Și cu toate, că *spahiii* turcești împedicau mutarea țăranilor la oraș (spahii = administratorii moșiilor), fiind astfel părăsită munca câmpului, ba uneori iobagii erau duși înapoi cu forța, totuși poporul afla mijloace de a se muta la orașe. Așa, satele încetitor, se depopulau, pe cari apoi orășenii le luau cu arendă mică dela presupușii sau adevărații proprietari. Pe la 1654 orașul Măcău ținea în arendă pustele Dálegyház și Mező-Kopáncs dela episcopul (Eszterg. fökpt. lt. Capsa 67 fasc. 8. Nro. 24). Dar în 8 Decembrie 1651 au cumpărat pe veci o parte din pusta Igar cu 180 taleri, iar în 9 Septembrie 1654 și restul cu 140 taleri (Liber donat. palatin XV. 148 și Mako város levéltára). În 18 August 1640, cetățenii orașului Vásárhely, iau în arendă dela prim-căpitanul din Onod, Keglevich Nicolae, satele: Magocs, Pereskutas, Ujváros și Körtvélyes, pentru 110 taleri și câteva perechi cisme de carmașin (Keglevich lt. Comit. Csanád, fasc. 2, Nro. 11).

În acest timp aflăm aici ca domnii de pământ pe contele Nicolae

Bărceanu (Bercsényi), mâna dreaptă alui Rákoczy, în luptele „Curuților” cu „Labanții”. După căderea cetății Eger în mâna Turcilor (1596), orașul Vásárhely care aparținea când la sandjakul Cenad, când la cel din Seghedin, a fost revendicat de Turcii din Eger. Aceștia se războiau acum cu cei din Cenad și Seghedin, pentru domeniul și orașul Vásárhely. Neputându-se înțelege, s’au decis să primească arbitrajul „domnului de pământ legal”, contele *Bărceanu Nicolae*, care fiind rugat să decidă, a recurs la cancelaria regească, de unde s’a întors cu actul oficial, care cu data de 24 Octomvrie 1676 precizează că Vásárhelyul, împreună cu moșiile Panad, Szent-Erzsébet și Ráros au aparținut în vechime comitatului Csongrád (contrar adevărului istoric, care în 1647 în baza art. 108 s’a atașat la comitatul Borsod (Liber Regius XVI. 154. Thaly: Bercsényi Csalad I. 253).

Arenda plătită de orașe după acestea moșii era foarte mică. Totuși li se dau moșiile în arendă mai mult ca să nu rămână pământul nelucrat, dar cea mai mare parte zăcea în părăsire, cel mult se întrebuinta ca pășune pentru vite.

Poporul sărac se ocupa mai mult cu creșterea vitelor, iar bucate semăna numai strictul necesar pentru traiul familiei de pe o zi pe alta.

Astfel satele nu puteau produce venitele ce le produceau alții de pe moșiile mai îndepărtate de ocupația turcească, și mai cu seamă nu se puteau îndeplini serviciile ce se cereau sub dominația Turcilor, de către iobagi. Așa, satele erau nevoite ca și *robota (claca) și alte sarcini să le răscumpere cu bani*.

„*Supușenii*”. *Dărilor*. Între anii 1642-1667 familiile Doboczi Francisc și Széll Mihail, eroi de Szendrő au obținut în comitatul Cenad mari proprietăți. O parte din acestea le-au obținut prin donațiune, o parte însă prin simpla ocupare. Espresiunea modernă în vremea aceea era că satele se constrâng la „*supușenie*”. Din succesiunea acestor familii ne-a rămas o listă de impunere de mare interes, care ne lămurește asupra dărilor din aceste vremuri (În orsz. levéltár NRA. fasc. 1838, Nro. 61).

Conform rolului fiscal arătat mai sus, darea satelor din comitatul nostru era următoarea:

Sârbii din Martir, comitatul Csongrád, „s’au supus” cu 10 taleri, care sumă au plătit-o în anii 1643-1655.

Başaraga plătește 16 taleri, 1 vig giolgi, 1 pereche cisme. Le-a adus toate în anii 1647-1649.

Şionda plătește 10 taleri, 2 viguri giolgiu. În anii 1647-1652 le-au vărsat.

Dombegyháza, 16 taleri, 1 pereche cisme, 1 covor. În anii 1647-1654 au fost predate.

Irinta, 7 taleri, 2 viguri giolgi. În anii 1647-1654 le-au predat.

Nagy-Iratos, 16 taleri, 1 vig giolgi, 2 perechi cisme de carmaşin, 1 plapomă „pentru domni”. În anii 1648-1655 le-au predat.

Tompa, fiecare om 1 fl.; plocon 1 covor. În anii 1648-1652 le-au vărsat. În anul 1653 satul a fost pustiit.

Kakucs (comitatul Bichiş), fiecare iobag 1 fl., toți împreună 1 pereche cisme. În anii 1648-1655 le-au vărsat.

Bán-Kamarás, 1 frt. de cap, toți împreună 1 plapomă. În anii 1648-1658 le-au predat

Csató-Kamarás, 1 frt. de cap. Toți o *nytră* de mătase (*nyitra* = o măsură oarecare). În anii 1648-1652 s'au predat, dar în anul 1653 satul a fost pustiit. După aceasta s'a refăcut și în 1658-1661 a achitat darea.

Füperék, fiecare iobag 1 frt., toți împreună 1 vig giolgi. Dela 1648-1650 s'a achitat. În anul 1651 a fost pustiit, dar în 1658-1659 și-a achitat darea.

Kovácsháza, 1 frt. de cap, 1 plapomă, 4 perechi cisme. Dela 1648-1650 s'a predat. În 1651 a fost pustiit, dar încetișor s'a recules și în 1659-1662 iarăși plătește.

Dombiratos, 1 frt. pe cap. Dela 1648-1660 s'a achitat.

Szent-Miklós, fiecare om un taler; toți împreună 1 plapomă, 1 covor. În 1651, 165 ... s'au predat.

Kún-Ágota, 16 taleri, 1 covor. Din 1651-1658 s'a predat.

Sentetornya. Pentru locuitorii acestui sat „s'au supus” cei din Vásárhely cu 16 taleri și 4 perechi cisme. Din 1652-1658 s'a achitat.

Szemlak, 1 taler de cap. Din 1652-1653 s'a vărsat.

Lele. Pentru acest sat „s'au supus” cei din Măcău cu 10 taleri. Din 1657-1659 s'a achitat.

Szölös, fiecare om un frt. „și ceva plocon”.

Pécska, 1 frt. de cap și plocon.

Batida. Asupra dării acestui sat, Makai Szénási Ştefan și Hajosi

Ștefan au convenit cu 3 pături și 1 pereche cisme. În anul 1660 s'a predat.

Fecskés s-a supus cu 10 taleri. În anii 1660-1661 s'au achitat.

Despre satele Marian, Popi, Félégyháza, Szent-Tamás, Tornyá, Pél, Varjas, Szent-Pál, Şopron, Kis-Batomya și Tövis se află notat numai atât, că fiecare om va plătit câte 1 frt. și fiecare sat va da un plocon.

Ce stări primitive de contribuție! Dar să nu uităm că bietul popor era jupuit și de către Turci, iar banii în acestea timpuri erau foarte rari. Așa se explică faptul, că chiar și aceste dări mici apăseau ca o povară grea asupra iobăgimei. În anul 1666, cei din Serked, roagă frumos pe Nicolae Keglevich să le reducă darea (Keglevich lt. C. Csongrád fasc. 3. Nro. 9).

Dar spre finele secolului se fac schimbări și în privința dărilor. Sumele se urcă considerabil. În 20 martie 1675 cămara regească obligă orașul Măcău la plata unui impozit de 100 taleri, în valoarea de Pozsony 150 frt. anual, care să se achite în 2 rate (NRA. fasc. 954, Nro. 63). Tiranul domn de pământ Balassa Imre, care a șicanat mult pe locuitorii din Măcău, în anul 1680 a declarat că s'a înțeles cu ei cu 200 frt. și 20 pene de cocor (Balassa Naplókönyve 74). Cu cei din Vásárhely, contele Berceanu Nicolae a căzut de acord în 12 August 1691, fixând darea lor anuală la 200 galbeni, 10 perechi cisme „de Celeb”, 1 legătură carmașin, 2 găitane pentru decor, sau un „șcarlat”. Înainte de aceasta darea lor era 700 taleri (Thaly, Bercsényi cs. II. 45. Károlyi okl. IV. 601).

Având în vedere, că satele erau supuse în permanentă pericolului pustiirii, ajunsese la modă un sistem foarte curios al asigurării venitului. Doi proprietari vecini se asociau și își legau unul altuia $\frac{1}{2}$ din venitul anual al satelor ce le aparțineau. Așa în 14 Aprilie 1667 frații Doboczi Gavril și Sigismund încheie un contract cu Mihail Veghi în senzul căruia, primii dau $\frac{1}{2}$ din venitul satului Nagy-Iratos secundului, iar acesta dă în schimb, primilor jumătate din venitul său dela iobagii din Kovácsgyháza pe întreaga viață (NRA. fasc. 1491. Nro. 15).

Satele și iobagii. Fixarea dărilor era influențată în mare măsură de împrejurarea, că în acest timp locuitorii comitatului Cenad, în afară de orașe, erau cea mai mare parte păstori nomazi (de regulă Sârbi și puțini Români); ungurimea părăsise satele. Păstorii erau colonizați de comandantii Turci ai cetăților, ca apoi să-i supună și pe aceștia fără

milă la plata dărilor. Aceasta se observă din epistola *Alei-beg-ului* din Cenad, dată în anul 1642, în care, între altele, zice: „*Iată am trimis dincolo și ceva Sârbi (pe partea de Nord a Murășului) dar nici aceștia sărmanii nu cutează să rămână, deoarece - după cum declară ei - iobagii indigeni sunt puțini, însă atât indigenii, cât și Sârbii, „pot să-și plece capul” (pot plăti darea), deci ar trebui ocrotiți*” (Pálffy kissebb levéltár). În 28 Martie 1661, se pomenesc ca sate sârbești următoarele: Basaraga, Füperek, Majmat, Tompa, Csató-Kamarás, Kovácsháza, Nagy-Iratos și Batonya (NRA. fasc. 1838 Nro. 61).

Hăiducia. Teroarera încassării dărilor. Mizeria, totala lipsă a justiției și instinctul jafului au sporit foarte numărul vagabonzilor, cu cari ne-am întâlnit și mai sus, la începutul ocupației turcești. Acești strămoși ai „*copiilor săraci*” de mai târziu, au invadat întregul bărăgan unguresc, astfel dacă vre-un domn de pământ nu ajungea la nimic cu iobagii săi încăpățânați și nu putea să-și încasseze darea dela ei, simplamente se tocmea cu căpitanul acestor „*viteji fără patrie*” și în schimbul a 1/2 parte de câștig, îi asvârlea asupra bieților săteni. Aceștia apoi terorizau fără nici o milă pe cel ce nu voia să plătească, le cărau tot ce aveau și pe ce puteau pune mâna, le mânau vitele și jupuiau sărmanul popor cu toate mijloacele ce le treceau prin minte. În 25 Noiembrie 1665, iobagii din Földeak au înaintat o reclamație către nadorul Wesselényi Francisc din care reiese că „*pentru încartiruirea și mizeriile vagabonzilor și calicilor cari tot circulă în sus și în jos și rătăcesc încoaci-încolo, trebuie să sufără prea mult*”. Aceștia sunt trimiși asupra lor de către „*fel de fel de boieri*” pentru pretențiunile lor. În urma acestei reclamațiuni, nadorul (palatinul) le dă răspunsul, ca pe astfel de calici, „*locuitorii să-i prindă și să-i ducă în fața legii, iar dacă nu vor putea răzbi cu ei, și dacă din cauza amărăciunilor sărăcimei (iobăgimei) acestor samavolnici li se întâmplă vre-o neplăcere, să le fie de bine ce au căpătat dela populația înfuriată*”, cu alte cuvinte, a dat împuternicire iobagilor, să-și facă singuri dreptate (NRA. fasc. 388. Nro. 22). În 28 Septembrie 1666 nadorul din nou este silit să intervină în cauză similară; „*soldații de margine*” (grăniceri) au atacat satele Nagy-Iratos și Tompa, proprietăți de-ale orfanilor lui Doboczi Francisc; toate vitele le-au luat cu forța și le-au prădat toată averea mișcătoare din case. Nadorul ordonă curențarea acestor soldați-hoți (NRA. fasc. 1791 Nro. 14).

„*Posesori ilegitali*”. În timp ce unii iobagi se trudeau să se achite

de datoriile și obligațiunile ce le aveau față de proprietarii lor legali, alții, pe cari puseseră stăpânire unii boieri fără nici o bază de drept, se luptau din răspuțeri contra încercărilor de jefuire. În timpurile acestea aflându-se numeroase moșii fără stăpâni, a căror proprietari legali erau dispăruți, se sporiseră foarte - așa-numiții „*posesori ilegitiimi*”. În 13 Decembrie 1617, locuitorii din Mezövásárhely protestează energic contra lui Bercsény Imre, care „fără modru”, adică ilegal și fără milă, vrea să pună stăpânire pe ei. Bercsény Imre a avut de soție pe Barbara, fiica lui Lugasi Ioan, și sub acest titlu a pretins, ca cei din Vásárhely „*să plece capul în fața lui*” (să-i plătească darea) (Kamarai levelezések).

Turcii protejează pe iobagi. Este interesantă soarta orașului Măcău. Acest oraș, împreună cu 17 sate și moșii, a fost donat de nadorul Vesselényi Francisc, în anul 1662 contelui *Balassa Imre de Gyarmat* (Garanszt benedeki convent lt. fasc. 62. Nro. 34-38 și Stat. Capsa B., fasc. 1 Nro. 2. 3. 5. 7. 8). Pentru înregistrarea acestei proprietăți s'au intentat mari procese contra noului proprietar. Între altele și Rákoczy Francisc a făcut opoziție contra donării orașului Măcău, iar în 21 Martie 1663 și *Iacint Macripodar*, episcop de Cenad (Garanszt-benedeki convent lt. protoc. 225). Satele și moșiile erau proprietățile legale ale unor nemeși, așa, că nadorul nu avea dreptul să le doneze altuia. După ce Vesselényi s'a convins, că Balassa l'a indus în eroare cu informațiuni false, în 24 Noembrie 1665 a revocat întreaga donație (NRA. fasc. 986 Nro. 47). Dar Balassa ignorând aceasta modificare, a început a comite pe moșii și sate samavolnicii ne mai pomenite. Măcăuanii, împreună cu locuitorii celorlalte sate, au recurs la ajutorul *Pașei dela Ineu*. Pașa în 1679 a somat pe îngâmfatul domn, ca satele situate între Murăș și Criș „să nu le atingă”, chiar și numai din considerație față de el - (de Pașa), iar dânsul în schimb, va face demersuri ca fiecare să-și achite de bună voe darea ce se cuvine. Dar locuitorii și canați, bazați pe drepturile lor, „*n'au vrut să se plece*”. Urmarea a fost că, Balassa în 2 Aprilie 1680 și în 20 Iulie 1680 a angajat „*soldați hoinari de margine*” și le-a dat drumul ca la niște haite de lupi, asupra bieților locuitori. În fine *aga Muico (Mulyko)*, comandantul din Sarvaș, constând și el personal că ceea ce comite Balassa este o grozăvie fără seamăn, probabil l'a amenințat, deoarece soldații au fost revocați; tot atunci însă a făcut propunerea că dacă aga va sprijini încasarea dării, îi va ceda lui tot al zecelea taler din suma întreagă (Balassa:

Naplokönyve 74).

Cum observarăm, bieții locuitorii erau nevoiți a recurge la ajutorul Turcilor, dacă voiau să-și apere totala nimicire. Turcii nu-i lăsau nici odată fără satisfacție. *Begii* Turci apărau populația din cât le sta în putință, contra jefuitorilor, ba de multe ori ei rugau și urgentau autoritățile creștine să nu lase la peire pe bieții iobagi. În anul 1642, *Alai-begul* (comandant de detașament) din Cenad, este nevoit să roage pe *Pálffy Pavel, Körösi Ioan și Morics Farkas*, „*Curatorii sfintei coroane*”, să poarte grijă de locuitorii din Măcău, Vásárhely, Csókás, Mezöhegyes, Királyhegyes, apărându-i de jafurile ne mai auzite, comise contra lor de *Jármí Andrei*: „*eu după legile mele turcești - zice alai-begul - îi apăr din cât îmi stă în putință, dar mai mult nu pot*” (Pálffy (kissebb) levéltara).

Într'adevăr, în inima Turcului păgân, de multe ori se afla mai multă îndurare, decât în pieptul tiran al nemeșilor Unguri.

Din cele premerse ne-am putut convinge, că întregul domeniu Nădlac, asemenea comitatului Cenad din timpul Turcilor a fost obiectul de pradă a tuturor elementelor legale și ilegale. Dacă aruncăm numai o privire asupra donațiunilor din acest timp, ne va bate ochii îndată - faptul, că la început, atât principii Ardealului și regele Ungariei, cât și Turcii, împărțeau donațiunile la fel, adecă moșiile și satele le dădeau militarilor. Deosebirea era numai, că creștinii le donau fără nici o condiție, cu drept de proprietate pe viață, sau pe cât timp dorește (durante beneplacito), pe câtă vreme donațiunea turcească era împreunată cu obligațiuni militare.

Liberarea de sub Turci.

Prințul Eugen de Savoya

Războiul de 16 ani turco-german, început la anul 1683, a adus mari pierderi armelor ozmane, iar rezultatul acestui război a fost eliberarea definitivă a Ungariei de Turci.

Nenorocirea Turcilor s'a început cu campania lor nesuccesă contra Vienei. De aci încolo, teatrul luptelor a devenit Bănatul.

În cursul anului 1685, una după alta cad în mâna Împăratului: Szolnok, Szarvas, Arad, apoi Cenadul, *Nădlacul* și alte cetăți (Márki S. Arad tört. II. 131).

Turcii, la auzul înaintării armatelor imperiale, au început a face

mari opintiri. Neobositul *Pașă Soliman*, mare vizir, conducea pregătirile de mare bătălie. Cetățile dela hotar le-a întărit cu gardă nouă și le-a prevăzut din belșug cu material de luptă și alimente. Morile de praf de pușcă, din cari una funcționa și la Timișoara, erau în continuă funcțiune. Marele vizir a mobilizat foarte multă oștire tătarască din Asia, care sub conducerea *Hanului Galga* a invadat întreaga câmpie ungurească. Însă eforturile lor au rămas zădarnice în fața armatelor imperiale. În 2 Septembrie 1686 a fost recucerită Buda și în acelaș an Seghedinul. Venind iarnă grea, Turcii s'au retras la Belgrad, iar Tătarii sub Timișoara, prădând și pustiind tot ce aflau în calea lor.

În anul 1688 au ocupat Lipova, Șoimoșul și Lugoșul.

În 6 Septembrie 1688, principele bavarez Micșa Emanuel a ocupat Belgradul. În acest timp a fost cucerit Caransebeșul, apoi Orșova, Cladova.

Împăratul Leopold însuflețit de succesele repurtate în Balcani în 6 Aprilie 1690 lansează o proclamație adresată către creștinii din peninsula balcanică, prin care le-a promis a-i reintegra în vechile lor moșii și privilegii, dacă se înrolează în armata imperială. Totodată le-a promis că-i va lăsa în posesiunea tuturor averilor mobile și imobile ce vor putea lua dela Turci. Însă luptele din anul 1690 nu numai că nu i-a eliberat, ci și succesele de până atunci le-au periclitat.

Patriarhul *Arsenie Cernoevič* din Ipec (Pécs), în care curtea din Viena își așezase toată speranța, izgonit de *Köprili Mustafa*, s'a refugiat la Sava, cu toți credincioșii săi din Albania și Serbia, cca. 37.000 familii, cerând ajutor dela Împăratul și ospitalitate în Ungaria. Statul major din Viena, voind a-i întrebuința pe acești refugiați după bunul său plac, a primit intrarea Sârbilor în țară, colonizându-i mai cu seamă în *comitatul Szerém în Slavonia*, în *comitatul Bács și în apropiere de Buda*; unele familii s'au așezat între alți Sârbi mai vechi din *Becskerek*, *Becse și de-alungul Dunărei* (Szentkláray: Száz év. Délmagyarország ujjabb történetéből 98).

În anul 1693, marele vizir „*Ali cel cu ochii văpsiți*” desfășurând drapelul profetului, a chemat la arme pe *hanul Tătarilor Selingira*, care a invadat întregul Banat cu hoardele sale tătarești. Aceasta a pustiit toată regiunea până la Panciova, în timp ce marele vizir asedia Petrovaradinul. Tot atunci a ajuns în mâinile imperialiștilor cetatea Giula.

În anul 1697, comandantul oștilor împărătești a devenit *Printul Eugen de Savoya*. După ce și-a primit în Petro-Varadin această demnitate, imediat a cerut lângă sine armatele din Ardeal și Nordul țării. Sultanul trecând Dunărea cam pe la Panciova și ocupând *Titel-ul*, a plănuț să atace oastea împărătească din spate. Lăsând o parte din trupă sub Petro-Varadin, cu cealaltă parte a înaintat spre *Zenta*. Prințul Eugen, de îndată ce a primit informația despre mișcarea trupelor turcești, a înaintat în 11 Septembrie și el la *Zenta*, unde Turcii construieră pod peste Tisa și începuseră trecerea. Prințul ordonă îndată atacul asupra forțelor turcești, cari în loc de rezistență eroică, o luară la fugă îmbulzindu-se pe pod. Sultanul trecuse pe partea stângă cu tunurile și cu cea mai mare parte din călărime, unde își retransase cu șanțuri adânci tabăra. Dar Prințul Eugen atacând poziția cu armata-i însufletită, cuceri șanțurile și în scurt timp, trecând la asalt corp la corp, începu o măcelărie groaznică. După datele contimporane, au perit 20.000 Turci, ajungând în mâna imperialiștilor foarte mare cantitate de material de luptă.

O) *Corpul de grăniceri. Zona de graniță Murășană.*

Victoria dela *Zenta* a fost punctul de trecere într'o epocă nouă a Bănatului și comitatului Cenad. Statul major din Viena a hotărât îndată organizarea *Regiunei de graniță dintre Tisa și Murăș*. Întreaga regiune de margine a fost împărțită în două circumscripții grănicerești și anume: Regiunea Tisei cu sediul la Seghedin, și cea de Murăș, cu sediul la Arad, iar pe locuitorii Sârbi de pe malurile Murășului și a Tisei i-au angajat ca soldati-mobili. În fruntea unei circumscripții erau doi generali și un prim-căpitan sau comandant de cetate. Circumscripția de Arad se compunea din 23 stațiuni; dintre acestea, orașe erau: *Arad, Nădlac, Pecica*; sate: *Apátfalva, Uj-Csanád, Sajtény, Szemlak, Glogovatz sau Orod, Mondorlok, Csicsér, Szabadhely, Paulis, Șoimoș*; puste: *Başaraga, Șionda, Nagy-Bereg, Kis-Bereg, Mezöhegyes, Palota, Csiga, Királyhegyes, Pitvaros și Székesegyháza* (Urb. et conscript. 1750 - pachetele alese din Lymbus).

Conform planului pentru paza Murășului, conceput de contele Stahremberg Guido, comandantul general a fost în Arad, iar punctele de pază au fost următoarele: comuna *Șoimoș* cu 50 hăiduci; *Radna* (Maria Radna) 50 hăiduci și 50 husari; *Arad* 100 hăiduci și 100 husari,

Nădlac, Fenlac, și Sânnicolau, fiecare câte 50 hăiduci și 25 husari, o localitate în fața Cenadului (*poate Măcăul*) 100 husari și 100 hăiduci. Toți aceștia sub comanda unui prim-căpitan și un subcăpitan. Din aceasta (din numărul prea mic al grănicerilor) se observă, că paza nu se răsema pe grăniceri, ei fiind mai mult santinele și patrule; paza se răsema pe rezerve, pe popor. Din această cauză s'a ordonat, ca pe țărani (cari se ocupau cu agricultura) să-i așeze cu casele în imediata apropiere a caselor grănicerești (lângă Murăș), iar unde pământul este proprietatea vre-unui nemeș moșier, coloniștii să fie sub ordinele acestuia, însă, unde boerul proprietar lipsește, toți să fie sub ordinele directe ale Împăratului, prin urmare grănicerii și poporul din *Nădlac*, fiind stabiliți pe moșia coroanei, primeau ordine direct sau dela organele Împăratului.

Solda anuală a grănicerilor era: *Generalul* 5000 florini; *colonelul* 4600 florini; *prim-căpitanul* 600 florini; *subcăpitanul* 200 florini; *fiecare husar* 36 florini; *pedestrașul (haiducul)* 25 florini.

Sârbii venetici, au fost investiti de către împăratul cu privilegii ne mai auzite. Foloseau pământurile nederanjați, își exercitau liberi credința ortodoxă și foloseau pădurile în mod nelimitat, iar în afară de acestea, erau scutiți de ori ce dare față de boieri și erau independenți de autoritățile județene. Rodul pământului le aparținea fără a fi obligați la vre-o sarcină (dare sau robotă).

Pacea dela Karlovitz. Acum Turcia dorea pace. Curtea din Viena încă nu se înstrăina de aceasta. Ca bază a păcii s'a primit starea de posesiune de atunci, astfel în 26 Ianuarie 1699 părțile au încheiat pacea la Karlovitz, care s'a făcut cu excluderea Ungariei, luând parte la conțelegere numai Turcii și Nemții. *Ca urmare a păcii, comitatul Cenad s'a trezit din amortirea-i de un secol și jumătate.*

Conform încheerii din Karlovitz, Ardealul a trecut așa cum s'a aflat în posesiunea împăratului Leopold. Din pământul dintre Tisa, Dunăre, Murăș și Ardeal, întregul Torontal și Caraș-Severin, apoi jumătatea de Nord a comitatului Timiș, au rămas sub stăpânirea directă a împăratului Leopold; însă Timișoara împreună cu împrejurimile a rămas mai departe în stăpânirea Sultanului. Cetățile Caransebeș, Lipova, Cenad, Becse, Bacs-Kerek se dărâmă; orașul Titel și comitatul Bacs trec în posesiunea lui Leopold. Navigația pe Murăș și pe Tisa este liberă pentru ambele părți. Frontiera o formează Sava și Dunărea.

Prisonierii se eliberaseră din ambele țări, făcând cu ei schimb. Pacea se încheie pe 25 ani.

Reorganizarea vieții economice și sociale. În acelaș an, tronul episcopiei catolice din Cenad este ocupat de Dolny Ștefan, episcop de Nona și mare canonic de Esztergom. Acest bătrân bolnăvicios a început o muncă grea în scopul reorganizării episcopiei sale. În 20 Aprilie 1700 a numit ca ajutor (plenipotenciarius) pe nobilul Szabo Ioan, pe care l'a împuternicit „să cerceteze toate orașele, satele și moșiile din toate comitatele, cari aparțin episcopiei, să le ia în stăpânire și să le ocrotească”. Episcopul a scris pe hârtie toate îndrumările. Această instrucțiune, cuprinsă în 12 puncte, având însemnătate istorică pentru domeniile din județ, și care a fost dată în Nagy-Szombat, o publicăm mai jos prescurtată după cum urmează:

I. În localitățile unde lipsesc preoți și învățători, să se ceară imediat preot și învățător sau „licentiatus” catolic (*Licentiatus*-ii erau laicii cari aveau școală și erau necăsătoriți; ei au fost autorizați în 28 Aprilie 1628 de Pázmány Petru, ca în lipsă de preoți, să boteze, să cunune și să înmormânteze).

II. Se se respecte Duminicile și sărbătorile, abținându-se fiecare locuitor dela orice muncă, să evite înjurăturile și blestemele sub pedeapsă de 12 frt. sau 100 de vergele la spate.

III. Să se clădească biserici sau capele, unde acestea lipsesc iar cele ruinate să se repare.

IV. Iobagii care voesc să pună stăpânire pe vre-o pustă, să fie scutiți pe 3 ani de ori ce prestație și dare. După acest timp, iobagii vor fi obligați la muncă boerească și la plata dărilor.

V. Unde trăește popor cu stare, să i se perceapă dare de fiecare cap de familie sau număr de casă și anume: de fiecare casă sau gospodar cu vite 5 frt. De fiecare $\frac{1}{2}$ gospodar $2\frac{1}{2}$ frt., iar jelerii să se impună după posibilitate, dar așa, ca atât după vii și pământuri arătoare, cât și după miei, toți gospodarii să plătească *în timpul său și dijma*, „cum prevede legea”.

VI. Unde administratorul află loc potrivit să clădească conacuri și să prăsească vite cornute, păsări oi și cai. Să adune pe seama proprietarului caș și unt.

VII. Având în vedere, că locuitorii și vitele lor de pe proprietățile episcopiei cu greu se pot menține din cauza „vagabonzilor” cari rătă-

cesc încoaci-încolo, locuitorii să fie sfătuiți, să li se ordone chiar, sub sancțiuni, ca pe acești „lotri” peste tot locul să-i urmărească și să-i alunge sau să-i prindă și să-i ducă în fața „viceșpanului”, (subprefect), care-i va lega în fiare și aruncându-i în temniță îi va pedepsi după faptele lor.

VIII. Dacă cineva dintre nobili ar încerca să comită în averea episcopului vre-o prevaricațiune („violenția”) în sate, păduri, fânețe, vii, semănături, se va aduce la cunoștința viceșpanului și a „solgăbiraielor”, care-i vor pedepsi. Dacă însă „violenția” ar face-o un iobag, să fie dus în fața scaunului domeniului și după pronunțarea sentinței din partea solgăbirăului (pretoriului) să se pedepsească.

IX. Având în vedere, că legile țării prevăd, că în toate localitățile birturile „să meargă” ½ an în folosul domeniului, iar ½ an în folosul satului, administratorul să le prevadă la timp cu vinuri, ca domeniul să nu sufără pagubă.

X. Dacă se vor încassa amenzi din bătaii sângeroase între iobagi, sudalme sau altele, ¼ să rețină administratorul pentru sine, iar ¾ să întrebuințeze „*pro hic et nunc*”, în scopul clădirii și împodobirii bisericilor, despre ce va face la timp potrivit dare de seamă. Dacă vre-o moșie episcopescă este folosită de vre-un oraș sau sat, să fie provocați din timp să-și plătească darea, altfel vitele lor vor fi luate de către administrator.

XI. De îndată ce se apropie toamna, administratorul să se îngrijească de butoaie și de sare, să adune pescarii, să prindă pești și sărați gata să-i transporte *la Kecskemét*, sau mai bine *la Vác*.

XII. Administratorul să treacă în registru special toate dările și competențele încasate, indicând punctuos data și peste tot, va purta evidență punctuală de toate plățile făcute în interesul domeniului, iar venitul se va da precis la timp „în mâna episcopului”. Administratorul se va nizuși a afla cât mai multe izvoare de venit pentru episcopul, mai cu seamă având în vedere că în aceea regiune sunt mulți apicultori, nu numai să adune dijma în miere, ci dacă cineva are stupi de vânzare, să-i cumpere pentru domeniu, să-i încarce și să-i transporte cu „sărăcimea” (cu iobagii săraci) *la Vác* (Eszterg. fökpt. lt. 67. fasc. 8. Nro. 1. 9).

Reorganizarea administrației județene. Împăratul a numit pe episcopul Dolny Ștefan totodată și comite al județului Cenad, astfel

s'a simțit dator a da instrucțiuni și în legătură cu reorganizarea comitatului. Instrucțiunile în scopul reorganizării comitatului le-a cuprins într'o circulară constătătoare din 10 puncte, ajutat de Iánosi Francisc. Prin această circulară, face apel la populație să se adune, fără deosebire de naționalitate, fie „Sârbi, Români sau Unguri”, și astfel să aleagă *viceișpan, solgăbiraie, jurați și notari*, atât la Nord, cât și la Sud de Murăș („akárminemü nemzetből legyenek, ráczokbul, oláhokbul, magyarokbul” etc.). După alegere vor depune jurământul că vor servi cinstit „fără a primi mită”. Diregătorii să se aleagă după posibilitate „*numai dintre papistași*” (catolici). Aceștia să scrie pe o hârtie: Cum au auzit ei? *cine a fost ultimul dată föispán în comitat*, ce averi a avut comitatul, ce orașe, cetăți și sate știu că există, ce familii de nemeși și ce populație locuiește în localități? Un exemplar să rămână la viceișpanul, iar unul să se trimită la föișpanul (la Dolny). Pentru a îndeplini trebile comitatului, să ia model dela comitatul Pest, sau dela alt comitat. Să controleze cine ce proprietate are și pe ce bază o posedă; atât dincoaci, cât și dincolo de Murăș. Aceia, cari au în posesiunea lor averi cari de drept sunt ale episcopului, să le restituie „*cu frumosul*”, „*altfel dacă vine treaba la judecată*”, le vor restitui „*cum fructibus medio temporae perceptis*”, deoarece, deși unii poate posedă averi în bază de donațiune, se află în clauza tuturor diplomelor „*Salvo tamen jure alieno, praesertim ecclesiarum Dei*”, și dacă clauza lipsește, „*ipso facto invalida est donatio*”. N. B.: „Aceia cari nu pot să prezinte nici „*statutoria*” și „*introdutoria*” la posesiunea satelor și orașelor de pe teritoriul episcopiei (deoarece cărticelele bucățele de hârtie „*venditionalis-emplionalis*”, sunt niște „nimicuri”), acelea orașe, sate și moșii imediat trebuesc cuprinse în favorul episcopiei, ori cum s'ar svârcoli și ar protesta aceia cari se țin că ar fi proprietarii lor”. „*Aceasta foarte-foarte să și-o noteze domnul plenipotentiarus și cei de pe lângă el.*” „Domnul plenipotentiarus va studia ce fel de emblemă a avut comitatul; să mi-o trimită și eu imediat o trimit la Viena să mi se facă sigiliul să-l confirm și să-l trimit împreună cu „*decretumul*” la viceișpanul.” „Dar dacă sunt cauze și deliberări, până atunci să le sigilați cu sigiliile solgăbiraielor și juraților”. (Esztergomi fökpt. lt. Capsa 67 fasc. 8, Nro. 21).

Misiunea aceasta a fost foarte grea. Teritoriul comitatului Cenad de odinioară era, cea mai mare parte pustiu, abia în câteva puncte

locuiau țărani, dar nobilimea lipsea cu desăvârșire. Ca localități locuite se amintesc în acest timp următoarele: *Cenadul-Nou, Pecica, Nădlac, Semlac și Șeitin*. Prin urmare nici vorbă nu putea fi, ca județul să poată fi organizat cu ușurință. Totuși, după informația franciscanilor din Seghedin, plenipotențiarul a întocmit tabloul tuturor satelor locuite și nelocuite. Numele lor sunt atât de schimonosite, încât abia se recunosc, dovadă că nu a fost nimeni la fața locului, ci le-a scris din auzite. Nici nu e mirare, deoarece cele mai multe localități din Sudul Murășului, până după ocuparea Timișoarei (1716) nu s'au putut apropria.

Comisiunea „Neoaquistica”. Justificarea dreptului de proprietate. Dijma. Între timp și-a început activitatea și „*Neoaquistica commisio*”. Fiecare proprietar a trebuit să prezinte documente în baza cărora își revendică dreptul de proprietate asupra averii ce o cuprindea după plecarea Turcilor. Episcopul Dolny Ștefan în 20 Iulie 1701 s'a grăbit a raporta prin delegatul său Füleki Pavel la cancelaria imperială, că posedă în total 104 sate și moșii, cari ar fi aparținut eparhiei Cenădene de odinioară (Országos levéltár. Documenta eccl. fasc. 14. Nro. 10).

Contele Volkra Otto Cristofor, președintele comisiei „neoaquistica” din Seghedin, în 8 August 1702 a eliberat decretul, conform căruia episcopul de Cenad avea dreptul de a încasa dijma din 62 localități (Eszterg. fökpt. lt. Capsa 67 fasc. 8. Nro. 16).

Aceasta a fost numai ce privește dijma. Darea în posesiune a moșiilor însă a fost a mânată de curtea din Viena, dar deocamdată a designat pentru episcopie în Seghedin clădirea-magazie de alimente a cămării, punându-i la dispoziție și biserica Stu-Dumitru. Între timp a urmat revoluția lui Rákoczy, care iarăși a amânat introducerea episcopului în posesiune și în 1707 episcopul Dolny a murit. Dolny a avut meritul împopulării multor localități pustii.

Nădlacul pe timpul zonei de graniță. În 5 Martie 1701, Episcopul Benkovits din Oradea scrie o epistolă către Dolny: „*Moșia aceea (Nădlacul) mulțumită Domnului, începe a se edifica și a progresa frumos. În toamna trecută am fost la Nădlac și am văzut cu ochii mei, câte clădiri frumoase s'au ridicat acolo, și cu toate că l'au copleșit Sârbimea aproape în întregime, am căutat să-l cunosc și însoțitorul meu mi-a spus, că a și vorbit cu locuitorii, și sunt ca la 600 gospodari foarte buni*” (Eszterg. fökpt. lt. Capsa 67 fasc. 8. Nro. 24).

Bisericești. După nefericirea dela Mohács, Turcii rând pe rând

ocupă toate orașele și cetățile. În regiunea noastră ei ocupă repede *Fenlacul* și *Nădlacul*.

În anul 1542 Turcii cedează de bună voie reginei Izabella moșia și cetatea *Nădlac*. Deoarece comandantul superior al întregii părți meridionale a Ungariei era Petrovici Petru ajunge și *Nădlacul* sub administrația acestuia, or Petrovici era cel mai mare sprijinitor al credinței lutherane. În Dieta din Debrețin (anul 1545) s'a votat legea, ca pe Lutherani nimeni să nu-i tolereze pe moșia sa, și ca pentru persecutarea și urmărirea lor, episcopul Martinuzzi (Frater Gheorghe) din Cenad, împreună cu Petrovici Petru să dea deplină libertate. Astfel *Nădlacul* ajunsese complet sub ordinele domnilor lutherani, cari acum nu mai erau deranjați de nimeni, în exercitarea și răspândirea credinței lor, deoarece ușor se poate închipui cum a ajutat Petrovici Petru persecutarea Lutheranilor din *Nădlac*, unde el era ca și stăpân și când el însuși era lutheran.

În această epocă și principii Ardealului cari și după regina Izabella stăpâneau regiunea noastră, erau mari sprijinitori ai reformatismului. Poporul de sub stăpânirea lor fiind în majoritate Români - natural - au dat mare importanță elementului românesc, pe care simțeau, că trebuie cu ori ce preț să-l câștige pe partea lor; nici n'au cruțat mijloacele în acest scop. Au încercat prima dată a converti nobilimea, au impus condiții viclene preoților Români desmoșteneau și aruncau în temniți pe cei ce nu se lăsau ademeniți, au tipărit cărți bisericești în limba română, de sine înțeles, nu de dragul Românilor, ci ca să-i poată trece la reformație mai ușor; cărțile erau după ritul calvin. Toate acestea, în Ungaria, între Unguri erau combătute cu mare tărie de catolici, însă între Români politica Habsburgilor: „Divide et impera”, tolera pe calvini intenționat, ca apoi, după ce calvinismul ne va fi smuls de sub legea veche românească, să ne poată desnaționaliza c'o singură lovitură. Dumnezeu însă a vrut altfel, după cum vom vedea.

Nădlacul sub Mahomedani. Cu începere dela anul 1552, *Nădlacul* a fost sub dominația turcească timp de 147 ani. În anul 1596, Sigismund Báthory, voivodul Ardealului l'a recucerit, însă nu s'a putut menține nici 2 ani în fața puhoiului turcesc, astfel a ajuns din nou în mâinile Turcilor. De aci încolo stăpânirea turcească a durat neconținut până când pacea dela Karlovitz i-a trecut peste Murăș.

În anul 1556 Petrovici Petru, guvernatorul Bănatului și Cenadului,

a pus la cale o mișcare în favorul independenței Ardealului, la care s'au alăturat mai mulți nobili din comitatul nostru. Revoluția a reușit. Ardealul a devenit țară independentă, iar averile catolice din Ardeal și cele aparținătoare episcopiei de Oradea și Cenad au fost confiscate, astfel episcopii catolici refugiați, capitlurile fără averi au slăbit puterea catolicismului, iar deoarece în anul 1552 (când s'a început era Turcilor) s'a enunțat libertatea credinței, și *poporul din Nădlac* (Sârbi și Români), cari nici odată n'au fost despărțiți în inima lor de credința strămoșească ortodoxă, cu siguranță au primit bucuros pe preoții și eventual pe vlădicii ortodoxi, Români sau Sârbi, ori Greci, cari obicinuiau să viziteze pe credincioși. Turcii fără îndoială își vor fi făcut *mecet* și *moșee* și au introdus obligațiunea de a se închina toți locuitorii după rânduiala lui Mohamed, însă ei mai și speculau situația; permiteau serviciul religios creștin impuneau însă impozite după bisericile creștinilor.

În anul 1595, când armata ardealenească a ocupat Ineu delat Turci, s'au aflat în oraș 4 meceturi. În apropiere de Nădlacul de azi, la o distanță de abia 1½ km. era o comună cu numele *Talamit*, azi pusta „*Talamite*” care se vede pe o hartă a județului din anul 1715 însemnată cu semilună. Aici a fost cu siguranță minaretul moșeei turcești din care striga cu glas puternic „Hogea” (preotul) turcesc, de cinci ori pe zi, chemarea la rugăciune, către Allah (Dumnezeu): „*La Ilah, il Allah, ve Muhamed rasul Allah!*”. Ce zile grele au trăit strămoșii noștri timp de 145 ani neconținut! Obiceiul bătrânesc de a face mătâniei aplecându-se în genunchi, cu fruntea atingând piatra bisericeii, apoi ducerea mânei la frunte când creștinii sărută mâna preotului, sunt rămășițe mahomedane, cari însă astăzi aproape au dispărut.

Turcii au tolerat tot mai mult pe Sârbi, cari încep a se așeza în număr însemnat prin regiunea noastră și reușesc să înființeze în a doua jumătate a secolului al XV-lea episcopii în Vârșeț, Timișoara și Lipova, unde întâlnim în 1563 pe *episcopul Danil* venit să-și cumpere o casă. Sârbii aveau preoți de-ai lor, astfel preotul Sârb era și al Românilor, fiind de aceeași credință. Așa au rămas Români atârănători de episcopii Sârbi.

Ierarhia românească și Dominația calvină. Viteazul vlădică Teodor din Ineu. Apunerea erarhiei ortodoxe.

Sub ocupația turcească, Papii din Roma nu au mai avut influență asupra regilor Ungariei. Sub iataganul turcesc, catolicismul din re-

giunea noastră aproape se nimicise. Luptele pentru tronul ungar între casa de Austria și principii Unguri au contribuit ca teritoriul locuit de Români să ajungă sub domnia principilor pământeni. Neavând aceștia sprijin intern și nici extern, caută să se apropie de Români transilvăneni și de domnitorii Românilor de peste munți. Așa ajung domnii principatelor române ortodoxi de peste munți să aibă mare influență în Transilvania, ba Voivodul Mihai Viteazul ajunge trecător domn peste întregul teritor locuit de Români. Câțiva voivozi au avut chiar proprietăți mari în Transilvania. Biserica din Transilvania avea acum legături strânse cu metropolitul din Târgoviște, deși avea metropolit în frunte. La 1537 se pomenește *episcopul Varlaam*. La 1550 *Cristofor* este numit de regina Izabella în Geoagi. La 1567 *Gheorghe de Sângiorz*. La 1569 *Pavel Tordași* superintendent (calvin). La 1571 *Eftimie* din Moldova. La 1576 *Spiridon* („cu învoirea bisericii și a Principelui Ștefan Báthory”).

Peste părțile ungurești (la 1577-1578) *Kyr Danil*, „metropolit de Severin și Ardeal”. La 1580 *Ghenadie*. La 1585 *Ioan de Prislop*, care a fost sfințit în Țara Românească, peste toate părțile din Ardeal și Ungaria, afară de părțile lui Spiridon.

Cel mai vechiu vlădică în părțile Arad-Cenadului despre care avem știre a fost *Teodor* din Ineu sau Lipova, în anul 1594.

Populația creștină din regiunea noastră în acest timp s'a răsculat contra dominației turcești. *Vlădica Teodor* a condus o deputație la regele Sigismund, care l'a primit bucuros, i-a dăruit un drapel și i-a promis scutul său. Sub conducerea lui Teodor, răsculații bat pe Turci și ocupă mai multe fortărețe între cari și Cenadul și Lipova. Delegatul regelui Moise Székely din Ardeal, nesimțindu-se destul de tare față de Turci, nu dă sprijin lui Teodor, din care cauza vlădica Teodor este silit să se refugieze de furia Turcilor, în Ardeal.

Vlădicii urmași lui Teodor. Influența principilor calvini. Propaganda Unirei cu Roma. După Teodor a urmat în scaunul vlădicesc din Ineu *Matei*. Urmașul lui Matei a fost *Moise*, nepotul lui Gheorghe Brankovici și fiul lui Avram. Lui Moise i-a succedat *Solomon* numit „Vlădica Sava”, fiul lui Moise. Vlădica Sava Brankovici avea în 1606 în Lipova, în locul de peste drum dela Dr. medic Masnyk. Vlădica Sava a fost om viteaz. În anul 1605 a cucerit dela Turci cetatea Lipova pentru principele Ștefan Bocskay.

Succesorul lui Bocskay a fost Sigismund Rákoczy, care în 15 Ianuarie 1607 a numit pe lângă condiții calvine pe preotul român *Mihail*, în comuna Voivodeni (lângă Ineu), scoțându-l de sub ascultarea vlădicei Sava. Sava a păstorit în Ineu până în anul 1627, când moare.

Urmașul lui Sava a fost Lazăr Brankovici, cu numele de călugăr *Longhin*, ales în *Pecica* (lângă Nădlac). În 1628 a fost sfintit metropolit de către Patriarhul Chiril din Constantinopol.

În Ardeal era vlădică în 1643 *Ilie Iorest*, care a suferit cea mai gravă pedeapsă pentru că s'a împotrivit uneltirilor calvine ale principelui transilvănean.

În scaunul metropolitan a urmat preotul din Alba-Iulia, Ștefan Pop Simion. Metropolitul Ștefan a păstorit în împrejurări foarte grele. Sub dânsul s'a tradus și tipărit în limba românească „Testamentul Nou” (1648) și un nou catehism. La 1651 s'a tipărit psaltirea la Alba-

Preot român din Ardeal, în secolul al XVII-lea. Îmbrăcămintea constă din cioareci gălbui de piele și cojoc de oaie decorat cu cusături negre și albe pe margini. În cap poartă potcapie violetă.

Iulia, prin ceea ce a contribuit la răspândirea limbei române și eliminarea altor limbi din biserică.

După ce vlădica Longhin s'a depărtat din Ineu, afacerile episcopoești au fost rezolvate deocamdată de protopopi, de ex. protopopul Grigore Brankovič (Századok, 1888 p. 694).

În anul 1656 principele Rákoczy al II-lea a numit pe Sava Brankovič (Simion) de vlădică al Românilor și Sârbilor cu reședința în Ineu. Sava a fost sfințit de unchiul său Longhin din Târgoviște.

Peste doi ani, Ineul cade în mâna Turcilor, iar vlădica Sava (Simion) este silit să se refugia în Ardeal, unde în 1659 a intrat în legături cu Barcsay, iar în 1663 cu Apaffy I. În anul 1662 a fost numit Episcop al Românilor din Ardeal, afară de părțile de peste Olt, peste cari păstorea Danil.

Preot român din Țara Românească, în secolul al XVII-lea. Este îmbrăcat cu pantaloni largi, negri, prinși la glesne după moda turcească. Pe deasupra manta largă cu căptușală albastră.

În mâna dreaptă mătănii.

Metropolitul Sava Brankovič a călătorit împreună cu fratele său Gheorghe în Rusia, de două ori (anul 1668 și 1675) de unde s'au întors întotdeauna cu bani și daruri pentru biserică, donate de Țarul Alexei.

Fratele lui Sava, Gheorghe, mare politician, a intervenit la Constantinopole pentru înlăturarea principelui Apaffy, despre ceea ce metropolitul nu era străin. Din această cauză, cum și din cauza, că superintendentul *Mihail Töföy* descoperise, că Sava deși pe față primise unele condiții calvine, într'ascuns lucra contra lor, a convocat sinod în Bălgrad (Alba Iulia) la anul 1680 și l'a aruncat în temniță, supunându-l la chinuri corporale. La intervenția voivodului Țării Românești Șerban Cantacuzino, a fost pus în libertate, dar fiind acum bătrân și contractând în închisoare boală incurabil n'a mai trăit să-și vadă distincția de baron dată de împăratul Leopold la anul 1683.

Urmașii lui Sava Brankovič (Simion) au fost: Iosif Budai, Ioasaf, Varlaam și Teofil, ca metropoliți de Alba-Iulia.

Iosif a acceptat aplicarea celor 19 condiții calvinești.

Sub metropolitul Varlaam s'a început propaganda unirei cu Roma. El moare în 1692, urmându-i Teophil nobil de Teiuș.

Ierarhia Sârbească în regiunea Murășeană. În județele Arad și Cenad erau Sârbi colonizați în numeroase rânduri. În anul 1687 Petrovici Novac, căpitan Sârb a oferit colonizarea a cca. 50.000 Sârbi în Becicherecul-Mare și Lipova. Petrovici a declarat, că e gata a aduce și mai mulți dacă li se promite că vor fi însărcinați ei cu serviciul de grăniceri pe valea Murășului și dacă totodată li se vor repartiza ofițeri Germani și nu Unguri.

În anul 1690 au imigrat în Ungaria familii Albaneze, Macedonene și Sârbești, sub conducerea lui Cernovici (Cearjanovici) Arsenie patriarhul din Ipek (Pécs). Cu aceștia a venit episcopul Isaia Diacovici (Diadocovici), care s'a așezat în Ineu, fiind *Episcopul Ienopolei și al Cenadului*. El a obținut pentru Sârbi o scrisoare de privilegii în 21 August 1690 dela regele Leopold I, care totodată le-a confirmat scutirea de dijmă, conform legilor V. 3. din 1481 și XLV din 1495. Episcopul Diacovici în 1691 a călătorit la Viena, unde în numele Patriarhului a raportat împăratului, că poporul sârbesc a imigrat și l'a asigurat de credința poporului său. O dată cu aceasta a obținut privilegiul, ca Sârbi să-și aleagă liberi metropolitul și să-și exercite liberi legea ortodoxă;

pot întrebuința calendarul ortodox și nu plătesc dijmă. Pentru munca depusă în interesul poporului său, Diacovici a primit drept recompensă câteva moșii. Reședința episcopului Diacovici a fost la început Becicherecul-Mare, de unde conducea episcopia din Bacica, Ipec și Arad.

Economice. Cu ocazia recensământului populației, început la 14-17 August 1715, din ordinul împăratul Carol al III-lea, s'a luat notă și despre următoarele: Valoarea la 1 cublă grâu = 3 mariaș, 1 vie de o sapă, produce 16 itii vin (Gr. Károlyi cs. lt. Lad. 36. Nro. 15)

Nemulțumirea Sârbilor. Împărații Habsburgi aduseseră pe Sârbi parte pentru paralizarea nizuințelor naționale ungurești, parte pentru sufocarea tendințelor de libertate românești. Dar Sârbii nu prea erau mulțumiți cu împrejurările conviețuirii sociale, în care ajunseseră aici în noua patrie. Temperamentul lor neastâmpărat, greutățile cu serviciul militar, într'un timp, când trebuia să stai cu arma în mână zi și noapte din cauza Turcilor, răscoalele Ungurilor contra împăratului Habsburg; tendința nobilei maghiare de a ținea sub mâna lor tot pământul cultivabil: erau tot atâtea motive, cari nemulțumeau mult pe Sârbi. La aceasta s'au mai adăos, că împărații Habsburgi cu încetul și pe Sârbi voiau să-i convertească la catolicism (P. Dejeu, Monogr. Municipiului Oradea, Vol. I. p. 135).

Revoluția lui Rákoczy. Biserica românească. Aprinderea Nădlacului. Punctele de margine ajunseseră să fie păzite de milițieni-mobili, numiți „Csardakenvolk”, invalizi sârbi și privilegiați (exempti) și stăteau sub ordinele colonelului sârb *Popovič Ioan Tekelia (Tököli)*. Acest Hinterland, în 1703 a fost mobilizat de împăratul în fața Ungurilor, răsculați contra împăratului sub conducerea lui Rákoczy Francisc al II-lea. Românii, presionați acum pe de-o parte de catolici (împăratul), pe de altă parte de calvini (principii Ardealului), trebuia să-și aleagă la care credință să treacă, încât în 1700 unii au trecut la unirea cu Roma, din care cauză în Ardeal se făcuse mare vrajbă între Români (Márki S., Arad története II/2, 277).

La noi în Cenad și Bănat, ținuta sfidătoare a Sârbilor devenise intolerabilă. Cât de crud a fost jugul sârbesc, susținut de privilegiile împăratului, se evidențiază mai târziu din § 59 al regulamentului illyric al împărătesei Maria Tereza: „*Noi oprim episcopilor și metropolitului (sârbi), ca pe supușii lor preoți sântiți să-i mai pedepsească cu bătaie, cu fiere, cu legături, sau cu lucruri pentru slujitori, pentru că aceasta nu*

numai nu se poate împreuna cu demnitatea de preot, ci și pentru că ar atrage după sine în loc de reverință către preot, o desprețuire, etc.” Din aceste motive, între rebelii lui Rákoczy s’au înrolat mulți și dintre Români. Mâna dreaptă alui Rákoczy a fost fiul regiunii noastre Bercianu Nicolae (Bercsényi), renumitul comandant Kurucz. În afară de Bercianu mai cunoaștem următorii comandanți Kuruczii români: Negru, Dragul, Bălică, Pinteș, Bucur, Câmpeanu, Nagyszegi etc. (Pesti Fr., „A. szörényi Bánság története” I. p. 126). Din comitatul Zărand, mai cu seamă Moții și gornicii viceișpanului Vasile de Ribita s’au alăturat la trupa Kuruczilor. Românii din comitatul Hunedoarei, ascultând pe boierii lor Iosika și Barcsay, au apărut în defileurile dela Lipova, Dezna și Hălmagiu. Locuitorii din Nădlac, Semlac și Pecica însă, unde Sârbii erau în majoritate, fiind partida împăratului, făceau serviciu de gardă a transporturilor de alimente de la Seghedin la Arad, pe Murăș, pentru trupele imperiale. *Tekelia era foarte mândru, că noul împărat Iosif I l-a cinstit cu un lanț de aur și portretul său, apoi i-a dat titlul de nobil de Kevermes și Vizes.* Dar generalul Schlick nu numai că nu i le-a înmănat toate acestea, ci peste câteva zile l-a deținut și închis și abia la intervenția prințului Eugen de Savoya l-a eliberat. Lângă Arad, fiind atacat vehement de Kuruczii, s’a urcat pe o căpiță de știuleți de porumb. Kuruczii au adunat paie sub căpiță, la cari le-au dat foc, astfel Tekelia și-a dat drumul de pe vârful jirezii, însă nimerindu-l un glonte a căzut și și-a rupt un picior, ajunge astfel prizonier în mâna Kuruczilor. În timpul acesta întreaga câmpie era bătută de ciumă, încât aproape toată regiunea era părăsită de locuitori, cari se refugiau înspăimântați în alte regiuni. Kuruczii l-au mângâiat pe Tököli „să nu-i fie frică de ciumă, pentru că s’a afumat bine pe căpiță, or carnea afumată nu se strică” (Thaly, „Vasárnapi újság”, 1886 p. 139, la Márki S.). După capitularea Kuruczilor, Tekelia a ajuns în mâna imperialiștilor, cari însă bănuindu-l de simpatizare cu Kuruczii, l’au pus în lanțuri și aruncat în temniță (Thaly, Archivum III. 605, la Márki S.). În timpul revoluției Rákoczyene, Sârbii au atacat și jefuit întregul județ, iar *Nădlacul l-au aprins* (Károly S. önéletrajza, 177 și 187, 188).

După pacea dela Sătmar (30 Martie 1712), următoarele comitate au fost anexate la Ungaria sub stăpânirea dinastiei de Habsburg: Crasna, Maramurăș, Zărand, Bihor și Arad, iar anexarea comitatelor: Poszega, Veröcze, Bács, Szerem, Valkó, Csongrád, *Cenad*, Bichiș îm-

păratul a amânat-o din motive strategice (Szentkláray, Százév, 121).

Alungarea definitivă a Turcilor. Pacea dela Passarovitz. Această amânare însă a fost prelungită și de evenimentele ce au urmat. În anul 1716 luna Iulie, Turcii au început din nou război. *Marele vizir Ali*, a plecat spre Ungaria cu 200.000 ostași, însă prințul Eugen din nou i-a bătut, încât de astădată a reocupat toate cetățile împreună cu Timișoara, iar în 21 Iulie 1718 a încheiat pacea de la Passarovitz. Astfel întregul Bănat s'a eliberat de sub jugul turcesc, care ținuse 164 ani. Marele stat major a convins pe împăratul Carol al III-lea că granițele numai astfel vor putea fi apărate contra Turcilor și numai astfel va putea asigura Ardealul pentru Casa de Habsburg, dacă organizația regiunii grănicerești de pe Tisa și Murăș se menține și pe mai departe și sub denumirea de *Bănatul Timișan* se va governa separat de către guvernul din Viena.

Administrația județeană. În chipul acesta a ajuns regiunea meridională a Murășului provincie militară austriacă și așa a rupt guvernul din Viena $\frac{1}{2}$ din comitatul Cenad (partea de peste Murăș, din Bănat) (Szentkláray, „Csanádmegye Története és regiségi évk.” II. 14, 15).

După multe peripeții, comitatul Cenad, în 1 Decembrie 1730 și-a ținut primul consiliu comitatenz și aici este piatra despărțitoare între vechiul și noul comitat Cenad.

Contele Cornsbruch Paul, fõispan de Arad, a numit fără știrea și aprobarea Locotenentei Imperiale, pe Edelspacher Sigismund ca inspector administrativ județean, iar pe Iacob Bici, vicecomite, și în această demnitate i-a și instalat sărbătorește în prezența mai multor nobili și ofițeri. La serbare au luat parte în număr mare și ofițerii Sârbi, cari fuseseră foarte nemulțumiți de politica Vienei, întrebuințată față de chestiunea națională sârbească și mai cu seamă față de religia ortodoxă. În județul Cenad, în orașul Pecica, învecinat cu Nădlacul, comandantul Sârbilor era Seghedinaț Pero (Petru), căpitan Sârb, care aliindu-se cu Ungurii plănuiau o revoluție. La această serbare de instalare spera să câștige de aderenți pe toți ceilalți ofițeri Sârbi. Revoluția aceasta a atras după sine desființarea corpului de grăniceri.

Revoluția lui Pero Segedinatz. După moartea metropolitul sârbesc *Moise Petrovici* (27 Iulie 1730), a urmat *Vichentie Iovanovici*, ales în congresul din 4 Februarie 1731 în Karlovitz și întărit de împăratul Carol al III-lea.

Scriitorii Sârbi îl acuză de trădarea națiunii sârbești și a credinței ortodoxe. Adevărul este, că deîndată ce a devenit episcop al Aradului, a exoperat dela Consiliul Militar (Statul-major) din Viena autorizație, ca însoțit de gardă militară să viziteze pe Sârbii și Români ortodoxi din Bihor, unde se făcea mare propagandă în favorul unirei cu Roma, lucru ce fusese sprijinit de episcopul Sârb Ioan Martinovici, care în 1713 trecuse în secret la biserica unită (Ardeleanu, Istoria diecezei greco-catolice a Orăzii). În anul 1728, episcopul Iovanovici a plecat, deci în vizitație canonică. În hotarul satului *Cefa* (Bihor) văzând un preot ortodox lucrând, l'a oprit și a stat de vorbă cu dânsul spunându-și numele și scopul vizitei sale. Preotul (român) suspinând i-a mărturisit, că nu mai este sub ordinele sale, deoarece el a trecut la unire. Episcopul

Pero Seghedinatz, căpitanul detașamentului de grăniceri din Pecica, conducătorul revoluției sârbești, tras pe roată împreună cu *Szilassy*, *Sebestyén* și *Pastor*, în Buda, la anul 1737.

însă, șezând lângă el l'a încurajat să nu cadă în desperare, dar preotul rămâne neînvins spunând că nu mai are nici o speranță. „Dară nu!” - răspunse episcopul - și începu a-i cânta psalmul 86: „*Cine e Dumnezeu mare ca Dumnezeul nostru? Tu ești Dumnezeu carele faci minuni!*” „Plec cu tine ori unde mă vei duce!” răspunse preotul și imediat s'a reîntors la ortodoxie. (Tradiție dela Rozvan George, Salonta-Mare, monografie, la Márki S.). Catolicii cu toată garda episcopului, l'au atacat în tot

drumul său din Bihor, iar în Beiuș au străpuns calul de sub dânsul, totuși, a reușit să reîntoarcă la ortodoxie 178 preoți (Márki S.). Acestea lucruri, împreună cu ingratitudea austriecilor față de Sârbi, au contribuit la revoluția lui Pero Seghedinaț, care a organizat pe Sârbi, uniți acum cu Unguri insurgenți.

În Nădlac era comandant *Strba Ivan*, scris de Unguri Csorba Iános, care nu s'a aliat cu Seghedinaț. Seghedinaț a fost prins și deținut în cetatea Arad în anul 1735. Răsculații sunt învinși de o armată de 7000 ostași austrieci, care prinde pe răsculați și-i dă în judecata tribunalului extraordinar din Oradea. Conform sentinței din 4 Aprilie 1737, Seghedinaț împreună cu tovarășii săi Szilassy, Sebestyén și Pástor, au fost ruși pe roată în Buda, corpurile lor tăiate în patru și agățate în pari prin satele sârbești, iar *Strba Ivan*, căpitanul din Nădlac, om de 65 de ani, împreună cu alții, numai pentru că au știut și n'au trădat de cu bună vreme intențiile lui Seghedinaț, au fost strânși în cătușe și aruncați în închisoarea din Szolnok.

P) Coroana Ungară (Intendența Pecica) -
proprietara Nădlacului

Dar Sârbii tot nu se liniștiră, ci încearcă o nouă răscoală, care de asemenea fu înecată în sânge. Urmarea a fost, că după desființarea corpului de grăniceri, când în 1741 Împărăteasa Maria Terezia a invitat pe Sârbi să se supună lucrând de aci încolo moșia Nădlacului, care devenise proprietatea Coroanei, Sârbii au refuzat și au emigrat împreună cu ceilalți din Bihor și Cenad, parte în Rusia, parte pe malul Dunării angajându-se tot ca grăniceri, parte în Serbia.

După emigrarea Sârbilor, au mai rămas următoarele familii în Nădlac: Cervencovits, Vesits, Mudrits, Milincovits, Males, Cotorac. O parte dintre aceștia s'au românizat. Acești Sârbi, împreună cu familiile vechi românești *Hora*, *Chicin*, *Mărginean*, *Hăiduc*, *Căpitan*, *Precupaș* (poreclit *Timoc*) și alte familii vechi românești, împreună cu Românii imigrați din Ardeal și Bănat în anul 1751, au devenit Militariști, Urbarialiști și iobagi ai Coroanei Ungare.

Imigrarea Slovacilor în Nădlac. Având în vedere că locuitorii din comuna Tot-Comlăuș se prea înmulțiseră față de pământul din care se hrăneau, locuitorii au început a se îngriji să obțină de undeva pământ,

unde să-și înființeze un sat nou. Câțiva mari proprietari („domni de pământ”) Slovaci din Tot-Comlăuș, Csapdra Pavel, Szanto Ioan și Hrivnak Matias, au început intervențiile în această chestiune încă din anul 1797 la Prefectura Domeniului Coroanei Ungare din Pecica, cerând colonizarea Slovacilor la Pitvaros și Székesegyház. Prefectura Domeniului Coroanei (Administrația) le-a aprobat în principiu colonizarea, însă nu la Pitvaros și Székesegyház, ci la Nădlac, motivând, că moșia de aici este prea mare în proporție cu locuitorii români. Astfel, cu ordonanța Nr. 14158-27 August 1800, s'a aprobat colonizarea Slovacilor Tot-Comlăușeni la Nădlac, împărțind moșia cu Români (vezi ilustrația la Partea I).

Slovacii din Tot-Comlăuș, însoțiți și de câțiva din Ciaba și Szarvas - vre-o două sute familii - au semnat în anul 1802 un act de învoire, li s'au măsurat pământurile pe cari în toamna aceluiași an le-au arat și semănat, pe iarnă însă s'au întors în comunele lor natale. În primăvara anului 1803, coloniștii au alergat toți din toate părțile în noua lor patrie și au început a-și clădi casele, așa că în cursul anului 1803 au fost făcute străzi: Mester, Bătăniei și Măcăului, până la casa de astăzi a ferarului Kukucska. Prima casă edificată de un Slovak evanghelic a fost Nr. 12 din strada Primăriei, alui Iancsik, din care s'a născut cea mai numeroasă familie evanghelică-slovăcească din Nădlac.

Conform contractului de pe atunci, locuitorii Slovaci au fost obligați a plăti către Domeniul Coroanei Ungare următoarele contribuțiuni: Impozit după fumuri (coșuri) 1 florin pengö. Culinaria 0.51 florini pengö. Răscumpărarea robotei pe 1 zi, 0.10 florini pengö. Dijma (ze-ciuală) din cereale, stupi și miei, în natură. Administrația domeniului însă, având în vedere, că Slovacia erau locuitori noi, le-au iertat contribuția pe un an, iar comitatul (județul) le-a prescriș (anulat) datoriile în sumă totală de 200 florini pengö.

R) *Împroprietărea țăranilor din Nădlac. Dările.*

Robota se răscumpăra: pentru o zi pe jos cu 10 crițari pengö. „Culinaria” era 51 crițari. „Banii de fum” (pentru casa cu horn) 1 pengö frt. Această situație a durat cca 90 ani, când notarul din Nădlac în 1843 cu numele Likavetz Ioan, a făcut un „Chronosticum” și anume: „Hol hajdanta Vitéz Iakšič, Moros ös vize partin vivott, Nagylak utóbb

úri robotra jutott” (Unde viteazul Iakšič odinioară a luptat pe malurile străbunului Murăș, Nădlacul în fine a ajuns la clacă boerească). Împăratul la aceasta a dat ordin de împrăștierea iobagilor (Ifju Palugyai Imre: „Csongrád, Csanád, és Hont vrm. monografiája”).

IX. MOMENTE ISTORICE ȘI DATE DIVERSE DESPRE NÄDLAC

Ifju Palugyai Imre: „Békés, Csanád, Csongrád és Hontvármegyék leirása”, Budapest 1855, topogr. Heckenast Gustáv.

Dare. Pag. 25. În Consiliul județean ținut la 3 Noemvrie 1743 în orașul Bătania, s'a hotărât, că cei ce fumează cu pipa să plătească impozit („fumigatoros tabacae”).

Sigiliul comunei Nădlac la anul 1752

Administrația județeană. Pag. 26. În Consiliul județean din anul 1805 s'a hotărât folosirea limbei maghiare pentru protocoale și alte acte. Funcționarii se numeau de către funcționarul superior al Prefecturii („Plenipotentiaris suae Illustritas”). Abia în 1820 a venit primul propagandist electoral („Corteș”) pe teritoriul județului, când au candidat ca deputați (ablegați) Vásárhely și Navay.

Primăria Nădlac. În 1752 a primit sigil, în al cărui interior rotund se observă un turn de cetate cu acoperiș ascuțit (turnul din Velj). De jur-împrejur: un snop de grâu cu spicele în sus și inscripția: „Sigillum

Comunitatis Nagylak 1752”.

În 1811 s'a predat râtul de către Domeniul Coroanei comunei Nădlac.

În anul 1812 s'au împărțit locurile de vii.

În anul 1814 Iulie 11, s'a ținut în Nădlac primul târg de săptămână (piaț).

În anul 1820 Nădlacul a devenit comună urbană, dar primul târg de țară (bâlci) s'a ținut numai în 15 Aprilie 1822.

Urbariul. Urbariul era o lege feudală maghiară, care regula raporturile între proprietari și muncitori (iobagi). În anul 1771 s'a măsurat întregul teritoriu al moșiei aparținătoare comunei politice Nădlac și s'a cuprins în „Urbariu” din ordinul împărătesei Maria Terezia. Proprietar era Coroana Ungară, intendența (administrația) își avea reședința în Pecica.

Bisericești. În 28 Aprilie 1822 s'a pus piatra fundamentală a bisericeii românești-ortodoxe, care și-a terminat zidirea după 7 ani, adică în 1829.

În anul 1846 s'au fondat bisericile romano-catolică și cea greco-catolică-românească.

Din cronica lui Gheorghe Virág (24 pagini)

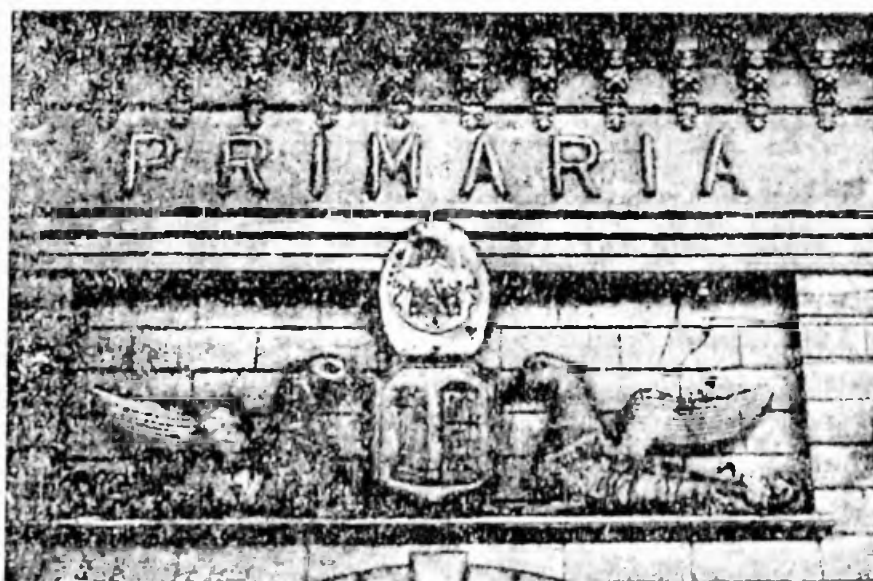
Instrucțiunea publică. În anul 1780 a fost în Nădlac împăratul Iosif al II-lea. El n'a aflat pe aici pe nimenea care să vorbească ungurește. Era cunoscută limba latină și ici-colo cea germană. Imediat a dat ordin, ca în Nădlac să se înființeze o școală primară. Ordinul s'a executat și astfel școala s'a înființat alături de primărie, care era pe locul casei numită „alui Bajor Biztos” (lângă uzina electrică. Azi birt popular). În școala germană a propus un „Rektor”, însă după moartea împăratului Iosif, școala a încetat de a funcționa.

Coloniștii Germani (Șvabii). În anul 1715 împăratul Carol a început colonizările în localitățile părăsite de Turci. A adus din Germania mai multe familii. În acest scop nu a cruțat nici banii. Fiecare bărbat primea 7 crițari, iar femeia 4 crițari. În afară de aceasta i se da fiecărei persoane un cărucior cu 2 roate, în care-și încărcă bagajele și pe care-l trăgea el personal. Așa au imigrat spre comitatul nostru călătorind peste mai multe țări. În călătoria lor erau însoțiți de 50 călăreți germani

înarmați, ca avangardă și de 50 ca ariergardă. În comuna noastră au fost găzduiți 150 de coloniști cu cărucioare. Fiecare comună se îngrozea de ei, deoarece secătuiau satele de alimente, pe cari soldații le rechiziționau pentru ei. (Aceștia au fost probabil coloniștii din Bănat.)

Emblema primăriei

Nădlacul reședință de plasă. În anul 1836 s'a înființat Oficiul Preturei Nădlac (Solgăbirău). Tot în acest an s'a dat comunei „emblema”.

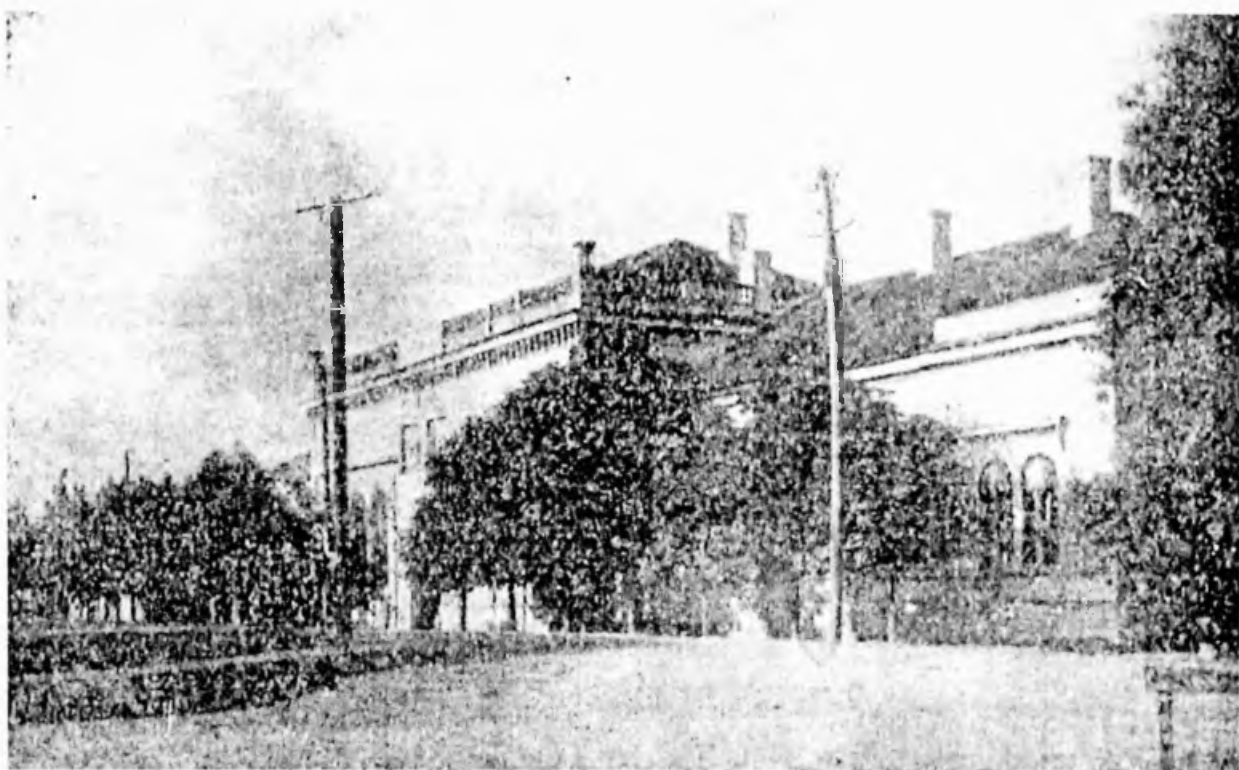
Emblema primăriei Nădlac

Teroarea administrației nemțești. În anul 1807, în Seghedin stăționa un regiment de Cehi. Acesta a fost dus în război contra lui Napoleon I. Poporul când a auzit s'a adunat în fața primăriei demonstrând de bucurie că au scăpat de acești satrapi, cari jefuiau tot ce le cădea înaintea. Însă pe timpurile acestea stăpânirea nemțească era atât de crudă, încât ajungea o simplă scrisoare anonimă către autorități, ca în cealaltă zi să fie deținut și aruncat în închisoare chiar și cel mai cinstit om; preotul catolic, care se afla la primărie în timpul manifestației și-a ridicat cuvântul accentuând, că „contra Împăratului stăpânitor este păcat a se revolta”. Preotul a denunțat pe conducătorul manifestațiilor, Francisc Raț. În urma acesteia, când regimentul s'a reîntors în garnizoană, „pe Raț l-au arestat, iar averea lui de 130 jugăre pământ au confiscat-o”.

Primăria. Pag. 12. În 1833 s'a început construirea digurilor de

apărare ale oraşului contra apei Murăşului.

Pag. 12. „În primăvara anului 1834 Murăşul a inundat comuna așa, încât apa curgea prin ferestrele caselor din Bugeagul românesc. Casele de pe mal au fost duse toate, iar malul rupt în lățime de 10 coti.”

Nădlac. Primăria

Haan Layos și ZayácZ Daniel, preoți evanghelici: „Ó és új Nagylaknak történetei” (o broșură de 35 pagini), anul 1853

Pag. 33

Notarii Comunali:

Anul 1769	Toth Gheorghe
„ 1778	Vancso Andras
„ 1794	Tary Iosef
„ 1801	Kanistos Ianos
„ 1802	Kis Pavel
„ 1802	Radics Mihail
„ 1802	Szokacs Ferencz
„ 1804	Toth Pavel
„ 1806	Keblovsky Andras
„ 1806	Munkacsi Ianos
„ 1817	Kökenyessy Ianos
„ 1827	Fark Istvan
„ 1843	LikavecZ Ianos

Dela acest notar au primit preoții de mai sus datele sta-

Anul 1849	WeszeloVszky Mate
” 1926	Iosif Mergea, Iosif Rocsin și Ioan Antal (Numele antecesorilor nu mi s'au pus la dispoziție)

Primari:

Anul 1769	Bolchiş Nicolae
” 1776	Tiriți Lucaci (Cirici)
“ 1778	Vesziti Peter
” 1782	Pătean Florea
“ 1794	Veszity Peter
“ 1795	Szolya Ianos
“ 1796	Cotoraci Dumitru
“ 1801	Stroia Mihail
“ 1802	idem

	tistice. Tot dânsul a intervenit în 1843 pentru împrietărirea Nădlacarilor.	"	1803 Mihailovici Const.
Anul	1806 idem	"	1804 Codău Mihail
"	1807 Mihailovici Const.	"	1805 idem
"	1808 idem	"	1806 idem
"	1809 Iacob Daniel		<i>Consiliul comunal din 1853:</i>
"	1810 Cotoraci Vasile		<i>Primar:</i> Szuchanszky Ioan
"	1811 Sălăgean Alexandru		<i>Birău-jude:</i> Pătean Nicolae
"	1812 Mudrily Sava		<i>Jurați:</i> Palyov Gheorghe
"	1813 Zsido Ianos		Komloși Horvath Mihail
"	1814 Pețan Dimitrie		Raducs Imre
"	1815 Franyo Matei		Mărgineanu Toma
"	1816 Merce Vasile		Faur Teodor
"	1817 Leginoszky Ivan		Pap Mihail
"	1818 Onea (Oanea) Gheorghe		<i>Perceptori:</i> Luați Dumitru
"	1819 Zsido Ianos		<i>Încasator de pustă:</i> Mazik Mihail
"	1820 Pătreanu Dimitrie		<i>Tutori orfanali:</i> Fazekas Mihail,
"	1821 Zsidă Ioan		Mercea Ioan
"	1822 Pătean Dimitrie		<i>Medic comunal:</i> Roth Iosif
"	1823 Leginszky Ioan		<i>Intendent:</i> Major Ioan
"	1824 Faur Gheorghe		<i>Intendentul trăsurilor:</i> Vittich Ladislau
"	1825 Leginszky Ioan		<i>Scriitori (impiegați):</i> Strasser Carol,
"	1826 Șandru Dimitrie		Roszinszky Samuil
"	1827 Slinca Ioan		<i>Funcționari județeni, cari au locuit</i>
"	1828 Șandru Dimitrie		<i>în Nădlac, anul 1853:</i>
"	1829 Varga Martin		<i>Judecător de ocol:</i> Major Iosef
"	1830 Faur Gheorghe		<i>Judecător-substitut:</i> Simon Iosif
"	1831 Șinca Mihail		<i>Registrator:</i> Feil Benedek
"	1832 Oprea Gheorghe		<i>Impiegați:</i> Vasile Ferencz, Ștefan Bela
"	1833 Fazekas Mihail		<i>Submedic de circumscripție:</i> Wilhelm
"	1834 Șandor Ilie		Herman
"	1835 Slinca Mihail		<i>Farmacisti:</i> Thuroczy Gyula
"	1836 Precupaș Onuț		
"	1837 Oraveț Pavel		
"	1838 Bolchiș Florea		
"	1839 Sztraczinszky Martin		
"	1840 Șandor Florea		
"	1841 Iancsic Mihail		
"	1842 Faur Mihail		
"	1843 Șandor Florea		
"	1844 idem		
"	1845 Ambrus Gheorghe		
"	1846 Mozik Mihail		
"	1847 idem		
"	1848 Totorean Constantin		
"	1850 Șandor Florea		
"	1851 Păteanu Nicolae		

Anul	1852	Szuchanszky Ioan	<i>Inspector de șosele: Santai Mihai</i>
„	1853	idem	
„	-	Uroș Stroie, G. Țireac	<i>Inspector de Murăș: Lenk Miksa</i>
„	1926	N. Drăgan, Ioan Stroia	
„	1935	N. Țireac	<i>În anul 1930 medic de circumscripție: Dr. Paul Oprișa</i>
		(Numele antecesorilor nu mi s-au pus la dispoziție)	<i>Farmacist: R. Hedrich</i>

Comunicația în trecut. În anul 1851, Societatea de navigație fluvială ungară a avut pe Murăș un remorker, numit: „Kaiser Ebersdorf”, care circula dela Seghedin la Arad și trecea pe la satele Pecica, Nădlac, Cenad, Măcău etc.

Prin Nădlac trecea șoseaua (drumul de țară) bine întreținută Arad - Seghedin, apoi drumul poștei Arad - Budapesta; în Nădlac, în anul 1851 era o stațiune poștală importantă. Maestrul întreținerii drumului a fost Nabraczky Antoniu, care neavând piatră la dispoziție, a adus pe Murăș, din comuna Șoimoș și Radna (dela 90 km), cum a putut, cu muncitori și a întreținut drumurile în bună stare; cheltuiala a acoperit-o prin contribuția gospodarilor, adică: aduceau pe plute piatră, iar de drumuri o cărau cei cari aveau trăsuri. În afară de acestea a mai existat: Drumul statului Seghedin - Sibiu (Ciongrad, Tăpé, Măcău, Nădlac, Arad).

Murășul revărsat la Șeitin în 8 Aprilie 1932

X. VIAȚA SOCIALĂ

ASOCIAȚIILE CULTURALE ȘI ECONOMICE ROMÂNEȘTI
DIN NĂDLAC RECUNOSCUTE CA PERSOANE JURIDICE
ȘI ÎNREGISTRATE LA TRIBUNALUL ARAD

1. *Reuniunea de citire și cântări a meseriașilor românești din Nădlac*
Scopul reuniunii este, ca: „prin înzestrarea unei biblioteci cu cărți folositoare de cetit și înființarea unui local a desvolta ajutorarea spiritelor sociale a membrilor reuniunii”.

Sediul: Nădlac.

Data constituirii: 1903 Aprilie 20.

Prin sentința Trib. Arad No. 16 din 26 Maiu 1925.

Numele prof. dom. Naț. pers. ce compun org. de dir. și administrație: Petru Pătroi Ioan, Petru Roșu, Trăian Chicin, Ștefan Oprea, Alexandru Ciortea, domiciliați în Nădlac, toți de naționalitate română.

2. *Corporația meseriașilor din Nădlac*

Scopul: „a menține între meseriași ordinea și buna înțelegere, a sprijini acțiunea de ordine autorității industriale între meseriași, a promova interesele meseriașilor și a-i îndemna la progrese.”

Sediul: Nădlac.

Data constituirii: 1926 Sept. 6.

Sentința Trib. Arad No. 42/1927.

Membri: Negreu George, Andrei Perneschi, Pavel Pătean, Ilie Tomin, Petrovici Alexandru, Hodz Ioan și Haico Ioan din Nădlac, de naționalitate română.

3. *Societatea Tinerimei Române*

Scopul: „Propagarea culturii și dezvoltarea conștiinței naționale educația sufletească dezvoltarea simțului de datorie, cum și cultivarea în general a membrilor săi și în special a tineretului”.

Nădlac 1926 Sept. 1 Sent. Trib. Arad 43/1927.

Președinte: Țiucra Petru

Membrii comitetului: *Vicepreședinte:* Petruș Negreu, Totorean Traian, Gheorghe Caba, Ștefan Tiriac, Dimitrie Mărienuț, Ioan Chicin, Traian Precupaș, Ștefan Tiriac, Petru Negreu, toți din Nădlac, naționalitate română.

4. Clubul de tenis Nădlac

Scopul: Cultivarea jocului de tenis.

Nădlac 12 Oct. 1927 Sent. Trib. Arad Nro. 21 din 1927.

Președinte: Dr. Alexandru Fântânar

Membri: Francisc Spanyol, Ioan Bujna, Gavril Buch.

5. Societatea de Pășunat de vacă din Nădlac

Scopul: „Îngrijirea și administrarea la creșterea și îmbunătățire a vitelor” (Nădlac 11 Februarie 1929 Sent. Trib. Arad 15/1930).

Membri: Andrei Ianecsko, Pătean Ioan, Pavel Bálincz, Lazăr Că-măzian, Ștefan Zelenak, Ioan Olariu, Pavel Bartolomeu, Andrei Bartolomeu și Noghiu Tănasie.

6. Căminul meseriașilor independenți din Nădlac

Scopul: „apărarea intereselor industriale atât comune, cât și personale ale muncitorilor, stimularea și dezvoltarea simțului de coherență reciproc între meseriași”. 8 Martie 1931 Nădlac. Sent. Trib. Arad Nr. 11 din 1933.

Membri: Președinte: Karácsonyi Géza, Susan Alexandru, Hodos Ioan, Roza Andrei, Ioan Kradigaty, Nagy Ioan, Kugler Pavel, Szabo Andrei, Seitzer Ștefan.

7. Asociațiunea Comercianților din Nădlac

Scopul: „Reprezentarea intereselor economice ale comerțului și ale comercianților de a răspândi cunoștințele comerciale și industriale asupra directivelor organizatorice în vederea unei colaborări conștiente și solidare”.

31 August 1930 Nădlac. Sent. Curții de Apel Tms. No. 1538/1932

Membri: Szücs Ștefan, Mihai Eremie, Laț Ștefan, Rohony Samuil, Gubar Alexandru, Tot Ioan, König Alexandru, Parmeczki Antoniu, Mărginean Petru, Katoraci Milan, Nagy Ștefan, Sigismund Freund, Dr. Izidor Hollos.

8. „Vulturul”, societate de vânatoare

Scopul: „Sprijinirea și cultivarea sportului de tir și ocrotirea vânatului, conform legii în vigoare.

Președinte: Țiucra Petru, Pribeagul

Secretar general: Nicolae Onea

Membri: 30 membri Români și Slovaci din Nădlac.

Murășul revărsat în anul 1932 distruge o parte din comuna Șeitin.

9. „Nădlacana”, institut de credit și economii

Director: Aurel Sterca Șuluțin, 12 membri ai consiliului de administrație. Capital: 6.000.000 lei.

10. „Astra”, asociațiune pentru cultura și literatura poporului român, despărțământul Nădlac. Fondată prin ord. Ministerului Justiției Nr. 46375/929 și decizia Tribunalului Arad Nr. Pj. 17/7/928.

Președinte: Dr. Paul Oprișa, medic.

Secretar general: Țiucra Petru, Pribeagul.

Membri: 27.

11. *Societatea Națională de Cruce Roșie, filiala Nădlac*

Președinte de onoare: Doamnele Emilia Chicin, preoteasă Maria Petroviciu, Livia Șuluțiu, Ermina Boor, Mărioara Mercea.

Comitetul de patronaj: Preoții, învățătorii, Dl. Aurel Petroviciu, notar public, primarul, notarii, medicii, judecătorii, Dr. Alexandru Fântânariu, avocat, farmaciștii.

Comitetul activ: Doamna Emilia Mărginean, preoteasă *prezidentă*. D-na Ana Bujna și Stella Roxin, *viceprezidente*. *Secretari generali:* Țiucra Petru, Pribeagul și D-șoara N. Bolchiș, învățătoare. 50 membri.

B I S E R I C E Ș T I

BISERICA ORTODOXĂ DIN NÄDLAC,
PE STRADA „VELJ”

În anul 1699 după pacea dela Karlovitz, s'a eliberat de sub stăpânirea turcească regiunea de pe malul drept al Murășului împreună cu Nădlacul și de aci încolo Murășul devenind graniță, s'au format corpurile de grăniceri pentru paza Murășului și Tisei. După ce Prințul Eugen de Savoya a bătut pe Turci la Zenta (11 Sept. 1697), au urmat colonizările sistematice cu Sârbi. Coloniștii așezați în Nădlac și-au construit biserică proprie din materialul cetății demolate, alături de turnul celei mai vechi biserici, ce rămăsese în locul ce astăzi formează fundul grădinei gospodarului Feier Dimitrie zis Sighideanu. Biserica s'a numit „Biserica din Velj”, deoarece alături curgea un pârâu arteră a Murășului, numit „Velj”. A rămas vorba auzită dela străbuni că la această biserică veneau credincioșii cu luntrea; lucru de altfel foarte natural, fiind casele zidite pe malul acestui pârâu, de unde mai ușor și mai comod s'a putut comunica cu luntrea decât pedestru prin noroiul de pe stradă. Pârâul Velj s'a înfundat și astăzi pe locul lui avem strada cu acelaș nume. Atât Românii, cât și Sârbii în această biserică se rugau.

În afară de biserică construită de coloniști, în Nădlac mai exista încă biserică zidită de Iakšic („biserica din Dolmă”).

EPISCOPIA SÂRBEASCĂ ȘI EPISCOPII SÂRBI DIN ARAD

În anul 1705 episcopul Diacovici Isaia își mută reședința în Arad, unde se întemeiază episcopia ortodoxă sârbească, supusă Patriarhului din Karlovitz. Biserica din Nădlac (sârbo-română) aparține - bineînțeles - acestei episcopii.

Șirul episcopilor sârbi din Arad:

1. Isaia Diacovici, anul 1705-1710
2. Ioan Martinovici, anul 1710-1720
3. Sofronie Ravanovici, anul 1720-1726

4. Vichentie Ioanovici, anul 1726-1731

5. Isaia Antonovici, anul 1731-1751

În această epocă, Românii din regiunea noastră începuseră a simți intențiunile Sârbilor de a confunda religia cu naționalitatea și deoarece Românii se rugau în aceeași biserică cu ei, voiau să-i contopească în națiunea sârbească, din care cauză Românii începuseră a interveni la Împăratul cerând *să le dea episcop român*.

Din acest timp avem urme și de preoții ortodoxi din Nădlac. Populația românească din Nădlac s'a întărit prin numeroase imigrări din județele limitrofe și din Ardeal și mai cu seamă în anul 1741, după ce Turcii s'au retras și din Bănat (după tractatul dela Passarowitz, anul 1718), Sârbii au emigrat în massă.

6. Al șaselea episcop sârb a fost Sinesie Jivanovici, anul 1751-1770.

7. Pahomie Knezevits, 1770-1783

8. Petru Petrovits, 1784-1786

9. Pavel Avacumovici, 1786-1815. Acesta a încheiat șirul episcopilor sârbi din Arad.

IERARHIA ROMÂNEASCĂ

Învingerea Bisericii Ortodoxe asupra Sârbilor. Șirul episcopilor români din Arad

Atitudinea Sârbilor față de Români nu se mai putea tolera. Ea era la fel atât pe malul drept al Murășului (la Nădlac - Arad) cât și peste Murăș, în Bănat, în diecezele sârbești Timișoara și Vârșeț. Din îndelungate discuțiuni, guvernul a făcut „*Benignum Rescriptum Declaratorium illyricae Nationis*” în 16 Iulie 1779, prin care se explică aplicarea regulamentului privilegiilor vechi. Acest normativ a fost rectificat în 1782 prin „Sistemul Consistorial” și a rămas ca bază de orientare în chestiile Bisericii Ortodoxe din Ungaria.

Împărăteasa Maria Terezia a vizitat regiunea noastră, a dispus înființarea de școli și tipărirea de manuale școlare. Totodată a dispus împrumutarea bisericilor cu câte 30 jugăre pământ.

După moartea împărătesei Maria Terezia, a urmat pe tron fiul său, Iosif al II-lea. Sub domnia acestuia la anul 1789 s'a înființat la

Timișoara un curs de teologie și pedagogie. Profesori au fost Mihail Dascăluș și Dimitrie Țichindeal.

În anul 1795, episcopilor ortodoxi li s'a dat drept de vot în dieta țării.

În 28 August 1812 s'a înființat Institutul Teologic și Pedagogic românesc din Arad, la care au funcționat ca profesori bărbații nemuritori: Moise Nicoară, Demetriu Țichindeal, Iosif Iorgovici, Constantin Loga și Ioan Mihuțiu. Conștiința națională educată și îndreptată de acești dascăli români, a dat Neamului din dieceza noastră intelectuali Români vrednici, cari începură lupta serioasă cu Sârbii pe cale diplomatică și culturală. La anul 1814 poporul român din părțile noastre a înaintat la Monarh (Francisc I-I), o petiție, cerând un episcop „*cu sângele și inima română*”, în locul episcopului sârbesc Pavel Avacumovici din Arad.

După o luptă crâncenă intelectuală cu Sârbii, care a durat timp de 14 ani (1815-1829), Românii au eșit biruitori, astfel, a fost numit primul episcop român al Aradului,

1. Nistor Ioanovici, arhimandritul dela monastirea din Bezdin; acesta a păstorit abia câteva luni; fiind om bătrân, în anul următorul a murit (1829/30).

2. Gherasim Raț (1835-1850) profesor la Seminarul Teologic din Arad; el ocupă scaunul episcopesc abia după o luptă de cinci ani.

3. Procopie Ivacicovici (1853-1873) a fost metropolit în Sibiu, dar de acolo pleacă de patriarh al Sârbilor la Karlovitz.

4. Miron Romanul, 1873-1874

5. Ioan Mețianu, 1875-1898

6. Iosif Goldiș, 1899-1901

7. Ioan Papp, 1905-1925

8. Dr. Grigore Comșa, 1925.

Mișcările sociale. În anul 1836 s'a decis introducerea limbei maghiare în chestiile administrative și judecătorești în locul limbei latine. În acest an, mișcările sociale încep să devină tot mai agitate în țara ungurească. Asupra mulțimei plana un spirit de libertate ce nu se mai potrivea cu sistemul de guvernare. Libertatea presei și a vorbirei erau tot mai limitate. Pas de pas se fac încercări de emancipare și răsunetul se aude în dieta țării. S'a încercat înăbușirea acestui curent, dar fără

efect.

În anul 1839/40, în dieta de la Pozsony (Bratislava) s'a decretat ca autoritățile bisericești să corespundă cu cele civile numai în limba maghiară, iar după trei ani, să se conducă matricolele numai în limba maghiară (și cele conduse de preoții Români), chiar și în localitățile cu populație de origine etnică românească, unde nici nu se predică ungurește. La teologia română, să nu se admită tineri, cari nu posed perfect limba maghiară (Popovici, „Istoria românilor bănățeni”).

La 20 Mai 1843, dieta din Pozsony a introdus uzul limbei maghiare și în școlile populare românești. Curentul radical reprezentat prin Ludovic Kossuth, din zi în zi cucerea teren tot mai mult. Spiritul afacerilor politice devenise Kossuth.

Urmează viforosul an al revoluției 1848, urmă războiul civil. În comuna Nădlac și împrejurimi, evenimentele anului 1848 n'au influențat nimic. Se vorbește, că aici s'au refugiat foarte multe familii de peste Murăș și din restul câmpiei. Împroprietărirea țăranilor se făcuse în 1843 pe moșia coroanei în urma intervenției notarului Likavetz, astfel poporul era mulțumit din punct de vedere economic. Nemulțumirile Românilor erau de natură sufletească; conștiința națională se trezea aici pe câmpia Arad-Cenădeană, ea prindea rădăcini tot mai puternice și acum se întărea tot mai mult dorul de emancipare. Sârbii visând o „Voivodină” sârbească în Bănat, pun steagul până la frontiera Ardealului, astfel Româniii asupriți acum politicește de Unguri, iar bisericește de Sârbi, începură mișcarea pentru libertate.

Sârbii nu voiau să înțeleagă, că Poporul Român, băștinaș în această țară, ospitalier din fire, nu poate admite să fie condus de o mână de oaspeți de ieri-alaltăieri, în drumul orientării lui sufletești, mai cu seamă când aceștia urmăreau desnaționalizarea lui, astfel Româniii nici nu se mai mulțumiră cu o episcopie română ortodoxă în Arad; ei cereau despărțirea definitivă de Karlovitz și înființarea unei metropolii ortodoxe române în Sibiu.

Se luptară mult frații Andrei și Antoniu Mociony, Vicențiu Babeș și alții, pentru despărțirea hierarhiei române de cea sârbească, ceea ce abia i'a reușit marelui Andrei baron de Șaguna în 24 Decembrie 1864, când despărțirea a fost sancționată de Împăratul Francisc Iosif I.

Înființarea Metropoliei e recunoscută și Înmatriculată de parla-

mentul maghiar la anul 1868. Metropolia română ortodoxă luă sub conducerea sa episcopia de Arad și pe aceea de Caransebeș, înființată în acest an. Noua Metropolie Ortodoxă Română din Sibiu codifică toate drepturile și datorințele credincioșilor și ale clerului aparținător, prin legea de organizare bisericească numită „Statutul organic”. Deci în urma acestor schimbări în Transilvania, se înființează cea mai puternică organizație românească Metropolia din Sibiu, al cărei prin titular a fost *Metropolitul Andrei baron de Șaguna*. A păstorit până la 16 Iunie 1873. Al treilea a fost Procopie Ivacicovici (1873-1874), când pleacă la Karlovitz ca Patriarh sârbesc. După el urmează Miron Romanul, dela 1874-1898, apoi Ioan Mețianu, dela 19 Decembrie 1898-1916. Metropolitul Mețianu, decorat cu ordinul „Coroana de Fier”, cel îndreptățea la titlul de baron și cu „Francisc Iosif I”, clasa I, arhiereu timp de 42 ani (24 ani episcop al Aradului), a fost după Șaguna, cel mai activ arhiereu în fondarea de instituții culturale. Dela anul 1918-1926 a păstorit Vasile Mangra, căruia i-a urmat în 1920 Nicolae Bălan.

BISERICA NOUĂ ORTODOXĂ DIN NĂDLAC

În anul 1834 Murășul s'a revărsat cu atât furie încât a înecat întregul cartier numit „Bugeacul românesc” dărâmand mai multe case.

Biserica din Dolma, deși - după cum arată ruinile de azi - era destul de solidă, a fost demolată din ordinul administratorului Domeniului Coroanei, a rămas însă cripta de sub biserică, ce se vede și astăzi în „dolmă” - digul de apărare contra Murășului. Din materialul obținut s'au construit hotelul slovac și un birt, care astăzi este transformat în casa parohiei unite. După o legendă locală, biserică Iakșič ar fi fost multă vreme mănăstire de maice, dar mai mult a rămas neîngrijită.

Biserica din Velj, n'a prea fost construită solid, sau numeroase revărsări ale Murășului i'au sdruncinat temelia, încât s'a dărâmat în anul 1822, în care an s'a început a se edifica biserică ortodoxă română de astăzi, care a fost terminată în anul 1829. Timpul construirii bisericii noi coincide cu o parte din răstimpul luptelor Românilor cu Sârbii iar anul 1829 coincide exact cu data învingerei bisericii române asupra celei sârbești. Cu toate acestea, Sârbo-Românii în urma legăturilor familiale dintre ei, în comuna Nădlac s'au rugat împreună și în biserică

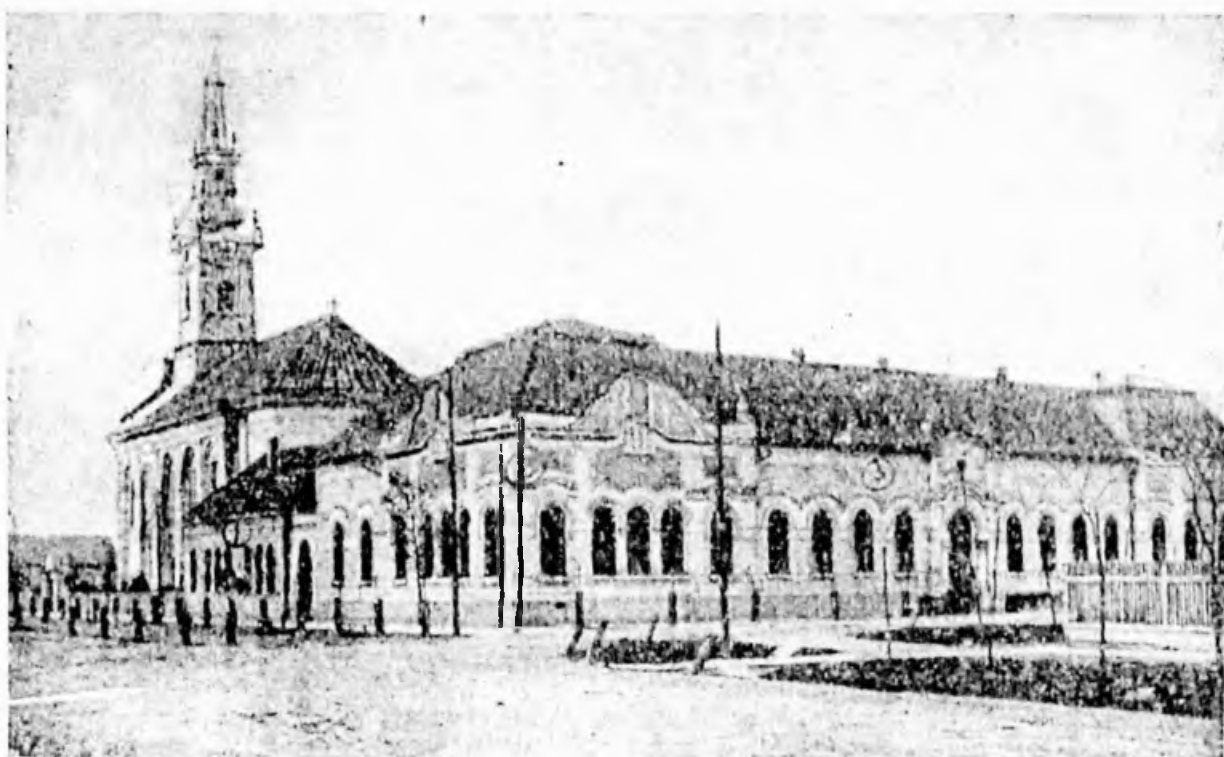
nouă, până după anul 1864, când Metropolitul Șaguna a despărțit definitiv Biserica ortodoxă română de Karlovitz. Dela anul 1872, familiile sârbești s'au despărțit definitiv de biserica românească și și-au închiriat o casă pentru rugăciune până în anul 1893 când au început edificarea bisericii de azi în apropierea celei românești. Biserica sârbească s'a sfintit în anul 1909. Cele mai multe familii sârbești însă s'au românizat.

Unirea cu Roma la Nădlac. Ciuhandu, „Propaganda catolică-maghiară dela Măcău”, pag. 18 și următoarele: Cauzele trecerei dela ortodoxi la greco-catolici au fost nemulțumirile cu ștolele prea mari ce le încasau preoții ortodoxi. Aceasta situație a fost agravată de anii neroditori 1847 și următorii, care situație a fost exploatată de greco-catolici în scopul convertirii. Exponentul era preotul Ioan Crețu din Igrîș trecut dela ortodoxi, care făcea propagandă pentru greco-catolici, invitând poporul să treacă dela ortodoxi, deoarece el le va face servicii gratuite („*eu voi fi preot de-a fitea; mă plătește Împăratul*”). A doua pricină era servirea în biserica ortodoxă în limba sârbească. Preotul Crețu a servit în biserica unită din Igrîș dela 1845 până în 1871, când s'a întors la ortodoxie. Un raport al preotului ortodox Varga din Nădlac numește pe preotul Crețu astfel: „*Pricinuitorul de tulburare preotul I. Crețu*”. Actualmente, preotul greco-catolic este, Prea-Veneratul Domn Arcadiu Crâsnic.

Obiectele vechi ale bisericii ortodoxe române: Dintre obiectele rămase din bisericile vechi s'au păstrat următoarele: 1. *Icoana lui Iisus sau a Sfântul Nicolae*, pictată pe lemn, din care abia se mai cunoaște ceva; 2. *Icoana Sfintei Treimi*, cu inscripția: „*Întru veșnica pomenire, dela fii și ficele lui Ilie Șandor 1854*”; 3. *Scaunul preotesc* din altar, din lemn decorat cu tăieturi artistice și pictat cu flori galbene și roșii pe fond albastru, anul 1751; 4. *Discul de argint*, cu inscripția: „*Țercnii Vbadak vo xr. Amgt. Nicolaia 1736 Cen. Dir. Pre Loșix Ștefana*”; 5. *Evanghelia*, cu însemnarea pe una din paginile nescrise: „*Aceasta Sft. Evanghelie sau cumpărat în anul dela Crt. 1863 Aprilie 23 prin antistii comunei G. n. u. eclesiastice cu 60 fr. v. a. În aciestu Anu au fostu Episcopu Pr. Sft. Domnu Procopiu Ivașcoviciu, - proto presviteru Ioan Raciū eara preoții respective a acestei comuni: Michael Czervencoviciu parohu și Asso Conssitoru Gheorghiu Șerban Parohu, Vicențiu Marcoviciu Pach administratoru și Petru Adamoviciu, capelan, cel dintâiu și estu*

din urmă de naționalitate serbă. I-i invéciatoriu au fost Michail Cicinu, românu, II-riu Demetriu Adamoviciu serbu. Epitropii I-i Demetriu Luțaiu II-ru Ioan Feher, III Vasiliu Olariu, earu servitoriu st. Bisericii Petru Petroviciu. Sau înscrișu în Anul 1863 Maiu 19 Nădlac prin Vicențiu Marcoviciu, Parochial Administrator.”

Biserica ortodoxă și casa culturală

Sculptura. Cu ocaziunea restaurării bisericeii, din anul 1895-1896, creștinii ortodocși români din Nădlac au hotărât a face ori ce sacrificii pentru înzestrarea bisericeii cu expresiunea celui mai mare simț de artă națională cu care începuse a captura și pe străini Bănatul nostru - sculptura în lemn.

Într-adevăr, atât ochiul laicului cât și al celui mai capricios expert, în mod obiectiv, nu poate traduce în alte cuvinte tehnice duhul ce radiază din sculptura bisericeii, decât: „*Este de o frumusețe rară*”, nu numai ca tehnică, ci și ca înaltă artă.

Iconostasul, stranele, tronurile, scaunele, și întregul mobilier, sunt construite și sculptate cu cea mai mare îngrijire și simț estetic. Împărțirea din punct de vedere arhitectonic este făcută cu cea mai mare precizie, atât ca măsururi simetrice, cât și ca gust estetic. Toate figurile sunt aranjate just la locul lor, foarte bogate și totuși

fără a avea nimic de prisos.

Iconostasul. Jos are postamentele. De pe acestea se continuie cadrele cu Icoanele Împărătești - 4 mari și 3 mici - apoi cele de deasupra ușilor; ele se despart prin coloanele duble, înfășurate cu frunze de viță, iar în partea de sus cu capitele sculptate toate cu cel mai ales gust artistic, din lemn masiv. Tractul al doilea este deasemenea împărțit între 7 icoane cu praznice. Al treilea tract este împărțit la ambele părți ale iconostasului cu cei 12 apostoli. În mijloc o icoană mare, „Înălțarea Domnului”, deasupra căreia este fixată crucea cu cele 2 respecte, Maria și Ioan.

Despărțirile între tractele iconostasului respectiv a icoanelor de jos în sus, sunt făcute printr-un fel de brâie (ciubuce) împodobite cu o ornamentică foarte bogată, de toată frumusețea.

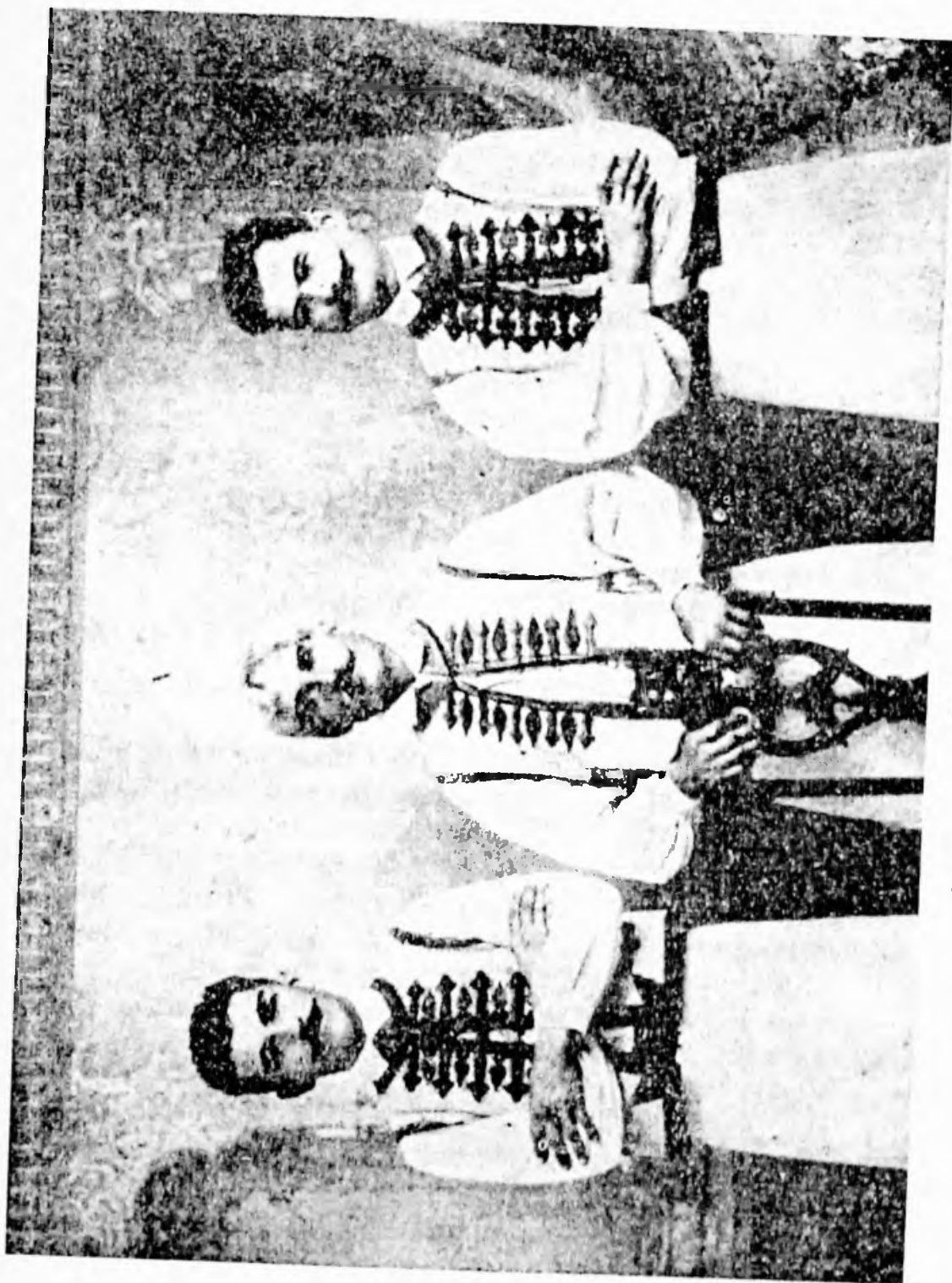
Coroanele sculpturei dimprejurul cadrelor sunt executate cu o deosebită artă în stil Florentin și aurite.

Atât iconostasul, cât și mobilierul acestei biserici sunt dovezi de cea mai mare artă a unui iscusit mânăitor de daltă.

Spiritul materializat al celei mai desăvârșite arte a sculpturei în lemn ce s'a putut înregistra până în secolul de față este familia Bosioc, Români originari din Bănat, comuna Berliște, județul Caraș.

Nestor Bosioc s'a născut în Berliște, la anul 1848 din părinți țărani. În afară de școala primară din satul lui, altă școală n'a învățat. Fără a primi vre-o instrucție dela cineva, și fără ucenicie în vre-un atelier, s'a pomenit înzestrat de providența cerească cu darul de a sculpta, încât punea în uimire pe toată lumea. Din această cauză, cuprins de o adâncă evlavie, s'a dedicat sculpturei bisericesti.

Talentul s'a moștenit din tată în fii, ajungând să se bucure de mare renume fiii lui Nestor Bosioc, Iosif și Iuliu. Iosif a lucrat și a viețuit împreună cu tatăl său. Ajungând vestea până la guvernul din Budapesta, membrii acestuia au rămas înfrânți de realizările dictate de inspirația divină, astfel Iuliu Bosioc a primit subvenție dela statul ungar și a fost trimis la școala de sculptură din Arad la anul 1903 iar astăzi este maestru sculptor în București la Școala Superioară de Arte și Meserii.

Iosif
fiul I

SCULPTORII-ARTIȘTI BOSIOC

Nestor
tatăl

Iuliu
fiul II

Sculptorii-artiști Bosioc, pe lângă faptul sculpturei iconostasului și mobilierului bisericii din Nădlac, întregesc mândria Neamului Românesc cu arta lor, prin înfrumusețarea a peste o sută de biserici, cu sculpturi în lemn, perpetuându-și memoria pentru multe sute de ani. Din acestea, cele mai însemnate sunt: Berliște (satul lor natal), Biserica Albă, Timișoara, Vârșeț, Iasenova, Nicolințul Mare, Sânnicolaul-Mare, Secusigi, Mramorac, Lipova, Păuliș, Vrani, Cernetihaz, Chesinți, Arad-Cetate, Brad, Mircovăț și alte multe.

Pictura. Biserica din Nădlac a fost zugrăvită de pictorul Bănățean Zaicu: picturile sunt făcute în fresc. Întreaga lucrare de ornamentație este în stil baroc. Frescurile: „Ioan în pustie”, „Jertfa lui Avel”, „Răstignirea”, sunt opere de mare valoare. Spre a ilustra valoarea și frumusețea operei pictorului Zaicu amintim, că pentru pictura „Sfântul Ioan în pustie”, îndată după terminarea ei au eșit la fața locului spre a fi admirată și studiată specialiști dela Școala Artelor Frumoase din Budapesta.

Dăm mai jos textual unele date despre pictorul Zaicu, comunicate de amicul său, pictorul Ștef I. Antonie.

„Date despre pictorul Ioan Zaicu”

„Zaicu a fost fiul unei țărance simple și *văduvă* din Com. Fizeș, jud. Caraș. Prin influența și stăruința învățătorului Țapu tot din Fizeș, a fost trimis - ca ucenic - în anul 1880-81 la pictorul Filip Mateiu domiciliat în Bocșa-Montană împlinindu-și anii de ucenic 5 ani. Ca calfă a mai stat vre-o 6-7 ani, în acest timp din urmă înlocuindu-l însumi Antonie G. Șteff ca ucenic nu deplin 4 ani. Zaicu a plecat din lucru dela pictorul Filip Mateiu care pe atunci avea lucrarea bis. din Ciuchici între Biserica Albă și Oravița, înlocuindu-l tot eu mai departe. Zaicu a fost dus pentru un timp îndelungat fără ca să-i pot da de urmă. Ocazional primii vestea că Zaicu lucrează la bis. ort. din Reșița Montană în tovărășie cu pictorul George Marașescu, în decursul lucrului nu știu cum și ce a intrat între preotul Târfăloagă cu pictorul Marișescu pentru pictorul Zaicu, luându-se la certă. În urma acestei întâmplări, într'un târziu aud iarăși că Zaicu cu puținei bani ce avea economisiți a pornit la Viena la Școala de Belle Arte nu-mi pot aduce aminte precis în 1899 sau 1893, primind scrisoare dela dânsul din Viena Becirk

VIII împărtășindu-mi situația sa grea cu pregătirea școlii - pentru a putea primi ajutoarele necesare pe mai departe din partea Avocatului din Lugoj Brediceanu și fondul Gojdu. Îmi aduc aminte, că de aceste ajutoare amintea de multe ori, dar de altele nu-mi pot aduce aminte D-l meu, că e mult de atunci, și cu atât mai greu că m'am înstrăinat și eu la etatea de 20 ani prin Austria, Bavaria, Germania și America așa că corespondența între noi s'a întrerupt timp de 19 ani. Reîntorcându-mă iarăși la vatra străbună fiindu-mi trecerea prin Timișoara m'am interesat de vechiul prieten pe care timp de 21-22 ani nu-l văzusem. Întâlnindu-l bineînțeles mi-a istorisit trecutul lui și eu al meu. Din una alta, îmi spune că a fost 4 ani în Școala de Belle Arte, al 5-lea nu l-a mai făcut având lucrări mănoase și era și în dragoste cu *D-ra Buga din Jimbolia* care a devenit soția sa, așa a neglijat anul de pictură. În 1913 având dâsdul speranță de primirea lucrării bis. Fabrică Timișoara m'a rugat să-i ajut la acel lucru că el la nici un caz nu-l va lăsa, am promis, i-am ajutat și am terminat. Acea lucrare a fost ultima. S'a îmbolnăvit și în 1914 prin luna Feb. sau Martie a încetat din viață la etatea de 46 ani. Câte lucrări a executat până atunci nu pot ști afară de *Nădlac, Doclin* și *Timișoara*. Cât am fost la olaltă și a lucrat la patronul nostru F. Matei, a mai lucrat Capela din cimitirul sârbesc *Ciacova, Banat-Comloș* și *Ciuchici*, atât tot."

Compliment,
Antonie I. Șteff pictor

Preoții. Cervencovici Sava 1739-1816, Popovici Pavel 1774-1800, Cervencovici Pavel 1784-1830, Nicolici Sava 1793, Slepcevici Moise 1793-1795, Cervencovici Sava 1795-1800, Popovici Petru 1800, Popovici Florian 1800-1810, Cervencovici Lazăr 1802-1831, Cervencovici Mihail 1816-1833, Stoiadin Teodor 1830, Mercea Pavel, Varga Petru 1834, Șerban George 1838, Luțai David 1845, Mihail Cervencovici trăia în 1863, Merce Florea, Vicențiu Marcovici trăia în 1863. În anul 1936 Nicolae Chicin și Nicolae Mărgineanu.

Învățătorii confesionali greco-ortodoxi: Simonovici Vasile, Ghe-dosevici, Mihail Chicin, Adamovici, Samson, Lugojianu, Ioan Caracioni, Romulus Tăuceanu, Ioan Lugojianu. Gheorghe Petrovici (Giura), Uroș Totoreanu.

Epitropi: Dimitrie Cioroaba, Toma Naghiu, Gheorghe Caba, Di-

mitrie Onea, Constantin Țireac, Dimitrie Păteanu, Pețan Nicolae, Ștefan Hornoi, Nicolae Mărgineanu, Sofronie Chicin, Atanase Noghiu, Mărginean Teodor, Sofronie Chicin (Gârgariu).

Cantori: Pleșiu Teodor, Vasile Bătăran, George Precupaș.

Crâsnici (oameni de serviciu): Pera Petrovici, Pavel Roșuțu, Pavel Faur, George Handrău.

Consiliul parohial: Președinte: Nicolae Chicin, paroh. *Membri ordinari:* 1) Nicolae Mărgineanu preot, 2) Gheorghe Precupaș învățător, notar, 3) Vasile Bătăranu, 4) Traian Caba, 5) Dimitrie Chicin, 6) Lazăr Covaciu, 7) Vichentie Drăgan, 8) Gheorghe Chicin, 9) Petru Faur, 10) Pavel Drăgan, 11) Traian Ghiurcovici, 12) Vasile Țireac, 13) Gligor Vidican, 14) Alexandru Susan, 15) Gheorghe Mărginean, 16) Vasile Stroia, 17) Petru Mărginean, 18) Ioan Pătean, 19) Teodor Traian Mărginean, 20) Teodor Olariu, 21) Dr. Trifon Caba avocat, 22) Nicolae Onea directorul cărții funduare, 23) Milos Mărginean, 24) Ioan Petroiu, 25) Dimitrie Pleș, 26) Cornel Șumăndan, 27) Nicolae Roșuț, 28) Petru Roșuț, 29) Teodor Ardelean, 30) Ioan Bolchiș, 31) Gligor Faur. *Supleanți:* 1) Sofronie Naghiu, 2) Gheorghe Stoian, 3) Gheorghe Bătăran, 4) Miloș Pătean, 5) Teodor Chiș, 6) Petru Șandor, 7) Vasile Vesithi, 8) Mihai Socală, 9) Miloș Socală, 10) Dimitrie Pleș, 11) Ioan Bolchiș, 12) Petru Tăneș, 13) Vasilie Curticean, 14) Petru Chiș, 15) Mihai Ienea.

Adunarea parohială, 365 membri. Membri de drept sunt, (atât în adunarea parohială cât și în consiliul parohial) cei 2 preoți și primul cantor bisericesc.

Averea bisericeii. Averea totală după socoțile anului 1931 este în valoarea de lei 3.861.773. Datorii nu are. Venite în anul 1931 lei 266.888. Cheltuieli lei 245.198. Rest (sold) în cassă la finea anului lei 21.690. Obligațiuni, acții și depuneri 910.369,03 lei. Cea mai mare parte la „Nădlăcana”, bancă locală, în faliment.

Propaganda religioasă și cultural-bisericească

a) *Religia* la toate școlile se propune de preoții Nicolae Chicin și Nicolae Mărginean și de învățătorul Gheorghe Precupaș.

b) *Casa Culturală* este organizată în baza statutelor tip ale „Asociațiunii Clerului ort. Șaguna” din Ardeal. Funcționează în edificiul proprietatea bisericeii. Aici se țin conferințe cu îndrumări practice, se

citesc jurnale. Consumarea alcoolului și tutunului oprite. În acest edificiu se face hora tineretului plugarilor (în sala de joc). Aici se obișnuiesc și petreceri cu dans și teatru pentru popor.

c) *Societatea „Sfântu Gheorghe”*. Membrii acestei societăți sunt cca. 80 tinerii plugari și 60 fete de plugari din comună. Scopul este: Îndrumarea moral-națională a tineretului ortodox și dezvoltarea bunului simț în societate. S'a înființat în anul 1927 cu titlul: „Societatea Tinerimei Adulte Sfântu Gheorghe din Nădlac”. Drapelul s'a sfințit în biserica ortodoxă în ziua de Rusalii 1927 (fără naș). Drapelul a costat 5000 (cinci mii) lei și se păstrează în biserică între prapori. Societatea nu are nici o avere.

d) *Apostolatul laic*. Comitetul pentru propaganda religioasă s'a înființat în urma ordinul Ven. Canzistor al Aradului Nr. 1030/1929. Are 18 membri și anume 7 persoane dintre intelectuali, 2 maiștri, 9 țărani. Scopul acestui comitet este ca fiecare în cercul lui de activitate să combată atacurile contra religiei ortodoxe, să facă propagandă religioasă și să raporteze preotului conducător toate cazurile de rătăcire și abaterile dela credința ort. română, cum și atacurile străine.

Sectele și Sectarii. În comuna Nădlac există bapțiști 94 și Nazareni 37. Cauzele cari au determinat pe acești creștini de a se separa de biserica ortodoxă și a părăsi tradițiile și datinile noastre strămoșești nu le cunoaștem îndeajuns. La declarațiile lor de despărțire au adus motivul „convingerii religioase”.

Date statistice: În anul 1824 Nădlacul a avut următoarea populație: greco-orientali români 1717; greco-catolici români 27; luterani 2074; romano-catolici 37; calvini 22; evrei 16; (Schematismus Ven. Cleri Diocesis M. Varadiensis Graeci Ritus Catholicorum a. 1824 p. 50).

În anul 1845: ortodocși 3130, greco-catolici 120; luterani 6700; romano-catolici 600; calvini 90; evrei 60 (Schematismus gr.-cat. Varad. 1847 p. 92).

Date statistice, după Ifju Balugyai Imre: „Békés Csanad etc. története”:

„Ca date serioase amintim că în 1716 când Bănatul a fost reluat dela Turci, în dieceza catolică (de Cenad, partea bănățeană), abia a fost ici-colo câte un catolic, dar comună catolică n'a existat nici una. În 1784 episcopatul a numărat 113.000 suflete, iar în anul 1855 s'au aflat 500.000 suflete” (coloniști aduși din toată țara).

În anul 1855 greco-catolicii au avut în întregul județ Cenad-Bichiș 2585 suflete și numai o singură parohie completă în Măcău, la care erau anexate comunele din Bănat ca filii. Toate acestea erau sub ascultarea Episcopului din Oradea.

Românii și Sârbii (greco-orientali) în 1855 au avut în județul Cenad 21.744 suflete, împărțiți în 11 parohii, cari au fost sub ascultarea Episcopului din Arad.

Evreii au avut în județ în anul 1855 circa 4172 suflete, în total 6 sinagogi.

Calvinii (în anul 1855) erau 122.116 suflete în județul Cenad-Bichiș, împărțiți la 15 parohii.

Evangelici în acelaș an erau 65.977 suflete cu 10 parohii, cari au aparținut diecezei Bichiș-Cenad.

Numărul ortodocșilor români în anul 1931 a fost 3227

Numărul nașterilor în 1932:

a) de gen bărbătesc	31	
b) de gen femeiesc	17	 48
		3275

Numărul morților în 1932:

a) de gen bărbătesc	32	
b) de gen femeiesc	21	 53
La finea anului 1932 au rămas		3222

Cununiile în cursul anului 1932 ..... 3 cazuri

Divorturi în cursul anului 1932 ..... 2 cazuri

Preot Nicolae Mărginean s.s.

XI. ERA NOUĂ

Unirea tuturor Românilor la 1 Decembrie 1918 în Alba-Iulia
(Literatură: Revista „Astra”, anul 1928 Nr. 63 de Dr. Lupaș, prof. univ.)

Unirea din anul 1918 a fost un lucru firesc. Prin vitregia vremurilor Neamul a fost împărțit, dar unitatea a rămas, s'a întâmplat, deci, un lucru firesc, unindu-se iar și politicește.

Trezirea conștiinței naționale s'a făcut mai întâi pe cale bise-ricească, culturală, apoi pe cea politică și pe cea social-economică.

Împăratul Francisc, în anul 1848 lasă tronul penultimului Habs-burg, Francisc Iosif I. Acesta a făcut ce-i sta în putință ca să-și mângâie supușii, astfel, după ce în 1859 a pierdut războiul față de Italia, iar în anul 1866 față de Prusia, în anul 1861 a șters legile absolutistice și le-a înlocuit cu un fel de constituționalism “Cezaro-crăiesc”, pe care însă l-a suspendat după 4 ani, iar după ce armata lui a fost bătută și în anul 1867, a încheiat cu Ungurii *pactul dualist*, conform căruia celor două națiuni minoritare li se dau privilegiile și se recunosc de națiuni dominante (adică Nemții în Austria și Ungurii în Ungaria), iar celelalte popoare rămâne subjugate germano-maghiarilor (adică s'a înființat monarhia Austro-Ungară, încoronând pe împăratul Francisc Iosif ca rege al Ungariei).

Acest pact a nemulțumit toate naționalitățile din Austro-Unga-ria, astfel, s'au unit în luptă pentru federalizarea monarhiei întregi. Moștenitorul tronului, Francisc Ferdinand, a sprijin această idee și s'a ocupat cu “direcțiunea reorganizării”, fiind convins că în caz de ză-dărnice a federalizării monarhia Austro-Ungară va fi dizolvată de că-tre naționalitățile oprimate. Un glonte i-a curmat însă viața, în vara anului 1914, astfel, planul naționalităților a rămas nesprrijinit de nimeni.

După aceasta, și din această pricină, a urmat războiul între Austro-

Ungaria și Serbia, care s'a întins pe întregul glob pământesc.

Când austriacii ajunseră în 1918 spre sfârșitul războiului, încercară sub Primul-ministru Huszarek și mai târziu sub Henrich Lammasch să oferească tuturor naționalităților drepturi largi, ba chiar independențe naționale, însă ofertele au fost respinse în Austria de Cehi, iar în Ungaria de către Unguri, al căror ministru Wekerle se opunea oricărei modificări a dualismului.

Între timp se spulberă frontul dela Salonic și peste câteva zile (28 Octombrie 1918) urmă lovitura de grație dată puterilor Centrale de aliați la Piave.

Împăratul Carol, urmașul lui Francisc Iosif I, se lapadă de tovarășii săi (Germani, Bulgari, Turci) și împreună cu Ungurii, reprezentați prin contele Andrassy, oferă aliaților pace separată și primirea principiilor lui Wilson (dreptul autodeterminațiunii popoarelor), însă întârziaseră, deoarece aliații recunoscuseră deja independența Slovacilor și Jugoslavilor. Ministrul de Război Stöger Steiner, fiind sigur că voința împăratului va fi primită de naționalități, dă drumul armatei în garnizoane, îndemnând-o să formeze "*gardele naționale*" și astfel să ajute trecerea la "*era nouă*" fără dezordine. Garda națională română din Nădlac a fost comandată de dl. avocat Dr. Ivan Băneșiu, învingând Garda ungurească, care se organizase după principiul bolșevic din Rusia, întronat în Ungaria de Bela-Kuhn, evreu din județul Cluj. Comandantul Gărzii ungurești ("*garda roșie*") a fost Hellebrandt, fiul unui birtaș din Nădlac.

Comitetul Ardelenilor s'a întrunit în 12 Octombrie 1918 la Oradea și a redactat o moțiune prin care declară categoric că nu mai recunoaște parlamentului ungar dreptul de a reprezenta Națiunea Română și revendică drepturile naționale.

La 1 Decembrie 1918 s'a ținut la Alba-Iulia adunarea națională prin care se decretează Unirea cu Patria mamă, cu România, invitând armata română să treacă Carpații, și să ocupe și militărește teritoriul vechei Dacii. Hotărârea dela Alba Iulia a fost adusă la Iași de către căpitanul aviator Precup, originar din Miercurea-Sibiului.

În armata română au fost înrolați mulți ardeleni în mod voluntar, parte trecuți direct de bună voie în România, parte veniți în corpore din lagărele de prizonieri din Rusia și Italia. Voluntarii români cari actualmente se află în Nădlac sunt următorii: Locotenentul Țiucra Pe-

tre, Pribeagul, trecut direct în România, Covaci Lazăr, Chișa Constantin, Răsădean Petru, Stroia Ilie, Tăneș Petru, Ghebeleș Ioan, Ghengi Ioan, Lunguț Constantin, Mărginean Gligor, Graur Mihai, Lunguț Ștefan, Oblăcan Traian, Guleș Florea, Precupaș Terente, Mărginean Petru, Bolchiș Ioan, Săbău Dimitrie, Stroia Jivu, Niga Teodor, Roșuț Gheorghe, Precupaș Petru, Pătean Mihai, Păștean Ilie, Păcurar Traian, Păioșan Petru, Chicin Teodor, Ungurean Ștefan, Rus Gheorghe, Bolchiș Ștefan, veniți din Italia.

Pe la Nădlac a înaintat contra armatei ungurești Divizia I-a de vânători, comandată de d-l General Leca, și Divizia a II-a de cavalerie. În hotarul comunei la Apátfalva au căzut numeroși cavaleriști, morți și răniți. Dintre aceștia, trei sunt înmormântați în cimitirul din Nădlac (Ilie Nicolae, din Grădiștea Vâlcea, de 27 ani; Ilie Stan, din Sutești Vâlcea, de 26 ani și Mihai Borșoiu din Romani Vâlcea, de 25 ani; toți trei români ortodocși - Inf. părintelui Nicolae Chicin), cari cu moartea lor au pecetluit actul prin care s'a fixat aici pe malul drept al Murășului frontiera de Vest a României Unite și al reînvierii noastre naționale. Fie-le țărâna satului nostru ușoară, iar memoria lor o vom păstra etern neuitată în inimile noastre.

Profitul net realizat din vânzarea acestei cărți se va întrebuința pentru scopuri filantropice.

CUPRINSUL

<i>Partea I-a</i>	<u>PAG.</u>
Prefața la p. I de N. Iorga	7
1. INTRODUCERE (vechimea elementului românesc din câmpia Cenadului)	9-16
2. TIPUL ȘI CARACTERUL	17-22
3. LOCUINȚA (casele și străzile, construirea caselor, mobilierul, fântânele).....	23-34
4. PORTUL ȘI ÎMBRĂCĂMINTEA	35-49
5. PARTICULARITĂȚI DE LIMBĂ (gramatică, glosar, nume de familie din Nădlac, porecle din Nădlac, LIMBAJUL POPULAR DIN NĂDLAC: curtea casei cu animalele de casă, sălașul, grajdul, caii, căruța, curățenia în grajd, curățirea cailor, părțile calului, grajdul vitelor, porcii, oile, caprele, câinii, pisica, grâul, porumbul, fânul, coasa, drumurile, mâncările țărănești)	51-80
6. SEMNE GRAFICE (răbojul oilor, răbojul laptelui)	81-83
7. MAȘINI ȘI UNELTE (uneltele întrebuințate în economia câmpului, uneltele de țesătorie, uneltele de făcut pâinea)	85-99
8. LEGENDE, POVESTIRI, ANECDOTE	101-108
9. SUPERSTIȚII	109-112
10. PROGNOSTICURI	113-115
11. OBICEIURI (nașterea și botezul, nunta și căsătoria, moartea și înmormântarea)	117-129
12. CULTUL CREȘTIN ORTODOX ȘI OBICEIURI RELIGIOASE ÎN NĂDLAC	131-146
13. JOCURI DE COPII	147-151
14. STRIGĂTURI (la nuntă, la horă)	153-160
15. CÂNTECE (colinzi, bocete, cântece lumești, cântece de dans)	161-184
16. VRĂJI, DESCÂNTECE, DOFTORII BĂBEȘTI	185-192
17. ARTA DECORATIVĂ (ornamentație în lemn, ornamentație în zid, forme în fier, forme ornamentale în lut, forme ornamentale în pielărie, încondeierea ouelor, forme ornamentale pe suman, ornamentația textilelor)	193-230

Partea a II-a

I. INTRODUCERE	233-235
II. EPOCA DE BRONZ	237-239
III. DACII ȘI ROMANII	239-244
IV. NĂVĂLIRILE BARBARE	244
<i>Vandalii</i>	244-245
<i>Gotii</i>	245
<i>Gepizii</i>	245
<i>Hunii</i>	245-248
<i>Avarii</i>	248
<i>Slavii</i>	248-249
<i>Bulgarii</i>	249
<i>Relațiunile noastre cu Bulgaria</i>	249-250
<i>Ungurii</i>	250-251
V. ORIGINEA COMUNELOR NĂDLAC ȘI PEREG (Nogh-lok, Perg)	251-254
VI. LOCALITĂȚILE MAREI MOȘII CU CENTRUL NĂDLAC	254-256
VII. PROPRIETARII DOMENIULUI NĂDLAC	256-257
VIII. ISTORICUL FAMILIILOR PROPRIETARE ALE DOMENIULUI NĂDLAC. Orașe, sate, iobagi, viața socială, administrația și justiția, sarcini iobăgești, răscoale țărănești, biserica	257
A) <i>Ahtum</i> . Istoria familiei bisericesti. Moartea lui Ahtum	257-259
B) <i>Cinad</i> . Istoria familiei	259
Cetatea Cenad	259
Starea socială a indigenilor	259
Proprietățile lui Cenad	259
Nobilimea	260
Administrația cetăților și a domeniilor	260-261
Colonizări	261
Mănăstirile, averile mănăstirești și autoritatea episcopului	261
Dificultățile încreștinării Ungurilor	261
Venitele mănăstirești	261-262
Scandalul Călugărilor	262-264
C) <i>Familia de Monoszló</i> . Istoricul familiei	264
Năvălirea Tătarilor (anul 1241)	264-265
Reorganizarea țării (regele Bela al IV-lea)	265
Imigrări	265
Colonizări	265

Dijma	265-266
Satele	266
Agricultura	266
Venitele moșilor	266
Orașele, satele și gospodăriile	266
Județul	266-267
Justiția	267
<i>Impozitele permanente, Reorganizarea finanțelor</i>	267-270
<i>Egyed de Monoszló, stăpânul moșiei Nădlac</i>	270-271
<i>Bisericești</i>	271
Cea mai veche biserică latină din Nădlac.	
Regele Robert Carol	271
D) <i>Familia Iank-fy, sau Ianki. Istoricul familiei</i>	271-273
Epoca regilor Ludovic de Anjou și Sigismund	273
Latifundiile nobilitare	273
Colonizarea satelor. Privilegii	273-274
Grave abuzuri. Conflicte între proprietari	274
Voivodul Bogdan se răzună	274
Desvoltarea orașelor prin privilegii și autonomie	274-275
Nădlacul, orașul important	275
Privilegiile Cumanilor	275-276
Cnejii Români	276
Dărilor Cumanilor	276-277
Sarcini grele iobăgești	277-278
Imigrări	278-280
Procese pentru interese	280
Justiția	280
Apărarea țării. Pericolul turcesc	280-281
Biserica. Persecutarea ortodocșilor	281-282
Patronatul ecleziastic	282
E) <i>Familia Nagymihályi. Istoria familiei</i>	282-284
F) <i>Corvineștii. Luptele cu Turcii</i>	284
Importanța elementului românesc	284-285
Politica Serbiei	285
Ioan Hunyade Corvinul. Istoricul familiei	285-288
Sporirea moșilor Corvineștilor	288-289
Alte familii bogate în județ	289
Nobilii noi	289-290
Procese între nobili. Agresiuni	290
Ladislau, fiul lui Ioan Huneade	290-291

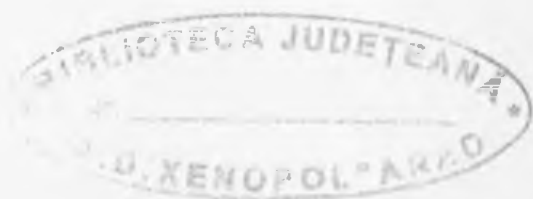
Regele Matei Corvinul	291
Iobagii. Legea liberei mutări. Revolte țărănești	291-292
G) <i>Familia Iakša (Iakšic)</i> . Istoricul familiei	292-302
Biserica	302-304
“Biserica din Dolmă” din Nădlac	304
Regele Matei protejează pe iobagi	304-305
Colonizări	305
<i>Apărarea țării, Cetăți noi</i>	305
Importanța Nădlacului	305-306
Privilegii pentru sat	306
Dările. Perceptorii	306
Reorganizarea administrației județene și a justiției	306-307
Tribunalul episcopesc	308
Mica proprietate. Nobilii mici (răzeșii)	308-309
Cu moartea regele Matei, pierde și dreptatea	309
Regele Vladislav al II-lea	309
Depravatul Marchiz de Brandenburg	309-310
Iobagii marchizului apăsați și chinuți	310
Decăderea nobilimei. Disconsiderarea drepturilor	
Nesiguranța proprietății	310-311
Ciuma	311
Cruciații. Doja Gheorghe	311-312
Răscoala țăranilor sub conducerea lui Doja	312
Lupta cu Doja la Nădlac. Atrocitățile răsculaților.	
Aprinderea Nădlacului	312-313
Lupta de la Timișoara. Răpunerea țăranilor.	313-314
Răzbunarea nobilimei. Subjugarea iobagilor	314
Apatia iobagilor	314
Depravarea moravurilor	314-315
Situația tezaurului țării	315
Apărarea țării	315
Bisericești (Reformația)	315-317
Regele Ludovic al II-lea. Decăderea generală	317
Dezastrul dela Mohács	317
Regele Ioan Sapolya și regele Ferdinand de Habsburg I.	
Luptele politice	317-318
Brutalitatea nobilimei. Incursiunile Turcilor	318
Administrația	318
Iobăgimea. Privilegii	318-319
H) <i>Regina Izabella de Jagello, proprietara Nădlacului</i>	319

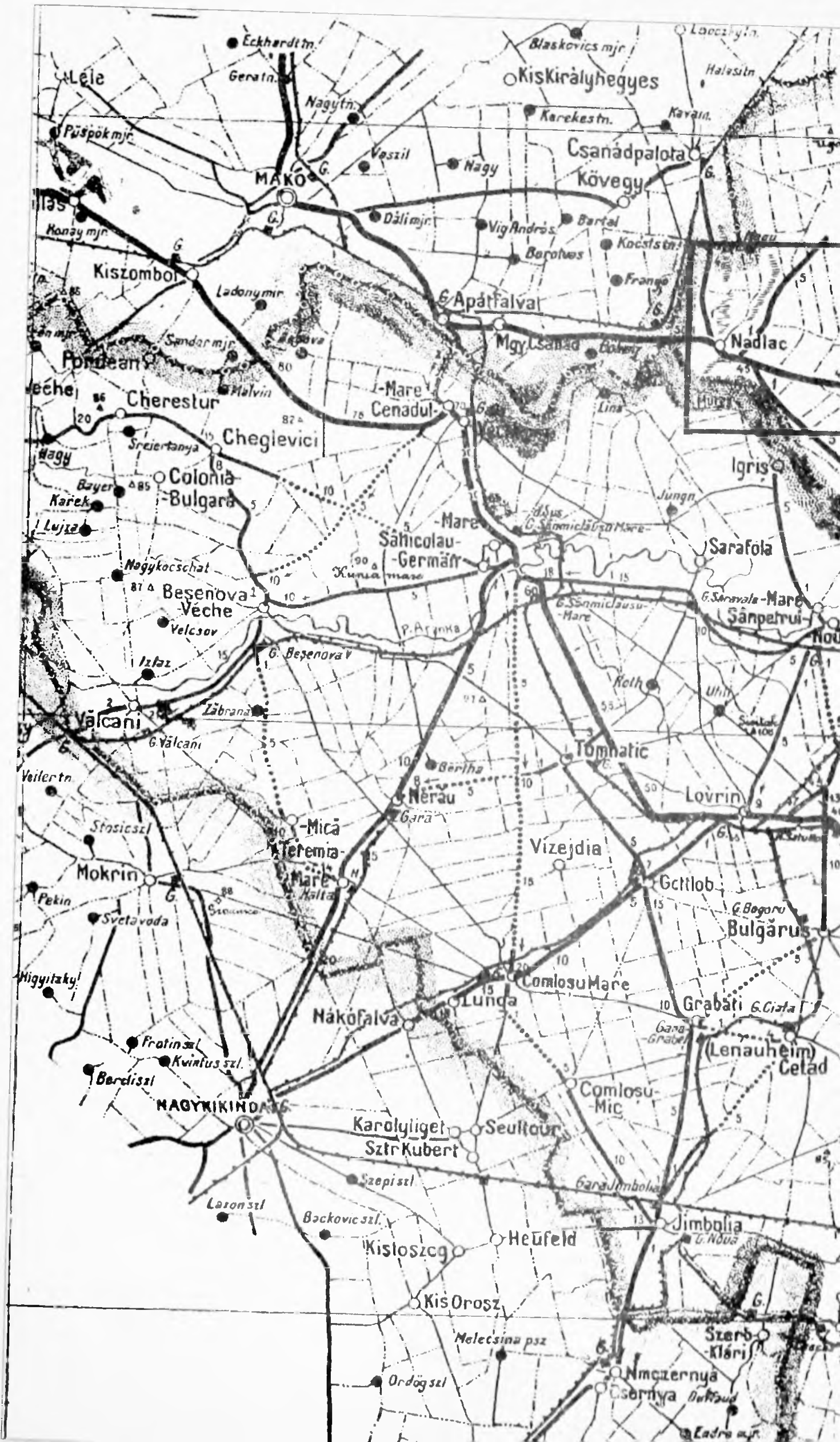
Privilegii	319
“Necredințele”	319-320
Soarta iobăgimei	321
Sârbii coloniști	321
Bisericești	321
Politica episcopului Martinuzzi	321-322
Politica turcească	322-323
Ocuparea Nădlacului de către Turci	323-324
Administrația. Justiția. Percepția	324
Vagabonzii (Calicii)	324
Cetatea Giula	324-325
Întreținerea personalului	325
Dările pentru cetate	325
Întreținerea disperată a cetății Giula	325-326
Nădlacul anexat la Giula. Refacerea gospodăriilor	326
Crudul comandant Bornemisza. “Dica” și plocoane.	
Dicatorii. Salarele	326-331
Arendarea dijmei în folosul cetății. “Taxa creștinilor”	331-332
“Necredințele”	332
Soarta latifundiilor	332
Ostaticii	332-333
Economia	333
Colonizări	333-334
Jugul turcesc. Nădlacul în Nahia Cenad	334
Defterele (recenzământ de impunere). Vasalitatea	334
Exploatarea teritoriului vasal	334-335
Reconstituirea listei satelor domeniului Nădlac în baza rolurilor de impunere din epoca Turcilor	335-353
Politica lui Báthory	353
Nădlacul eliberat temporar	353
I) <i>Lápispataki Segnyei Nicolae</i>	353
Răzbunarea Turcilor	353
Nădlacul din nou în mâna Turcilor	354
Situația moșiilor	354
Satele și iobagii pe timpul disputării Cenadului	354-355
L) <i>Borosjenei Szent-Andrássy</i>	355
M) <i>Rácz Elisabeta și Rácz Ecaterina</i>	356
Dispariția proprietarilor	356
N) <i>Episcopia catolică de Cenad</i>	356-357
Venitele episcopești. Dijma	357-358

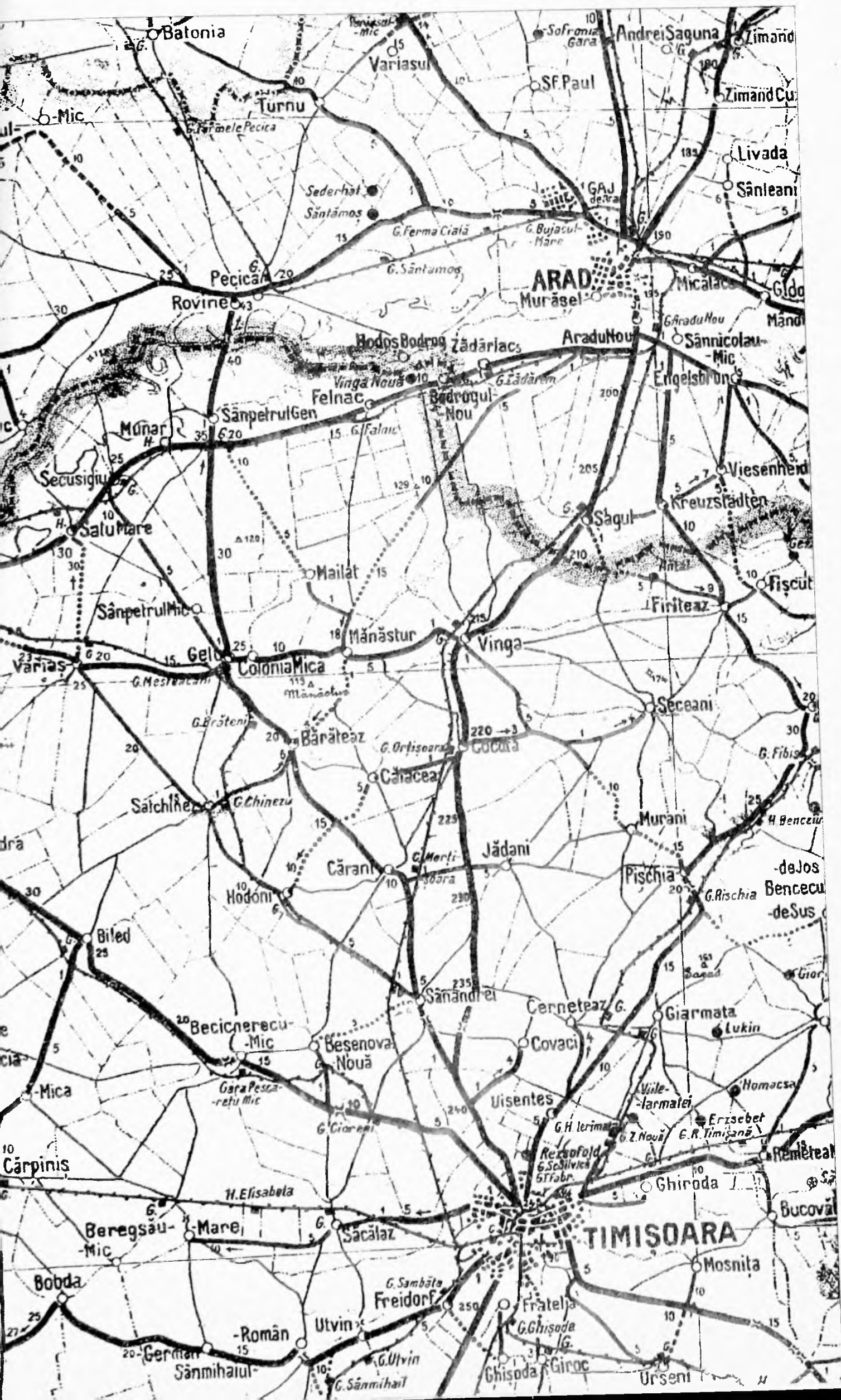

Rákoczy, proprietar în județul Cenad	358
Voivodul Mihai Viteazul	358-359
Orășele și exploatarea proprietăților rurale	359-360
“Supușeniile”. Dărilor	360-362
Satele și iobagii	362-363
Hăiducia. Teroarea încasării dărilor	363
“Posesori ilegitiimi”	363-364
Turcii protejează pe iobagi	364-367
O) <i>Corpul de grăniceri. Zona de graniță Tisa-Mureșană</i>	367-369
Reorganizarea vieții economice și sociale	369-370
Reorganizarea administrației județene	370-372
Comisiunea “neo-aquistică”. Justificarea dreptului de proprietate.	
Dijma	372
Nădlacul pe timpul zonei de graniță	372
<i>Bisericești. Nădlacul sub Mohamedani. Ierarhia românească și</i>	
<i>dominația calvină. Viteazul vlădică Teodor din Ineu. Apunerea</i>	
<i>ierarhiei ortodoxe. Urmașii lui Teodor. Influența principilor</i>	
<i>calvini. Propaganda unirei cu Roma. Ierarhia sârbească</i>	372-379
Economice	379
Nemulțumirea Sârbilor	379
Revoluția lui Rákoczy. Biserica românească.	
Aprinderea Nădlacului	379-381
Alungarea definitivă a Turcilor. Pacea dela Passarovitz	381
Administrația județeană	381
Revoluția lui Pero Seghedinatz	381-383
P) <i>Coroana Ungară, proprietara Nădlacului.</i>	
Desființarea Corpului de grăniceri. Emigrarea Sârbilor	383
Imigrarea Slovacilor în Nădlac	383-384
R) <i>Împroprietărirea țăranilor din Nădlac. Dărilor</i>	384-385
IX. MOMENTE ISTORICE ȘI DATE DIVERSE DESPRE NĂDLAC	385
Darea	385
Administrația județeană	385
Primăria Nădlac (Cronica lui Haan și Zajatz)	385-386
Urbaniul	386
Bisericești	386
Instrucțiunea publică la sfârșitul secolului al XVIII-lea	386
Coloniștii germani (Șvabii)	386-387
Nădlacul reședință de plasă. Emblema primăriei	387
Teroarea Administrației nemțești	387
Primăria (Cronica lui Virág)	387-388

Primăria, persoanele conducătoare	388-390
Comunicația în trecut	390
X. VIATA SOCIALĂ	391
Asociațiile culturale și economice românești din Nădlac, recunoscute ca persoane juridice și înregistrate la Tribunalul Arad	393
<i>Bisericești. Biserica din "Velj"</i>	394
Episcopia sârbească și episcopii sârbi din Arad	394
Ierarhia românească. Episcopii români din Arad	395-396
Mișcările sociale	396-398
<i>Biserica nouă ortodoxă română din Nădlac</i>	398-399
Obiectele vechi ale bisericii ortodoxe române	399-400
Sculptura. Frații Bosioc	400-403
Pictura. Pictorul Zaicu	403-404
Preoții	404
Învățătorii confesionali	404
Epitropi	404-405
Cantori	405
Crâsnici (oameni de serviciu)	405
Consiliul parohial	405
Adunarea parohială	405
Averea bisericii ortodoxe	405
Propaganda religioasă și culturală bisericească	405-406
Date statistice	406-407
XI. ERA NOUĂ	408
Unirea dela Alba Iulia. Eroii	408
Hartă	

Batonia

Variasul

SF. Paul

Andrei Saguna

Zimand

Zimand Cu

Livada

Sânleoni

ARAD

Murăsel

Micalac

G. Gradul Nou

Sănnicolau-Mic

Engelsbrunn

Bodos Bodrog Zădăriacs

Aradul Nou

Felnac

Badrogu Nou

Munar

Secusigiu

Salutare

Sănpetru Mic

Varias

Mailat

Mănăstur

Vinga

Săgul

Kreuzstädten

Firiteaz

Fiscut

Gelu

Colonia Mica

Bărăteaz

Călacea

Cocău

Seceani

Saichine

Căran

Jădani

Murani

Pischia

de Jos Bencecu

de Sus

Bifed

Becicnerocu-Mic

Besenova Nouă

Sănăndrei

Cerneteaz

Giarmata

Lukin

Mica

Gara Pescaretu Mic

Uisentes

Vile-larmatei

Erzsebet

E.R. Timişană

Cărpinis

H. Elisabeta

Reksfeld

G. Schivica

G. Fabr.

G. Z. Nouă

Remeteaz

Beregsau-Mic

Mare

Sacalaz

TIMIȘOARA

Bucova

Bobda

Freidorf

Fratelja

Mosnita

Român

Utvin

Ghisoda

G. Ghisoda

G. Giroc

Urseni

Sănmihail

G. Sănmihail

G. Sambata

G. Utvin

